

ISSN: 1303 - 0876

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
ANADOLU UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume: 19 Sayı / Number: 1

AÜSBD
AUJSS

2019 - ESKİŞEHİR

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
ANADOLU UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Sahibi: Anadolu Üniversitesi adına Rektör Prof. Dr. Şafak Ertan ÇOMAKLI
Owner: On behalf of Anadolu University, Rector Prof. Dr. Şafak Ertan ÇOMAKLI

Görsel Tasarım ve Dizgi/**Graphic Design & Typeset: Gülğün BULUT**

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (AÜSBD) yayın hayatına 2001'de yılda iki sayı ile başlamıştır. 2012 itibariyle Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 4 defa yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, **TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı, Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index), RePEc/Econpapers, Econlit, Ebscohost Academic Search Complete, Index Islamicus, Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory ve Sociological Abstracts** tarafından indekslenmektedir.

Yayın dili Türkçe olup, İngilizce, Almanca ve Fransızca yazılmış *araştırma makalesi, derleme, editöre mektup ve kitap yorumları* türünden metinleri, yazım kurallarına uygun hazırlanmış olması koşuluyla değerlendirmeye kabul eder. Değerlendirilmek üzere dergimize gönderilen metinlerin, daha önce yayınlanmamış, yayınlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayınlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayınlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir.

AÜSBD online olarak yayınlanır ve değerlendirme süreci elektronik ortamda çift-körleme (double-blinded) yöntemiyle yürütülür.

Anadolu University Journal of Social Sciences (AÜSBD), a internationally refereed journal, has been in publication since 2001. Starting 2012, the journal will be published quarterly in March, June, September, and December.

Anadolu University Journal of Social Sciences has been indexed in the **TUBITAK-ULAKBIM Social Sciences Data Base, Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index), RePEc / Econpapers, Econlit, Ebscohost Academic Search Complete, Index Islamicus, Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory and Sociological Abstracts.**

Although the language of the journal is Turkish, manuscripts prepared in English, German and French are also welcome. AÜSBD accepts and publishes manuscripts prepared as *research paper, literature reviews, letters to editor* and *book reviews* as long as they are in accordance with the journal's writing guidelines.

Manuscripts, which have been published previously, accepted for publication, or currently being considered for publication elsewhere, will not be considered for publication. The authors are solely responsible for the ideas and opinions expressed in the articles, of which Anadolu University cannot be held responsible.

The Anadolu University Journal of Social Sciences is electronically managed, double-blinded journal from the submission of manuscripts to the publication.

AÜSBD'de yayımlanan tüm eserlerin yayın hakkı Anadolu Üniversitesi'ne aittir.
Anadolu University holds the copyright of all published material that appear in AÜSBD.

Yazışma Adresi / **Address:** Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi

Yunusemre Kampüsü 26470 Tepebaşı - ESKİŞEHİR

e-mail: sosbilder@anadolu.edu.tr

web: sbd.dergi.anadolu.edu.tr

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
ANADOLU UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Editör / Editor: Metin ÇOŞKUN

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26470 Eskişehir - Turkey
Tel/Phone: +90 222 335 05 80 dahili/ext: 3243-1262
Faks/Fax: +90 222 335 08 95
e-posta/e-mail: metincoskun@anadolu.edu.tr

Editör Yardımcısı / Associate Editor

Nilüfer BORAN GÜNEYSU

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26470 Eskişehir - Turkey
Tel/Phone: +90 222 335 05 80 dahili/ext: 3243-1264
Faks/Fax: +90 222 335 08 95
e-posta/e-mail: nboran@anadolu.edu.tr

Editör Yardımcısı / Associate Editor

B. Tuğberk TOSUNOĞLU

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26470 Eskişehir - Turkey
Tel/Phone: +90 222 335 05 80 dahili/ext: 3243-1267
Faks/Fax: +90 222 335 08 95
e-posta/e-mail: ttosunoglu@anadolu.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Metin ÇOŞKUN
M. Kemal BİÇERLİ
Süleyman SÖZEN

Erhan EROĞLU
Nilüfer BORAN GÜNEYSU
B. Tuğberk TOSUNOĞLU

DANIŐMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Semiha AKINCI** - Anadolu Üniversitesi
Alper ALTUNAY - Anadolu Üniversitesi
Metin ARGAN - Anadolu Üniversitesi
Özlem ATALIK - Anadolu Üniversitesi
Michael J. BAKER - University of Strathclyde
Tahir BALCI - Çukurova Üniversitesi
Şehmuz BALOĞLU - University of Nevada
Michael BASIL - University of Lethbridge
C. Necat BERBEROĞLU - Anadolu Üniversitesi
Tyler COWEN - George Mason University
Muzaffer DOĞAN - Anadolu Üniversitesi
Nejat DOĞAN - Anadolu Üniversitesi
Recai DÖNMEZ - Anadolu Üniversitesi
Hasan DURUCASU - Anadolu Üniversitesi
H. Nüvit GEREK - Anadolu Üniversitesi
Sevgi GEREK - Anadolu Üniversitesi
Ramazan GEYLAN - Anadolu Üniversitesi
Emre GÖKALP - Anadolu Üniversitesi
John GRAHL - Middlesex University
Zehra GÜLMÜŞ - Anadolu Üniversitesi
Semra GÜNAY AKTAŞ - Anadolu Üniversitesi
Abdülkadir GÜRER - Ankara Üniversitesi
Richard James HOLDEN - Leeds Metropolitan University
Jens Normann JÖRGENSEN - University of Copenhagen
Ahmet KALENDER - Selçuk Üniversitesi
Çiğdem KARA - Anadolu Üniversitesi
Hakan KARAKEHYA - Anadolu Üniversitesi
Kurtuluş KARAMUSTAFA - Erciyes Üniversitesi
Deniz KAĞNICIOĞLU - Anadolu Üniversitesi
Philip J. KITCHEN - Brock University
Ahmet MAKAL - Ankara Üniversitesi
Theo NICHOLS - Cardiff University
A. İlhan ORAL - Anadolu Üniversitesi
Saime ÖNCE - Anadolu Üniversitesi
Gülsev PAKKAN - Ufuk Üniversitesi
Tony ROYLE - National University of Ireland
Elif TEKİN İFTAR - Anadolu Üniversitesi
M. Necdet TİMUR - Anadolu Üniversitesi
Selahittin TOLKUN - Anadolu Üniversitesi
Metin TOPRAK - İstanbul Üniversitesi
Ali Umud TÜRKCAN - Anadolu Üniversitesi
B. Yelda UÇKAN - Anadolu Üniversitesi
Halil İbrahim USTA - Ankara Üniversitesi
Nezih VARCAN - Anadolu Üniversitesi
Erinç YELDAN - Yaşar Üniversitesi
Cengiz YILMAZ - Orta Doğu Teknik Üniversitesi
A. Haluk YÜKSEL - Anadolu Üniversitesi
Erkan YÜKSEL - Anadolu Üniversitesi
T. Volkan YÜZER - Anadolu Üniversitesi

Bu listedeki Anadolu Üniversitesi öğretim üyeleri Sosyal Bilimler Enstitüsü Anabilim Dalı Başkanlarından olmaktadır.

HAKEM KURULU / REVIEW BOARD

Emrah **Acar**, (İstanbul Teknik Ü.)
Abdullatif **Acarlıoğlu**, (Anadolu Ü.)
Işıl **Açıkalin**, (Anadolu Ü.)
Sezgin **Açıkalin**, (Anadolu Ü.)
Bülent **Açma**, (Anadolu Ü.)
F. Râna **Adaçay**, (Anadolu Ü.)
O. Cem **Adıgüzel**, (Anadolu Ü.)
Aslı **Afşar**, (Anadolu Ü.)
Muharrem **Afşar**, (Anadolu Ü.)
Asuman **Ağaçsapan**, (Anadolu Ü.)
Esmahan **Ağaoğlu**, (Anadolu Ü.)
Ahmet **Ağca**, (Dumlupınar Ü.)
FeYZa **AğlargoZ**, (Anadolu Ü.)
Ömer **Akat**, (Uludağ Ü.)
Nazire **Akbulut**, (Gazi Ü.)
Yavuz **Akbulut**, (Anadolu Ü.)
Erhan **Akdemir**, (Anadolu Ü.)
Tahir **AkgeMci**, (Selçuk Ü.)
Yılmaz **Akgündüz**, (Mersin Ü.)
Semiha **Akinci**, (Anadolu Ü.)
Şebnem **Akipek Öcal**, (Ankara Ü.)
Mine **Akkan**, (Dokuz Eylül Ü.)
Tolga **Akkaya**, (Anadolu Ü.)
Meryem **Akoğlan Kozak**, (Anadolu Ü.)
H. Kıvanç **Aksoy**, (Osmangazi Ü.)
Şafak **Aksoy**, (Akdeniz Ü.)
E. Ozan **Aksöz**, (Anadolu Ü.)
Munise Tuba **Aktaş**, (Anadolu Ü.)
Murat **Akyıldız**, (Anadolu Ü.)
Feriştah **Alanyalı**, (Anadolu Ü.)
H. Sabri **Alanyalı**, (Anadolu Ü.)
Ertuğrul **Algan**, (Anadolu Ü.)
Mete **Alım**, (Atatürk Ü.)
Nesrin **Alptekin**, (Anadolu Ü.)
Erol **Altınsapan**, (Anadolu Ü.)
Figen **Altuğ**, (İstanbul Ü.)
Alper **Altunay**, (Anadolu Ü.)
Hüseyin **Altunbaş**, (Selçuk Ü.)
Mustafa **Altunoğlu**, (Anadolu Ü.)
Serpil **AltınırmaK**, (Anadolu Ü.)
A. Ender **Altunoğlu**, (Muğla S. Koçman Ü.)
Handan **Anıl**, (Anadolu Ü.)
Mustafa **Apaydın**, (Çukurova Ü.)
İlker Murat **Ar**, (KTÜ)
Metin **Argan**, (Anadolu Ü.)
M. Zafer **Arıcan**, (Bahçeşehir Ü.)
M. Necip **Arman**, (Adnan Menderes Ü.)
Zeki **Arsal**, (Abant İzzet Baysal Ü.)
M. Oğuz **Arslan**, (Anadolu Ü.)
Özgür **Arun**, (Akdeniz Ü.)
Murat **Aslan**, (Osmangazi Ü.)
Engin **Aslanargun**, (Düzce Ü.)
H. Rıza **Aşkoğlu**, (Afyon Kocatepe Ü.)
Olçay Bige **Aşkun Yıldırım**, (Marmara Ü.)
Nejdet **Atabek**, (Anadolu Ü.)
Murat **Ataizi**, (Anadolu Ü.)
Murat **Atalı**, (Yakın Doğu Ü.)

Özlem **Atalık**, (Anadolu Ü.)
Gökhan **Atılğan**, (Ankara Ü.)
Mustafa **Avcı**, (Anadolu Ü.)
Erdal **Aydemir**, (Süleyman Demirel Ü.)
Aslı Elif **Aydın**, (İstanbul Bilgi Ü.)
Belgin **Aydın**, (Anadolu Ü.)
C. Hakan **Aydın**, (Anadolu Ü.)
Nurhan **Aydın**, (Anadolu Ü.)
Sinan **Aydın**, (Anadolu Ü.)
Şule **Aydın Tükel Türk**, (Trakya Ü.)
Ufuk **Aydın**, (Anadolu Ü.)
Enver **Aydoğan**, (Gazi Ü.)
Mesut **Ayğün**, (Anadolu Ü.)
Serpil **Aygiin Cengiz**, (Başkent Ü.)
Oya **Aytemiz Seymen**, (Balıkesir Ü.)
Hülya **Bakırtaş**, (Aksaray Ü.)
İbrahim **Bakırtaş**, (Aksaray Ü.)
Tahir **Balcı**, (Çukurova Ü.)
Zülal **Balpınar**, (Anadolu Ü.)
Kerim **Banar**, (Anadolu Ü.)
A. Barış **Baraz**, (Anadolu Ü.)
Gülfidan **Barış**, (Anadolu Ü.)
Bilgin **Bari**, (Anadolu Ü.)
Ali **Baş**, (Selçuk Ü.)
Mehmet **Başar**, (Anadolu Ü.)
E. Sema **Batu**, (Anadolu Ü.)
Dilek **Baybora**, (Anadolu Ü.)
Onur **Baycan**, (Anadolu Ü.)
Gaye **Baycık**, (Ankara Ü.)
Sevil **Bayçu**, (Anadolu Ü.)
Ayhan **Bayrak**, (Anadolu Ü.)
A. Kemal **Bayram**, (Afyon Kocatepe Ü.)
Fatih **Bayram**, (Karabük Ü.)
Nuran **Bayram**, (Uludağ Ü.)
M. Fatih **Bayramoğlu**, (Bülent Ecevit Ü.)
Suzan Duygu **Bedir Erişti**, (Anadolu Ü.)
Çetin **Bektaş**, (Erzincan Ü.)
Ş. Dilek **Belet**, (Anadolu Ü.)
Serap **Benligiray**, (Anadolu Ü.)
C. Necat **Berberoğlu**, (Anadolu Ü.)
Senem **Besler**, (Anadolu Ü.)
Faik **Bilgili**, (Erciyes Ü.)
Yılmaz **Bingöl**, (Yıldırım Beyazıt Ü.)
Haluk **Birsan**, (Anadolu Ü.)
Mutlu **Binark**, (Başkent Ü.)
Tamer **Bolat**, (Balıkesir Ü.)
Nilüfer **Boran Güneysu**, (Anadolu Ü.)
Erdoğan **Boz**, (Osmangazi Ü.)
Yücel **Bozdağlıoğlu**, (Adnan Menderes Ü.)
Müjgan **Bozkaya**, (Anadolu Ü.)
Deniz **Börü**, (Marmara Ü.)
Semih **Büker**, (Ufuk Ü.)
Köksal **Büyük**, (Anadolu Ü.)
Aytekin **Can**, (Selçuk Ü.)
Gürhan **Can**, (Anadolu Ü.)
Verda **Canbey Özgüler**, (Anadolu Ü.)
Aydan **Cavcar**, (Anadolu Ü.)

Metin **Coşkun**, (Anadolu Ü.)
Füsun **Curaoğlu**, (Anadolu Ü.)
Nilgün **ÇağlarırmaK Uslu**, (Anadolu Ü.)
Celil **Çakıcı**, (Mersin Ü.)
Mustafa **Çakır**, (Anadolu Ü.)
Tufan **Çakır**, (Anadolu Ü.)
Ahmet Ferda **Çakmak**, (Bülent Ecevit Ü.)
Cenap **Çakmak**, (Osmangazi Ü.)
Şuayyip **Çalış**, (Sakarya Ü.)
Hasan **Çalışkan**, (Anadolu Ü.)
Nazım **Çatalbaş**, (Anadolu Ü.)
Eren **Çaşkurlu**, (Gazi Ü.)
G. Serap **Çekerol**, (Anadolu Ü.)
Kamil **Çekerol**, (Anadolu Ü.)
Adnan **Çelik**, (Selçuk Ü.)
H. Eray **Çelik**, (Yüzüncü Yıl Ü.)
Zafer **Çelik**, (Yıldırım Beyazıt Ü.)
C. Cengiz **Çelikoğlu**, (Dokuz Eylül Ü.)
Aydem **Çiftçioğlu**, (Uludağ Ü.)
Melih **Çildir**, (ESOGÜ)
Orhan **Çoban**, (Selçuk Ü.)
Sıtkı **Çorbacioğlu**, (Osmangazi Ü.)
Zühal **Çubukçu**, (Osmangazi Ü.)
Elif **Dağdemir**, (Anadolu Ü.)
Özcan **Dağdemir**, (Osmangazi Ü.)
Banu **Dağtaş**, (Anadolu Ü.)
Erdal **Dağtaş**, (Anadolu Ü.)
Şule **Daldal**, (Marmara Ü.)
Murat Cem **Demir**, (Tunceli Ü.)
Emine **Demiray**, (Anadolu Ü.)
Uğur **Demiray**, (Anadolu Ü.)
Mete **Dibo**, (Hitit Ü.)
İbrahim H. **Diken**, (Anadolu Ü.)
Meltem **Dikmen Caniklioğlu**, (İzmir Eko. Ü.)
Nejat **Doğan**, (Anadolu Ü.)
Sema **Doğan**, (Hacettepe Ü.)
Ahmet **Doğanay**, (Çukurova Ü.)
Osman **Doğru**, (Marmara Ü.)
Recai **Dönmez**, (Anadolu Ü.)
Seyyare **Duman**, (Anadolu Ü.)
Gül **Durmuşoğlu Köse**, (Anadolu Ü.)
Hasan **Durucasu**, (Anadolu Ü.)
Şemsettin **Edeer**, (Anadolu Ü.)
Ayla **Efe**, (Anadolu Ü.)
Vedat **Ekerğil**, (Anadolu Ü.)
Aykut **Ekinci**, (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)
Filiz **Ekinci**, (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)
Nilgun **Elam**, (Anadolu Ü.)
Oktay **Emir**, (Anadolu Ü.)
Fikret **Er**, (Anadolu Ü.)
İrem **Erdem Aydın**, (Anadolu Ü.)
A. Volkan **Erdemir**, (Erciyes Ü.)
Erkan **Erdemir**, (Osmangazi Ü.)
Ceyda **Erden**, (Anadolu Ü.)
Zeynep **Erdinç**, (Anadolu Ü.)
B. Zafer **Erdoğan**, (Anadolu Ü.)
Levent **Erdoğan**, (Anadolu Ü.)

Melih **Erdoğan**, (Anadolu Ü.)
Meltem **Erdoğan**, (Anadolu Ü.)
N. Kemal **Erdoğan**, (Anadolu Ü.)
Nurten **Erdoğan**, (Anadolu Ü.)
Serap **Erdoğan**, (Anadolu Ü.)
Şenol **Erdoğan**, (Osmangazi Ü.)
Serra **Eren Sarıoğlu**, (İstanbul Ü.)
İclal **Ergenç**, (Ankara Ü.)
Ali **Ergur**, (Galatasaray Ü.)
Çağrı **Erhan**, (Ankara Ü.)
Nuri **Erişgin**, (Ankara Ü.)
Serap **Erkoç**, (Anadolu Ü.)
Erhan **Eroğlu**, (Anadolu Ü.)
A. Figen **Ersoy**, (Anadolu Ü.)
Ali **Ersoy**, (Anadolu Ü.)
N. Figen **Ersoy**, (Anadolu Ü.)
Mesut **Erşan**, (Osmangazi Ü.)
Bülend Aydın **Ertekin**, (Anadolu Ü.)
Hakan **Ertem**, (Marmara Ü.)
Murat **Ertuğrul**, (Anadolu Ü.)
Ethem **Esen**, (Anadolu Ü.)
Halim **Esen**, (Anadolu Ü.)
Rana **Eşkinat**, (Anadolu Ü.)
H. Mahir **Fisunoğlu**, (Çukurova Ü.)
A. Ercan **Gegez**, (Marmara Ü.)
Evrin **Genç Kumtepe**, (Anadolu Ü.)
Ender **Gerede**, (Anadolu Ü.)
H. Nüvit **Gerek**, (Anadolu Ü.)
Sevgi **Gerek**, (Anadolu Ü.)
M. Cem **Girgin**, (Anadolu Ü.)
Ümit **Girgin**, (Anadolu Ü.)
Emre **Gökalp**, (Anadolu Ü.)
Zeliha **Gökalp**, (Anadolu Ü.)
Doğan **Gökbel**, (Anadolu Ü.)
Nazlı **Gökçe**, (Anadolu Ü.)
Orhan **Gökçe**, (Selçuk Ü.)
Seda **Gökmen**, (Ankara Ü.)
Mustafa **Göksu**, (Gazi Ü.)
Temmuz **Gönç**, (Anadolu Ü.)
Ece **Göztepe**, (Bilkent Ü.)
Ekrem **Gül**, (Sakarya Ü.)
Yasemin **Gülbahar**, (Ankara Ü.)
Fuat **Güllüpnar**, (Anadolu Ü.)
Gülnihal **Gülmez**, (Anadolu Ü.)
Zehra **Gülmüş**, (Anadolu Ü.)
Gürer **Gülsevin**, (Ege Ü.)
Mehmet **Gültekin**, (Anadolu Ü.)
Erdal **Gümüüş**, (Osmangazi Ü.)
Erhan **Gümüüş**, (ÇOMÜ.)
Gülten **Gümüştekin**, (Dumlupınar Ü.)
Semra **Günay Aktaş**, (Anadolu Ü.)
Kerim **Gündoğdu**, (Adnan Menderes Ü.)
Erdin **Gündüz**, (Anadolu Ü.)
Fatime **Güneş**, (Anadolu Ü.)
İhsan **Güneş**, (Anadolu Ü.)
Güler **Günsoy**, (Anadolu Ü.)

H. İbrahim **Gürcan**, (Anadolu Ü.)
Necmi **Gürsagal**, (Uludağ Ü.)
Meral **Güven**, (Anadolu Ü.)
Canatay **Hacıköylü**, (Anadolu Ü.)
Ayhan **Hakan**, (Anadolu Ü.)
Hakan **Hakeri**, (İstanbul Medeniyet Ü.)
Ali **Halıcı**, (Başkent Ü.)
Şaduman **Halıcı**, (Anadolu Ü.)
Emel **Hanağası**, (Ankara Ü.)
Gürkan **Haşit**, (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)
Yasemin **Işıktaç**, (İstanbul Ü.)
Ayşe **İlker**, (Celal Bayar Ü.)
İbrahim **İlkhan**, (Selçuk Ü.)
S. Zeki **İmamoglu**, (Gebze Ü.)
İsa **İpçioğlu**, (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)
Hasan **İslatince**, (Anadolu Ü.)
İlknur **İstifci**, (Anadolu Ü.)
Ö. Faruk **İşcan**, (Atatürk Ü.)
Erkan **İzник**, (Anadolu Ü.)
Yusuf **Kaderli**, (Adnan Menderes Ü.)
C. Hakan **Kağnıcıoğlu**, (Anadolu Ü.)
Melik **Kamışlı**, (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)
Serap **Kamışlı**, (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)
Nuray **Karaca**, (Anadolu Ü.)
Nejdet **Karadağ**, (Anadolu Ü.)
A. Aziz **Karagül**, (Anadolu Ü.)
Erdal **Karakaş**, (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)
Hakan **Karakehya**, (Anadolu Ü.)
Ahmet **Karakocalı**, (Anadolu Ü.)
Kurtuluş **Karamustafa**, (Erciyes Ü.)
Elif **Karaoşmanoğlu**, (İstanbul Teknik Ü.)
Ekrem **Karayılmazlar**, (Pamukkale Ü.)
Fatih **Karçioğlu**, (Atatürk Ü.)
Bilhan **Kartal**, (Anadolu Ü.)
Filiz **Kartal**, (TODAİE)
Saadet **Kasman**, (Dokuz Eylül Ü.)
Tuğrul **Katoğlu**, (Bilkent Ü.)
Yüksel **Kavak**, (Hacettepe Ü.)
A. Yalçın **Kaya**, (Selçuk Ü.)
Ergün **Kaya**, (Anadolu Ü.)
M. Mesut **Kayalı**, (Dumlupınar Ü.)
S. Yüksel **Kaygusuz**, (Uludağ Ü.)
Şaban **Kayıhan**, (FSMVÜ)
İlknur **Keçik**, (Anadolu Ü.)
Gülpınar **Kelemci**, (Marmara Ü.)
Aşkın **Keser**, (Uludağ Ü.)
Mehmet **Kesim**, (Anadolu Ü.)
Uğur **Keskin**, (Anadolu Ü.)
Metin **Kılıç**, (Karabük Ü.)
Ramazan **Kılıç**, (Dumlupınar Ü.)
Yılmaz **Kılıçaslan**, (Anadolu Ü.)
Barış **Kılınç**, (Anadolu Ü.)
H. Selçuk **Kıray**, (Anadolu Ü.)
İbrahim **Kırcova**, (Yıldız Teknik Ü.)
Çiğdem **Kirel**, (Anadolu Ü.)
Şölen **Kipöz**, (İzmir Ekonomi Ü.)

Fatma **Kocabaş**, (Anadolu Ü.)
Fatma **Kocamemik Sündal**, (Anadolu Ü.)
Umut **Koç**, (Osmangazi Ü.)
Serpil **Koçdar**, (Anadolu Ü.)
Emine **Kolaç**, (Anadolu Ü.)
Osman **Konuk**, (Afyon Kocatepe Ü.)
İsa **Korkmaz**, (Necmettin Erbakan Ü.)
Şenol **Korkut**, (ESOGÜ)
S. Fatih **Kostakoğlu**, (Anadolu Ü.)
Cüneyt **Koyuncu**, (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)
Nazmi **Kozak**, (Anadolu Ü.)
Dinçay **Köksal**, (ÇOMÜ.)
Erdoğan **Köse**, (Atatürk Ü.)
Sevinç **Köse**, (Celal Bayar Ü.)
Mustafa Naci **Kula**, (ESOGÜ)
A. Tolga **Kumtepe**, (Anadolu Ü.)
Zekeriya **Kurşun**, (Marmara Ü.)
Gülsün **Kurubacak**, (Anadolu Ü.)
Mesut **Kurulgan**, (Anadolu Ü.)
Erol **Kutlu**, (Anadolu Ü.)
Önder **Kutlu**, (Selçuk Ü.)
Abdullah **Kuzu**, (Anadolu Ü.)
İsmail **Küçükaksoy**, (Dumlupınar Ü.)
Derman **Küçükaltan**, (İstanbul Arel Ü.)
Yakup **Küçükale**, (KTÜ)
Aykut **Lenger**, (Ege Ü.)
Elçin **Macar**, (YTÜ)
Muhsin **Macit**, (Anadolu Ü.)
Nazif **Mandacı**, (Yaşar Ü.)
İlknur **Maviş**, (Anadolu Ü.)
Mehmet **Mercan**, (Hakkari Ü.)
Ali **Meydan**, (Nevşehir Ü.)
Bilçin **Meydan**, (Uludağ Ü.)
M. Emin **Mutlu**, (Anadolu Ü.)
Zaur **Mükerrem**, (Anadolu Ü.)
Meltem N. **Velioğlu**, (Abant İzzet Baysal Ü.)
Yavuz **Odabaşı**, (Anadolu Ü.)
Aytunga **Oğuz**, (Dumlupınar Ü.)
Neval **Okan**, (Anadolu Ü.)
Emel **Oktay**, (Hacettepe Ü.)
M. Recep **Okur**, (Anadolu Ü.)
Erdal **Onar**, (Bilkent Ü.)
A. İlhan **Oral**, (Anadolu Ü.)
Nezih **Orhon**, (Anadolu Ü.)
A. Şevket **Ovalı**, (Dokuz Eylül Ü.)
Mine **Oyman**, (Anadolu Ü.)
Serdar **Öge**, (Selçuk Ü.)
Serdar **Ögel**, (Afyon Kocatepe Ü.)
Oktay **Öksüzler**, (Anadolu Ü.)
Kemal **Öktem**, (Hacettepe Ü.)
Nalan **Ölmezoğulları**, (Uludağ Ü.)
Saim **Önce**, (Anadolu Ü.)
Tuncay **Önder**, (Gazi Ü.)
Ahmet **Özalp**, (Hitit Ü.)
Erkan **Özata**, (Anadolu Ü.)
F. Zeynep **Özata**, (Anadolu Ü.)

F. Hülya **Özcan**, (Anadolu Ü.)
M. Tevfik **Özcan**, (İstanbul Ü.)
Ömer **Özççek**, (Gaziantep Ü.)
Aşkın **Özdağoğlu**, (Dokuz Eylül Ü.)
Ali **Özdemir**, (Anadolu Ü.)
A. Murat **Özdemir**, (Hacettepe Ü.)
Erkan **Özdemir**, (Uludağ Ü.)
Arzu **Özen**, (Anadolu Ü.)
Mustafa **Özer**, (Anadolu Ü.)
Alper **Özer**, (Ankara Ü.)
Ömer **Özer**, (Anadolu Ü.)
Hicran **Özgüner Kılıç**, (Karabük Ü.)
Aydın Ziya **Özgür**, (Anadolu Ü.)
Enver **Özkalp**, (Anadolu Ü.)
Ali Ekrem **Özkul**, (Anadolu Ü.)
Hayrettin **Özler**, (Dumlupınar Ü.)
Ahmet **Özmen**, (Anadolu Ü.)
Müjdat **Özmen**, (Osmangazi Ü.)
Selami **Özsoy**, (Abant İzzet Baysal Ü.)
Ahmet **Öztürk**, (Uludağ Ü.)
Feride **Öztürk**, (Dumlupınar Ü.)
Kadriye **Öztürk**, (Anadolu Ü.)
M. Canan **Öztürk**, (Anadolu Ü.)
Sevgi Ayşe **Öztürk**, (Anadolu Ü.)
Zafer **Öztürk**, (Bülent Ecevit Ü.)
Gülsev **Pakkın**, (Başkent Ü.)
Canan **Parla**, (Anadolu Ü.)
Didem **Paşaoğlu Baş**, (Anadolu Ü.)
Cem **Pekman**, (Marmara Ü.)
Helga **Rittersberger-Tılıç**, (ODTÜ)
Cem **Saatçioğlu**, (İstanbul Ü.)
H. İbrahim **Sağlam**, (Sakarya Ü.)
Mustafa **Sağlam**, (Anadolu Ü.)
Necdet **Sağlam**, (Anadolu Ü.)
Songül **Sallan Gül**, (Süleyman Demirel Ü.)
A. Yaşar **Sarıbay**, (Uludağ Ü.)
Arif **Sarıçoban**, (Hacettepe Ü.)
Melike **Sayıl**, (Hacettepe Ü.)
Seval **Selimoğlu**, (Anadolu Ü.)
Celalettin **Serinkan**, (Pamukkale Ü.)
Serdar **Sever**, (Anadolu Ü.)
Güven **Sevil**, (Anadolu Ü.)
Adnan **Sevim**, (Anadolu Ü.)
Nurdan **Sevim**, (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)
Şerafettin **Sevim**, (Dumlupınar Ü.)
Uğur **Sevim**, (Giresun Ü.)
Selami **Sezgin**, (Osmangazi Ü.)
İ. Özgür **Soğancı**, (Anadolu Ü.)
Başak **Solmaz**, (Selçuk Ü.)
Harun **Sönmez**, (Anadolu Ü.)
H. Cenk **Sözen**, (Başkent Ü.)
Süleyman **Sözen**, (Anadolu Ü.)
Meriç **Subaşı Ertekin**, (Anadolu Ü.)
N. Bulbin **Sucuoğlu**, (Ankara Ü.)
Nadir **Suğur**, (Anadolu Ü.)

Serap **Suğur**, (Anadolu Ü.)
Zerrin **Sungur**, (Anadolu Ü.)
A. Nurhan **Şakar**, (Anadolu Ü.)
Hüseyin **Şen**, (Yıldırım Beyazıt Ü.)
S. Yücel **Şenyurt**, (Gazi Ü.)
Emel **Şıklar**, (Anadolu Ü.)
İlyas **Şıklar**, (Anadolu Ü.)
Ali **Şimşek**, (Anadolu Ü.)
İsmail **Şiriner**, (Kocaeli Ü.)
Deniz **Şükrüoğlu**, (Bülent Ecevit Ü.)
Deniz **Taşcı**, (Anadolu Ü.)
Demet **Taşdelen**, (Anadolu Ü.)
İskender **Taşdelen**, (Anadolu Ü.)
Ozan Ercan **Taşkın**, (Anadolu Ü.)
Çoşkun **Taştan**, (Ağrı İbrahim Çeçen Ü.)
Ümit **Tatlıcan**, (Adnan Menderes Ü.)
A. Tolga **Tek**, (Anadolu Ü.)
Ahmet **Tekin**, (Osmangazi Ü.)
Fatih **Temizel**, (Anadolu Ü.)
Filiz **Tepecik**, (Anadolu Ü.)
M. Necdet **Timur**, (Anadolu Ü.)
Filiz **Tiryakioğlu**, (Anadolu Ü.)
Mehpare **Tokay Argan**, (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)
Selahattin **Tolkun**, (Anadolu Ü.)
H. Zümriye **Tonus**, (Anadolu Ü.)
Özgür **Tonus**, (Anadolu Ü.)
Elif **Toprak**, (Anadolu Ü.)
Metin **Toprak**, (İstanbul Ü.)
Cengiz **Toraman**, (Gaziantep Ü.)
Ömer **Torlak**, (Karatay Ü.)
A. Nil **Tosun**, (Hacettepe Ü.)
Cevat **Tosun**, (Gazi Ü.)
M. Umur **Tosun**, (Hacettepe Ü.)
B. Tuğberk **Tosunoğlu**, (Anadolu Ü.)
Şebnem **Tosunoğlu**, (Anadolu Ü.)
M. Mahur **Tulum**, (Anadolu Ü.)
Duygu **Tunalı**, (Anadolu Ü.)
Özhan **Tuncay**, (İzmir Katip Çelebi Ü.)
Nurcan **Turan**, (Anadolu Ü.)
Ü. Deniz **Turan**, (Anadolu Ü.)
Melih **Turğut**, (Osmangazi Ü.)
Hasan **Tutar**, (Sakarya Ü.)
A. Umut **Türkcan**, (Anadolu Ü.)
Erhan **Türker**, (Anadolu Ü.)
H. Gökçe **Türkoğlu**, (Yaşar Ü.)
A. Sibel **Türküm**, (Anadolu Ü.)
Ayşe Nur **Tütüncü**, (İstanbul Ü.)
B. Yelda **Uçkan**, (Anadolu Ü.)
Banu **Uçkan**, (Anadolu Ü.)
Nurullah **Uçkun**, (Osmangazi Ü.)
Sezen **Uludağ**, (Anadolu Ü.)
Nazmi **Ulutak**, (Anadolu Ü.)
Canan **Uluyacağı**, (Anadolu Ü.)
M. Fatih **Uşan**, (Yıldırım Beyazıt Ü.)
Gülriiz **Uygur**, (Ankara Ü.)

Doğan **Uysal**, (Celal Bayar Ü.)
Ferruh **Uztuğ**, (Anadolu Ü.)
Elif **Uzun**, (Anadolu Ü.)
Turgay **Uzun**, (Muğla Sıtkı Koçman Ü.)
Seyfettin **Ünal**, (Dumlupınar Ü.)
Sezen **Ünlü**, (Anadolu Ü.)
A. Oğuz **Ünlüer**, (Anadolu Ü.)
Çağla **Ünlütürk Ulutaş**, (Pamukkale Ü.)
Yılmaz **Ürper**, (Anadolu Ü.)
M. Erkan **Üyümez**, (Anadolu Ü.)
İlhan **Üzülmez**, (Gazi Ü.)
İ. Yaşar **Vural**, (Recep Tayyip Erdoğan Ü.)
Sezgin **Vuran**, (Anadolu Ü.)
Esra **Yakut**, (Anadolu Ü.)
Kemal **Yakut**, (Anadolu Ü.)
Abdullah **Yalama**, (Osmangazi Ü.)
Rahmi **Yamak**, (KTÜ)
Handan **Yavuz**, (Anadolu Ü.)
Sutay **Yavuz**, (TODAİE)
Şahinde **Yavuz**, (KTÜ)
Nazan **Yelkikalan**, (ÇOMÜ)
Serdar **Yener**, (Sinop Ü.)
İbrahim **Yerebakan**, (R. Tayyip Erdoğan Ü.)
Ahmet **Yıkmaş**, (Abant İzzet Baysal Ü.)
Hakan **Yıldırım**, (Marmara Ü.)
Halil **Yıldırım**, (Sakarya Ü.)
Kemal **Yıldırım**, (Anadolu Ü.)
Nihal **Yıldırım Mızrak**, (Anadolu Ü.)
Selim **Yıldırım**, (Anadolu Ü.)
Soner **Yıldırım**, (ODTÜ)
Yavuz **Yıldırım**, (ÇOMÜ)
Zekeriya **Yıldırım**, (Anadolu Ü.)
Sıtkı **Yıldız**, (Kırıkkale Ü.)
Zeki **Yıldız**, (Osmangazi Ü.)
Abdullah **Yılmaz**, (Anadolu Ü.)
Ali **Yılmaz**, (Ondokuz Mayıs Ü.)
Hakan **Yılmaz**, (Anadolu Ü.)
Özlem **Yılmaz**, (ODTÜ)
R. Ayhan **Yılmaz**, (Anadolu Ü.)
Rasim **Yılmaz**, (Namık Kemal Ü.)
Sinan **Yılmaz**, (Bülent Ecevit Ü.)
Veysel **Yılmaz**, (Osmangazi Ü.)
Medet **Yolal**, (Anadolu Ü.)
Mehmet **Yüce**, (Uludağ Ü.)
Betül **Yüce Dural**, (Anadolu Ü.)
Bülent **Yücel**, (Anadolu Ü.)
Süleyman **Yükçü**, (Dokuz Eylül Ü.)
A. Haluk **Yüksel**, (Anadolu Ü.)
Coşgül **Yüksel**, (Anadolu Ü.)
Erkan **Yüksel**, (Anadolu Ü.)
Mezher **Yüksel**, (Kırıkkale Ü.)
N. Aysun **Yüksel**, (Anadolu Ü.)
Deniz **Yüncü**, (Anadolu Ü.)
A. Tülin **Yürük**, (Anadolu Ü.)
T. Volkan **Yüzer**, (Anadolu Ü.)
Mahmut **Zortuk**, (Dumlupınar Ü.)

İÇİNDEKİLER / CONTENT

MAKALELER / ARTICLES

Sendikaya Bağlılık Ölçeği Test ve Madde Puanlarının Madde Tepki Kuramına Dayalı Aşamalı Tepki Modeli ile İncelenmesi

Examining Test and Item Scores of the Commitment Scale to the Union via Graded Response Model Based on Item Response Theory

Dr. Öğr. Üyesi Erol Karaca 1-12

Öğretmenlerin Pozitif Psikolojik Sermaye Düzeylerinin İncelenmesi

Investigation of Positive Psychological Capital Levels of Teachers

Dr. Öğr. Üyesi Sinan Yalçın 13-26

Finansal Gelişme ve Gelir Eşitsizliği: BRICS Ekonomileri İçin Dinamik Heterojen Bir Yaklaşım

Financial Development and Income Inequality: A Dynamic Heterogeneous Approach for BRICS Economies

Bahar Baysal Kar - Mikail Kar 27-46

Transformational Growth within the Monetary Circuit

Parasal Devrim Sürecinde Dönüşümsel Büyüme

Assist. Prof. Dr. Dicle Özdemir 47-54

The Impact of Globalization and Financial Development on Environment within the Context of STIRPAT Model: The Case of Turkey

STIRPAT Modeli Bağlamında Küreselleşme ve Finansal Gelişmenin Çevre Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği

Dr. Lecturer Şenay Saraç - Res. Asst. Aykut Yağlıkara 55-64

2008 Küresel Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemde Seçilmiş Avrasya Ekonomilerinin Türkiye ile Olan Dış Ticareti'nin Panel Veri Yöntemi ile Analizi

An Analysis of the Foreign Trade between Selected Eurasian Economies and Turkey Before and After the Period of 2008 Financial Crisis with Panel Data Method

Dr. Öğr. Üyesi Ali Konak - Dr. Öğr. Üyesi Hayrettin Kesgingöz 65-80

Telafi ve Etkinlik Hipotezlerinin MINT Ülkeleri için Geçerliliğinin İncelenmesi

Examination of the Validity of the Compensation and Efficiency Hypothesis for
MINT Countries

Asiye Tütüncü - Prof. Dr. Hilmi Zengin 81-94

Teknolojik Belirleyicilik, Minimal Etki ve Bilişsel Çelişki Kuramları Bağlamında Gerçek Ötesi Kavramı

The Notion of Post-Truth in the Context of Technological Determinism, Minimal Effects and Cognitive Dissonance Theories

Dr. Öğr. Üyesi Şenay Yavuz Görkem 95-108

Dynamic Wavelet-Based Causal Relationship between Equity Returns and Aggregate Economic Activity in G7 and E7 Countries

G7 ve E7 Ülkelerinde Borsa Getirisi ve Ekonomik Büyüme Arasında Dalgacık Bazlı Dinamik Nedensellik İlişkisi

Arş. Gör. Remzi Gök 109-136

Kızım Olmadan Asla: Anne Kız Tüketim Pratikleri ve Narsisizm Kapsamında Değerlendirilmesi

Not Without My Daughter: Analysis of Mother-Daughter Consumption Patterns Within the Narcissism Theory

Şenay Sabah 137-154

İlaç Lojistiği Kapsamında Lojistik Kriterlerin Dematel Yöntemi ile Belirlenmesi: Erzurum İli Örneği

Determination of Logistic Criteria By The Dematel Method in The Scope of Drug Logistics: The Case of Erzurum

Dr. Hamit Erdal - Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Korucuk 155-166

Liberal Temelde Kurumsallaşan Türkiye-Latin Amerika İlişkileri

Liberally Institutionalized Turkey-Latin America Relations

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Yetim 167-178

Sendikaya Bağlılık Ölçeği Test ve Madde Puanlarının Madde Tepki Kuramına Dayalı Aşamalı Tepki Modeli ile İncelenmesi

Examining Test and Item Scores of the Commitment Scale to the Union via Graded Response Model Based on Item Response Theory

Dr. Öğr. Üyesi Erol Karaca

Başvuru Tarihi: 14.11.2016

Kabul Tarihi: 29.11.2018

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, Sendikaya Bağlılık Ölçeğinden (SBÖ) elde edilen madde puanlarını Madde Tepki Kuramı (MTK) modeli olan Aşamalı Tepki Modeli (ATM) ile incelemektir. Araştırma verilerinin toplanmasında Gordon ve arkadaşları (1980) tarafından geliştirilen, Bilgin (2003) tarafından Türkçe uyarlama çalışması yapılan SBÖ kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2009 yılında Kütahya, İstanbul, Eskişehir, Bursa, İzmir ve Balıkesir illerinde görev yapan basit tesadüfi örneklem yoluyla seçilen 353 öğretmen oluşturmaktadır. SBÖ'de sendikal bağlılığa yönelik tutuma ilişkin 15 madde bulunmaktadır ve bu maddelere öğretmenlerin "kesinlikle katılmıyorum (1)" ve "kesinlikle katılıyorum (5)" gibi arasında tepkide bulunmaları istenmiştir. Tutum maddeleri, çok kategorili MTK modellerinden likert tipi ölçekler için uygun olan ATM kullanılarak incelenmiştir. Araştırma verilerinin analizinde öncelikle veri setinin MTK'nın tek boyutluluk ve yerel bağımsızlık varsayımlarını sağlayıp sağlamadığı incelenmiştir. Araştırma verilerinin analizinin ikinci aşamasında ise MULTILOG programında ATM seçilerek madde kalibrasyonu yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda, veri setinin MTK'nın tek boyutluluk ve yerel bağımsızlık varsayımlarını sağladığı ve model-veri uyumunun sağlandığı görülmüştür. Araştırma bulgularına göre sendikaya bağlılık açısından öğretmenleri en iyi ayırt eden ve dolayısıyla en çok bilgi veren

maddenin 4. madde, öğretmenleri en azayırt eden ve dolayısıyla en az bilgi veren maddenin ise 14. madde olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Madde Tepki Kuramı, Test Geliştirme, Aşamalı Tepki Modeli, Tutum

Abstract

The main aim of this study is to examine the item scores obtained from 'Commitment Scale to the Union' with the Graded Response Model (GRM), which is a model of Item Response Theory. Within the data collection process 'Commitment Scale to the Union' was used, which is developed by Gordon and colleagues (1980) and adapted to Turkish by Bilgin (2003). The research group of the study consist of 353 teachers working in different provinces of Turkey at primary and secondary schools in Kütahya (159), İstanbul (74), Eskişehir (62), Bursa (35), İzmir (12) and Balıkesir (11) in 2009 and they were selected by simple random sampling. There are 15 items in the scale related to commitment of union and these items were requested to answered with responses such as strongly agree (5) and strongly disagree (1), ordinal scores ranging from 1 to 5 as categories. The items of attitude were calibrated with GRM, which is appropriate to Likert type data. Within the analysis

of the research, it is examined primarily whether the data set provides the one dimensional and local independence hypothesis or not. In the second stage of the analysis, by GRM chosen from MULTLOG (Thissen, 1991) program, item calibration was implemented. According to the results, it is seen that data set provides the GRM's one dimensional and local independence hypothesis and model-data consistency was provided. According to the findings, item 4 has the highest slope parameter for teachers and gives the maximum information about the commitment to the union; item 14 has the lowest slope parameter and gives the minimum information about teachers' commitment to the union.

Keywords: *Item Response Theory, Test Development, Graded Response Model, Attitude*

Giriş

Geniş anlamı ile ölçme, herhangi bir niteliğin gözlenmesi ve gözlem sonucunun sayılarla ya da başka sembollerle ifade edilmesidir (Tekin, 1977; Gelbal, 2004). Genel olarak değerlendirme ise, ölçme sonuçlarının bir ölçütle veya ölçütler takımıyla kıyaslanıp bir karara varılması sürecidir (Gelbal, 2004; Demirel, 2005). Başka bir ifade ile değerlendirme, ölçme sonuçlarını bir ölçüte vurarak ölçülen nitelik hakkında bir değer yargısına varma sürecidir (Gelbal, 1994; Gelbal, 2004). Değerlendirmenin en iyi şekilde yapılabilmesi için ölçmelerde gözlenen bir özelliğin gerçek değerini bulmak önemlidir. Böyle olmakla birlikte ölçmeye karışan çeşitli hatalar yüzünden gerçek değer doğrudan elde edilemez ve gözlenen ölçme sonuçları yardımıyla kestirilmeye çalışılır. Bu kestirim test geliştirmede nihai testin istatistiklerinin kestirilmesi aşamasında yapılır.

Test geliştirme, öğrenci grubuna uygulanan test maddelerinin yeterince güvenilir ve geçerli olup olmadığı, iyi çalışıp çalışmadığı, bilenler ile bilmeyenleri ayırıp ayırmadığı, güçlüğü ve kolaylığı gibi özelliklerin belirlenip, bu özelliklerden yararlanılarak istenilen niteliklerde bir ölçme aracının hazırlanması işidir (Gelbal, 2004; Demirel 2005). Test geliştirme süreci, geliştirilen testin gerçek amaç için kullanılmasına kadar bir takım aşamaların yerine getirilmesini gerektiren bir süreçtir. Bir testin geliştirilmesiyle ilgili temel aşamalar, aşağıdaki gibi sıralanabilir (Baykul, 2000):

- Testin kimlere, niçin uygulanacağını ve uygulamadan elde edilen puanların hangi amaç ya da amaçlarla kullanılacağını saptama,
- Test ile hangi özelliklerin ölçüleceğini belirleme,
- Testte kullanılacak ve ölçülecek özelliğe en uygun madde tiplerini belirleme ve bu yönde madde yazma ya da sağlama,
- Test maddelerini dil, psikometrik ve bilimsel denetimden geçirme, test maddelerini düzeltme, amaca uygun maddeleri belirleme,
- Deneme formunu hazırlama,
- Deneme uygulamasını gerçekleştirme,
- Deneme uygulaması sonuçlarını puanlama, test istatistiklerini hesaplama, maddeleri analiz etme, madde seçimi ve nihai testi oluşturma,
- Nihai testin istatistiklerinin kestirilmesidir.

Bir testin geliştirilmesiyle ilgili bu temel aşamalardan yararlanarak geliştirilen testlerle yapılan ölçmelerdeki hata miktarı azalacak ve bu ölçme sonuçları kullanılarak alınan kararlarda isabetlilik derecesi artacaktır (Gelbal, 2004). Öğrencilere uygulanan testin, maddeleri ve seçenekleri üzerinde yapılan çalışmaya madde analizi denilmektedir. Madde analizi, madde istatistiklerinin hesaplanması, doğrudan teste konulabilecek maddelerin seçilmesi, düzeltilerek teste konulabilecek maddelerin belirlenmesi ve bu maddeler üzerinde yapılacak düzeltme çalışmalarının ne doğrultuda olacağını saptanması, teste konulması mümkün olmayan maddelerin ayıklanması amacıyla yapılır (Baykul, 2000). Başka bir deyişle madde analizi ile madde ayırıcılık gücü indeksine ve testin amacına göre istenen güçlük düzeyinde maddelerin seçilerek, güvenilir ve geçerli bir testin oluşturulması hedeflenir. İstenilen özelliklerdeki maddelerin seçilerek, istenilen özellikte test oluşturulması amacıyla yapılan madde analiziyle maddenin özellikleri olarak kabul edilen, maddeyi betimleyen istatistikler hesaplanır. Bu istatistikler, test kuramında kabul edilen yönetime göre değişirler. Zira test geliştirmede madde ve test istatistiklerini kestirme aşamasında kullanılan başlıca iki yöntem vardır. Bunlardan birincisi "Klasik Test Kuramı" (KTK), ikincisi ise "Örtük Özellikler Kuramı" ya da "Madde Tepki Kuramı" (MTK)'dir (Baykul, 2000).

KTK dayalı yöntemler, testi uygulama ve parametreleri kestirme kolaylığı, daha az varsayım gerektirmesi ve üzerinde daha çok çalışılmış olmasından dolayı MTK'ya dayanan yöntemlere göre daha yaygın kullanılmaktadır (Kelecioğlu, 2001). Ancak KTK'ya dayalı olarak test geliştirme ve uygulamasında elde edilen, madde ve test istatistiklerinin, testin uygulandığı grubun yetenek düzeyine göre değişmesi, alternatif kuram arayışlarına yol açan önemli bir sınırlılık olmuştur. Bu kuramın bu sınırlılıklarına alternatif olarak XX. Yüzyılın ortalarında adını duyuran, "Örtük Özellikler Kuramı" ya da "Madde Tepki Kuramı" olarak adlandırılan yeni bir kuram geliştirilmiştir. Günümüzde KTK yaygın olarak kullanılmakla birlikte, MTK giderek daha yaygın ve tercih edilir olmaya başlamıştır (Kelecioğlu, 2001; Reise & Ainsworth & Haviland, 2005).

KTK'nın odaklandığı temel durum madde güclüğü ve ayırt edicilik parametresidir (Doğan ve Tezbaşaran, 2003; Uyar & Gübeş & Kelecioğlu, 2013). Örtük özellikleri ölçmek için kullanılan ölçme araçlarında da emelde maddelerin birbiriyle ve ölçmek istediği özellik ile ilişkisi incelenir. MTK, bir dizi matematiksel modellerle KTK'nın açıklayamadığı, bireylerden bağımsız madde ölçeklemesi ve maddelerden bağımsız yetenek ölçüleri elde etme kolaylığını getirmiştir. Başka bir deyişle, yetenek hem seçilen maddelerden hem de testi cevaplayan diğer kişilerin performansından bağımsızdır. MTK'nın KTK'dan en önemli farklı yönü test maddelerinin özelliklerini veren madde parametreleri kestirimlerinin bir cevaplayıcı grubundan diğerine değişmemesi; cevaplayıcıya ait yetenek parametrelerini kestirimlerinin bir grup madde örnekleminde diğerine değişmeden kalmasıdır (Lord & Novick, 1968; Hambleton, 1989; Çıkrıkçı-Demirtaşlı, 1998).

MTK'da ikili ve çoklu puanlanan maddeler için çeşitli modeller geliştirilmiştir. MTK'da, eğitimsel ve psikolojik test verilerinin analizinde kullanılan modeller, gözlenen parametrelerle gözlenemeyen parametreler yani test maddesine verilen cevap ile ölçme konusu olan psikolojik özellik arasındaki ilişkiyi tanımlayan olasılık modelleridir. Burada sözü edilen olasılık boyutu, modelin matematiksel formunun getirdiği bir boyuttur (Çıkrıkçı-Demirtaşlı, 1998).

MTK'nın ortaya çıktığı günden günümüze değin sayıları giderek artan çeşitli modeller geliştirilmiştir.

Modeller, Rasch Modeli, Samejima Derecelendirilmiş Model gibi modeli geliştiren kişinin adıyla anıldığı gibi Normal Ogive Model, Lojistik Model gibi modelin matematiksel fonksiyonu esas alınarak da isimlendirilmektedir. Değişik adlar alan Kuramdaki her model; cevaplayıcının maddedeki edimi ile psikolojik özellik (yetenek) arasındaki ilişkiyi veren matematiksel bir eşitlikten ve MTK çerçevesinde belirlenmiş, tanımlanmış temel varsayımlardan oluşur (Hambleton & Swaminathan, 1985; Çıkrıkçı-Demirtaşlı, 1998).

Her ne kadar yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğu ikili puanlanan modellerden elde edilen veri analizine yoğunlaşmış olsa da; kişilik, tutum ve algı gibi psikolojik özellikleri ölçen ve çoklu puanlanan maddelere sahip ölçme araçları için çoklu puanlanan madde tepki modelleri geliştirilmiştir. Bu modeller, cevaplayıcının yetenek düzeyi ile belli bir kategoride tepki verme arasında doğrusal olmayan ilişkiler kuran modellerdir (Embretson & Reise, 2000). Günümüzde yaygın olarak kullanılan Samejima (1969)'nın aşamalı tepki modeli de bu modellerden biridir. Bu modelin en büyük avantajı, ikili puanlanan modellerle karşılaştırıldığında bireylerin yeteneği hakkında daha fazla bilgi alınabilmesidir (Koch, 1983; Köse, 2015; Uyar & Gübeş & Kelecioğlu, 2013).

Çalışmanın amacı, öğretmenlerin sendikal bağlılık düzeylerinin saptanmasında ve yine öğretmenlerin sendikal bağlılıkları ile sendikalılığın önemine inanmaları, sendikaya sadakatleri, sendikaya karşı sorumlulukları ve sendika için çaba sarf etme konusunda gönüllü olmaları arasındaki ilişkiyi araştırmada kullanılan Sendikal Bağlılık Ölçeğinden (SBÖ) elde edilen madde cevaplarını, MTK modellerinden çok kategorili sıralı puanlanan maddeler için geliştirilmiş olan Aşamalı Tepki Modeli ile değerlendirmektir.

Yöntem

Araştırmanın bu kısmında araştırma modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, işlem yolu ve verilerin analizi başlığı altında istatistiksel yöntem ve teknikler açıklanmıştır.

Araştırmanın Türü

Bu araştırmada, SBÖ'nden elde edilen madde puanları Aşamalı Tepki Modeli ile incelenmiştir. Araştırma, var olan yöntem ve tekniklerin, gerçek veri üzerinden sınanması yapıldığından betimsel araştırma niteliğindedir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu ise, Kütahya, İstanbul, Eskişehir, Bursa, İzmir ve Balıkesir illerinde 2009 yılında görev yapan basit tesadüfi örneklem yoluyla seçilen 378 öğretmen oluşturmaktadır. Ancak uygulama sonrası, Yönergeye uygun bir şekilde doldurulmadığı saptanan 16 anket ile sendika üyesi olmayan öğretmenler tarafından doldurulduğu saptanan 9 anket analize dahil edilmeyerek, araştırma 353 öğretmen ile yürütülmüştür.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada; öğretmenlerin sendikal bağlılıklarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla Gordon ve arkadaşları (1980) tarafından geliştirilen, Bilgin (2003) tarafından Türkçe uyarlama çalışması yapılan SBÖ kullanılmıştır. SBÖ'de, sendikal bağlılığa yönelik tutuma ilişkin 15 madde bulunmaktadır. Araştırmada, tutum maddelerine verilecek tepkiler için beşli dereceleme tercih edilmiştir. Cevaplayıcılardan ölçekte yer alan her bir tutum ifadesini "*kesinlikle katılmıyorum - katılmıyorum - kararsızım - katılıyorum - kesinlikle katılıyorum*" gibi beş kategoriden biriyle sınıflaması istenmiştir. Her cevaplayıcı için toplam puanın elde edilebilmesi için, en olumlu kategoriye 5 puan, en olumsuz kategoriye 1 puan verilerek toplanan cevaplar 1-5 arasında puanlanmıştır (Turgut, 1977).

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde öncelikle veri setinin MTK'nın tek boyutluluk ve yerel bağımsızlık varsayımlarını sağlayıp sağlamadığı incelenmiştir. Bu amaçla veri setine sırasıyla şu işlemler uygulanmıştır:

- Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA): Faktör analizi, değişkenlerin faktörlerle nasıl ilişkili olduğunu keşfetmek ya da değişkenlerin bir faktör altında olup olmadığını doğrulamak amacıyla kullanılır. Araştırmanın temel amacı keşfetmek ise AFA kullanılmalıdır (Schumacker & Lomax, 2004). AFA sonucu elde edilen özdeğeri 1'den büyük dört faktörden ilkinin tek başına toplam varyansın %61'ini açıkladığı görülmüştür. Yamaç-Eğim grafiği ise baskın bir şekilde tek faktörde düşüş sergilemiştir. Döndürülmüş bileşenler matrisindeki faktör yükleri incelendiğinde (0.49-0.80) tutum ölçeğini oluşturan maddelerin tek faktör altında toplanabileceği gözlenmiştir.

- Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA): Araştırmanın temel amacı doğrulamak ise DFA kullanılmalıdır (Schumacker & Lomax, 2004). Bu çalışmada ölçeğin tek boyutlu yapıyı doğrulayıp doğrulamadığını incelemek amacıyla aynı zamanda LISREL yazılım programında DFA yapılmıştır. DFA sonuçlarına göre model-veri uyumu Yaklaşık Hataların Ortalama Karakökü (RMSEA), Standartize Edilmiş Artık Ortalamaların Karekökü (RMR), İyi Uyum İndeksi (GFI), Düzenlenmiş İyi Uyum İndeksi (AGFI), Normlaştırılmamış Uyum İndeksi (NNFI) ve Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI) değerleri kullanılarak değerlendirilmiştir. RMSEA ve RMR 0-1 arasında değer almaktadır. RMSEA ve RMR'nin aldığı değer 0.05'e eşit veya daha küçük ise uyum mükemmel, 0.08 ve altında ise uyum kabul edilebilir ve 0.10 ve daha büyük ise uyum kötüdür (Çokluk & Şekercioğlu & Büyüköztürk, 2010). Diğer uyum indekslerinden GFI ve AGFI, 0-1 arasında değişen değerler alır. GFI ve AGFI değeri 0.95 ve üzerinde ise uyum mükemmel, 0.90-0.94 arasında ise uyum kabul edilebilirdir (Schumacker & Lomax, 2004; Hooper & Caughlan & Mullen, 2008). NNFI ve CFI değerleri 0.95'in üzerinde ise uyum mükemmel, .90'ın üzerinde ise uyum kabul edilebilirdir (Sümer, 2000). Modele ait bu indeksler birlikte değerlendirildiğinde tek faktör modeli kabul edilmiştir (Kay-Kare= 190.99; RMSEA=0.60; RMR=0.82; GFI=0.92; AGFI=0.89; NNFI=0.95; CFI=0.97). AFA ve DFA sonucu elde edilen tüm bulgulara dayalı olarak ölçeğin tek boyutlu bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.

Yukarıda da değinildiği üzere, MTK'ya göre yerel bağımsızlık varsayımının ihlali aynı zamanda tek boyutluluk varsayımının da ihlali demektir. Bu durumda tek boyutluluk varsayımını sağlayan tutum ölçeğindeki 15 maddenin yerel bağımsızlık varsayımını da sağladığı kabul edilmiştir.

Araştırma verilerinin analizinin ikinci aşamasında ise MULTILOG (Thissen, 1991) programında Aşamalı Tepki Modeli (Graded Response Model) seçilerek madde kalibrasyonu yapılmıştır. Modele ait madde parametreleri ise Marjinal Maximum Likelihood (MML) Tahmin Yöntemi ile kestirilmiştir.

Bulgular

Bu kısımda araştırmanın amacına göre elde edilen bulgulara yer verilmektedir.

SBÖ'den elde edilen verilerin aşamalı tepki modeli ile kalibre edilmesi sonucu negatif log likelihood ($-2*LL$) değeri 9890.6 olarak bulunmuştur. Maksimum like-

Tablo 1. Kategorilere Ait Gözlenen ve Beklenen Frekans Oranları

Maddeler		1	2	3	4	5
1	f	100	100	100	53	0
	g	0.2833	0.2833	0.2833	0.1501	0.0000
	b	0.2837	0.2766	0.2823	0.1537	0.0037
	fark	0.0004	-0.0067	-0.001	0.0036	0.0037
2	f	40	40	40	40	33
	g	0.2073	0.2073	0.2073	0.2073	0.1710
	b	0.2128	0.2020	0.2014	0.2042	0.1796
	fark	0.0055	-0.0053	-0.0059	0.0031	0.0086
3	f	36	36	35	35	35
	g	0.2034	0.2034	0.1977	0.1977	0.1977
	b	0.2141	0.1998	0.1909	0.1928	0.2029
	fark	0.0107	-0.0036	-0.0068	-0.0049	0.0052
4	f	59	134	36	87	37
	g	0.1671	0.3796	0.1020	0.2465	0.1048
	b	0.1952	0.3562	0.0889	0.2326	0.1272
	fark	0.0281	-0.00234	-0.0131	0.0139	0.0224
5	f	33	104	54	98	64
	g	0.0935	0.2946	0.1530	0.2776	0.1813
	b	0.1108	0.3005	0.1400	0.2535	0.1952
	fark	0.0173	0.0059	-0.013	-0.0241	0.0139
6	f	61	152	64	51	25
	g	0.1728	0.4306	0.1813	0.1445	0.0708
	b	0.1947	0.3977	0.1654	0.1513	0.0908
	fark	0.0219	-0.0329	0.0159	0.0068	0.02
7	f	17	63	65	141	66
	g	0.0483	0.1790	0.1847	0.4006	0.1875
	b	0.0671	0.1758	0.1762	0.3873	0.1937
	fark	0.0188	-0.0032	-0.0085	-0.0133	0.0062
8	f	38	124	71	92	28
	g	0.1076	0.3513	0.2011	0.2606	0.0793
	b	0.1282	0.3418	0.1772	0.2539	0.0988
	fark	0.0206	-0.0095	-0.0239	-0.0067	0.0195
9	f	24	99	55	128	42
	g	0.0680	0.2805	0.1558	0.3626	0.1331
	b	0.0843	0.2871	0.1396	0.3383	0.1507
	fark	0.0163	0.0066	-0.0162	-0.0243	0.0176
10	f	13	38	49	152	101
	g	0.0368	0.1076	0.1388	0.4306	0.2861
	b	0.0567	0.1094	0.1351	0.4167	0.2822
	fark	0.0199	0.0018	-0.0037	-0.0139	-0.0039
11	f	32	131	60	102	28
	g	0.0907	0.3711	0.1700	0.2890	0.0793
	b	0.1101	0.3668	0.1489	0.2780	0.0963
	fark	0.0194	-0.0043	-0.0211	-0.011	0.017
12	f	16	76	80	133	48
	g	0.0453	0.2153	0.2266	0.3768	0.1360
	b	0.0590	0.2084	0.2191	0.3713	0.1422
	fark	0.0137	-0.0069	-0.0075	-0.0055	0.0062
13	f	54	169	73	51	6
	g	0.1530	0.4788	0.2068	0.1445	0.0170
	b	0.1741	0.4464	0.1923	0.1637	0.0235
	fark	0.0211	-0.0324	-0.0145	0.0192	0.0065
14	f	23	86	89	121	34
	g	0.0652	0.2436	0.2521	0.3428	0.0963
	b	0.0750	0.2354	0.2459	0.3401	0.1036
	fark	0.0098	-0.0082	-0.0062	-0.0027	0.0073
15	f	15	33	76	158	71
	g	0.0425	0.0935	0.2153	0.4476	0.2021
	b	0.0638	0.0932	0.2060	0.4325	0.2046
	fark	0.0213	-0.0003	-0.0093	-0.0151	0.0025

f=frekans, g=gözlenen, b=beklenen

likelihood kestiriminde negatif loglikelihood değeri, verinin modelden uzaklaşma derecesini göstermektedir (Embretson ve Reise, 2000). Ölçeğe ait marjinal güvenilirlik katsayısı 0.85 olarak elde edilmiştir. Marjinal güvenilirlik, tüm bağlılık düzeyindeki öğretmenlerden tahmin edilen koşullu standart hataların ortalaması olarak ele alınan toplam güvenilirliği temsil etmektedir.

Maddelerin veriye uyum düzeyleri, gözlenen ve beklenen oranlar arasındaki fark aracılığı ile incelenebilir. Gözlenen ve beklenen oranlar arasındaki farklar "artık" olarak da isimlendirilir (Embretson & Reise, 2000). Artıkların sifıra yaklaştıkça, modelin veri ile uyum gösterdiği kabul edilmektedir.

Tablo 1'de kategorilere yanıt veren öğretmen sayıları ile gözlenen-beklenen frekans oranları ve frekans oranları arasındaki fark ya da artık değerleri verilmiştir.

Tablo 1'de yer alan 15 maddenin her bir kategorisine ait beklenen ve gözlenen oranlar arasındaki farklar incelendiğinde, bütün artıkların .01 değerinden daha küçük olduğu görülmektedir. Bu bulguya dayalı olarak ATM'nin veriye uyum gösterdiği söylenebilir.

Diğer bir araştırma bulgusu ise Tablo 2'de de görülmekte olan ATM'ye dayalı olarak kestirilen madde parametreleridir.

Tablo 2. Aşamalı Modele Göre Kestirilen Parametre Değerleri

Madde	α_i (SE)	β_1 (SE)	β_2 (SE)	β_3 (SE)	β_4 (SE)
1	0.31 (0.15)	-3.03 (1.30)	0.79 (1.39)	5.48 (2.53)	18.12 (****)
2	0.28 (0.24)	-4.78 (4.51)	-1.26 (1.26)	1.73 (2.11)	5.55 (5.05)
3	0.35 (0.20)	-3.84 (2.36)	-1.03 (0.72)	1.26 (1.16)	4.04 (2.30)
4	1.83 (0.20)	-1.18 (0.17)	0.18 (0.09)	0.49 (0.11)	1.58 (0.20)
5	1.44 (0.18)	-1.92 (0.26)	-0.35 (0.12)	0.20 (0.12)	1.33 (0.20)
6	1.74 (0.19)	-1.21 (0.16)	0.33 (0.11)	0.98 (0.13)	1.90 (0.24)
7	0.22 (0.14)	-11.95 (7.75)	-5.17 (3.72)	-1.49 (1.79)	6.49 (4.47)
8	1.74 (0.20)	-1.61 (0.20)	-0.10 (0.09)	0.53 (0.11)	1.83 (0.23)
9	1.48 (0.18)	-2.14 (0.29)	-0.50 (0.12)	0.04 (0.29)	1.59 (0.22)
10	0.25 (0.12)	-11.41 (6.26)	-6.57 (3.55)	-3.43 (1.91)	3.81 (2.16)
11	1.64 (0.20)	-1.79 (0.23)	-0.08 (0.09)	0.46 (0.11)	1.91 (0.24)
12	0.23 (0.14)	-12.32 (7.50)	-4.50 (2.76)	-0.24 (5.08)	8.01 (4.90)
13	1.76 (0.20)	-1.32 (0.19)	0.43 (0.10)	1.25 (0.16)	2.88 (0.44)
14	0.20 (0.22)	-12.55 (****)	-4.00 (4.73)	1.13 (2.11)	10.78 (****)
15	0.22 (0.16)	-12.40 (9.78)	-7.78 (6.35)	-2.61 (2.47)	6.28 (5.36)

MTK altında madde ayırıcılık parametresi maddenin örtük özellik sürekliliğinde cevaplayıcıları yeteneklerine göre ayırabilme gücü olarak ifade edilir. Dolayısıyla madde ayırıcılık parametresi, madde ile ölçülmek istenen yetenek arasındaki güçlü ilişkiyi

yansıtır. Bu bağlamda pozitif ve yüksek eğim değerleri tercih edilir. Yüksek ayırıcılığa sahip maddeler bireyleri yeteneklerine göre daha iyi ayıran maddeler iken düşük ayırıcılığa sahip maddeler ise bireyleri yetenek düzeyine göre ayırmada yetersiz maddelerdir.

Bunun yanında yüksek ayırıcılığa sahip maddeler test bilgi fonksiyonuna daha fazla katkı yapan maddelerdir (Hambleton & Swaminathan & Rogers, 1991). Ayırt edicilik parametre değerleri 0.01-0.34 arasında ise madde çok düşük ayırıcılığa; 0.35-0.64 arasında ise düşük ayırıcılığa; 0.65-1.34 arasında ise orta ayırıcılığa; 1.35-1.69 arasında ise yüksek ayırıcılığa ve 1.70 ve daha yukarı bir değer almışsa çok yüksek ayırıcılığa sahiptir (Baker, 2001).

Tablo 2'ye göre eğitim parametrelerinin 0.20-1.83 arasında değerler aldığı; 1., 2., 3., 7., 10., 12., 14. ve 15. maddeler düşük ayırıcılığa, 5., 9. ve 11. maddeler yüksek ayırıcılığa ve 4., 6., 8. ve 13. maddeler çok yüksek ayırıcılığa sahiptir. Tüm maddeler içerisinde ise 4. maddenin en yüksek eğim parametresine ($a_i = 1.83$) ve 14. maddenin ise en düşük eğim parametresine ($a_i = 0.20$) sahip olduğu görülmektedir.

Maddeyi tanımlayan bir diğer parametre madde güçlük ya da lokasyon parametresidir. Madde güçlük parametresi, (b_i), madde güçlüğüünün ölçüsü, davranışın veya tutumun frekansı olarak bilgi veren parametredir (Rubio ve diğerleri, 2007). ATM'de ölçekteki her bir madde (i), bir tane madde ayırıcılık parametresi, a_i ve $j=1, \dots, m$, tane kategori eşik parametresi (β_{ij}) ile tanımlanır. ATM cevaplayıcının belirli bir kategori ve daha üzerinde tepki verme olasılığı için $m-1$ tane eşik tepki fonksiyonunu tahmin eder. ATM'de kategoriler arasında sıralı olan kategoriler arası eşik değerleri, katılımcıların 0.50 olasılıkla eşik değerinin üzerinde cevap vermek için gerekli olan algı düzeyini gösterir (Matteucci & Stracqualursi, 2006). Buna göre bir katılımcının ilk kategoriye cevaplaması için düşük yetenek ya da algıya sahip olması yeterli olmakta iken, bir üst kategori için daha yüksek algı gerekmektedir. Tablo 2 incelendiğinde, kategoriler arası eşik değerlerinin en düşükten en yükseğe doğru sıralanmış olduğu görülmektedir (Madera, 2003). Tablo 2'de madde ayırıcılık parametresine ilaveten kategoriler arası madde eşik parametresine de (β_i) yer verilmiştir. Buna göre her madde için (β_1) en düşük eşik parametresine, (β_4) ise en yüksek eşik parametresine sahiptir. Örneğin; 1. maddenin $\beta_1 = -3.03$ ve $\beta_4 = 18.12$ olarak hesaplanmıştır. Bu maddenin 1. kategorisinde %50 olasılıkla tepki vermek için gerekli yetenek düzeyi $\theta = -3.03$ olarak, 5. Kategoride ise %50

olasılıkla tepki vermek için gerekli yetenek düzeyi ise $\theta = 18.12$ hesaplanmıştır. Ayrıca eşik parametre değerlerinin çoğunun negatif değerler almasına dayalı olarak kategorilerdeki cevapların daha çok alınının düşük düzeyi ($\theta < 0$) tarafından desteklendiği söylenebilir. Kategori arası eşik parametreleri, -12.55 ile 18.12 değerleri arasında değişmektedir. Eşik parametre değerlerinin çoğunun negatif değerler almasına dayalı olarak kategorilerdeki cevapların daha çok tutumun düşük düzeyi ($\theta < 0$) tarafından desteklendiği söylenebilir.

Tablo 2'ye göre 14. maddede birinci kategoriden ikinci kategoriye geçiş için eşik parametresi, -12 yetenek düzeyinin altında (-12.55) kestirilmiştir. Bu durum, ilk kategoriye az kişinin yanıtlamasından ve maddenin ölçmek istediği özellikle ilişkili olmamasından kaynaklanmış olabilir (Embretson & Reise, 2000). Nitekim Tablo 1 incelendiğinde, 14. maddenin birinci kategorisine cevap veren öğretmen sayısının (23) diğer kategorilere cevap veren öğretmen sayısından oldukça az olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin sadece % 6.5'i ilk kategoriye seçmiştir. Tablo 2'ye göre 14. maddeye ait ayırt edicilik parametresinin düşük olması (0.20) da bu durumun oluşmasının bir diğer sebebi olarak gösterilebilir.

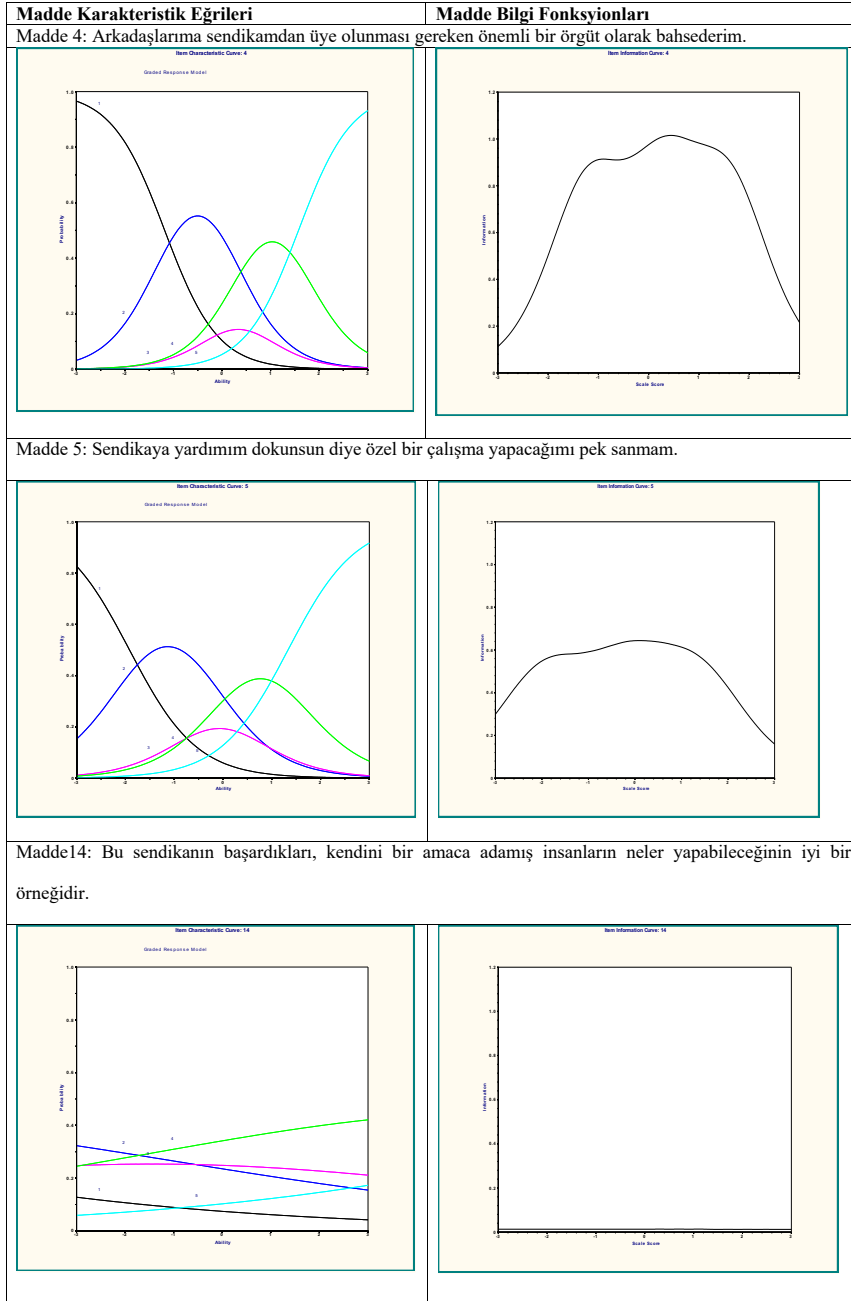
MTK güçlü bir test kuramı olmasına rağmen model veri uyumunun sağlanmasını gerektirir. Ancak bu konuda genel kabul görmüş bir model veri uyumu testi bulunmamaktadır (Gray-Little & Williams & Hancock, 1997). Bu çalışmada model veri uyumu açısından madde parametrelerinin değişmezlik özelliğinin test edilmesi yöntemine başvurulmuştur. Bunun için örneklem tesadüfi olarak ikiye ayrılmış ve madde parametreleri bu gruplar üzerinden kestirilmiştir. Madde ayırıcılık parametreleri arasındaki korelasyon $r=0,90$ ($p<0,01$) olarak hesaplanmıştır. Madde eşik parametreleri arasındaki korelasyon ise

β_1 için $r=0,96$, β_2 için $r=1,00$, β_3 için $r=0,92$ ve β_4 için $r=0,94$ ($p<0,01$)'dir. Bu bulgular ölçekte bulunan maddelerin değişmezlik özelliğinin bulunduğunu ve ATM'nin veri grubuna uygunluğunu desteklemektedir (Köse, 2015).

Maddelerin istatistiksel özelliklerine ilişkin bilgi edinmenin bir diğer yolu madde karakteristik eğrilerini ve bilgi fonksiyonu grafiklerini incelemektir. Bu

eğriler, her bir yanıtama düzeyinin tek başına yeteneğin bir fonksiyonu olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda madde bilgi fonksiyonları, madde karakteristik eğrilerindeki farklılıklar sonucu o maddenin ölçmenin kesinliğine olan etkisini de göstermektedir (Uyar & Gübeş & Kelecioğlu, 2013, s. 132).

Şekil 1'de ölçekteki üç maddeye ait kategori karakteristik eğrileri verilmiştir. Bu maddelerden, 4. madde en yüksek eğime ve ayırıcılığa ($\alpha_i = 1.83$); 5. madde yüksek düzeyde bir eğime ($\alpha_i = 1.44$) ve 14. madde en düşük eğime sahip olması ($\alpha_i = 0,20$) nedeni ile seçilmiş ve örnek oluşturması açısından grafikleri verilmiştir.

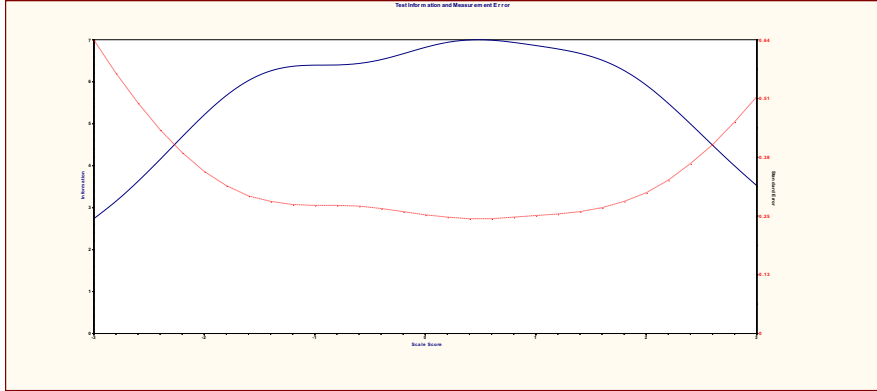

Şekil 1. SBÖ'de Yer Alan Maddelerin Farklı Eğim ve Kategori Eşik Parametrelerine Göre Karakteristik Eğrileri

Ölçekteki maddelere verilecek tepkiler için 5'li derecelendirme tercih edilmiştir. Cevaplayıcılardan ölçekte yer alan her bir maddeyi ve dolayısıyla Şekil 1'deki maddeleri "kesinlikle katılmıyorum – katılmıyorum – kararsızım – katılıyorum - kesinlikle katılıyorum" gibi beş kategoriden biriyle sınıflaması istenmiştir. Her cevaplayıcı için toplam puanın elde edilebilmesi için, en olumlu kategoriye 5 puan, en olumsuz kategoriye 1 puan verilerek toplanan cevaplar 1-5 arasında puanlanmıştır (Turgut, 1977). Bu bağlamda 4. maddeye ait madde karakteristik eğrisinde 5. kategori monoton artan bir eğim sergilemekte iken, 1. kategori monoton azalan bir eğim sergilemektedir. Bu sonuç, yetenek düzeyi arttıkça o kategorinin seçilme olasılığının düşük olduğunu göstermektedir. Geriye kalan 2., 3. ve 4. kategoriler ise düşük ve orta düzeydeki yeteneklerde artan bir eğim, yüksek yetenek düzeylerinde ise azalan bir eğim sergilemektedir. En yüksek eğitim parametre değerine sahip olan 4. madde, aynı zamanda en çok bilgiyi veren maddedir. Benzer şekil-

de yüksek ayırıcılığa sahip 5. maddeye ait madde karakteristik eğrisinde de 5. kategori monoton artan bir eğim, 1. kategori ise monoton azalan bir eğim sergilemektedir. Yine 5. maddede 5. ve 1. kategori dışındaki kategorilerde düşük ve orta düzeydeki yeteneklerde artan bir eğim, yüksek yetenek düzeylerinde ise azalan bir eğim sergilendiği görülmektedir. Düşük eğitim parametresine sahip 14. maddeye ait madde karakteristik eğrisinde ise, kategorilerin çok geniş bir yetenek alanında cevaplanma olasılığına sahip olduğu görülmektedir. En yüksek eğitim parametre değerine sahip olan madde en çok bilgiyi verirken, en düşük eğitim parametre değerine sahip olan madde ise en çok bilgiyi düşük tutum düzeyinde vermektedir (Uyar & Gübeş & Keleşoğlu, 2013). Bu bağlamda 14. madde, en çok bilgiyi düşük tutum düzeyinde vermektedir.

Madde bilgi fonksiyonlarının yanı sıra Şekil 2'de görülen tüm maddelerden elde edilen toplam bilginin yer aldığı test bilgi fonksiyonu incelenmiştir.

Şekil 2. Aşamalı Tepki Modeline Göre Elde Edilen Test Bilgi Fonksiyonu

Şekil 2 ölçekteki bilginin en çok 0.2 ile 1.6 yetenek ya da tutum düzeyleri arasında elde edildiğini göstermektedir. Madde kalibrasyon sonuçları incelendiğinde, testin fazla bilgiyi 1.6 yetenek düzeyinde (bilgi değeri=6.993) verdiği görülmüştür. Testin verdiği bilgi özellikle 1.8 yetenek düzeyinden sonra azalmıştır. Bu durum standart hatanın da artmasına neden olmuştur.

Sonuç ve Öneriler

Bireylerin çeşitli objelere, fikirlere ve olaylara ne şekilde tepkide bulunacağını büyük ölçüde tutumlar tarafından yapılandırıldığı bilinmektedir. Bir bireyin tutumunun bilinmesi, gelecekte nasıl davranacağı ile ilgili bir kestirmeye olanak tanımaktadır. Bu nedenle ölçülmesi büyük önem taşımaktadır. Bu bağlam-

da öğretmenlerin sendikalara yönelik tutumlarının belirlenmesi de son derece önemlidir. Hiç kuşkusuz tutumların belirlenmesi önemli olduğu kadar, bu tutumların belirlenmesine dönük ölçme araçlarının da nitelikli olması önemlidir. Bu bağlamda öğretmenlerin sendikal bağlılıklarını belirlemeye yönelik ölçme araçlarının niteliğini artırmaya dönük bu çalışmada, SBÖ'nin maddeleri çok kategorili MTK modellerinden Likert tipi ölçekler için uygun olan Aşamalı Tepki Modeline göre incelenmiştir. Ölçeğin tek boyutluluğunu belirlemek amacıyla açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve yapılan analizler sonucunda ölçeğin tek boyutlu bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Tek boyutluluk varsayımını sağlayan maddelerin aynı zamanda MTK'nın önemli ilkelerinden biri olan yerel bağımsızlık varsayımını da sağladığı kabul edilmiştir.

Araştırma bulguları, gözlenen ve beklenen frekans oranları arasındaki farkın küçük olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuca göre Aşamalı Tepki Modeli veriye ve SBÖ maddelerinin seçiminde ve değerlendirilmesi için uygun bir modeldir.

Araştırma bulguları, SBÖ maddelerinin ayırt ediciliğe sahip olduğunu ve önemli bir çoğunluğunun ise yüksek ve çok yüksek ayırt ediciliğe sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda öğretmenlerin sendikal bağlılıklarını ve sendikal bağlılıkları ile sendikalılığın önemine inanmaları, sendikaya sadakatleri, sendikaya karşı sorumlulukları ve sendika için çaba sarf etme konusunda gönüllü olmaları arasındaki ilişkiyi araştırmaya dönük SBÖ ile elde edilen bulguların geçerli ve güvenilir olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Baker, F. B. (2001). The basics of item response theory. *ERIC Clearinghouse on Assessment and Evaluation*, ERIC Document Reproduction Service No. ED458219.
- Baykul, Y. (1979). Örtük Özellikler ve Klasik Test Kuramları Üzerine Bir Karşılaştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi, H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Baykul, Y. (2000). *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme: Klasik Test Teorisine ve Uygulaması*. Ankara: ÖSYM Yayınları.

Bilgin, L. (2003). Sendikaya Bağlılık Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması. *D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (4), 12-31.

Çıkrıkçı-Demirtaşlı N. (1998). Test geliştirmede yeni yaklaşımlar: örtük özellikler kuramı -temel özellikleri, varsayımları, model ve sınırlılıkları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (28), 161-173.

Çokluk, Ö. & Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPP ve LISREL Uygulamaları* (1. Baskı), Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Demirel, Ö. (2005). *Öğretme Sanatı*. 8. Baskı, Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Doğan, N. ve Tezbaşaran, A. A. (2003). Klasik test kuramı ve örtük özellikler kuramının örneklem bağlamında karşılaştırılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25, 58-67.

Embretson, S. E. & Reise, S. P. (2000). *Item Response Theory for Psychologists*. Mahwah, NJ: Erlbaum.

Gelbal, S. (1994). *p Madde Güçlük İndeksi ile Rasch Modelinin b Parametresi ve Bunlara Dayalı Yetenek Ölçüleri Üzerine Bir Karşılaştırma*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Gelbal, S. (2004). Ölçme ve değerlendirme. Öğretmen Adayları İçin Konu Anlatımlı KPSS (Editör Demirel, Ö.). Geliştirilmiş 20. Baskı, Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Gordon, M. E. & Philpot, J. W. & Burt, R. E. & Thompson, C. A. & Spiller, W. E. (1980). Commitment to the union: development of a measure and an examination of its correlates. *Journal of Applied Psychology*, 65, 479-499.

Gray-Little, B & Williams, V. S. L. & Hancock, T. D. (1997). An item response theory analysis of the Rosenberg Self Esteem Scale. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 443-451.

- Hambleton, R. K. & Swaminathan, H. (1985). *Item Response Theory*. Kluwer-Nijhoff Publishing, Boston, USA.
- Hambleton, R. K. & Swaminathan, H. (1989). *Item Response Theory. Principles and Application*. Kluwer-Nijhoff Publishing, Boston, USA.
- Hambleton, R. K. & Swaminathan, H. & Rogers, H. J. (1991). *Fundamentals of Item Response Theory*. Sage Publications, London.
- Hooper, D. & Caughlan, J. & Mullen, M. R. (2008). Structural equation modeling: guidelines for determining model fit. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 6 (1), 53-60. Retrieved Kasım 12, 2010, Web: <http://arrow.dit.ie/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=buschmanart>.
- Kelecioğlu, H. (2001). Örtük özellikler teorisindeki b ve a parametreleri ile klasik test teorisindeki p ve r istatistikleri arasındaki ilişki. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20: 104-110.
- Koch, W. R. (1983). Likert Scaling using the graded response latent trait model. *Applied Psychological Measurement*, 7 (1), 15-32.
- Köse, İ. A. (2015). Aşamalı tepki modeli ve klasik test kuramı altında elde edilen test ve madde parametrelerinin karşılaştırılması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 184-197.
- Lord, F. M. & Novick, M. R. (1968). *Statistical Theories of Mental Test Scores*, New York: Addison Wesley.
- Matteucci, M. & Stracqualursi, L. (2006). Student assessment via graded response model. *Statistica*, 4, 435-447.
- Reise, S. P. & Ainsworth, A. T. & Haviland, M. G. (2005). Item response theory. Fundamentals, applications, and promise in psychological research. *Current Directions in Psychological Science*, 14, 2, 95-101.
- Rubio, V.J.& Aguado, D. & Hontangas, P.M. & Hernandez, J.M. (2007). Psychometric properties of an emotional adjustment measure. *European Journal of Psychological Assessment*, 23(1), 39-46.
- Smejima, F. (1969). Estimation of latent ability using a response pattern of graded scores (Psychometric monograph No.17). Richmond, VA: Psychometric society. Retrieved from <http://www.psychometrika.org/journal/online/MN17.pdf>.
- Schumacker R. E. & Lomax R. G. (2004). *A beginner's Guide to Structural Equation Modeling* (second edition), Londra: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 79-122.
- Sümer, N. (2000). Yapısal eşitlik modelleri: temel kavramlar ve örnek uygulama, *Türk Psikoloji Yazıları*, 3 (6), 49-73.
- Tekin, H. (1977). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Mars Matbaası.
- Thissen, D. (1991). *MULTILOG User's Guide (Version 6.0)*. Mooresville, IN: Scientific Software.
- Turgut, M. F. (1977). *Tutumların Ölçülmesi*, Eğitimde Ölçme Teknikleri Ders Notu. No:7.
- Uyar, Ş. & Gübeş, N. Ö. & Kelecioğlu, H. (2013). PISA 2009 tutum anketi madde puanlarının aşamalı tepki modeli ile incelenmesi, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2 (4): 125-134.

Öğretmenlerin Pozitif Psikolojik Sermaye Düzeylerinin İncelenmesi Investigation of Positive Psychological Capital Levels of Teachers

Dr. Öğr. Üyesi Sinan Yalçın

Başvuru Tarihi: 06.07.2017

Kabul Tarihi: 11.02.2019

Öz

Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeylerini belirlemek amacıyla yapılan bu araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, Erzincan il merkezinde bulunan ilkököl, ortaokul ve liselerde görev yapmakta olan öğretmenler arasından rastgele örneklem yöntemiyle seçilen toplam 217 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmadan elde edilen veriler frekans, yüzde, ortalama, standart sapma t-testi ve tek yönlü ANOVA teknikleri kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri oldukça yüksek çıkmıştır. Pozitif psikolojik sermaye alt boyutları açısından öğretmenlerin en yüksek ortalamaya sahip oldukları boyut, “güven” boyutu olmuştur. Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri cinsiyetlerine göre “öz yeterlilik” boyutunda erkek öğretmenlerin lehine anlamlı bir farklılık gösterirken, “umut”, “psikolojik dayanıklılık”, “iyimserlik” boyutlarında ise anlamlı bir farklılık göstermemiştir.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Sermaye, Pozitif Psikolojik Sermaye, Öğretmen, Okul

Abstract

This study, which was conducted to determine whether positive psychological capital levels of teachers varied with gender, marital status, type of school employed and seniority, was designed in survey model. The study sample consists of 217 teachers working at primary, secondary and high schools at Erzincan city center. The data obtained from the study was interpreted by frequency, mean, standard deviation, t-test and one-way ANOVA analyses. According to the study findings, the positive psychological capital levels of teachers were found to be considerably high. The dimension at which teachers had the highest mean in terms of positive psychological capital subdimensions was the dimension of trust. The positive psychological capital levels of teachers showed a significant difference in the self-efficacy dimension according to their genders, whereas no significant differences emerged in the hope, psychological resilience and optimism dimensions.

Keywords: Psychological Capital, Positive Psychological Capital, Teacher, School

Giriş

Günümüz dünyasının içerisine girmiş olduğu hızlı değişim süreci örgütsel yapılarda rekabet kavramını ön plana çıkarmıştır. Bu durum, bireylerin örgütlerin yaşamlarını devam ettirebilmelerinin ön koşulu olarak yaşanan bu değişime ayak uydurabilme becerisinin zorunluluk olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Rekabet edebilme davranışının örgütlerin varlığının ana unsuru olarak ortaya çıkması, örgüt çalışanları üzerinde psikolojik bir baskı unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Bu gelişmeler örgüt ve çalışanlarını psikolojik açıdan etkilemekte; iş tatminsizliği, mutlu olamama, düşük performans gösterme gibi olumsuzluklara ve verimliliğin azalmasına yol açabilmektedir. Bu durum, örgüt yönetimleri açısından bir sorun oluşturmakta ve onları, çalışanların verimliliğinin artırılması, motivasyon, örgütsel rekabet üstünlüğü elde etme ve etkili yönetim gibi çeşitli konularda arayış içerisine sokmaktadır (Akçay, 2012). Bu noktada çalışanların mevcut potansiyellerinin örgütsel amaçlar doğrultusunda ortaya çıkarılması ve çalışanlardan yüksek düzeyde verim elde edilmesi, çalışanların beklentilerinin ve ihtiyaçlarının örgüt yönetimleri tarafından karşılanması gerektiği düşüncesi, örgüt yönetimi sürecinde psikolojik sermaye kavramını ortaya çıkarmıştır.

Pozitif örgütsel davranış kapsamında ortaya çıkan psikolojik sermaye kavramı, günümüzde örgüt yapısı içerisinde kullanılan en yeni sermaye türü olarak ifade edilmektedir (Akdoğan ve Polatçı, 2013; Luthans, Luthans ve Luthans, 2004). Örgüt çalışanlarının örgüt yaşamı içerisinde psikolojik yönlerine vurgu yapan psikolojik sermaye kavramı, çalışanların farklılıklarını dikkate alan (Aydın, Yılmaz ve Altinkurt, 2013) ve çalışanların kendilerinden beklenen performansa katkıda bulunan bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Psikolojik sermaye; beşeri sermaye ve sosyal sermaye gibi diğer sermaye kavramlarından farklı olarak çalışanların örgüt içerisindeki davranışlarının olumlu yönde gelişimine odaklanmaktadır (Çetin, Şeşen ve Basım, 2013).

Pozitif Psikolojik Sermaye

Luthans, Youssef ve Avolio (2006) pozitif psikolojik sermayeyi, bireyin pozitif psikolojik gelişim süreci olarak tanımlamış ve bireyin “kim olduğu” ve gelişimsel anlamda “kim olabileceği” ile ilgilenen bir kav-

ram olarak nitelemiştir. Diğer bir tanıma göre ise pozitif psikoloji, bireylerin problemlerinden ziyade, iyi taraflarına odaklanmaktadır. Bu doğrultuda bireyleri daha olumlu yapan özelliklerin ortaya konulmasında, pozitif psikoloji bilimi, örgütlere katkılar sağlamaktadır (Erkmen ve Esen, 2012). Örgütlerde üretkenliğin ve performansın artırılabilmesinde, çalışanların psikolojik yapılarının doğrudan etkili olduğu söylenebilir. Bu da çalışanların pozitif psikolojik sermayeleri ile ilişkili bir durumdur (Güler ve Sariipek, 2014).

Örgütlerde bir rekabet unsuru olarak değerlendirilen insan sermayesi ile birlikte psikolojik sermayenin de önemli bir unsur olabileceği ifade edilebilir. Psikolojik sermaye, temelde bireylerin ne olduklarına ve gelecekte ne olacaklarına odaklanmaktadır (Erkuş ve Fındıklı, 2013). Psikolojik sermaye, bireylerin, umut, dayanıklılık, öz yeterlilik, iyimserlik gibi pozitif psikolojik yapılarla biriken motivasyonel eğilimlerini ifade etmektedir (Çınar, 2011).

Pozitif psikolojik sermaye, öz-yeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılık bileşenlerinden oluşmakla birlikte, onu oluşturan bu boyutların toplamından daha fazla bir anlam ifade etmektedir (Luthans, Youssef ve Avolio, 2006). Öz-yeterlilik kavramı, örgütteki çalışanların kendi sorumlulukları dahilinde belli bir takım işleri yerine getirebilmek adına işe yönelik motivasyonlarını ve davranış şeklini ifade eden, işi başarmaya dönük olarak belli bir takım yeterliliklere sahip olma noktasında çalışanın kendine olan güvenini ifade eder. Kısacası çalışanın iş yapabilecek düzeyde kendine güven duyması ve kendisini bu doğrultuda hazırlamasını öz yeterlilik olarak ifade etmek mümkündür. Luthans ve Youssef (2004) öz-yeterliliği yüksek olan çalışanların zorlu işleri üstlenmede istekli olduklarını ve zorlu görevleri başarabilmek için gayret ettiklerini, motivasyonlarını yüksek tuttuklarını ve engeller karşısında sebat ettiklerini belirtmektedirler. İyimserlik, pozitif olayları değerlendirmede içsel, kalıcı ve yaygın nedenleri, negatif olayları değerlendirmede ise dışsal, geçici ve durum odaklı nedenleri öne çıkaran bir açıklama tarzını içermektedir. Bu, kişilerin olumlu sonuçlar elde edilmesinde kendilerine pay çıkarmalarına olanak tanımaktadır. Böylece kişilerin öz saygıları artmakta ve moral düzeyleri yükselmekte; olumsuz beklenmedik yaşantılarla karşılaşma olasılıkları azalmaktadır (Luthans ve Youssef, 2004, s. 153). İyimserlik, bir amacı sürdürmede kişilerin

sahip olduğu duruma-özel düşünceleri etkilemektedir. Başka bir deyişle, iyimser olan kişiler herhangi bir amacı sürdürmede olumlu; kötümser olanlar ise olumsuz bir sonuç beklentisi içinde olmaktadır. Böylece olumlu beklentiler olumlu; buna karşın olumsuz beklentiler ise olumsuz duygulara neden olmaktadır (Carver, Scheier, 1999; Akt: Araz, 2013). *Umut*, amaç-yönelimli olma ve amaçlara ulaşmak için plan yapmakla ilgili pozitif ve motive edici bir durumdur (Peterson, Luthans, Avolio, Walumbwa, Zhang, 2011). Umut, değerli amaçlar belirleyebilme ve bu amaçları başarma sürecinde kişinin karşılaşılabileceği engellerin üstesinden gelebilme yönündeki inancını kapsayan bir durumdur (Çetin ve Basım, 2011). *Psikolojik dayanıklılık* ise olumsuz koşullar ile karşılaşıldığında veya kişiyi olumsuz etkileyen bir takım olaylar ile karşılaşıldığında kişinin ortaya çıkan yeni koşullara uyum sağlayabilmesini ve tüm olumsuzluklara dönük olarak çözüm ortaya koyabilme iradesini ifade etmektedir (Luthans, 2002).

Psikolojik sermaye üzerine yurt içi ve yurt dışında yapılan çalışmalar incelendiğinde (Keser ve Kocabaş, 2014; Çetin, Hazır ve Basım, 2013; Polatçı, 2014; Savur, 2013; Berberoğlu, 2013; Battal, 2013; Erkuş ve Fındıklı, 2013; Topkaya ve Korucu, 2018; Cömer ve Yürür, 2017; Çakmak ve Arabacı, 2017; Uygungil ve İşcan, 2018; Herbert, 2011; Avey, Luthans, Smith & Palmer, 2010; Patapas & Smalskys, 2013) otantik liderlik ile psikolojik sermaye arasında anlamlı bir ilişki olduğu, destekleyici örgüt kültürünün psikolojik sermaye üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olduğu, psikolojik sermayenin performans üzerinde pozitif yönde etkili olduğu, psikolojik sermayenin iş stresi ve tükenmişlik üzerinde negatif anlamlı bir etkiye sahip olduğu, psikolojik sermaye ile iş tatmini ve örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişki olduğu, algılanan örgütsel desteğin çalışanların pozitif psikolojik sermayelerini arttırdığı, pozitif psikolojik sermaye ile örgütsel bağlılık ve iş doyumunu arasında anlamlı bir ilişki olduğu, pozitif psikolojik sermaye ile örgütsel sinizm arasında negatif yönlü anlamlı ilişki olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Örgütlerde amaçlara ulaşma derecesini belirleyen en önemli etken çalışanların örgütün amaçları doğrultusunda ortaya koyacakları performanstır. Çalışanların istenilen performansı sergileyebilmeleri örgüt yaşamı içerisinde beklentilerini ve ihtiyaçlarını karşılayabilmelerine, mutlu olmalarına ve psikolojik durumları-

nın iyi olmalarına bağlıdır. Pozitif psikoloji kavramı örgütte çalışanın olumlu yönlerini ön plana çıkararak, çalışanların neyi iyi yapabildiklerini ortaya çıkarma ve çalışana örgüt için yararlı hale getirme amacına odaklanmaktadır. Pozitif psikolojik sermayesi yüksek olan çalışanlar örgüt için fazladan çaba ortaya koyarlar ve örgütün amaçları etrafında birleşirler. Eğitim kurumlarında da öğretmenlerin ortaya koyacağı çaba okulların amaçlarına ulaşması bakımından önemlidir. Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayelerinin yüksek olması okula olan bağlılıklarını arttıracacağı gibi, öğretmenlerin okulun amaçlarını özümsemeleri ve bu amaçlar etrafında birleşmelerini sağlayacaktır. Bu bakımdan öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin belirlenmesini amaçlayan bu araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmekte ve öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayelerini belirleyen değişkenlerin neler olduğunu belirlemesi bakımından önemli görülmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1. Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayeleri hangi düzeydedir?
2. Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayeleri “öz yeterlilik”, “iyimserlik”, “güven”, “dışa dönüklük”, psikolojik dayanıklılık”, “umut” alt boyutları bakımından anlamlı farklılıklar göstermekte midir?
3. Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayeleri; cinsiyet, kıdem, görev yaptığı okul türü, medeni durum değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin bazı değişkenlere göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemeyi amaçlayan bu araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden tarama modelinde desenlemiştir. İlişkisel tarama modeli, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir (Karasar, 2012).

Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın araştırma grubunu, 2014-2015 eğitim öğretim yılında Erzincan il merkezinde bulunan ilkokul, ortaokul, liselerde görev yapmakta olan 1270 öğretmen arasından basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen toplam 217 öğretmen oluşturmaktadır. Basit tesadüfi örneklemede evreni oluşturan her elemanın örneğe girme şansı eşittir. Dolayısıyla hesaplamalarda da her elemana verilecek ağırlık aynıdır (Arıkan, 2004).

Araştırmaya katılan öğretmenlerin 107 (% 49.3)'si erkek, 110 (%50.7)'u kadın öğretmenlerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin 105'i (%48.4) ilkokulda, 74'ü (%34.1) ortaokulda, 38'i de (%17.5) lisede görev yapmaktadır. Öğretmenlerin 179'i (%82.5) evli, 38'i (%17.5) bekârdır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin 42'si (%19.4) 1-5 yıllık, 61'i (%28.1) 6-10 yıllık, 47'si (%21.7) 11-15 yıllık, 27'si (%12.4) 16-20 yıllık, 40'ı (%18.4) 21 ve üzeri yıllık kıdeme sahiptir.

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Bu araştırma için gerekli verilerin toplanması amacıyla öğretmenlere uygulanmak amacıyla Tösten ve Özgan (2014) tarafından geliştirilen Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeği (PPSÖ) kullanılmıştır. Ölçme aracının kullanılabilirliği için ölçeği geliştiren araştırmacılar gerekli izinler alınmıştır.

Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeği

Tösten ve Özgan (2014) tarafından geliştirilen Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeği (PPSÖ) beşli Likert tipinde hazırlanmıştır. Ölçek "öz yeterlilik", "iyimserlik", "güven", "dışa dönüklük", "psikolojik dayanıklılık", ve "umut" olmak üzere toplam altı boyuttan oluşmaktadır. Ölçekteki maddeler; "1: Tamamen Katılıyorum", "2: Çoğunlukla Katılıyorum", "3: Kararsızım", "4: Az Katılıyorum" ve "5:Hiç Katılmıyorum" şeklinde tanımlanmıştır. Araştırmaya katılan katılımcıların araştırma sorularına verdikleri yanıtların aritmetik ortalamaların değerlendirilmesinde "1.00-1.79 = Hiç Katılmıyorum", "1.80- 2.59 = Az Katılıyorum", "2.60 - 3.39 = Kararsızım", "3.40 - 4.19 = Çok Katılıyorum", "4.20 - 5.00 = Tam Katılıyorum" ölçütleri esas alınmıştır. Bu durumda 4.20 ve üzeri puan alan öğretmenlerin psikolojik sermaye yeterliklerinin "çok

iyi", 3.40-4.19 puan için öğretmenlerin "iyi", 2.60-3.39 puan alanların "kararsız", 1.80-2.59 puan alan öğretmenlerin "düşük" ve 1.00-1.79 puan alanların "çok düşük" olduğu düşünülmektedir. Pozitif psikolojik sermaye ölçeği toplam 26 maddeden oluşmaktadır. Tösten ve Özgan (2014) tarafından yapılan analizlerde ölçeğin her bir alt boyutu için Cronbach Alfa değerleri sırasıyla "öz yeterlilik" için .79, "iyimserlik" için .80, "güven" için .82, "dışa dönüklük" için .79, "psikolojik dayanıklılık" için .76, "umut" için .73 ve toplam .93 olarak hesaplanmıştır. Bu araştırma için yapılan analizlerde Cronbach Alfa değerleri ise, "öz yeterlilik" alt boyutu için .73, "iyimserlik" alt boyutu için .87, "güven" alt boyutu için .67, "dışa dönüklük" alt boyutu için .79, "psikolojik dayanıklılık" alt boyutu için .83, "umut" alt boyutu için .81 ve toplam Cronbach alfa değeri ise .91 olarak bulunmuştur.

Öğretmenlerin ölçeği doldurmaları için uygun olan öğle arası zaman dilimi kullanılmıştır. Öğretmenlerin ölçek maddelerine içtenlikle cevap verebilmeleri için araştırma ile ilgili kısa bir açıklama yapılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma verileri analize tabi tutulmadan önce eksik değer, aykırı değer, normallik, çoklu değişme açısından incelenmiş, ölçeklerin biri ya da birden fazlasını boş bırakan katılımcının ölçeği değerlendirmeye alınmamıştır. Sonuç olarak, yapılan eksik değer ve aykırı değer analizleri sonucunda veri setinde 217 ölçek değeri değerlendirilmeye alınmış, K (kurtosis) ve S (skewness) değerlerinin her bir alt boyut için +1 ve -1 aralığında olduğu görülmüş parametrik testler için varsayımlar karşılanmıştır. Verilerin çözümlenmesinde SPSS 22 istatistik paket programı kullanılmıştır. Araştırma kapsamında ölçek uygulamasından elde edilen veriler, frekans ve yüzde dağılımı, standart sapma, bağımsız t testi ve tek yönlü varyans (ANOVA) analizine tabi tutulmuştur.

Bulgular ve Yorum

Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri alt boyutlar açısından puanların ortalamaları ve standart sapmaları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo1. Öğretmenlerin Pozitif Psikolojik Sermaye Düzeyleri

Öz yeterlilik	N	\bar{X}	Ss
Yaptığım işlerin tüm aşamalarında kendimden eminimdir.	217	4.26	.75
Kendime güvenirim	217	4.46	.64
Başarı için yapmam gerekeni biliyorum.	217	4.47	.63
Beni zorlayan işlerde kimden yardım alacağımı bilirim.	217	4.42	.63
Toplam	217	4.40	.66
İyimserlik			
Hayat dolu bir insanımdır.	217	4.13	.87
Enerji doluyum.	217	4.17	.82
Hayat güzeldir.	217	4.44	.80
Güler yüzlüyüm.	217	4.29	.81
Toplumla iç içe yaşamak bana huzur veriyor.	217	4.21	.82
Toplam	217	4.24	.82
Güven			
Mesleki sorumluluklarımın farkındayım.	217	4.55	.54
Öğrencilerimin sorunlarını çözmekte istekliyim.	217	4.49	.57
Mesleğimde güvenilir birisi olduğumu söylerler.	217	4.45	.64
Yaptığım her iş için hesap verebilirim.	217	4.52	.66
Toplam	217	4.50	.60
Dışa Dönüklük			
Mesleğimle ilgili konularda istenirse bir grubu bilgilendiririm.	217	4.41	.76
Okulumun bir problemi olduğunda çözüm için gerekirse tüm mercilerle görüşürüm	217	4.07	.86
Okulum için yeni fikirler geliştiririm.	217	4.12	.74
Mesleki konularda kurumumu temsil edebilirim.	217	4.18	.83
Çalışma hayatımda şeffaf olmayı tercih ederim.	217	4.41	.70
Toplam	217	4.24	.78
Psikolojik Dayanıklılık			
Öğrencilerimin eğitimi için çevredeki olumsuzluklarla mücadele ederim.	217	4.39	.60
Kurumumdaki bir sorun için yapıcı katkılar sağlarım.	217	4.35	.71
Beklenmedik sorunlara çözümler geliştirebilirim.	217	4.24	.73
Zorluklarla mücadele azmimi artırır.	217	4.14	.78
Güçlükler karşısında mücadele ederim.	217	4.28	.72
Toplam	217	4.28	.70
Umut			
Yaşadığım problemler beni olgunlaştırır.	217	4.26	.74
Mesleğimi icra ederken aynı anda birçok işin üstesinden gelirim.	217	4.22	.77
Öğretmenlik hayatımda karşılaşılabileceğim problemlerle bir şekilde baş edebilirim.	217	4.31	.70
Toplam	217	4.26	.74
Genel toplam	217	4.32	.72

Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayelerine yönelik algılarına bakıldığında algı düzeylerinin çok iyi (= 4.32) olduğu görülmüştür. Ölçeğin alt boyutlarına bakıldığında “özyeterlilik” düzeylerinin çok iyi olduğu (=4.40); “iyimserlik” düzeylerinin çok iyi olduğu (X = 4.24); “güven” düzeylerinin çok iyi olduğu (=4.50); “dışadönüklük” düzeylerinin çok iyi olduğu (=4.24); “psikolojik dayanıklılık” düzeylerinin çok iyi olduğu (= 4.28) ve “umut” düzeylerinin çok iyi olduğu (= 4.26) görülmüştür.

Öğretmenlerin her bir boyuttaki maddeler bazında almış oldukları puanların aritmetik ortalamalarına bakıldığında “öz yeterlilik” boyutunda en yüksek puanın yer aldığı madde “başarı için yapmam gerekeni biliyorum” ifadesi (= 4.47) olurken, en düşük madde “yaptığım işlerin tüm aşamalarında kendimden eminim” ifadesi (=4.26) olmuştur. Öğretmenlerin “iyimserlik” düzeylerine yönelik algılarına bakıldığında en yüksek aritmetik ortalamaya sahip madde “hayat güzeldir” ifadesi (= 4.44) olmuştur. Buna karşılık en düşük puan alan madde ise “hayat dolu bir insanımdır” ifadesini (= 4.13) içermektedir. Öğretmenlerin “güven” düzeylerine yönelik algılarına bakıldığında en yüksek aritmetik ortalamaya sahip madde “mesleki sorumluluklarımın farkındayım” ifadesi (= 4.55) olmuştur. Buna karşılık en düşük puan alan madde

ise “mesleğimde güvenilir birisi olduğumu söylerler” ifadesini (= 4.45) içermektedir. Öğretmenlerin “dışadönüklük” düzeylerine yönelik algılarına bakıldığında en yüksek aritmetik ortalamaya sahip madde “çalışma hayatımda şeffaf olmayı tercih ederim” ifadesi (= 4.41) ve “mesleğimle ilgili konularda istenirse bir grubu bilgilendiririm” (=4.41) ifadesi olmuştur. Buna karşılık en düşük puan alan madde ise “Okulumun bir problemi olduğunda çözüm için gerekirse tüm mercilerle görüşürüm” ifadesini (= 4.07) içermektedir. Öğretmenlerin “psikolojik dayanıklılık” düzeylerine yönelik algılarına bakıldığında en yüksek aritmetik ortalamaya sahip madde “öğrencilerimin eğitimi için çevredeki olumsuzluklarla mücadele ederim” ifadesi (= 4.39) olmuştur. Buna karşılık en düşük puan alan madde ise “zorluklar mücadele azmimi arttırır” ifadesini (= 4.14) içermektedir. Öğretmenlerin “umut” düzeylerine yönelik algılarına bakıldığında en yüksek aritmetik ortalamaya sahip madde “öğretmenlik hayatımda karşılaşılabileceğim problemlerle bir şekilde baş edebilirim” ifadesi (= 4.31) olmuştur. Buna karşılık en düşük puan alan madde ise “mesleğimi icra ederken aynı anda birçok işin üstesinden gelirim” ifadesini (= 4.22) içermektedir.

Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin cinsiyetlere göre değişimi Tablo 2 de gösterilmiştir.

Tablo 2. Öğretmenlerin Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeği Toplam Puanlarının Cinsiyete Göre T-Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	X	Ss	Sd	t	p
Öz yeterlilik	Erkek	107	4.47	0.48	215	2.06	0.04*
	Kadın	110	4.33	0.50			
İyimserlik	Erkek	107	4.21	0.64	215	-0.75	0.46
	Kadın	110	4.28	0.70			
Güven	Erkek	107	4.45	0.45	215	-1.77	0.08
	Kadın	110	4.55	0.40			
Dışa dönüklük	Erkek	107	4.23	0.53	215	-0.13	0.90
	Kadın	110	4.24	0.62			
Psikolojik dayanıklılık	Erkek	107	4.27	0.57	215	-0.21	0.83
	Kadın	110	4.28	0.54			
Umut	Erkek	107	4.24	0.66	215	-0.52	0.60
	Kadın	110	4.28	0.61			

*p<.05

Yapılan analizler sonucunda öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri cinsiyet değişkeni açısından “öz yeterlilik” boyutunda anlamlı bir farklılık göstermektedir ($t=2.06$, $p<0.05$). Kadın öğretmenlerin “öz yeterlilik” algılarının erkek öğretmenlere göre daha düşük olduğu ifade edilebilir. Kadın öğretmenlerin “öz yeterlilik” algısının düşük olması, kadın öğ-

retmenlerin kendi mevcut yeteneklerine duydukları güven düzeyinin düşük olduğunu ifade eder.

Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin medeni durumlarına göre değişimi Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. Öğretmenlerin Medeni Duruma Göre Pozitif Psikolojik Sermaye Düzeyleri

	M. Durum	N	X	Ss	Sd	t	p
Öz yeterlilik	Evli	179	4.42	0.50	215	1.271	0.20
	Bekâr	38	4.30	0.45			
İyimeserlik	Evli	179	4.25	0.68	215	.533	0.60
	Bekâr	38	4.19	0.64			
Güven	Evli	179	4.50	0.44	215	-.254	0.80
	Bekâr	38	4.51	0.39			
Dışa dönüklük	Evli	179	4.24	0.58	215	.249	0.80
	Bekâr	38	4.22	0.59			
Psikolojik dayanıklılık	Evli	179	4.27	0.56	215	-.551	0.58
	Bekâr	38	4.32	0.53			
Umut	Evli	179	4.27	0.61	215	.215	0.83
	Bekâr	38	4.24	0.72			

Tablo 3 incelendiğinde öğretmenlerin medeni durumlarına göre pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin anlamlı bir farklılık göstermediği anlaşılmaktadır. Bu durum, öğretmenlerin evli veya bekâr olmalarının pozitif psikolojik sermaye düzeyleri arasında herhangi bir farklılığa sebep olmadığını göstermektedir.

Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin görev yaptıkları okul türüne göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan analiz sonuçları Tablo 4’te gösterilmiştir.

Öğretmenlerin görev yaptıkları okul türüne göre pozitif psikolojik sermaye düzeyleri incelendiğinde psikolojik dayanıklılık ve umut boyutları itibari ile öğretmenlerin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır ($F=7.461$; $p<0.05$). Öğretmenlerin psikolojik dayanıklılık boyutuna ilişkin görüşleri

arasında ortaya çıkan bu farklılığın nedenine ilişkin yapılan analizler de varyansların homojen dağılım gösterdiği görülmüştür. Farklılığın kaynağına yönelik olarak yapılan Scheffe testinde farklılığın kaynağının ilkökul da görev yapan öğretmenler ile liselerde görev yapan öğretmenler arasında ilkökulda görev yapan öğretmenler lehine olduğu, ortaokulda görev yapan öğretmenler ile lisede görev yapan öğretmenler arasında ortaokulda görev yapan öğretmenler lehine olduğu görülmüştür. Umut boyutu itibari ile değerlendirdiğinde ise ortaya çıkan farklılığın ortaokulda görev yapan öğretmenler ile lisede görev yapan öğretmenler arasında ortaokulda görev yapan öğretmenler lehine olduğu ortaya çıkmıştır ($F=3.220$; $p<0.05$).

Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin mesleki kıdemlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin analiz sonuçları Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 4. Öğretmenlerin Görev Yaptıkları Okul Türüne Göre Pozitif Psikolojik Sermaye Düzeyleri

	Okul türü	N	X	Sd	F	p
Öz yeterlilik	İlkokul	105	4.36	2	.599	.551
	Ortaokul	74	4.43	214		
	Lise	38	4.45	216		
İyimserlik	İlkokul	105	4.25	2	.989	.374
	Ortaokul	74	4.31	214		
	Lise	38	4.12	216		
Güven	İlkokul	105	4.46	2	1.659	.193
	Ortaokul	74	4.57	214		
	Lise	38	4.48	216		
Dışa dönüklük	İlkokul	105	4.26	2	.195	.823
	Ortaokul	74	4.24	214		
	Lise	38	4.19	216		
Psikolojik dayanıklılık	İlkokul	105	4.35	2	7.461	.001*
	Ortaokul	74	4.34	214		
	Lise	38	3.97	216		
Umut	İlkokul	105	4.26	2	3.220	.042*
	Ortaokul	74	4.37	214		
	Lise	38	4.06	216		

*p<.05

Tablo 5. Öğretmenlerin Mesleki Kıdemlerine Göre Pozitif Psikolojik Sermaye Düzeyleri

	Kıdem	N	X	Sd	F	p
Öz yeterlilik	1-5	42	4.34	4	.420	.794
	6-10	61	4.44	212		
	11-15	47	4.37	216		
	16-20	27	4.47			
	21 ve üstü	40	4.38			
İyimselik	1-5	42	4.25	4	.813	.518
	6-10	61	4.23	212		
	11-15	47	4.11	216		
	16-20	27	4.34			
	21 ve üstü	40	4.34			
Güven	1-5	42	4.44	4	.497	.738
	6-10	61	4.52	212		
	11-15	47	4.51	216		
	16-20	27	4.44			
	21 ve üstü	40	4.55			
Dışa dönüklük	1-5	42	4.10	4	.934	.445
	6-10	61	4.30	212		
	11-15	47	4.22	216		
	16-20	27	4.22			
	21 ve üstü	40	4.31			
Psikolojik dayanıklılık	1-5	42	4.08	4	2.175	.073
	6-10	61	4.25	212		
	11-15	47	4.32	216		
	16-20	27	4.38			
	21 ve üstü	40	4.40			
Umut	1-5	42	4.04	4	2.003	.095
	6-10	61	4.24	212		
	11-15	47	4.36	216		
	16-20	27	4.40			
	21 ve üstü	40	4.32			

Yapılan analizler sonucunda öğretmenlerin mesleki kıdemleri açısından pozitif psikolojik sermaye düzeyleri arasında öz yeterlilik, iyimselik, güven, dışa dönüklük, psikolojik dayanıklılık ve umut boyutları arasında

$p > 0.05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Bu sonuçtan hareketle öğretmenlerin mesleki kıdemlerinin pozitif psikolojik sermayeleri üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı ifade edilebilir.

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmanın amacı, öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeylerini tespit etmek ve öz yeterlilik, iyimserlik, güven, dışa dönüklük, psikolojik dayanıklılık ve umut boyutlarında öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin cinsiyetlerine, medeni durumuna, görev yaptığı okul türüne ve öğretmenlikteki mesleki kıdeme göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemektir. Araştırma sonucunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Yapılan araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin çok yüksek düzeyde olduğu ($x=4.32$) sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde yapılan bazı araştırmalarda bu sonucu destekleyen bulgular elde edilmiştir. Tösten (2014) tarafından yapılan çalışmada öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri yüksek çıkmıştır. Kaya, Balay ve Demirci (2014) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise öğretmenlerin psikolojik sermaye düzeyleri öz yeterlik, umut ve iyimserlik boyutlarında orta düzeyde çıkmıştır. Keser (2013) ve Keser ve Kocabaş (2014) tarafından yapılan çalışmada ise okul yöneticilerinin psikolojik sermaye düzeyleri yüksek çıkmıştır. Altınkurt, Ertürk ve Yılmaz (2015) tarafından yapılan araştırmada öğretmenlerin psikolojik sermaye düzeyleri yüksek çıkmıştır. Ocak, Güler ve Basım (2015) tarafından Bosnalı öğretmenler üzerinde yapılan bir araştırmada öğretmenlerin psikolojik sermaye düzeylerinin umut, öz yeterlilik, iyimserlik ve psikolojik dayanıklılık boyutlarında oldukça yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Keleşçi ve Yılmaz (2015) tarafından yapılan çalışmada öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri çok yüksek çıkmıştır.

Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri alt boyutlar açısından en yüksek ortalama ile güven boyutunda olmuştur. Güven boyutunu sırasıyla öz yeterlilik, psikolojik dayanıklılık, umut, iyimserlik, dışa dönüklük boyutları takip etmiştir. Keleşçi ve Yılmaz (2015) tarafından yapılan araştırmada ise pozitif psikolojik sermayenin alt boyutları açısından sırasıyla güven, öz yeterlilik, iyimserlik, dışa dönüklük, umut ve psikolojik dayanıklılık şeklinde olmuştur.

Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye maddeleri içerisinde en fazla katılım gösterdikleri madde güven boyutu maddelerinden "mesleki sorumluluklarının farkındayım" ifadesi olmuştur. En az katıldıkları

madde ise dışa dönüklük boyutu maddeleri arasında "okulumun bir problemi olduğunda çözüm için gerekirse tüm mercilerle görüşürüm" ifadesi olmuştur.

Öğretmenlerin cinsiyetlerine göre pozitif psikolojik sermaye düzeyleri arasında öz yeterlilik boyutunda anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır. Erkek öğretmenlerin öz yeterlilik algıları kadın öğretmenlere göre daha yüksektir. Keleşçi ve Yılmaz (2015) tarafından yapılan çalışmada ise öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Aynı şekilde Altınkurt, Ertürk ve Yılmaz (2015) tarafından yapılan araştırmada öğretmenlerin psikolojik sermaye düzeyleri cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir.

Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda evli veya bekâr öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri arasında fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Altınkurt, Ertürk ve Yılmaz (2015) tarafından yapılan araştırmada öğretmenlerin psikolojik sermaye düzeyleri medeni durum değişkenine göre öz yeterlilik boyutunda anlamlı bir şekilde farklılaşmakta, iyimserlik, psikolojik dayanıklılık ve umut boyutlarında ise anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır. Araştırma da evli öğretmenlerin öz yeterliliklerinin bekâr öğretmenlere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre evli öğretmenlerin başarı inançlarının daha yüksek olduğu, kendi yeteneklerinin başarılı olma doğrultusunda farkında oldukları ve yetenekleri ile ilgili inanç ve güven düzeylerinin bekâr öğretmenlere göre yüksek olduğu söylenebilir.

Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri psikolojik dayanıklılık boyutunda ilkökulda görev yapan öğretmenler ile liselerde görev yapan öğretmenler arasında ilkökulda görev yapan öğretmenler lehine, orta okulda görev yapan öğretmenler ile lisede görev yapan öğretmenler arasında ortaokulda görev yapan öğretmenler lehine anlamlı bir farklılık göstermektedir. Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri umut boyutu açısından ortaokulda görev yapan öğretmenler ile lisede görev yapan öğretmenler arasında ortaokulda görev yapan öğretmenler lehine anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır. Keleşçi ve Yılmaz (2015) tarafından yapılan araştırmada ise öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri görev yaptıkları okul türüne göre anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır. Tösten (2015) tarafından ya-

pılan çalışmada da öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri görev yaptıkları okul türüne göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri mesleki kıdemleri açısından anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Altınkurt, Ertürk ve Yılmaz (2015) tarafından yapılan çalışmada öğretmenlerin psikolojik sermaye düzeyleri kıdem değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Tösten (2015) tarafından yapılan çalışmada ise öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri mesleki kıdemlerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Genç (2014) tarafından kamu çalışanları üzerinde yapılan çalışmada çalışanların medeni durumu ve kıdemlerine göre psikolojik dayanıklılıklarının anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Günümüzde her alanda yaşanan hızlı değişimler sonucunda örgütlerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için değişen çevreye uyum sağlayabilmeleri ve diğer örgütler ile rekabet edebilmeleri gerekmektedir. Örgütlerin bu özelliklere sahip olmaları örgütte var olan nitelikli insan kaynağı ile mümkündür. Örgütün diğer örgütlerden farklılaşmasını sağlayacak olan insan kaynağının nitelikleridir. Pozitif psikoloji insanların neyi yapabildiklerini ortaya koymasına bakımından örgütler için önemli bir kavramdır. Pozitif psikolojik sermayesi yüksek olan çalışanlar örgütlerine daha fazla katkı sunarak örgütlerini rekabet edebilme düzeyine taşıyacaklardır. Çalışanların pozitif psikolojik sermayelerinin yüksek olması tek başına yeterli bir unsur değildir; ancak yaratacağı etki düşünüldüğünde örgütler için önemli olduğu söylenebilir. Çalışma kapsamında incelenen ve yararlanılan araştırmalar doğrultusunda pozitif psikolojik sermayenin çalışanların birçok davranışını olumlu etkilediği söylenebilir. Bu açıdan pozitif psikolojik sermaye kavramının çalışanların örgüte dönük olumlu davranışlarını artırması bakımından örgütler için önemli bir kavram olduğu söylenebilir.

Öneriler

Araştırmada kullanılan değişkenlerin dışında eğitim durumu, görev yapılan yer, görev yaptıkları okuldaki hizmet süresi, öğretmenliği tercih etme sebepleri gibi farklı değişkenler kullanılarak araştırma yapılabilir.

Bu araştırma kamuda çalışan öğretmenler ile yürütülmüştür. Başka bir araştırma da kamu ve özel kurumlarda çalışan öğretmenler üzerinde mukayeseli olarak yapılabilir.

Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutum düzeyleri vb. değişkenler arasındaki korelasyona yönelik çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Akdoğan, A. ve Polatçı, S. (2013). Psikolojik sermayenin performans üzerindeki etkisinde iş aile yayılımı ve psikolojik iyi oluşun etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1). 273-293.
- Akçay, V. H. (2012). Pozitif psikolojik sermayenin iş tatmini ile ilişkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1). 123-140.
- Altınkurt, Y., Ertürk, A., ve Yılmaz, İ. (2015). Öğretmenlerin Psikolojik Sermayeleri ile Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Journal of Teacher Education and Educators*, 4(2) 166-187.
- Araz, Y. (2013). *Pozitif psikolojik sermayenin iş yaşamına etkisi üzerine yapılmış çalışmaların içeriksel analizi*. Yüksek Lisans Tezi. Zirve Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arıkan, R. (2004). *Araştırma teknikleri ve rapor hazırlama*. Ankara: Asil Yayın.
- Avey, J. B., Luthans, F., Smith, R. M., and Palmer, N. F. (2010). Impact of positive psychological capital on employee well-being over time. *Journal Of Occupational Health Psychology*, 15(1). 17-28.
- Aydın, A., Yılmaz, K., ve Altınkurt, Y. (2013). Eğitim yönetiminde pozitif psikoloji. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 10(1), 1470-1490.

- Battal, F. (2013). *Psikolojik sermaye, dönüşümcü liderlik ve çalışanların yaratıcılığı arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Berberoğlu, N. (2013). *Psikolojik sermayenin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerine etkisi: bir alan araştırması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cömert, Y., & Yürür, S. (2017). Pozitif Psikolojik Sermayenin Bir Belirleyicisi Olarak Algılanan Örgütsel Desteğin Rolü. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 5(3), 17-34.
- Çakmak, M. S., & Arabacı, İ. B. (2017). Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye algılarının iş doyumları ve örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkisi. *Electronic Journal of Social Sciences*, 16(62).
- Çetin, F., Şeşen, H. ve Basım, H.N. (2013). Örgütsel psikolojik sermayenin tükenmişlik sürecine etkileri: Kamu sektöründe bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(3). 95-107.
- Çetin, F. ve H. N. Basım. (2011). Psikolojik dayanıklılığın iş tatmini ve örgütsel bağlılık tutumlarındaki rolü. *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 13(3). 79-94.
- Çetin, F., Hazır, K., ve Basım, H. N. (2013). Destekleyici örgüt kültürü ile örgütsel psikolojik sermaye etkileşimi: Kontrol odağının aracılık rolü. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1). 31-52.
- Çınar, E. 2011. *Pozitif psikolojik sermaye'nin örgütsel bağlılıkla ilişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erkmen, T. ve Esen, E. (2012). Bilişim sektöründe çalışanların psikolojik sermaye düzeylerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi* 14(2). 55-72.
- Erkuş, A. ve Fındıklı, M. A. (2013). Psikolojik sermayenin iş tatmini, iş performansı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi* 42(2). 302-318.
- Genç, A. (2014). *Psikolojik dayanıklılığın örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyetinde etkisi*. Yayınlanmamış Doktora tezi. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güler, B.K. ve Sarıipek, D. B. (2014). Psikolojik sermayenin çalışma hayatındaki etkileri. kocaali üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi. <http://www.turkmetal.org.tr> adresinden 19.05.2016 tarihinde alınmıştır.
- Herbert, M. (2011). *An exploration of the relationships between psychological capital (hope, optimism, self-efficacy, resilience), occupational stress, burnout and employee engagement*. Unpublished Master's thesis, University of Stellenbosch, South Africa.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi* (24. Baskım). Nobel yayın dağıtım. Ankara.
- Kaya, A., Balay, R., ve Demirci, Z. (2014). Ortaöğretimde görev yapan öğretmenlerin psikolojik sermaye düzeylerinin incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(48). 47-68.
- Keleşçi, H., ve Yılmaz, K. (2015). Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayeleri ile yeterlik inançları arasındaki ilişki. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3). 992-1007.
- Keser, S. (2013). *İlköğretim okulu yöneticilerinin otantik liderlik ve psikolojik sermaye özelliklerinin karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keser, S., ve Kocabaş, İ. (2014). *İlköğretim okulu yöneticilerinin otantik liderlik ve psikolojik sermaye özelliklerinin karşılaştırılması. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 1(1), 1-22.

- Luthans, F., Luthans, K. W. and Luthans, B.C. (2004). Positive psychological capital: Beyond human and social capital. *Business Horizons*, 47(1), 45-50.
- Luthans, F., Youssef, C. M., and Avolio, B. J. (2006). *Psychological capital: Developing the human competitive edge*. Oxford University Press.
- Luthans, F. ve Youssef, C. M. (2004). Human, social, and now positive psychological capital management: *investing in people for competitive advantage*. *Organizational Dynamics* 33(2), 143-160.
- Luthans, F. (2002). The need for and meaning of positive organizational behavior. *Journal of Organizational Behavior* 23(6), 695-706.
- Ocak, M., Güler, M. ve Basım, H.N. (2016). Psikolojik sermayenin örgütsel bağlılık ve iş tatmini tutumları üzerine etkisi: Bosnalı öğretmenler üzerine bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 113-130.
- Dirzyte, A., Patapas, A., Smalskys, V., and Udaviciute, V. (2013). Relationship between organizational commitment, job satisfaction, and positive psychological capital in lithuanian organizations. *International Journal of Business and Social Science*, 4(12), 115-122.
- Peterson, S., Luthans, F., Avolio, B., Walumbwa, F., and Zhang, Z. (2011). Psychological capital and employee performance: a latent growth modeling approach. *Personnel Psychology*, 64(2), 427-450.
- Polatçı, S. (2014). Psikolojik sermayenin görev ve bağlamsal performans üzerindeki etkileri: polis teşkilatında bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 14(1), 115-124.
- Savur, N. (2013). Otantik liderlik ve çalışanların psikolojik sermayeleri arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Afyon Karahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Topkaya, Ö., & Korucu, G. Hizmetler Sektöründe Kadın Çalışanların İş Tatmin Düzeyleri ve Pozitif Psikolojik Sermaye Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Alan Araştırması. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 31-52.
- Tösten, R. (2015). Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayelerine ilişkin algılarının incelenmesi. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Tösten, R., ve Özgan, H. (2014). Pozitif psikolojik sermaye ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *EKEV Akademi Dergisi*, 18(59), 429-442.
- Uyungül, S., İşcan, Ö. F. (2018). Pozitif psikolojik sermaye, örgütsel bağlılık ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year*, 2(31), 435-453.

Finansal Gelişme ve Gelir Eşitsizliği: BRICS Ekonomileri İçin Dinamik Heterojen Bir Yaklaşım

Financial Development and Income Inequality: A Dynamic Heterogeneous Approach for BRICS Economies

Bahar Baysal Kar - Mikail Kar

Başvuru Tarihi: 13.03.2018
Kabul Tarihi: 10.12.2018

Öz

Bu çalışmada, 1990-2014 dönemi boyunca BRICS ekonomilerinde finansal gelişmenin gelir eşitsizliği üzerindeki rolü araştırılmaktadır. İçselliği kontrol etmek için finansal gelişme göstergelerine ek olarak, kişi başına düşen reel GSYH'nın büyüme oranı, beşeri sermaye endeksi ve GSYH içerisinde modern sektörün payı araç değişkeni olarak kullanılmıştır ve gelir eşitsizliğini gini katsayısı ile ölçülmüştür. Havuzlanmış ortalama grup (PMG) tahmincisine dayalı ampirik sonuçlar, bu yükselen ekonomilerde finansal gelişmenin düşük gelir gruplarına yarar sağlamadığını ileri süren, gelir eşitsizliğini arttırıcı hipotezi desteklemektedir. Diğer bir ifade ile ampirik bulgular finansal gelişmenin gelir eşitsizliğini uzun dönemde arttırdığını ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın politika iması, bu ekonomilerde gelir eşitsizliği ile mücadele etmek için mevcut ekonomi politikalarının finansal erişimin öneminin farkına varması gerektiğidir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Gelişme, Gelir Eşitsizliği, BRICS, Heterojen Panel Modelleri

Abstract

In this paper, the role of financial development on income inequality in BRICS economies is investigated during the period 1990-2014. In addition to financial development indicators, the growth rates of the real GDP per capita, human capital index and modern sector share of GDP as instrument variables are used to control for endogeneity and income inequality is measured by the gini coefficient. The empirical results, based on the pooled-mean group estimator (PMG), support the inequality-increasing hypothesis, which suggests that financial development does not benefit the low-income groups in these emerging economies. In other words, the empirical findings suggest that financial development increase income inequality in the long run. The policy implication of this paper is that the current economic policies should realize the importance of financial inclusion in order to combat income inequality in these countries.

Keywords: Financial Development, Income Inequality, BRICS, Heterogeneous Panel Models

Giriş

Finansal gelişmenin gelir dağılımı üzerindeki etkisine iktisat disiplinin ilgisi 1990'lı yılların başında yoğunlaşmıştır (Greenwood ve Jovanovic, 1990; Galor ve Zeira, 1993; Banerjee ve Newman, 1993; Aghion ve Bolton, 1997). Ancak 2008-2009 Global Finans Krizi'nden sonra gerek iktisat disiplininde gerekse kamusal tartışmalarda bu konuya olan ilgi giderek artmıştır. Özellikle finans sektöründe bireysel kazançların, bu bireylerin toplumsal katkılarının çok üzerinde olması, finansal kurumların kayıplarının toplumsallaşması gibi olumsuzluklar göz önüne alındığında finans sektörünün ekonomiye ve daha genel olarak topluma katkısı daha fazla sorgulanmaya başlamıştır (Stiglitz, 2012; Jauch ve Watzka, 2016).

Finansal gelişme-gelir eşitsizliği ilişkisine odaklanan teorik yaklaşımlar çoğunlukla üç farklı hipotez ortaya koymaktadır. Birinci hipotez, finansal gelişmenin düşük gelirli ancak yetenekli bireylerin fikirlerini harekete geçirmek için gerekli mali kaynağı sunarak fırsat eşitliği sağlaması yoluyla gelir eşitsizliği ile mücadelenin bir aracı olabileceğini iddia eder (Galor ve Zeira, 1993; Banerjee ve Newman, 1993; Aghion ve Bolton, 1997). İkinci hipotez, kurumsal yapının yetersiz olduğu durumda, finansal piyasa ve kurumlardaki gelişmelerden yalnızca varlıklı kesimin fayda elde edebileceğini savunur (Stiglitz, 2012; Rajan ve Zingales, 2003). Özellikle siyasi desteği de arkasına alan bir kesim, topluma sağladıkları katkının oldukça üzerinde kazanç elde edebilmektedir. Düşük gelirli kesimin sistemden dışlamasının temel nedeni ise, borcun geri ödenmeme riskine karşı teminat niteliğindeki varlıklara veya kişisel bağlantılara sahip olmamalarıdır (Rajan ve Zingales, 2003). Son hipotez, bu iki doğrusal yaklaşımdan farklı olarak finansal gelişmenin gelir eşitsizliğini azaltıcı etkisinin ortaya çıkması için finansal gelişme düzeyinin (Greenwood ve Jovanovic, 1990; Kim ve Lin, 2011) veya kurumsal yapının gelişiminin belirli bir eşik seviyeye ulaşması (Law vd., 2014) gerektiğini vurgular ve doğrusal olmayan bir yaklaşımdır. Bu farklı görüşler finansal gelişme-gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiye dair teorik bir uzlaşımın olmadığını koymaktadır.

Bu çalışmanın amacı, son otuz yılda küresel ekonomi içerisinde ağırlığı giderek artan ve belirli kurumsal özellikleriyle mukayeseli kapitalizm literatürüne (Nölke ve Claar, 2013; May ve Nölke, 2014; McNally,

2013b) de konu olan beş yükselen piyasa ekonomisinde (Brezilya, Çin, Hindistan, Rusya ve Güney Afrika-BRICS) finansal gelişmenin gelir eşitsizliği üzerindeki doğrudan etkisini analiz ederek bu literatüre katkıda bulunmaktadır. Finansal gelişme-gelir eşitsizliği ilişkisine odaklanan literatür genellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomileri birlikte ele alarak değerlendirmektedir. Ancak benzer gelişme aşamaları ile gelişmekte olan ülkeler daha homojen bir bütün oluşturabilmektedir. Bu çalışmaya konu olan BRICS ekonomileri de özellikle siyasi ve ekonomik yönleri (rekabetçi üstünlükler, sektör yapılanmaları) ile birbirlerinden farklılaşmalar da (Ünal ve Kayıkcı, 2013), kapitalizmin türleri (varieties of capitalism) literatürü bu ekonomilerde ortak kurumsal özellikleri tasvir etmekte ve örtük biçimde bu özellikleri yüksek oranlı büyümenin kaynağı olarak göstermektedir. Bu çalışmada iktisadi performansın bir göstergesi olarak iktisadi büyüme yerine, gelir eşitsizliği ele alınmış, bu ekonomilerde neredeyse benzer aşamada olan finans sektöründeki gelişmelerin, gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Elde edilen ampirik sonuçlar bir yandan ortak bir uzlaşımın olmadığı literatüre katkı sağlarken, diğer yandan gelir eşitsizliğinin azaltılmasına yönelik olarak finans sektörünün nasıl bir reform alanı olduğunu ortaya koymaktadır.

Ampirik analizde heterojen panel veri modellerinden Ortalama Grup Tahmincisi (Mean Group Estimator, MG) ve Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi (Pooled Mean Group Estimator, PMG) yararlanılmış, ancak Pesaran vd., (1997, 1999) tarafından önerilen PMG tahmincisi ile elde edilen sonuçlar kullanılmıştır. PMG tahmincisi, ihmal edilmiş değişkenin yol açtığı sapma (omitted variable bias), içsellik (endogeneity) sorunu ve ülke heterojenliği sorunu ile başa çıkabilen, uzun ve kısa dönem katsayılarının ayrı ayrı hesaplanmasına izin veren dirençli bir tahmincidir. Farklı finansal gelişme göstergelerinden yararlanılarak tahmin edilen modellerden elde edilen sonuçlar, söz konusu ülkelerde finansal gelişmenin gelir eşitsizliğini arttırdığını ortaya koymaktadır.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında BRICS ekonomilerinin neden analize konu edildiğine ilişkin kısa bir değerlendirme yapılmaktadır. Üçüncü kısım, finansal gelişme-gelir eşitsizliği literatürünün kısa bir özetini sunarken, dördüncü kısım çalışmada kullanılan veri seti ve ampirik stratejiyi tanıtmaktadır. Takip

eden bölüm tahmin edilen farklı modellerin sonuçlarını ortaya koyarken, son bölüm değerlendirme bölümüdür.

BRICS Ekonomilerinde Finansal Gelişme

Küresel sistemin geleceği ile ilgili tartışmalarda, iktisadi performansları 2000'li yılların başından itibaren sıklıkla dillendirilen BRICS ekonomileri (O'Neill, 2001), uyguladıkları heterodoks politikalar ve borç yükümlülüklerini finanse etme biçimleri ile (Pradhan vd., 2013) finansallaşmanın olumsuz etkilerinden kaçınarak 2008-2009 küresel krizinden daha az hasarla ve hızla çıkmayı başarmış (Şenses vd., 2013), aynı zamanda "yeni devlet kapitalizmi (refurbished state capitalism) (McNally, 2013a)", "devletin nüfuz ettiği kapitalizm (state-permeated capitalism)" (Nölke ve Claar, 2013) veya "stratejik kapitalizm (Şenses vd., 2013)" gibi isimlerle komünizm sonrası küresel düzenin hakim gücü ABD tarzı serbest piyasa kapitalizminin yerini sarmayı başarmışlardır (McNally, 2013b). Serbest piyasa kapitalizminin temel ilkelerini benimseyen ancak stratejik sektörlerde devlet mülkiyetinin ve finans sektöründe farklı düzeylerde devlet kontrolünün varlığını sürdürdüğü¹ (McNally, 2013b) bu ekonomiler, ABD, AB ve Japonya gibi ekonomiler karşısında İkinci Dünya Savaşı'ndan beri ilk kez küresel büyümenin de öncüsü haline gelmiştir (McNally, 2013a).

Bu büyümeye kaynaklık eden yatırımların finansmanında, aynı zamanda teknolojik gelişmeye de katkısı olan doğrudan yabancı yatırımlar da dikkate çekmekle birlikte, finansal piyasa ve kurumlardaki gelişmelerin katkısı önemlidir. Ancak finansal gelişme bankacılık sektörü ve sermaye piyasası olarak iki kategoride incelenirse, Güney Afrika istisna olmak koşulu ile bu ekonomilerde bankacılık sektörünün hakimiyetinden söz edilmektedir. Sermaye piyasası bu ekonomilerde bankacılık sektörünün gerisinde kalmaktadır. Özellikle Çin, Hindistan ve Brezilya'da firmaların yatırım stratejileri devlet birimlerinin makro

ekonomik tercihleri tarafından yönlendirilmektedir. Bu nedenle devlet büyük meblağlarda krediye bankalıklar ve özellikle de devlet kontrollü kalkınma bankaları ile aracılık etmektedir (Prasad, 2016; May ve Nölke, 2014; McNally, 2013b; Ang, 2010). Ancak bankacılık sektörünün bu ağırlığına rağmen (*Ek Tablo A*), sermaye piyasasının gelişimini hızlandırmak ve uluslararası portföy yatırımlarını cezbetmek için bu ülkeler çeşitli düzenlemeler yapmaktadır (Chittedi, 2009; Prasad, 2016; Shah ve Patnaik, 2011; Ang, 2010; BOR, 2016).

Küresel sermaye piyasalarının yatırımların finanse edilmesinde bankacılık sektörü kadar önemli bir rolü olmamakla birlikte (May ve Nölke, 2014), BRICS ekonomilerinin halihazır ve gelecekte beklenen büyüme performansları dikkate alındığında bu ekonomilerin sermaye piyasasında işlem yapan firmaların piyasa değerlerinin toplamında (stock market capitalization) ve bu ekonomilerin diğer sermaye piyasalarına bağımlılıklarında bir artış olabileceği varsayılmaktadır. BRIC ekonomilerinin 2030 yılında küresel sermaye piyasası kapitalizasyonunun %41'ini açıklayacağı, Çin'in bu alanda ABD'nin üstünlüğünü ele geçireceği beklenmektedir. Ayrıca bu ekonomiler içerisinde yer alan Güney Afrika'da hem finansal aracılık hem de sermaye piyasaları açısından hızlı bir gelişme gösterdiği gözlemlenebilir (Mensi vd., 2014).

Bu ekonomilerin dikkat çeken bir diğer özelliği dış şoklara ve krizlere karşı ulusal para birimlerinin ani değer kaybını engellemek için döviz rezervi biriktirme yoluna gitmeleridir. 1990'larda yaşanan krizlerde merkez bankalarının, milli paralarını spekülatif ataklar karşısında dolara karşı devalüe etmek zorunda kalmaları, ithalatı karşılayacak rezerv yoksunluğu nedeni ile kısa dönemli borçlanma zorunluluğu ve istenmeyen ticaret serbestleşmesi gibi riskler, bugün bu riskleri ortadan kaldırmak için bu ekonomilerde rezerv biriktirmeyi merkez bankalarının temel önceliği haline gelmiştir (May ve Nölke, 2014). Sürdürdükleri dışa açık ekonomik ilişkiler, sanayileşme ve teknolojik gelişmede gelişmiş toplumlara bağımlılıkları ve kurumsal yapılarında bazı liberal olmayan özellikleri ile bu ekonomiler, küresel rezervlerin %30'undan daha fazlasına sahiplerdir (McNally, 2013a). Ayrıca elde ettikleri bu rezervlerle küresel sistemi de şekillendirme eğilimindedirler. Özellikle Çin yönetimi ABD'nin tek taraflı ekonomik yaptırım kararlarına

1 Fiyatların belirlenmesi, kıt kaynakların tahsisi ve rekabetçi baskı yaratılması anlamında her ne kadar piyasalara güven tam olsa da, bu ekonomilerde devlet gücünün potansiyel yararlarına ciddi bir inanç vardır ve bu inanç onların yönetim felsefelerinin temelini oluşturmaktadır. Buna göre piyasalar her ne kadar etkin olsa da devlet, doğrudan veya dolaylı olarak iktisadi gelişme üzerinde etkilidir (McNally, 2013a:39-40).

karşı küresel rezerv birimi olan ABD dolarının yerine çeşitli para birimlerinden oluşan bir döviz sepeti ya da IMF'nin Özel Çekme Hakları benzeri bir sanal para biriminin alması konusunda fikirlerini açıkça dile getirmektedir. Ancak hem finansal piyasalarının gelişmişlik derecesi hem de çeşitli reformlarla politik ve yasal kurumlarının düzenlenme ihtiyacı nedeniyle henüz ABD dolarının üstünlüğü ile yarışamayacağını farkındadır (Prasad, 2016).

Özellikle modern sektörleri dikkate alındığında bu ortak kurumsal özellikleri ile hem mukayeseli politik ekonomi literatürü, hem de finansal gelişme-iktisadi büyüme ilişkisini inceleyen ampirik çalışmalar (Pradhan vd., 2013), BRICS ekonomilerinde finansal gelişmenin iktisadi büyümeye aracılık ettiğine işaret etse, gelir dağılımı üzerindeki etkisi konusunda pek bir şey söylememektedir. Oysa bu ekonomilerin en belirgin niteliği artan büyüme ve gelir artışının toplumsal kesimlere aynı derecede yansımaması, gelir dağılımında ciddi adaletsizliklerin yaşanmasıdır. Bu nedenle bu çalışmada amaç bu ekonomilerde finansal gelişmenin gelir dağılımına etkisini araştırmak ve elde edilen ampirik sonuçlar doğrultusunda çeşitli politika önerileri sunmaktır.

Finansal Gelişme ve Gelir Eşitsizliği: Teorik Yaklaşımlar ve Ampirik Kanıtlar

Kredi ve varlık piyasalarındaki gelişmelerin, yetenekli ancak düşük gelirli bireyler için hareket alanı yaratarak, fırsat eşitliği sağlaması böylelikle gelir dağılımındaki eşitsizliğe uzun dönemde çözüm olması beklenir (Claessens ve Perotti, 2007). Ancak özellikle 2008 Global Finans Krizi ile artan finansallaşmanın ekonomiye ve genel olarak topluma katkısı daha tartışmalı hale gelmiştir. Özellikle ABD'de gelir eşitsizliğindeki artışın çoğunun finans sektörünün aşırılıklarından kaynaklanması, bu eşitsizliği azaltmaya yönelik reform çabalarının bu alana yoğunlaştırılmasını gündeme taşımıştır (Stiglitz, 2012). Finansal gelişme veya devrim Rajan ve Zingales'in (2003) sıklıkla alıntılanan iki söyleminde dile getirdiği gibi "yalnızca zenginlere mi yarar sağlar?" (Rajan ve Zingales, 2003, s.25) yoksa "iktisadi faaliyetin merkezine sermaye yerine, insanı koyarak", aristokrasi kulübünün kapılarını herkese mi açar?" (Rajan ve Zingales, 2003, s.92)

Bu iki sorunun cevabı bugün literatürde sıklıkla tartışılmaktadır. Ancak ne teorik yaklaşımlarda ne de bu

teorik yaklaşımları test eden ampirik çalışmalarda ortak bir uzlaşma yoktur. Bazı modeller finansal gelişmenin iktisadi büyümeyi arttıracaklarını ve gelir eşitsizliğini azaltacaklarını ileri sürer. Finansal piyasalardaki ters seçim, ahlaki risk, bilgi ve işlem maliyeti ile ödünç alıcının teminat gereksinimi gibi sorunlar elinde teminatı bulunmayan veya finansal kurumlarla yakın ilişkileri olmayan düşük gelirli kesim için daha kısıtlayıcıdır ve gelir dağılımında eşitsizliği artırır. Finansal kurum ve piyasaların gelişmesiyle finansal kaynaklara daha yaygın erişim kaynak tahsisinde etkinliği arttırarak, bu eşitsizliğin de azalmasına aracılık eder (Galor ve Zeira, 1993; Banerjee ve Newman, 1993; Aghion ve Bolton, 1997; Ljungqvist, 1993).

Galor ve Zeira (1993) bireylerin potansiyel beceri ve tercihlerinin aynı ancak miras yoluyla edindikleri servetin farklı olduğu iki sektörlü bir model oluşturmuştur. Kredi piyasası aksaklıklarının da veri kabul edildiği bu ekonomide, bireylerin beşeri sermaye yatırımlarını servetin başlangıç dağılımı belirlemektedir. Eğer servetin başlangıç dağılımı aşırı ölçüde eşitsiz ise çok az insan beşeri sermayeye yatırım yapabilecek, bu durum iktisadi büyümeyi yavaşlatacak ve gelir eşitsizliğini arttıracaktır. Beşeri sermaye yatırımlarının bölünmezliği bu etkileri uzun dönemde de taşıyacaktır. Finansal sistem geliştikçe, düşük gelirli bireylerin beşeri sermaye yatırımının finansmanı için ödünç imkanları artacak, bu durum hem büyümeyi hem de gelir eşitsizliğini azaltacaktır. Banerjee ve Newman (1993) da benzer varsayımlarla benzer bir sonuca ulaşır. Galor ve Zeira'nın (1993) modelinde kredi kısıtı nedeni ile finanse edilemeyen beşeri sermaye yatırımının yerini, Banerjee ve Newman'ın (1993) modelinde bireylerin meslek seçimleri alır. Tek bir malın üretildiği ve bu malın üretim veya yatırım amaçlı kullanıldığı bir ekonomide, Banerjee ve Newman (1993) üç sektörlü bir modelden yararlanmaktadır. Yüksek getirili teknolojiyi kullanan sektörlerdeki fiziksel yatırımlar bölünmez niteliktedir ve yüksek getirili bu yatırım projelerini kredi kısıtı nedeni ile yalnızca varlıklı kesim finanse edebilmektedir. Bu nedenle düşük gelirli bireyler ücretli çalışmayı tercih ederken, zengin olanlar girişimci olmayı seçmektedir. Böylelikle yine servetin başlangıç dağılımı bireylerin meslek seçimlerini etkilerken, kredi kısıtı sermayenin tahsis etkinliğini azaltacak ve yoksul bireylere sermaye akışını engelleyerek gelir eşitsizliğini arttıracaktır. Bu kısıtı ortadan kaldıracak olan ise finansal gelişmedir. Aghion ve Bolton (1997) sermaye

piyasası aksaklıklarının varlığını veri kabul ederek, sermaye birikiminin “sızma etkisini (trickle-down effect)” analiz etmektedir. Kredi kısıtı ve ahlaki risk bu piyasanın temel aksaklıkları olarak tanımlanmış, bu kusurlar aynı zamanda gelir eşitsizliğinin de kaynağı olarak gösterilmiştir. Buna göre, sermaye birikimi arttıkça bunun neden olduğu iktisadi genişleme süreci sızma etkisi ile yoksul kesimin kredi imkanlarını arttıracak, yoksul kesim yatırım projeleri için ihtiyaç duyduğu fonları elde edebilecektir. Bu modelin diğer modellerden farklı bir yönü gelirin yeniden dağılımı için devlet müdahalesine daha fazla yer açmasıdır.

Finansal gelişmenin, gelir eşitsizliğini azalttığına iddia eden bu modellerin ortak yönü eksik veya aksak sermaye piyasalarının iktisadi gelişme sürecinde gelir eşitsizliğini arttırabileceğini ve finansal piyasalar derinleştikçe ve finansal piyasalara erişim kolaylaştıkça, daha önce beşeri ve fiziksel sermayeye yatırım yapamayanların veya üretken yatırımlar için başlangıç maliyetinden yoksun hane halklarının finansal kaynak sağlama imkanı ortaya çıkacağını vurgulamasıdır. Bu modellerin ortaya koyduğu sonuçları destekleyen pek çok ampirik çalışmadan bahsedilebilir. Finansal aracılığın gelişiminin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini inceleyen Clarke vd., (2006), aynı zamanda finansal gelişme ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkileri ortaya koyan farklı modelleri test etmektedir. 1960-1995 dönemini kapsayan 83 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için yapılan bu çalışmaya göre finansal aracılığın gelişmesi, gelir eşitsizliğini azaltmaktadır. Beck vd., (2007) 1960-2005 dönemi için 72 ülkeyi kapsayan analizlerinde, finansal gelişme ile gelir eşitsizliği arasında negatif ilişki tespit etmiştir. Claessens ve Perotti (2007) eşitsizlik ve finans arasındaki ilişkiye odaklanan ve daha çok literatür taraması niteliğindeki çalışmalarında, finansal gelişmenin gelir eşitsizliğinin azaltılmasına yardımcı olduğunu ancak finansal serbestleşme reformlarının aksine gelir eşitsizliğini arttırdığını tespit etmiştir. Bittencourt (2006) 1985-1999 dönemi için Brezilya'ya ait zaman serisi verilerini kullanarak hem finansal gelişmenin hem de makroekonomik performansın gelir eşitsizliğine etkisini araştırmıştır. Elde ettiği sonuçlara göre finansal piyasalara ve kredi piyasalarına daha yaygın erişim, gelir eşitsizliğini azaltmaktadır. 1980'ler ve 1990'lar boyunca finansal piyasalardaki gelişmeler yoksulların refahının artmasına katkıda bulunmuştur. Liang (2006) Çin'de 1986-2000 dönemi için bölgesel verileri

kullanarak yaptığı çalışmada finansal gelişmenin gelir eşitsizliğini önemli ölçüde azalttığını tespit etmiştir. Ang (2010) yıllık zaman serisi verilerini kullanarak, 1951-2004 dönemi için Hindistan'da finansal gelişme ve finansal serbestleşmenin gelir dağılımı üzerindeki etkileri incelemiştir. Analizinin sonuçlarına göre, finansal sistemin az gelişmiş olması düşük gelirli kesime, zenginlere nazaran daha fazla zarar vermektedir. Finansal sistemin gelişmesi, gelir eşitsizliğinin azalmasına yardım etmektedir. Ancak finansal serbestleşme reformları düşük gelirli kesimin finansal kaynaklara erişimini zorlaştırmakta ve eşitsizliği arttırmaktadır. Batuo vd., (2010) 22 Afrika ülkesi için 1990-2004 dönemini kapsayan verileri ile yaptıkları analizde, finansal gelişme ile gelir eşitsizliği arasında negatif ve doğrusal bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Law vd., (2014) finansal gelişmenin gelir eşitsizliğini azaltıcı etkisinin, finansal sistemin elverişli (sound) bir kurumsal yapı içerisinde yer almasına bağlı olduğunu tespit etmiştir. Zayıf bir kurumsal çevrede, finansal kaynakların etkin dağılımı sağlanmaz ve bu nedenle gelir eşitsizliğinde bir iyileşme olmaz. Hamori ve Hashiquchi (2012) finansal derinleşmenin gelir eşitsizliğini azalttığını ancak iktisadi büyümenin bu etkiyi olumsuz etkilediğini tespit etmiştir.

Bu yaklaşımların karşı kutbunda yer alan teoriler finansal gelişmenin gelir eşitsizliğine çözüm getiremeyeceğini ve hatta gelir eşitsizliğini daha da arttırabileceğini iddia eder. Stiglitz'e (2012) göre bugün ABD'de gelir eşitsizliğinin artmasının en önemli nedeni finans sektöründeki gelişmelerdir. Finans sektörü, bu sektördeki inovasyonlar ve bu sektördeki piyasa başarısızlıkları ile birlikte siyasal gücü de arkasına alarak toplumun geri kalanı pahasına varlıklı kesime kaynak aktarmanın veya bu kesimin rant arayışının aracı haline gelmiştir. Bu sektörde piyasa başarısızlıkları düzeltilmemiş ve bireysel kazançlar bu bireylerin toplumsal katkılarının oldukça üzerinde kalmaya devam etmiştir. Rajan ve Zingales (2003) göre finansal yapının belirsizlik, ters seçim veya ahlaki risk gibi finansal risklere karşı, ödünç verene geri ödeme garantisi sağlayabilecek yöntem, ödünç alandan teminat alması olduğunun altını çizer ve ödünç almak için teminat gereksinimini nedeniyle, finansal gelişmeden varlıklı kesimin yararlanabileceğini düşünür. Çünkü finansal altyapının az geliştiği yerde borç veren doğal olarak zenginlere yönelir. Zira borcun geri ödenme riskine karşı borç verenin endişelerini giderecek

teminat niteliğindeki varlık veya kişisel bağlantılara yalnızca onlar sahiptir. Bu durumda düşük gelirli ve sağlam bağlantıları olmayan yetenekli insanlar formal finansal sistemden dışlanacak, finansman gereksinimlerini karşılamada kaynakları enformel ilişkiler ile sınırlı kalacaktır ve gelir eşitsizliği böylelikle daha da artacaktır. Hodgson (2015) doğrudan finansal gelişmeye işaret etmese de kapitalist sistemde gelir eşitsizliğini benzer bir mantıkla açıklamaktadır. Ona göre gelir eşitsizliğinin temel nedeni, “para veya teminat gösterilebilen paraya çevrilebilir varlık” olarak tanımladığı sermayedir. Kapitalistler sahip oldukları bu finansal varlıkları borç almak için teminat gösterip, yatırım yapabilmektedir. Sermayenin dinamik doğası yani tekrarlı bir elde etme (extraction) ve yeniden yatırım biçiminde nitelenen sürekli bir süreç varlıklı kesime hep daha fazlasına sahip olma imkanı tanır. Oysa düşük gelirli kesim veya ücretli çalışanlar yaşam boyu kapasitelerini ödünç almada teminat olarak kullanamaz ve işin işçiden ayrılmazlığı diğer üretim faktörlerinin elde etmesi mümkün çeşitli fırsatlardan işgücünü mahrum bırakır. Finansal varlıklar gibi emek faktörünün teminat gösterilememesi, işverenlerin çalışanların becerilerine yatırım yapma teşvikini de azaltması eşitsizliğin bir diğer kaynağıdır. Sistem bilgi ve teknolojiye bağlı hale geldikçe, beceri ve ücret düzeyi düşük bir sınıf ortaya çıkmaktadır.²

Özellikle gelişmekte olan ülkeleri kapsayan çalışmaların elde ettiği ampirik bulgular finansal gelişmenin gelir eşitsizliğini arttırdığını ileri süren bu teorik yaklaşımları desteklemektedir. Sehrawat ve Giri (2015) Hindistan’ın 1982-2012 dönemi için yıllık verilerini kullanarak yaptıkları eşbütünleşme analizinde finansal gelişmenin hem uzun dönemde hem de kısa dönemde gelir eşitsizliğini arttırdığını ortaya koymaktadır. Seven ve Coşkun’un (2016) yükselen piyasa ekonomileri için yaptıkları analize göre finansal gelişme iktisadi büyümeye kaynaklık etmekte ancak gelir eşitsizliğinin azaltılmasında etkili olamamaktadır. Hem finansal aracılığın hem de sermaye piyasasının gelişiminden düşük gelirli kesim yeterince yararlanmamaktadır. Adams ve Klobodu (2016) 1985-2011 döneminde 21 Sahra-altı Afrika ülkesi için yaptıkları analizde finansal gelişmenin eşitsizliğini arttırdığı

sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca yolsuzluğun kontrol altına alınması, şeffaflık gibi yönetim göstergelerine ait katsayıların modelde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması, gelir eşitsizliği ile mücadelede kurumsal çevrenin önemine işaret etmektedir. Jauch ve Watzka’nın (2016) 1960-2008 dönemi için 138 ülkeyi kapsayan analizleri de finansal gelişmenin gelir eşitsizliğini arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Bu iki farklı kutupta yer alan modellerin aksine finansal gelişmenin bölüşümsel etkisinin iktisadi gelişme düzeyine bağlı olduğunu ileri süren modellerden de bahsedilebilir. Greenwood ve Jovanoic’e (1990) göre finansal gelişme ve gelir eşitsizliği arasında yukarıdaki yaklaşımların aksine doğrusal olmayan bir ilişki vardır. Diğer bir ifade ile finansal gelişmenin gelir eşitsizliğini azaltıcı etkisi, finansal gelişmenin belirli bir eşik değere ulaşmasından sonra ortaya çıkmaktadır. Bu eşik değere ulaşana kadar finansal piyasa, düşük gelirli kesimin gelir dağılımında nispi konumlarının kötüleşmesine neden olmaktadır. Bu nedenle, finansal gelişme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişki lineer değil, ters U biçimindedir. Kim ve Lin’in (2011) analizi bu sonucu doğrulamaktadır.

Ampirik Analiz

Veri Seti ve Model

Veri mevcudiyetine bağlı olarak kullanılan veri seti 1990-2014 dönemini ve beş yükselen ekonomiyi kapsamaktadır: Çin, Hindistan, Rusya, Brezilya ve Güney Afrika (N=6 ve T=25). Küresel anlamda önemini yansıtması bakımından, bu altı ülke 2016 yılı verilerine göre dünya GSYH’sının neredeyse dörtte birini ve dünya nüfusunun ise yaklaşık yarısını oluşturmaktadır.³

Finansal gelişmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini test etmek için tahmin edilen model aşağıdaki gibidir:

$$GINI_{it} = \alpha_i + \beta_1 FINDEV_{it} + \beta_2 PGDPG_{it} + \beta_3 HUMANCAP_{it} + \beta_4 MODERN_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

2 Hodgson (2015) gelir eşitsizliğini açıklamada bu yaklaşımın radikal bir yaklaşımı andırdığını, ancak sermayeyi tanımlama biçiminin Marx ve diğer pek çok ekonomistten farklılaştığını vurgular.

3 2016 yılında dünya GSYH’si içerisinde bu ülkelerin payı %23.13 ve dünya nüfusu içerisinde %44.30’dur (Dünya Bankası, 2017).

(1) no'lu eşitlikte, GINI, gelir dağılımındaki eşitsizliği ölçen gini katsayısı, FINDEV, finansal gelişme göstergesini, PGDPG, kişi başına düşen reel GSYH büyüme oranını, HUMANCAP, beşeri sermaye endeksini, MODERN, sanayi ve hizmetler sektörü katma değerinin GSYH içerisindeki payını temsil etmektedir.

Gelir eşitsizliği verileri (GINI), "Standartlaştırılmış Dünya Gelir Eşitsizliği (The Standardized World Income Inequality SWIID)" veri tabanından elde edilmiştir (Solt, 2016). 0 ile 100 arasında ölçeklendirilen bu verilerin sıfırdan itibaren artan değerler alması gelir eşitsizliğinin artması anlamına gelmektedir. Finansal gelişme göstergesi olarak üç farklı değişken kullanılmıştır: Özel sektöre bankalar tarafından sağlanan kredilerin GSYH'ya oranı ($FINDEV_1$), mevduat bankaları varlıklarının GSYH'ya oranı ($FINDEV_2$) ve finans sektörünün büyüklüğünün bir ölçüsü olan "finansal sistemin likit yükümlülüklerinin GSYH'ya oranı ($FINDEV_3$)". Bu göstergeler Dünya Bankası tarafından hazırlanan "Finansal Gelişme ve Yapı (Financial Development and Structure)" veri tabanının en son güncellenen 2017 versiyonundan elde edilmiştir.

Bu finansal gelişme göstergeleri, bankacılık sektörünün veya finansal aracılığın gelişimini ölçmektedir. Temel olarak bankacılık sektörüne odaklanılmasının nedeni örnekleme oluşturan BRICS ekonomilerinde, bankacılık sektörünün devam eden hakimiyetidir. Banka kredileri bu ekonomilerde yatırımların temel finansman kaynağıdır (Prasad, 2016; May ve Nölke, 2014; McNally, 2013b; Ang, 2010). Ayrıca sermaye

piyasasına ait göstergelerde, bazı ülkeler için bazı yıllara ait veriler eksiktir.

Bu finansal gelişme göstergelerine ek olarak, içselliği kontrol etmek için kontrol değişkenleri de modele dahil edilmiştir. (1) no'lu eşitlikte de görülen bu değişkenlerden, PGDPG, kişi başına düşen reel GSYH büyüme oranı, HUMANCAP, beşeri sermaye endeksi ve MODERN, sanayi ve hizmet sektörü katma değerinin toplam GSYH içindeki payıdır ve bu değişkenler gelir eşitsizliği literatüründe sıklıkla kullanılan standart değişkenlerdir. Kişi başına düşen GSYH büyüme oranı, örneklem dönemi boyunca kişi başına düşen reel gelirin büyüme oranına eşittir ve finansal gelişmenin, iktisadi büyüme yoluyla gelir eşitsizliğini etkileyebilmesi nedeni ile modele dahil edilmiştir (Beck vd., 2007; Ang, 2010). Beşeri sermaye endeksi, eğitim süresi ve eğitimden sağlanan getirilere dayalı olarak hesaplanmıştır ve Penn Dünya Tablosu veri tabanından (Penn World Table) elde edilmiştir. Beşeri sermayedeki artışın, gelir artışı yoluyla eşitsizliği azaltması beklenir (Galor ve Zeira, 1993; Schultz, 1961). Tarımdan sanayi ve hizmet sektörüne doğru bir dönüşümün ya da ekonomide sanayi ve hizmet sektörünün nispi ağırlığında bir artışın gelir dağılımında eşitsizliği arttırdığını ileri süren Kuznets'in (1955) hipotezini test etmek için sanayi ve hizmet sektöründe yaratılan katma değer GSYH içerisindeki payı da kontrol değişkeni olarak modele dahil edilmiştir. Kişi başına düşen reel GSYH büyüme oranı ve beşeri sermaye endeksi verileri dışındaki tüm değişkenlerin doğal logaritması alınmıştır.

Tablo 1. Özet İstatistikler

Değişkenler	Veri Kaynağı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
GINI	SWIID	1.65	0.07	1.37	1.77
FINDEV ₁	WDI	1.63	0.29	0.75	2.11
FINDEV ₂	WDI	1.75	0.23	1.01	2.15
FINDEV ₃	WDI	1.72	0.25	1.05	2.25
PGDPG	WDI	3.37	4.91	-14.56	13.63
HUMANCAP	Penn World Table	2.29	0.49	1.48	3.35
MODERN	WDI	1.94	0.04	1.84	1.98

Modelde kullanılan bu değişkenlere ait özet istatistikler Tablo 1'de ve *Ek Tablo B*'de sunulmuştur. Örnekleme oluşturan BRICS ekonomileri içerisinde en

yüksek eşitsizlik Güney Afrika'ya aittir ve gini katsayısının 1990-2014 dönemi için ortalaması bu ülkede 57.12'dir. Güney Afrika'yı sırasıyla Brezilya (49.34),

Hindistan (45.36), Çin (44.90) ve Rusya (36.50) takip etmektedir⁴. BRICS ekonomilerinde yüksek oranlı büyümeye rağmen bu gelir eşitsizliği, eşitsizlikle büyüme (growth with inequality) (Feng, 2011) veya artan eşitsizlik pahasına büyüme olarak adlandırılmaktadır.

Gelir eşitsizliği verilerinin yanı sıra diğer göstergeler finansal sistemin, özellikle de finansal aracılığın belli bir gelişmişlik düzeyine ulaştığını göstermektedir. Ayrıca modern sektörün yani sanayi ve hizmetler sektörünün bu ülkelerde iktisadi faaliyetin neredeyse büyük bölümünü oluşturduğu görülmektedir.

Ekonometrik Metodoloji

Finansal gelişme-gelir eşitsizliği ilişkisi üç adımda analiz edilmiştir. İlk olarak panel birim kök testlerinden yararlanılarak, analizde kullanılan serilerin durağan olup olmadıkları araştırılmıştır. Panel veri

4 Bu ekonomilerde gelir eşitsizliği Güney Afrika'da çoğunlukla 1910'dan itibaren beyazların hakimiyetini güçlendiren ve 1994'e kadar süren ayrımcı politika ve kurumlar ile ilişkilendirilmektedir. 1913'te çıkarılan bir yasa ile beyazlara tarım arazilerinin %93'ü tahsis edilmiş, nüfusun % 60'ını oluşturan siyahlar ise yalnızca % 7'sine sahip olabilmıştır. Siyahların mülk sahibi olma, iş kurma ve sözleşme yapma hakları ellerinden alınmıştır. Ayrıca 1920'lerden itibaren nitelik gerektiren işlerde çalışmaları yasaklanmış, 1948'den itibaren güçlenen apartheid devlet başta eğitim olmak üzere çeşitli politika alanlarında ayrımcı uygulamalarını yoğunlaştırmış, tüm bu uygulamalar gelir eşitsizliğinin artmasına neden olmuştur (Acemoğlu ve Robinson, 2015). Çin'de ülkenin farklı coğrafi bölgeleri arasında gelir farklılıkları, Hindistan'da farklı toplum kesimleri arasında ayrışmalar gibi nedenlerle arttığı ileri sürülen gelir eşitsizliğinin, Rusya'da Çin ve diğer komünizm sonrası toplumlara nazaran daha ciddi boyutlarda olduğu ancak eşitsizliğin olması gerekenin altında hesaplandığına işaret edilmektedir. Bu ciddi artışın ardındaki temel neden olarak ise Rusya'nın piyasa ekonomisine geçiş stratejisi, bu dönemde uygulanan politikalar, oluşturulan kurumlar sonucu özel mülkiyetin belirli bir kesimin elinde yoğunlaşması olarak gösterilmektedir (Novokmet vd., 2017). Gelir eşitsizliği trendinin, örnekte yer alan ülkeler içerisinde tersine döndüğü gözlemlenen tek istisna Brezilya'dır ve yeni kalkınmacı olarak nitelenen kapitalizm modeli ile serbest piyasa ekonomisini patronaja değil, liyakata dayalı devlet müdahalesi teknikleri, profesyonel bir ekonomi bürokrasi modeli ve kapsamlı sosyal politikalarla harmanlayan bir denge yakalaması (Wiltse, 2013) gelir eşitsizliğindeki bu azalışın nedeni olarak gösterilmektedir.

serilerinin durağan olmaması durumunda sahte regresyon sorunu ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle eğer seriler durağan değilse fark alma işlemi ile seriler durağan hale getirilir. İkinci aşamada, birim kök testi sonuçlarına göre, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birim kök içermesi durumunda, değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme olup olmadığı araştırılır. Son aşamada, eğer panel eşbütünleşme testleri sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulunmuşsa, çeşitli tahmin metodları ile kısa ve uzun dönem katsayıları tahmin edilerek eşbütünleşme analizi tamamlanır. Bu çalışmada hem kısa hem de uzun dönem parametrelerinin tahmin edilmesine olanak sağlayan ortalama grup (MG), havuzlanmış ortalama grup (PMG) tahmincilerinden yararlanılmıştır.

Panel Birim Kök Testleri

Analizde kullanılan serilerin durağanlığını sınamak için, birinci nesil panel birim kök testlerinden Im vd., (IPS, 2003), Fisher ADF (Maddala ve Wu, 1999) ve Breitung (2001) birim kök testi kullanılmıştır. Birinci nesil birim kök testlerinin tercih edilmesinin nedeni, modelde kullanılan değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının bulunmaması⁵ ve panel veri setinde bazı gözlemlerin eksik olmasıdır.

İlk iki test birinci nesil, ikinci grup testlerdendir. Birinci grup birim kök testlerinden farklı olarak, bu iki test de her bir yatay kesit biriminin kendi otokorelasyon katsayısına sahip olmasına izin vermektedir.

IPS testi, sabit terimler ile eğim katsayılarının heterojenliğini ve ardışık bağımlılığı (serial correlation) dikkate almaktadır. Y, ilgili değişken olmak üzere aşağıdaki modelden hareket edilmektedir:

$$\Delta Y_{i,t} = \alpha_i + \rho_i Y_{i,t-1} + \sum_{s=1}^{p_i} \beta_{i,z} \Delta Y_{i,t-z} + \lambda_i t + \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$

2 no'lu eşitlikte, α_i heterojen sabit terim, $\lambda_i t$ zaman trendi, ρ_i ADF regresyonu için seçilen gecikme sayısıdır ve $\varepsilon_{i,t} \sim NI(0, \sigma_i^2)$. IPS birim kök testi hipotezleri ise şöyledir:

5 Modelde kullanılan değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı, Pesaran CD_{LM} testi kullanılarak araştırılmıştır. Pesaran yatay kesit bağımsızlık testi sonuçları Ek Tablo C'de sunulmuştur.

$$H_0: \rho_i = 0 \text{ (tüm } i\text{'ler için)}$$

(Tüm birimler birim kök içermektedir)

$$H_1: \begin{cases} \rho_i < 0 \text{ tüm } i = 1, 2, \dots, N \\ \rho_i = 0 \text{ tüm } i = N_1 + 1, \dots, N \end{cases}$$

(Bazı birimler durağandır)

H_0 hipotezini test etmek için bireysel test istatistiği t_p , ve tüm i 'ler için $\rho_i = 0$ olmak üzere, IPS testi bireysel ADF birim kök testi istatistiklerinin ortalamasıdır (Baltağı, 2005).

Maddala ve Wu (1999) tarafından geliştirilen ADF Fisher birim kök testi, her bir yatay kesit birimi, i , için yapılan birim kök test istatistiklerinin p (olasılık) değerlerini kullanmaktadır. IPS testinde olduğu gibi Fisher testleri de heterojen katsayıları dikkate alır. Bu test aşağıdaki gibi formüle edilebilir (Baltağı, 2005):

$$P = -2 \sum_{i=1}^n \ln p_i \quad (3)$$

3 no'lu eşitlikle formüle edilen bu test 2N serbestlik derecesi ile asimptotik olarak ki-kare dağılımına sahiptir. Hipotez testleri ise aşağıdaki gibidir:

H_0 : Tüm birimler birim kök içermektedir.

H_1 : En az bir birim durağandır.

Breitung (2000) birim kök testi, birinci nesil, birinci grup testlerden biridir. Bu nedenle tüm yatay kesit birimlerine ait serilerin ortak bir otokorelasyon katsayısına sahip olduğu varsayılır. Zaman (T) ve kesit (N) boyutu dar olan panel veri serilerinde bile iyi sonuçlar verebilmektedir.

Tablo 2. Panel Birim Kök Testleri

	IPS		Fisher ADF		Breitung	
	<i>t</i> istat. I(0)	<i>t</i> istat. I(1)	<i>t</i> istat. I(0)	<i>t</i> istat. I(1)	<i>t</i> istat. I(0)	<i>t</i> istat. I(1)
GINI	-1.15777	-2.86896***	15.5826	23.4323***	-0.27314	-1.14425
FINDEV ₁	-1.36759	-4.37206***	12.3787	34.8348***	-1.28446	-3.23205***
FINDEV ₂	-1.15433	-7.46182***	10.6426	50.9476***	-0.68089	-2.53265***
FINDEV ₃	-1.13478	-6.98611***	10.4184	45.7512***	-0.62258	-5.47378***
PGDPG	0.00610	-3.96896***	5.79341	32.2289***	-0.59401	-3.06080***
HUMANCAP.	-0.07243	-1.36524	8.29911	18.1539*	0.10875	-1.78950
MODERN	-0.28977	-8.45544***	18.2752	68.8148***	-1.20597	-5.53206***

***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 2'de panel birim kök testlerinin sonuçları görülmektedir. Tüm modellerde sabitli ve trendli bir modelden yararlanılmıştır. Her üç testin ortak sonucu değişkenlerin düzeyde durağan olmadığıdır. Serilerin birim kök içerdđi saptandığından, birinci farklarının durağanlığı da araştırılmıştır. Analizde kullanılan serilerin birinci farklarına birim kök testi yapıldığında elde edilen netice, serilerin birinci farklarının durağan olduğudur. Bu serilerden GINI için, Breitung testi serinin birinci farkının durağan olmadığına işaret etse de, IPS ve Fisher ADF testinde serinin birinci farkının durağan olduğu tespit edildiğinden, GINI serisi I(1) kabul edilmiştir.

Panel Eşbütünleşme Testleri

Birim kök testlerinin sonuçları, serilerin birinci farklarının durağan olduğuna işaret ettiğinden, bundan sonraki aşama, panel eşbütünleşme testleri ile değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığının tespit edilmesidir. Bu çalışmada Pedroni (1999, 2004), Kao (1999) ve Johansen-Fisher eşbütünleşme testleri kullanılarak, uzun dönemli ilişkilerin varlığı araştırılmıştır.

Pedroni (1999), durağan olmayan panellerde "eşbütünleşme yoktur" biçimindeki H_0 hipotezini test etmek için dördü grup içi ve üçü gruplar arası olmak üzere yedi farklı test önermektedir. Pedroni'nin (1999, s. 656) bu testler için ortaya koyduğu eşbütünleşme denklemi aşağıdaki gibidir:

$$Y_{it} = \alpha_i + \delta_i t + \beta_{1i} X_{1i,t} + \beta_{2i} X_{2i,t} \dots + \beta_{Mi} X_{Mi,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (4)$$

4 no'lu eşitlikte $t=1\dots T$, $i=1\dots N$ ve $m=1\dots M$ olmak üzere T zaman boyutunu, N yatay kesit boyutunu ve M regresyondaki değişken sayısını temsil etmektedir. N tane yatay kesit birimi olduğuna göre, N tane farklı eşitlik vardır. Eğitim katsayılarının, β_{1i} , β_{2i} , ... β_{Mi} , panelin farklı birimleri arasında farklılaşmasına izin verilmektedir. α_i , birimler arasında farklılaşmasına izin verilen birimlere özgü sabit terim veya sabit etkiler parametresi, δ_i deterministik zaman trendi ve $\varepsilon_{i,t}$ artıkları temsil etmektedir. Modelin kalıntıları,

$$\hat{\varepsilon}_{i,t} = \gamma \hat{\varepsilon}_{i,t-1} + \hat{u}_{i,t} \quad (5)$$

olmak üzere, otoregresif katsayı için ortak bir değer tahmin edildiği ($\gamma_i = \gamma$) grup içi testler için hipotezler şöyledir:

$$H_0 = \gamma_i = 1 \quad (\text{tüm } i\text{'ler için})$$

$$H_0 = \gamma_i = \gamma < 1 \quad (\text{tüm } i\text{'ler için})$$

Gruplar arası istatistiklerde ise otoregresif katsayı (γ) için alternatif hipotezde ortak bir değer varsayımı yoktur:

$$H_0 = \gamma_i = 1 \quad (\text{tüm } i\text{'ler için})$$

$$H_0 = \gamma_i < 1 \quad (\text{tüm } i\text{'ler için})$$

Bu çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki olup olmadığı, sabit ve trendin olmadığı varsayımı ile Schwarz kriteri ve uzun dönem varyansını bulmak için Newey-West tahmincisi kullanılarak modellenmiştir. Farklı finansal gelişme göstergeleri kullanılarak tahmin edilen farklı modeller için panel eşbütünlük testlerinin sonuçları Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 3. Panel Eşbütünlük Testleri (FINDEV, kullanılarak tahmin edilen model için)

$GINI_{it} = \alpha_i + \beta_1 FINDEV_{1it} + \beta_2 GDPG_{it} + \beta_3 HUMANCAP_{it} + \beta_4 MODERN_{it} + \varepsilon_{it}$				
Pedroni Panel Eşbütünlük Testi				
Grup içi (Within Dimension)				t istatistiği
Panel v-istatistiği				0.787941
Panel rho-istatistiği				-0.156546
Panel PP-istatistiği				-2.249172***
Panel ADF-istatistiği				-2.714091***
Gruplar Arası (Between Dimension)				t istatistiği
Grup rho istatistiği				0.618635
Grup PP istatistiği				-1.664538**
Grup ADF istatistiği				-2.863958***
Kao Panel Eşbütünlük Testi				
				t istatistiği
ADF				Olasılık Değeri
				-1.848083**
				0.0323
Johansen Fisher Panel Eşbütünlük Testi				
Eşbütünlük Sayısı	Fisher istat. (Trace Test)	Olasılık Değeri	Fisher istat. Maks. Eigen Test	Olasılık Değeri
None	150.5***	0.0000	63.06***	0.0000
At most 1	101.0***	0.0000	54.76***	0.0000
At most 2	56.47***	0.0000	34.12***	0.0002
At most 3	34.19***	0.0002	22.00***	0.0151
At most 4	31.04***	0.0006	31.04***	0.0006

***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 3'teki panel eşbütünlük testi sonuçlarına göre, grup içi istatistiklerden, panel v ve panel rho istatistiği anlamlı değildir ve bu nedenle H_0 hipote-

zi reddedilememektedir. Ancak panel PP ve panel ADF istatistikleri, %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır ve H_0 hipotezi reddedilmektedir. Yani bu

iki test istatistiği, ilgili değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Gruplar arası istatistiklerden grup rho istatistiği dışında grup PP ve grup ADF istatistiği sırasıyla %5 ve %1 düzeyinde anlamlıdır. Bu yedi testten dördü H_0 hipotezini reddettiğinden, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu kabul edilmiştir. Tablo 4 ve Tablo 5'te farklı finansal gelişme göstergeleri kullanılarak tahmin edilen panel eşbütünleşme testleri de benzer sonuçlara işaret etmektedir.

İkinci olarak uygulanan Kao (1999) panel eşbütünleşme testinde, bireysel sabitin olduğu, gecikme uzunlu-

ğunun seçiminde Schwarz kriterinin ve uzun dönem varyansının belirlenmesinde Newey-West tahmincilerinin kullanıldığı bir model tahmin edilmiştir. Tablo 3'te Kao eşbütünleşme test istatistiği %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğunu göstermektedir. Farklı finansal gelişme göstergeleri için tahmin edilen Tablo 4 ve Tablo 5'teki modellerde Kao panel eşbütünleşme testleri, H_0 hipotezini %1 anlamlılık düzeyi ile reddetmektedir. Yani seriler arasında eşbütünleşme vardır ve H_1 hipotezi kabul edilmektedir.

Tablo 4. Panel Eşbütünleşme Testleri (FINDEV_{it} kullanılarak tahmin edilen model için)

$GINI_{it} = \alpha_i + \beta_1 FINDEV_{2it} + \beta_2 GDPG_{it} + \beta_3 HUMANCAP_{it} + \beta_4 MODERN_{it} + \varepsilon_{it}$				
Pedroni Panel Eşbütünleşme Testi				
Grup içi (Within Dimension)				t istatistiği
Panel v-istatistiği				-1.049054
Panel rho-istatistiği				-0.251371
Panel PP-istatistiği				-2.478288
Panel ADF- istatistiği				-2.972776 ***
Gruplar Arası(Between Dimension)				t istatistiği
Grup rho istatistiği				1.077311
Grup PP istatistiği				-1.749244 **
Grup ADF istatistiği				-3.422779 ***
Kao Panel Eşbütünleşme Testi				
t istatistiği				Olasılık Değeri
ADF				0.0059
Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme Testi				
Eşbütünleşme Sayısı	Fisher istat. (Trace Test)	Olasılık Değeri	Fisher istat. Maks. Eigen Test	Olasılık Değeri
None	169.1***	0.0000	94.70***	0.0000
At most 1	93.96***	0.0000	64.74**	0.0000
At most 2	40.26***	0.0000	29.32***	0.0011
At most 3	21.42***	0.0184	13.57	0.1934
At most 4	25.42**	0.0046	25.42**	0.0046

***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Son olarak Johansen-Fisher eşbütünleşme testi sonuçları da, sabit ve trendli bir modelden hareketle ve bir gecikme ile değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiye işaret etmektedir. Her üç modelde de, hem iz (trace) hem de Maksimum-eigen istatistiklerinin

olasılık değerlerine göre boş hipotez çoğunlukla reddedilmiş, gelir eşitsizliği ile finansal gelişme ve diğer kontrol değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişkiye işaret eden alternatif hipotez kabul edilmiştir.

Tablo 5. Panel Eşbütünlüşme Testleri (FINDEV₃ kullanılarak tahmin edilen model için)

$$GINI_{it} = \alpha_i + \beta_1 FINDEV3_{it} + \beta_2 GDPG_{it} + \beta_3 HUMANCAP_{it} + \beta_4 MODERN_{it} + \varepsilon_{it}$$

Pedroni Panel Eşbütünlüşme Testi				
Grup içi (Within Dimension)		t istatistiği		
Panel v-istatistiği		-0.158700		
Panel rho-istatistiği		-0.254019		
Panel PP-istatistiği		-1.705284**		
Panel ADF- istatistiği		-3.856101***		
Gruplar Arası(Between Dimension)		t istatistiği		
Grup rho istatistiği		1.323679		
Grup PP istatistiği		-1.853715**		
Grup ADF istatistiği		-4.375127***		
Kao Panel Eşbütünlüşme Testi				
		t istatistiği		Olasılık Değeri
ADF		-2.392586***		0.0084
Johansen Fisher Panel Eşbütünlüşme Testi				
Eşbütünlüşme Sayısı	Fisher istat. (Trace Test)	Olasılık Değeri	Fisher istat. Maks. Eigen Test	Olasılık Değeri
None	136.2***	0.0000	72.11***	0.0000
At most 1	78.48***	0.0000	54.69***	0.0000
At most 2	33.95***	0.0000	22.82***	0.0114
At most 3	20.32**	0.0264	15.15	0.1269
At most 4	21.13**	0.0202	21.13**	0.0202

***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Kısa ve Uzun Dönemli İlişkilerin Tahmini

Analizin üçüncü aşaması kısa ve uzun dönemli ilişkilerin tahminidir. Bu çalışma, beş yükselen ekonominin (N=5), 1990-2014 dönemine ait yıllık (T=25) verileri kullanılarak yapılmıştır. Zaman dönemi veri kısıtı nedeni ile her bir ülke için ayrı ayrı model tahmin etmek için yeterli değildir. Bu nedenle veriler havuzlanmıştır. Ayrıca örneklemin zaman boyutu, mikro panellere nazaran uzun olduğundan (T>20) eğitim parametrelerinin farklı tahmin edilmesi olası hale gelmiştir. Temelde odaklanılan, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi olmasına rağmen, uzun ve kısa dönem etkilerinin birbirlerinden ayrılması çalışmanın istenir özelliklerindedir. Bu nedenle çalışmada eğitim katsayılarının yatay kesit birimleri için farklı olduğu, durağan olmama durumunu da dikkate alan dinamik panelleri tahmin etmek için önerilen dinamik heterojen panel veri modellerinden biri olan havuzlanmış ortalama grup tahmincisi (pooled mean group estimator-PMG) (Pesaran vd., 1997) yararlanılmıştır.

PMG tahmincisi, N tane farklı regresyon tahmin ederek veya çalışma bağlamında her bir ülke için oluşturulan otoregresif dağıtılmış gecikmeli modellerin uzun dönem parametresinin ortalamalarını kullanarak uzun dönem parametresi elde eden ve yine heterojen panel veri modellerinden biri olan ortalama

grup tahmincisi (mean group estimator-MG) (Pesaran ve Smith, 1995; Pesaran vd., 1997) farklı olarak, katsayıların havuzlanması ve ortalamalarının bir bileşimidir (Pesaran vd., 1997). MG tahmincisi, parametrelerin ortalamalarının tutarlı tahminlerini ortaya koyabilir. Ayrıca sabit terimlerin, kısa ve uzun dönem katsayılarının ve hata varyanslarının gruplar arasında farklılaşmasına izin vermesine rağmen, belirli parametrelerin gruplar (ülkeler) arasında aynı olabileceğini dikkate almaz (Pesaran vd., 1997). Bu eksikliği giderebilen PMG tahmincisinde, tüm yatay kesitler için ortak bir eşbütünlüşme denklemi tahmin edilir ve kısa dönem parametreleri ve hata varyanslarının gruplar arasında değişmesine izin vermesine rağmen, uzun dönem parametrelerinin gruplar arasında farklılaşmasına izin vermez, uzun dönem katsayıları tüm gruplar için aynıdır (Pesaran vd., 1997). Bu nedenle bu tahmin ile havuzlanmış uzun dönem katsayıları ve heterojen kısa dönem dinamikleri elde edilir.

Sabit etkiler ile rassal etkiler tahmincisi ya da sabit etkiler tahmincisi ile araç değişken tahmincilerinin bileşimi olan Arellano-Bond GMM tahmincisi gibi geleneksel yöntemler bireysel grupları havuzlamaya ve yalnızca sabit terimlerin farklılaşmasına izin vermektedir. Diğer tüm katsayılar ve hata varyansları gruplar arasında aynıdır (Pesaran, Shin ve Smith,

1999). Ayrıca uzun ve kısa dönem katsayılarının ayrı ayrı hesaplanmasına izin vermemektedir. Yine gelecekteki sabit etkiler ve tesadüfi etkiler tahminlerini eğim parametrelerini tüm yatay kesitler için aynı yani homojen olduğunu varsaymaktadır. GMM tahminleri ayrıca Pesaran vd. (1999) göre parametrelerin ortalama değerlerinin tutarsız ve yanıltıcı tahminlerini ortaya koymaktadır. Özetle, PMG tahmincisi havuzlamanın avantajlarını bir araya getirmenin yanı sıra, yeterli heterojenliğe de izin verir ve bu çalışma açısından diğer üstünlükleri ile birlikte en uygun yöntemdir. Adams ve Klobodu (2016) ve Herzer ve Vollmer (2012) tarafından da kullanılmıştır.

PMG ve MG tahmincileri arasındaki seçim Hausman testi yardımı ile yapılır. Bu test uzun dönem katsayılarının homojen olup olmadığını sınar. H_0 hipotezi, "uzun dönem katsayıları homojendir" önermesini ve H_1 hipotezi, "uzun dönem katsayıları homojen değildir" önermesini sınamaktadır. H_0 hipotezi reddedilmemesi, katsayıların yatay kesitten yatay kesite değişmediğini ve PMG tahmincisinin uygun olduğunu söyler.

MG ve PMG tahmincileri, otoregresif dağıtılmış gecikmeli (auto-regressive distributive lag-ARDL) modellere dayanmaktadır. Bağımlı değişken için p gecikme ve bağımsız değişkenler için ortak q gecikmenin olduğu ARDL(p,q,q,...,q) modeli denkleminin genel görünümünü aşağıdaki gibidir:

$$y_{it} = \sum_{j=1}^p \lambda_{ij} y_{i,t-j} + \sum_{j=0}^q \delta'_{ij} x_{i,t-j} + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

6 no'lu denklemde, $i=1,2,\dots,N$ grup sayısı, $t=1,2,\dots,T$, zaman dönemi, x_{it} ($k \times 1$) i grubu için açıklayıcı değişkenler vektörü, δ_{it} $k \times 1$ boyutunda katsayı vektörleri, λ_{ij} gecikmeli bağımlı değişkenlerin katsayıları, μ_i sabit etkiler, ε_{it} ise hata terimidir. Denklem, değişkenlerin kısa dönem dinamiklerinin uzun vadeli ilişkiden sapma tarafından etkilendiği kısıtsız hata düzeltme modeli biçiminde aşağıdaki gibi yeniden yazılabilir:

$$\Delta y_{it} = \phi y_{i,t-1} + \beta'_i x_{it} + \sum_{j=1}^{p-1} \lambda'_{ij} \Delta y_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta'_{ij} \Delta x_{i,t-j} + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

7 no'lu denklemde, ϕ , uzun döneme doğru ayarlanma hızını ölçen katsayıdır. Sıfırdan farklı ve negatif olma-

sı, bağımlı değişken ve açıklayıcı değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığına işaret eder. uzun dönem katsayıları, açıklayıcı değişkenler vektörüdür.

Kısa ve Uzun Dönem Modellerinin Sonuçları ve Değerlendirme

Farklı finansal gelişme göstergeleri ile tahmin edilen farklı modellerden elde edilen ortak sonuç finansal gelişmenin gelir eşitsizliğinin artmasına katkıda bulunduğudur. Bu sonuçlar literatürde finansal gelişmenin gelir eşitsizliğini arttırdığını (the inequality-increasing hypothesis) ileri süren hipotezi (Rajan ve Zingales, 2003; Stiglitz, 2012) destekleyici niteliktedir⁶.

Tablo 6'da hata düzeltme modelinin, PMG ve MG tahmincisi ile tahmini görülmektedir. PMG tahmincisi ile elde edilen sonuçlara göre, hata düzeltme parametresi negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Her ne kadar bu istatistik değerinin anlamlılık derecesi düşük olsa da, modelde kullanılan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Hata düzeltme parametresinin değerinin -0.3051 olması, serilerin durağan olmamasından kaynaklanan denge durumundan sapmaların, %30'unun bir sonraki dönemde düzeleceğini ve sistemin uzun dönem denge durumuna doğru hareket edeceğini ifade etmektedir.

Uzun dönem parametrelerine baktığımızda özel sektöre sağlanan kredilerin GSYH'ya oranında bir artışın, gelir eşitsizliğini arttırdığı görülmektedir. Bu finansal gelişme göstergesine ait katsayı istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlıdır ve özel sektöre sağlanan kredilerde %1 artışın, gelir eşitsizliğini uzun dönemde % 0.2762 oranında arttırdığına işaret etmektedir. Finansal gelişme ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi tespit etmeye yönelik bu modelde içsellik kontrol etmek için kullanılan diğer değişkenlerden veya kontrol değişkenlerinden sanayi ve hizmetler sektörü katma değerinin GSYH içerisindeki payının modele göre katsayısının pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olması Kuznets'in (1955) hipotezini destekler niteliktedir ve modern sektörün payında artışın gelir eşitsizliğini arttırdığını göstermektedir. Kontrol değişkeni olarak kullanılan kişi başına düşen reel GSYH

6 Değişkenler arasındaki korelasyonu gösteren Ek Tablo D'de de gini katsayısı ve gelir eşitsizliği göstergeleri arasında pozitif korelasyon da bu hipotezi destekleyici niteliktedir.

Tablo 6. Finansal Gelişmenin Gelir Eşitsizliği Üzerinde Kısa ve Uzun Dönem Etkileri

Değişkenler	PMG	MG
Ayarlanma Hızı	-0.3051(0.09)*	-0.6017 (0.00)***
Uzun Dönem		
FINDEV ₁	0.2762 (0.00)***	0.0493 (0.64)
PGDGP	0.0008 (0.32)	-0.0047 (0.40)
HUMANCAP	-0.0013 (0.90)	-0.3368 (0.09)*
MODERN	0.6985 (0.01)***	0.9213 (0.71)
Kısa Dönem		
Δ FINDEV ₁	-0.0825 (0.19)	-0.1410 (0.05)**
ΔPGDGP	0.00009 (0.79)	0.0007 (0.43)
ΔHUMANCAP	0.3591 (0.09)*	-0.1389 (0.42)
ΔMODERN	-0.0987 (0.77)	0.0537 (0.92)
_cons	-0.0414 (0.06)*	1.8685 (0.49)
Hausman Testi	6.39 (0.17)	
Ülke Sayısı	5	5
Gözlem Sayısı	109	100
Log-Likelihood	391.8709	391.8709

***,**, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılıkları gösterir. () içindeki değerler p değerleridir.

büyüme oranı ve beşeri sermaye endeksinin bu modelde katsayıları istatistiksel olarak anlamlı değildir. MG tahmincisi de aynı sonuçları vermekle birlikte, MG tahmincisinin uzun dönem katsayıları çoğunlukla istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Uzun dönem katsayılarının homojen olup olmadığını sınanan ve PMG ve MG tahmincilerinden hangisinin

daha uygun bir tahminci olduğu kararını almamıza yarayan Tablo 6'daki Hausman test istatistiği (6.39) istatistiksel olarak anlamlı olmadığından, daha etkin olan PMG tahmincisinin uygun olduğuna karar verilmiştir. Diğer bir ifade ile uzun dönem parametreleri homojendir, ülkeden ülkeye (veya birimden birime) değişmemektedir.

Tablo 7. Finansal Gelişmenin Gelir Eşitsizliği Üzerinde Kısa ve Uzun Dönem Etkileri

Değişkenler	PMG	MG
Ayarlanma Hızı	-0.3836 (0.06)*	-0.6433 (0.00)***
Uzun Dönem		
FINDEV ₂	0.3070(0.00)***	0.1569 (0.19)
PGDGP	0.0008 (0.19)	-0.0040 (0.22)
HUMANCAP	-0.0100 (0.31)	0.2152 (0.15)
MODERN	0.0032 (0.00)***	0.0036 (0.64)
Kısa Dönem		
Δ FINDEV ₂	-0.1244 (0.02)**	-0.1339 (0.14)
ΔPGDGP	-0.00008 (0.74)	0.0008 (0.21)
ΔHUMANCAP	-0.2297 (0.28)	-0.0677 (0.79)
ΔMODERN	0.0003 (0.80)	-0.001 (0.35)
_cons	0.5712 (0.07)*	0.9384 (0.00)***
Hausman Testi	4.86 (0.30)	
Ülke Sayısı	5	5
Gözlem Sayısı	109	109
Log-Likelihood	390.2929	390.2929

***,**, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılıkları gösterir. () içindeki değerler p değerleridir

Tablo 7’te yine finansal aracılığın gelişimini ölçen ve literatürde sıklıkla kullanılan (Clark, Xu ve Zou, 2006; Adams ve Klobodu, 2016) alternatif bir göstergeden yararlanılmıştır: Mevduat bankaları varlıklarının GSYH’ya oranı. İlk olarak hata düzeltme parametresinin değerine ve anlamlılığına bakılacak olursa, hem PMG hem de MG tahmincisi kullanılarak elde edilen modelde bu parametrenin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. PMG tahmincisi ile -0.38 olarak elde edilen hata düzeltme parametresi, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını göstermesinin yanı sıra, denge durumunda meydana gelen sapmaların %38’inin bir sonraki dönemde düzeleceğini, sistemin uzun dönem dengesine doğru harekete edeceğini göstermektedir.

Tahmin edilen Tablo 7’deki modele göre, uzun dönemde finansal gelişme değişkeninin katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Finansal aracılığın gelişmesi veya daha spesifik olarak finansal derinliğin % 1 oranında artması, gelir eşitsizliğini uzun dö-

nemde % 0.307 oranında arttırmaktadır. Kullanılan kontrol değişkenlerinden yalnızca modern sektörün ekonomideki payını ölçen değişkenin katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır ve gelir eşitsizliğini arttırıcı etki yarattığı tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile ekonominin sektörel yapısında sanayi ve hizmetler sektörüne doğru bir dönüşüm Kuznets’in (1955) de dile getirdiği gibi gelir eşitsizliğini arttırmaktadır. MG tahmincisi ile elde edilen katsayılar istatistiksel olarak anlamlı değildir. PMG ve MG arasında katsayıların homojenliğini test etmek için yapılan Hausman testi de, uzun dönemde katsayıların homojen olduğunu, bu nedenle PMG tahmincisinin uygun bir tahminci olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 8’de finansal sistemin büyüklüğünün bir ölçüsü olarak likit yükümlülüklerin GSYH’ya oranı, açıklayıcı değişken olarak kullanılmış ve gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi modellenmiştir. Bu modelde ayarlanma katsayısının değeri yine istatistiksel olarak anlamlı ve negatiftir.

Tablo 8. Finansal Gelişimin Gelir Eşitsizliği Üzerinde Kısa ve Uzun Dönem Etkileri

Değişkenler	PMG	MG
Ayarlanma Hızı	-0.2021 (0.00)***	-0.6524(0.00)***
Uzun Dönem		
FINDEV ₃	0.1809 (0.01)***	0.0364 (0.87)
PGDPG	-0.0051 (0.00)***	-0.0047 (0.62)
HUMANCAP	-0.1808 (0.00)***	-0.2031 (0.04)**
MODERN	1.4273 (0.00)***	1.1305 (0.51)
Kısa Dönem		
ΔFINDEV ₃	-0.0984 (0.45)	-0.1460 (0.14)
ΔPGDPG	0.0009 (0.00)***	0.0012 (0.22)
ΔHUMANCAP	-0.0755 (0.75)	0.0500 (0.86)
ΔMODERN	-0.2185 (0.58)	-0.1506 (0.63)
_cons	-0.2009 (0.00)***	0.8956 (0.62)
Hausman Testi	2.74 (0.60)	
Ülke Sayısı	5	5
Gözlem Sayısı	109	109
Log-Likelihood	390.8304	390.8304

***,**, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılıkları gösterir. () içindeki değerler p değerleridir

Bu modele göre, ilk iki model gibi finansal gelişimin uzun dönemde gelir eşitsizliğini arttırdığı, finansal gelişimin bir göstergesi olan likit yükümlülüklerin GSYH’ya oranında %1 artışın, gelir eşitsizliğini % 0.18 oranında arttırdığı tespit edilmiştir. Kişi başına düşen gelirin büyüme oranının katsayısının, literatür

ile uyumlu biçimde (Beck, Demirgüç-Kunt ve Levine, 2007; Ang, 2010) negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması, kişi başına düşen gelirdeki büyümenin gelir eşitsizliğini azalttığını ortaya koymaktadır. Beşeri sermaye endeksinin katsayısının da literatür ve beklentilerle uyumlu bir biçimde eşitsizliği azalttığı gö-

rülmektedir (Law, Tan ve Azman-Saini, 2014). Sanayi ve hizmetler sektörünün ekonomideki payının artması Tablo 8'deki model sonuçlarına göre Kuznets'in (1955) hipotezini destekler biçimde gelir eşitsizliğini arttırmaktadır. Yine diğer modellerde olduğu gibi katsayıların homojenliği hakkında karar almaya yarayan Hausman katsayısının değeri 2.74'tür ve istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu da PMG tahmincisinin daha etkin bir tahminci olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Finans sektörünün hem ekonomiye hem de genel olarak topluma katkısı son yıllarda yoğun bir biçimde tartışılmaktadır. Özellikle 2008-2009 Global Finans krizinin ardından bu sektörün gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi daha fazla sorgulanmaya başlamıştır. Hem teorik yaklaşımların, hem de ampirik çalışmaların görüş birliği sağlayamaması, literatürde finansal gelişme-gelir eşitsizliği ilişkisini inceleyen çalışmaların arttırılmasını gerektirmektedir.

Bu çalışmada ABD kapitalizmi veya Anglo-Sakson kapitalizmi karşısına ciddi bir rakip olarak çıkan, daha heterodoks politikalarla GSYH, ticaret ve sanayi katma değerindeki büyüme açısından ABD, AB ülkeleri ve Japonya gibi yerleşik ekonomileri geride bırakmayı başararak (May ve Nölke, 2014) küresel büyümenin öncüsü haline gelen ve "stratejik kapitalizm", "yeni devlet kapitalizmi" gibi isimler adı altında mukayeseli politik ekonomi içerisinde kendisine yer edinen BRICS ekonomilerinde finansal gelişmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu ekonomilerde daha kontrollü finans sektörü, iktisadi büyümeye aracılık etse de (Pradhan, Dasgupta ve Bele, 2013), fırsat eşitliği yaratarak toplumun tüm kesimlerini aynı ölçüde etkileyip etkilemediği konusu literatürde incelenmesi gereken alanlardan birisidir. Bu nedenle bu çalışmada, 1990-2014 döneminde BRICS ekonomilerinde, finansal gelişme-gelir eşitsizliği ilişkisi araştırılmıştır. İhmal edilen değişkenlerin yarattığı sapma, içsellik ve ülke heterojenliği sorunu ile başa çıkabilen ve uzun ve kısa dönem parametrelerini ayrı ayrı hesaplanması gibi klasik yöntemlere nazaran üstünlükleri olan PMG tahmincisi kullanılarak bu literatüre katkıda bulunulmuştur.

PMG tahmincisi ile doğrusal bir model tahmin elde edilerek elde edilen sonuçlar literatürde finansal ge-

leşmenin gelir eşitsizliğini arttırdığını ileri süren hipotezi destekler niteliktedir. Diğer bir ifade ile elde edilen sonuçlar finansal gelişmenin gelir eşitsizliğini arttırdığına işaret etmektedir. Bu sonuç, Stiglitz (2012) ile Rajan ve Zingales'in (2003) görüşlerini destekler niteliktedir. Ayrıca bu konuda Sehrawat ve Giri (2015), Seven ve Coşkun (2016) ile Adams ve Klobodu (2016) tarafından yapılan ampirik analizlerin sonuçları ile de uyumludur. Bununla birlikte ekonomide modern sektör lehine bir değişimin, Kuznets'in (1955) görüşlerini destekler biçimde gelir eşitsizliğini arttırdığı, ancak kişi başına düşen GSYH büyüme oranındaki artış ile beşeri sermayedeki artışın gelir eşitsizliğini azalttığı tespit edilmiştir.

Ampirik sonuçların finansal gelişmenin gelir eşitsizliğini arttırdığını ortaya koyması, finans sektöründeki gelişmelerden toplumun tüm kesimlerinin yararlanmasını sağlayıcı önlemlerin alınması gerektiğini ve finansal erişimin (financial inclusion) önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde, daha gelişmiş bir kurumsal altyapı önemli bir zorunluluktur. Finans sektörünün toplumun tüm kesimlerine kaynak sağlaması, ülkelerdeki kural ve kurumların şeffaf ve herkes için eşit olmasına bağlıdır. Böylelikle kredi ve varlık piyasasındaki gelişmelerden yetenekli ancak düşük gelirli bireyler de faydalanabilecek, diğer bir ifade ile fırsat eşitliği sağlanmış olacaktır. Kurum ve kuralların yetersiz oluşu, fırsat eşitliğinin bozulmasına, piyasanın daha kırılğan ve kaygan bir zemine oturmasına neden olacaktır.

Kaynakça

- Adams, S., Klobodu, E.K.M. (2016). Financial Development, Control of Corruption and Income Inequality. *International Review of Applied Economics*, 30(6), 790-808.
- Acemoğlu, D., Robinson, J. A. (2015). The Rise and Decline of General Laws of Capitalism. *Journal of Economic Perspectives*, 29(1), 3-28.
- Ang, J. B. (2010). Finance and Inequality: The Case of India. *Southern Economic Journal*, 76(3), 738-761.
- Aghion, P., Bolton, P. (1997). A Theory of Trickle-Down Growth and Development. *The Review of Economic Studies*, 64(2), 151-172.

- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. Third Edition, John Wiley & Sons: Chichester, England.
- Banerjee, A.V., Newman, A. F. (1993). Occupational Choice and the Process of Development. *Journal of Political Economy* 101 (2), 274-298.
- Bank of Russia (BOR) (2016) Guidelines for The Development of the Russian Financial Market in 2016-2018. https://www.cbr.ru/StaticHtml/File/12098/onrfr_2016-18_e.pdf.
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., Levine, R. (2007). Finance, Inequality and the Poor. *Journal of Economic Growth*, 12, 27-49.
- Bittencourt, M. F. (2006). Financial Development: Brazil 1985-1999. Discussion Paper, No. 06/582, 1-24. https://econrsa.org/papers/w_papers/wp86.pdf.
- Batuo, M. E., Guidi, F., Mlambo, K. (2010). Financial Development and Income Inequality: Evidence from African Countries, *MPRA Paper*, No.25658. https://mpa.ub.uni-muenchen.de/25658/1/MPRA_paper_25658.pdf.
- Breitung, J. (2001). The Local Power of Some Unit Root Tests for Panel Data. Badi Baltagi, Thomas B. Fomby, R. Carter Hill (Ed.), *Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels (Advances in Econometrics)*, in (Vol. 15, pp. 161-178). UK: Emerald Group Publishing Limited.
- Chittedi, K. R. (2009). Global Stock Markets Development and Integration: With Special Reference to BRIC Countries. *MPRA Paper*, No. 18602, 1-20. https://mpa.ub.uni-muenchen.de/18602/1/MPRA_paper_18602.pdf.
- Claessens, S., Perotti, E. (2007). Finance and Inequality: Channels and Evidence. *Journal of Comparative Economics* 35, 748-773.
- Clarke, G., Xu, L. C., Zou, H. (2006). Finance and Income Inequality: What do the Data Tell Us?. *Southern Economic Journal*, 72:578-96.
- Feng, E. (2011). The End of Growth With Equity? Economic Growth And Income Inequality In East Asia. *Asia Pacific Issues*, East-West Center, No. 101, 1-8. <https://www.brookings.edu/articles/the-end-of-growth-with-equity-economic-growth-and-income-inequality-in-east-asia/>.
- Galor, O., Zeira, J. (1993). Income Distribution and Macroeconomics. *Review of Economic Studies*, 60 (1), 35-52.
- Greenwood, J., Jovanovic, B. (1990). Financial Development, Growth, and the Distribution of Income. *Journal of Political Economy*, 90 (5), 1076-1107.
- Hamori, S., Hashiguchi, Y. (2012). The Effect of Financial Deepening on Inequality: Some International Evidence. *Journal of Asian Economics*, 23, 353-359.
- Herzer, D., Vollmer, S. (2012). Inequality and Growth: Evidence from Panel Cointegration. *Journal of Economic Inequality* 10 (4): 489-503.
- Hodgson, G. M. (2015). *Conceptualizing Capitalism: Institutions, Evolution, Future*. London: The University of Chicago Press.
- Im, K. S., Pesaran, M. H., Shin, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 115, 1, 53-74.
- Jauch, S., Watzka, S. (2016). Financial Development and Income Inequality: A Panel Data Approach. *Empirical Economics*, 51(1), 291-314.
- Kao, C. (1999). Spurious Regression and Residual-Based Tests for Cointegration in Panel Data. *Journal of Econometrics*, 25: 54-77.
- Kim, D., Lin, S., (2011). Nonlinearity in the Financial Development-Income Inequality Nexus. *Journal of Comparative Economics*, 39 (3), 310-325.
- Kuznets, S. (1955). Economic Growth and Income Inequality. *American Economic Review*, 45 (1), 1-28.

- Law, S. H., Tan, H.B., Azman-Saini, W.N.W, (2014). Financial Development and Income Inequality at Different Levels of Institutional Quality. *Journal Emerging Markets Finance and Trade*, 50 (1), 21-33.
- Levine, R., Loayza, N., Beck, T. (2000). Financial Intermediation and Growth: Causality and Causes. *Journal of Monetary Economics*, 46, 31-77.
- Liang, Z. (2006). Financial Development and Income Distribution: A System GMM Panel Analysis with Application to Urban China. *Journal of Economic Development*, 34 (2), 1-21.
- Ljungqvist, L. (1993). Economic Underdevelopment: The Case of a Missing Market for Human Capital. *Journal of Development Economics*, 40, 219-239.
- Maddala, G.S., Wu, S. (1999). A Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data and a New Simple Test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*. 61 (S1), special issue, 631- 652.
- May, C., Nölke, A. (2014). Capitalism in Large Emerging Economies and the New Global Trade Order. David Desse (ed.) *Handbook of the International Political Economy of Trade*. Cheltenham: Edward Elgar.
- McNally, C. A. (2013a). The Challenge of Refurbished State Capitalism: Implications for the Global Political Economic Order. *Recht and Management*, 6, 33-48. <http://www.budrich-journals.de/index.php/dms/article/view/13109/11407>.
- McNally, C.A. (2013b). How Emerging Forms of Capitalism Are Changing the Global Economic Order. *East-West Center*, No.107, 1-8. <https://www.east-westcenter.org/sites/default/files/private/api107.pdf>.
- Mensi, W., Hammoudeh, S., Reboredo J. C., Nguyen, D. K. (2014). Do Global Factors Impact BRICS Stock Markets? A Quantile Regression Approach, *Emerging Markets Review*, 19, 1-17.
- Novokmet, F., Piketty, T., Zucman G. (2017). From Soviets to Oligarchs: Inequality and Property in Russia 1905-2016. World Working Paper Series, No. 2017/09. <http://piketty.pse.ens.fr/files/NPZ2017WIDworld.pdf>.
- Nölke, A., Claar, S. (2013). Varieties of Capitalism in Emerging Countries. *Transformation*, 81/82, 33-54.
- Nölke, A., Vliegthart, A. (2009). Enlarging the Varieties of Capitalism: The Emergence of Dependent Market Economies is East Central Europe. *World Politics*, 61(4), 670-702.
- O' Neill, J. (2001). Building Better Global Economic BRICS. Goldman Sachs: <http://www.goldman-sachs.com/our-thinking/archive/archive-pdfs/brics-book/brics-full-book.pdf>.
- Pedroni, P. (1999). Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61 (Special Issue), 653-670.
- Pedroni, P. (2004). Panel Cointegration: Asymptotic and Finite Sample Properties of Pooled Time Series Tests with Application to the PPP Hypothesis. *Econometric Theory*, 20(3), 597-625.
- Pesaran, M. H., Smith, R.P. (1995). Estimating Long-run Relationships From Dynamic Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 68 (1): 79–113.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., Smith, R.P. (1997). Pooled Estimation of Long-Run Relationships in Dynamic Heterogeneous Panels: University of Cambridge, Department of Applied Economics.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., Smith, R.P. (1999) Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94 (446): 621–634.

- Pradhan, R. P., Dasgupta, P., Bele, S. (2013). Finance, Development and Economic Growth in BRICS: A Panel Data Analysis. *Journal of Quantitative Economics*, 11, (1&2), 308-322.
- Prasad, E. S. (2016). China`s Economy and Financial Markets: Reforms and Markets, U.S–China Economic and Security Review Commission, Hearing on China`s 13th Five Year Plan, 1-16. <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/US-CESRCTestimony27Apr16.pdf>.
- Rajan, R. G., Zingales, L. (2003). *Saving Capitalism From The Capitalist*. New Jersey: Princeton University Press.
- Schultz, T. W. (1961). Investment in Human Capital. *The American Economic Review*, 51 (1), 1. 1-17.
- Sehrawat, M., Giri, A. (2015). Financial Development and Income Inequality in India: An Application of ARDL Approach. *International Journal of Social Economics*, 42 (1), 64-81.
- Shah, A., Patnaik, I. (2011), India's Financial Globalisation, IMF Working Paper, WP/11/7. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/India-s-Financial-Globalisation-24558>.
- Solt, F. (2016). The Standardized World Income Inequality Database. *Social Sciences Quarterly*. 97(5) Issue, 1267-1281.
- Stiglitz, J. E. (2012). *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*. USA:W.W. Norton&Company Inc.
- Şenses, F., Öniş Z., Bakır, C. (2013). Ülke Deneyimleri Işığında Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ünay, S., Kayıkçı, F. (2013). Çok Kutuplu Küresel Ekonomik Düzen ve BRICS: Kriz Sonrası Sistematik Dönüşüm. Fikret Şenses, Ziya Öniş Ziya, Caner Bakır (Ed.). Ülke Deneyimleri Işığında Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen, içinde (s.259-283). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wiltse, E.Ç. (2013). Küresel Ekonomik Kriz Sonrasında Yeni Dünya Düzeni: 2008 Krizi, Brezilya ve Yeni Sosyal Demokrat Kalkınmacı Model Tartışmaları. Fikret Şenses, Ziya Öniş Ziya, Caner Bakır (Ed.). Ülke Deneyimleri Işığında Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen, içinde (s.311-333), İstanbul: İletişim Yayınları.

Ek Tablo A. Yatırımların Finansmanı⁷ (2015)

	Mevduat Bankaları ile Diğer Finansal Kurumların Özel Sektöre Sağladığı Toplam Kredi Hacminin GSYH'ye Oranı (%)	Sermaye Piyasasında İşlem Yapan Firmaların Piyasa Değerlerinin Toplamının GSYH'ye Oranı (%)	Doğrudan Yabancı Yatırım Stoku/GSYH (%)
Brezilya	71.26	31.11	26.0
Çin	140.40	64.14	22.9
Hindistan	50.25	71.50	13.5
Güney Afrika	146.23	245.72	40.3
Rusya	55.89	24.14	19.2
Almanya	77.52	47.12	23.4
Avusturya	85.83	23.42	47.8
ABD	179.65	143.31	30.9
İngiltere	134.69	112.11 ¹	49.2

Kaynak: UNCTAD, Dünya Bankası Finansal Yapı Veritabanı

Ek Tablo B. BRICS Ekonomilerinde Gelir Eşitsizliği Profili (Gini Katsayısı)

	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
Brezilya	49.34	2.28	45.00	52.49
Çin	44.90	5.99	34.89	51.51
Hindistan	45.36	2.03	42.72	48.34
Rusya	36.50	4.19	23.60	44.77
Güney Afrika	57.12	1.45	54.94	59.65

Kaynak: Standartlaştırılmış Dünya Gelir Eşitsizliği Veritabanı (The Standardized World Income Inequality Database (SWIID)).

Ek Tablo C. Yatay Kesit Bağımsızlık Testi (Pesaran CD_{LM} Test)

	$FINDEV_1$ ile tahmin edilen model	$FINDEV_2$ ile tahmin edilen model	$FINDEV_3$ ile tahmin edilen model
Sabit Etki	-2.433 (1.98)	-2.470 (1.98)	-2.806 (1.99)

***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılıkları gösterir.

Not: Yatay kesitlerin hata terimleri arasında korelasyonun varlığını sınamak için yapılmış olan Pesaran CD_{LM} testi sonuçlarına göre yatay kesitlerin hata terimleri arasında korelasyon yoktur.

Ek Tablo D. Korelasyon Matrisi

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
(1) GINI	1.00						
(2) $FINDEV_1$	0.33	1.00					
(3) $FINDEV_2$	0.40	0.95	1.00				
(4) $FINDEV_3$	0.13	0.84	0.86	1.00			
(5) PGDPG	-0.01	0.43	0.40	0.58	1.00		
(6) HUMANCAP	-0.48	-0.18	-0.22	-0.25	-0.11	1.00	
(7) MODERN	0.26	0.08	0.10	-0.22	-0.29	0.58	1.00

7 BRICS ekonomilerinde yatırımların finansman kaynakları, Nölke ve Vliegenthart'ın (2009) Doğu Avrupada bağımlı piyasa ekonomilerini tasvir ettikleri tabloda kullandıkları göstergeler temel alınarak oluşturulmuştur.

8 İngiltere'de Sermaye Piyasasında İşlem Yapan Firmaların Piyasa Değerlerinin Toplamının GSYH'ye Oranına (%) ait veriler 2012 yılından sonra elde edilemediğinden, 2012 yılına ait veri kullanılmamıştır.

Transformational Growth within the Monetary Circuit

Parasal Devinim Sürecinde Dönüşümsel Büyüme

Assist. Prof. Dr. Dicle Özdemir

Başvuru Tarihi: 09.04.2018

Kabul Tarihi: 10.12.2018

Abstract

Endogenous money view can be described as the supply of money is not under the absolute control of the central banks and emerges endogenously within financial markets, market structure and credit availability. Most importantly, the theory of endogenous money reveals enormous significance of the source of interest rates in the definition of financial fragility. The aim of this article is to present the post-Keynesian theme of the monetary circuit as argued by the General Theory of Transformational Growth. According to this approach, capital adequacy requirements are procyclical, and for this reason, it is important to analyze the relationship between the growth rate and the rate of interest, since the growth of bank capital is tied to the latter.

Keywords: *Endogenous Money, Growth, Interest Rate, Liquidity, Post-Keynesian*

Öz

Paranın içsellik görüşü, para arzının merkez bankalarının mutlak kontrolü altında olmadığı ve finansal piyasalar, piyasa yapısı ve kredi kullanılabilirliği içinde içsel olarak ortaya çıktığı şeklinde tanımlanabilir. Daha da önemlisi, endojen para teorisi, finansal kırılma tanımında faiz oranlarının kaynağının büyük önemini ortaya koymaktadır. Bu makalenin amacı, parasal döngünün Post-Keynesyen temasını, Dönüşümsel Büyüme yaklaşımı ile sunmaktır. Bu yaklaşıma

göre, sermaye yeterliliği gereklilikleri döngüseldir ve bu nedenle, banka sermayesinin büyümesi faiz oranına bağlandığından, büyüme oranı ve faiz oranı arasındaki ilişkinin yakından incelenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Paranın İçsellik, Büyüme, Faiz Oranı, Likidite, Post-Keynesyen*

Introduction

The inclination of money supply curve and the compatibility of money endogeneity with the theory of liquidity preference lead to an important debate amongst the Post-Keynesians. Accommodationists such as Nicholas Kaldor (1981) and Basil Moore (1988a, b) argue that the money supply is entirely credit driven, that is, with exogenously determined interest rate, *monetary authorities and commercial banks* manage reserves in an *accommodating* manner. According to them, the accommodation of the private sector demand for money is a structural necessity in a modern financial system. In contrast, Structuralists argue that interest rate in an economic system might be endogenously determined; that is, the money supply is influenced by the demand for credit and the monetary authorities, but they also argue that the money supply also depends on the asset and liability management of banks (Palley, 1997, 2001). Moreover, even if the

monetary authorities refuse to supply any additional reserves, banks would still be able to accommodate this increase in demand through their own reserves (Lavoie, 1986).

Indeed, although the Post-Keynesian theory draws attention to the endogenous money approach, the real innovation of them is the construction of endogenous money concept in terms of bank lending. The interaction between banks and customers shifts attention toward the asset side of bank balance sheets. When the demand for loans increase, banks can make more loan and banking deposits, without worrying about the quantity of reserves they have. This may lead to “credit money” concept be thought of as a horizontal leveraging of reserves with no fixed leverage ratio. A problem appears at this point; the conventional theory would miss that there is structural difference between fiat money and credit money (Wray, 2007).

The endogeneity of money stock approach leads Kaldor and Moore to reach the conclusion that the rate of interest is exogenous in the sense that it is set by the decision of central bank. However, Minsky draws attention to the efficiency of an increase in interest rates in the short run as a contractionary monetary policy in financial environments fostered by financial innovations. On the other hand, in the long run, the monetary contraction may be rendered ineffective by financial innovations through a higher velocity of money (Minsky, 1957:183; Aktaran: Mollo, 1999:6). This is why when *money* could not be created due to *high liquidity preference*, banks would fail to accommodate the liquidity needs of the economy, and may also cause financial instability.

While the horizontal money supply curve requires the interest rates cannot be determined endogenously, and as the economy reaches a peak, interest rates will not necessarily rise. However, the American post-war experience shows that interest rates can be procyclical. At this point, it may be appropriate to introduce Nell’s version of financial instability based on technological transformations. The Transformational approach, initiated by Edward Nell (1998), is one of the most important approaches to understanding the Post-Keynesian thought. Its main contribution is to show that economic growth is linked to structural changes in the economy and to innovations under the process of “Transformational Growth”. In the short

run, prices tend to be fixed, on account of constant costs and no marginal productivity conditions with the flexibility of employment, so that adjustment takes place through the multiplier accelerator. If investments are ‘extensive’, then growth will occur such as new plants, equipment, facilities and projects. Otherwise, in the manner of ‘intensive’, profits are reinvested into the reorganization and reconstruction of present facilities. But, as Nell states, whichever it is, the plans for growth should be developed in conjunction with plans for prices due to the expected growth of the market that will depend in part on the anticipated prices (Nell, 1998). This discussion reveals enormous importance of the source of interest rates in the definition of financial fragility. This study will show how Nell’s “The General Theory of Transformational Growth” validates both Minsky’s view on debt burden and financial fragilities and Lavoie’s argument against Minsky about debt/equity ratio within the context of financial cycles.

Nell develops cyclical patterns of growth to link the interaction between the financial and real aspects of the economy and financial innovations and institutions. There are primary two different technologies, “Craft-based production” and “Mass Production”, based on the idea that labor markets work differently under different technologies due to the different costs. The structure of these two patterns depends on adjustment of employment and output to variations in sales and costs. However, the production functions of both types should be understood in a Marshallian concept and neither the Craft nor the Mass Production system “allows for a labor market in which there will be an adjustment process that would tend to move the system towards a position in which all labor seeking jobs will find employment at a determinate wage”, as Nell emphasized (Nell, 2007:180).

Transformational Growth and Production Systems

Nell provided an economic basis for the distinction between Mass Production and Craft-based Production systems. The Mass Production economy is unstable on account of monetary and financial systems; on the contrary, the labor and commodity markets are volatile and constrained by the financial system. Financial markets exacerbate the instability because

the cycle leads to systematic pressures on firms and this process causes insufficient ability to compete. This volatile mechanism amplifies external shocks by the ‘multiplier accelerator’ (Nell, 1998). Since World War II, real wages have been appeared to be positively correlated with levels of employment. A rise in the growth of demand will tend to lead to a rise in productivity and a rise in the real wage. By means of weakly countercyclical budget and discretionary policy, the government has to provide stabilization. On the contrary, the Craft Production economies, as the early capitalist societies, were characterized by a stabilizing price mechanism. A rise in demand brought a fall in the real wages in the short run, but this tended to become stable. In other words, when investment or exports fell, reflecting uncertainties and shifts in expectations, prices would fall relative to money wages, leading to a rise in real wages and thus consumption spending (Nell, 1998, 2004). Moreover, in Craft Economy, expectations were adaptive, this is because there were not enough information on how markets adjust or the causes of booms and crises. The only key for future was past experiments, which can be called adaptive expectations. By contrast, in Mass Production, expectations can be formed in greater detail and by the statistical indicators, signs of changes can be predicted, so expectations are hold. And with this greater flow of information, “*a distribution of beliefs can be expected, of more or less normal shape, centered around the correct turning point*”, as Nell says (Nell, 1998:657).

In a Craft Economy, the real wage could be negatively related to the employment due to the assumption that economy is normally working subject to decreasing returns. Under this circumstances and assuming a competitive economy, the prices will be equal or proportional to marginal cost, which would imply a corresponding relationship between the real wage and the marginal product of labor. Moreover, according to Nell (1998), in a Craft Economy, the more intensive use of capacity would imply higher unit running costs. Hence, this production system tends to produce at the minimum point of the average cost curve, for that reason the level of production was not so flexible. Besides in Craft Economy workers are highly skilled, with a good knowledge of practical engineering (hierarchical organization). With respect to the firms, they are small or medium-size, run by hands-on management. In other words, changing the level of out-

put tends to be difficult and costly. Contrary to Craft Economy, in a Mass Production environment, since the real wage is positively related to employment, prices do not play an important role in adjustment to changing demand under more flexible employment conditions (Nell, 1998).

In sum, during the Craft Production period, covering a broad period from 1870 to 1914 dominated by craft based technologies, markets adjust through a weakly stabilizing price mechanism, but after that period to present, as the economy shifted to mass production, there is no evidence of such a price mechanism; that is, multiplier-based adjustment replaces price mechanism which also reflects a capital-stock adjustment process and the change of technology to mass-production. Since the multiplier implies a procyclical pattern of movement of employment and output, Nell shows that important financial variables are also procyclical and this confirms that the Mass Production economies contain important tendencies to instability. At this point, it is more appropriate to introduce the “Minsky-Nell Approach”.

The Minsky-Nell Perspective on Increasing Risk

In his influential work, *The General Theory of Transformational Growth*, Nell introduced an economic theory and asserted that when actual growth tends to outrun normal trend rate, the wage-price spiral will tend to squeeze profits. In fact, this comes from a cyclical mechanism. In other words, an upward movement reinforces itself, and then overshoots normal levels. But this will lead to higher costs until further expansion, which results in a downswing, and then reinforcing and overshooting itself again. And a decline in costs takes place until a lower turning point. (Nell, 1998)

While this process requires a number of behavioral functions, it should be noted that these behavioral functions are not based on profit maximization made by rational agents, instead these changes come from the changes on macroeconomic variables (Nell, 1998). Nell defines two functions, the rE function will show the profits generated by the various possible levels of investment spending and the ISF function is based on the financing of investment spending, and shows the level of profits needed to support a given level of in-

vestment spending, in the light of the way that spending is financed, and in the light of the risk entailed by that level of investment activity, in other words, it shows the level of current profits required to continue the current level of investment spending. Its intercept depends on autonomous or fixed business costs, and its initial slope depends on the leverage ratio; that is, on how much firms are willing to borrow, given their current profits. Higher levels of leverage bring higher risks and higher borrowing means higher fixed costs; and this, in turn further increases risk. Since risk will rise as the level of current investment spending increases, the ISF curve will turn up. When interest rates fall, a higher degree of leverage can be tolerated, and also the degree of risk will be lower – so the slope of the IF declines, and its curvature flattens. When interest rates rise, acceptable leverage falls, and the degree of risk rises, so the curvature will increase.

Another important point is that the effect of changes in the state of confidence is to increase or decrease of

the curvature of the investment function. If the confidence falls, a higher subjective risk premium must be added and the curvature will be increasing to the upward, or when it rises, a subjective factor can be subtracted from risk, and the curvature will be flattened. On the other hand, the cost of falling to meet the obligations will be larger with the planned level of investment spending. So, according to Nell, the sum measuring risk is the product of the probability of failure times the anticipated cost of failure, and the rate of return that would compensate for risk is the sum divided by the capital in the market. In the case of an increase in the probability and the cost of failure at a constant rate with planned investment spending, the sum at risk would rise at an increasing rate. So, risk can be added to the IF (investment finance) curve and leads to it to turn up and rise at an increasing rate with investment spending. The urgent necessity of higher levels of investment will be lower and the required cash flow coverage will be proportionally higher.

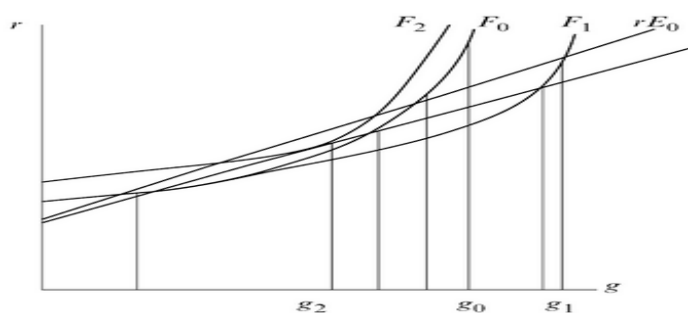

Figure 1. Increasing Risk (Nell, 1998, p.665)

As it can be seen from the Figure-1, there are three possibilities, depending on the position of the rE (the rate of return generated through the multiplier by different levels of investment expenditure), with respect to the IF. From the first rE , we can see that the IF could cut rE from below, the second rE shows that it could intersect rE twice, and the third shows that it could be just tangent. So, when the IF cuts the rE

from below, investment spending will be stable. But if it intersects from above, investment will be unstable and the tangent point is unstable downwards. When the IF cuts the rE from below, and if the growth is low, the system will expand in a boom, whereas if growth is high, and the IF is tangent, there will be a downswing (Nell, 1998, p. 662-665).

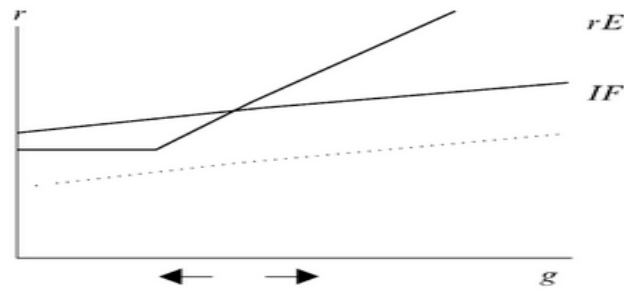

Figure 2. Investment Profit and Spending (Nell, 1998, p.662)

If there is a possibility of an upswing, firms must have an inventory at the ready, and similarly, when downswings looms, firms must be careful about cutting inventory. Shortly, investments are generated by the anticipated level of current spending. And the higher this is, the lower the probability of failure and so the lower the risk; hence, the higher will it be investment spending. In conclusion, the Minsky-Nell approach is developed as demand determined by Nell, and, the model allows for cost and supply variations with financial-real issues and increasing risk. More importantly, investment is at the center of the model and this lead to balancing the gains from investment against the costs and risk. Because interest affects both the intercept and slope of the IF curve, it also affects its intersections with the rE line. An increase in interest rate will therefore lead to a decrease in investment spending but after a lag, an adjustment takes place that means the rate of interest will accommodate the rate of growth (Nell, 1998, p.662-665).

Circulation Dynamics and Money Supply

In Post-Keynesian theory, the amount of money in circulation in the economy is determined endogenously. In this respect, the sum of money in circulation will be equal to the wage bill of the capital good sector, that is, the amount of money that is necessary and sufficient to carry out all the economic transactions. Under these conditions, the rate of interest will be determined by the supply and demand for banking reserves¹¹.

11 In this explanation, we assume that in the short run the Quannity Equations applies, that is greater amount of money will temporarily increase prices. However in the long run money adjust, so the amount of money is endogenously determined (see Nell, 2004).

With regard to the first claim, we know that, in general, enterprises first produced goods and services and then they receive income from sales. That is, companies need access to credit. Therefore, the financial requirements to carry out productive investment are crucial in the demand for bank credit. So, once the credit is granted, commercial banks agreed to pay an amount of money to the balance sheet of the enterprises, causing that the liabilities grow *pari passu* with the banking assets. Thus, the amount of money for current transactions is created endogenously. However, if companies expect that the demand for consumer goods will be low, then the financial process works in reverse. The companies will use part of their sales to reduce the current annual volume of loans and working capital and in the absence of other lenders who want to expand their loans, the total money supply will decline endogenously. However, the previous position did not mean that banks will be passive in the granting of credits. The banks deny credit to those applicants who do not meet the sufficient conditions (i.e. appropriate collateral).

Transformational Growth Theory asserts that arbitrage plays a crucial role in Mass Production systems. Nell makes the very interesting observation that “changes in the money supply neither cause nor require changes in interest rates in the short run, as contrary to the conventional theory. Changes in the money supply reflect spending; they do not cause it” (Nell, 1998, p. 663). So it is time to look at the cycle in relation to the expansion and austerity. Nell shows the interaction of the real and financial sides of the economy on a diagram with the real interest rate and the growth rate. When we look at expansionary regime first on Figure-2, where $i < g$, we can see that the rE lies above the

IF, which means that investment spending lead to an excessive cash flow. And this creates an upswing, investment spending rises and increasing risk turns the IF up to intersect with the rE. This process will end in a strong productivity growth with higher stock prices. This appreciate will cause an increase at interest rates. But the higher stock prices will not lead to boom, instead a self reinforcing expansion. This expansion will be end at a point where the system has reached the upper equilibrium. At this point, real interest rates will fall during the period of the turning point, but inflation will also slow down and this will allow rates of interest begin to recover (Nell, 1998). The banking system will set higher interest rates to operate costs, thus at some point, interest rate will begin to rise further and intensify the downward pressure. At the bottom, where banks will reorganize and cut back fixed costs, F will begin to decline. This shifts the IF down again. This will tend to lower interest rates slowly, but at the end rE will recover and IF will decline until the point where expansion can begin again (Nell, 1998).

The most crucial point of Nell's analysis comes with a disequilibrium perspective, the instability of i and g , whether they move together or this is not likely. Nell demonstrates that in craft economies, where output tends to be fixed, g may be limited, but in mass economies, g will vary strongly. Moreover, low interest rates encourage expansions, while higher rates discourage it. So it is natural to expect $i > g$ in the slump, while $i < g$ in the boom.

It should be clear that there is a tendency to lead the inequalities and Nell emphasizes this potential instability, and points out the analytic potential of this kind of procedure. According to him, interest rates lower than the growth rate tend to encourage investment, thus tend to raise growth rate which eventually leads to inflation. Inflation will then tend to support for the case $i < g$, which encourages spending and expansion with raising g , while it will reduce real interest rate. The interest rates that greater than growth will discourage investments, and dampen inflation. This process will cause an opposite effect. When interest rate is higher than the growth rate, declining inflation will support interest rate, and discourage spending.

When Nell studied the inequality between I and g , he also agreed that four significant long-term changes take place under the pro-longed inequality cases (Nell, 1998, p.691-692).

1. *The Ratio of Debt:* When $i < g$, corporate debt will tend to be falling as a ratio to total output, and when $i > g$, it will tend to rise.
2. *Expansion of Financial Sector:* An expansion of the financial sector leads to increases of the operating costs that have to be covered by financial earnings. This will lead to a downward flexibility for i . nevertheless, the volume of business, which will grow at the rate g , leads to an upward pressure on i .
3. *The Ratio of Idle Funds to Active Funds:* When $i > g$, this ratio will be high and will tend to rise; when $i < g$, it will be low and tend to fall. In other words, when $i > g$, liquidity has a high opportunity cost. Or when $i < g$, the banking and financial system will be relatively stagnant.
4. *Income distribution:* When $i > g$, there will be pressures to increase inequality, because investments in human capital will fall, and the earnings will not be much as expected.

To sum up, i and g are normally not equal in advanced financial regimes; that is, as Nell pointed out, the real rate of interest fluctuates at levels that have been persistently above the rate of growth (Nell, 2000). According to Nell, if the real rate of interest is higher than the growth rate, credit will be expensive relative to its uses. This will lead to dampen investments, growth and inflation. The result will be lower real interest rates. The financial markets will tend to boom, while the real side of the economy will tend to be relatively stagnant. Otherwise, when $i < g$, there will be fairly strong incentive to invest, and debt will be low and growing slowly. And the proportion of debt to equity claims will tend to be falling. In other words, Nell defines the $i > g$ regime as an expansionary regime with a small financial sector, while the $i < g$ regime has a tendency to stagnation with a large growing financial sector and high probability of asset price speculations (Nell, 2000). Moreover, the shift from the first to the second will require a financial crash and a shakeout of banking system, otherwise, the shift from the second to the first will require a prolonged recession in the real economy, with high unemployment and low growth on a low-productivity economy.

Rochon and Vernengo (2004), formerly students of Nell, argue that the notion of Minsky's financial ins-

tability hypothesis is valid only in a situation where the rate of interest is greater than the rate of growth. Minsky refers to the influence of the increases at the firms' debt/equity ratio as they borrow from banks above their retained earnings, and even so, this increased debt/equity ratio will eventually lead to a fragility. Rochon and Vernengo argue that a state of Ponzi scheme cannot exist in a regime where the growth rate of an economy is higher than its rate of interest because in a situation where $g > I$, the economy will create more than the sufficient profits to allow firms to pay back their initial loans to the banks. Although Rochon and Vernengo accept Lavoie's criticism of Minsky due to the creation of profits as a result of investment growth, they also argue that Lavoie's point as "as firms increase their debt in order to finance their investments, they also increase aggregate profits, thereby alleviating their debt/equity ratio" (Rochon and Vernengo, 2004, p.214), is applicable unless the rate of interest exceeds the rate of growth, otherwise, the financial fragility scenario may develop as in Minsky's approach.

Conclusion

In the Post-Keynesian literature, endogenous money view can be described as the supply of money is not under the absolute control of the central banks and emerges *endogenously within financial markets, market structure* and credit availability. However, Structuralists focus on the idea that money demand depends on the state of liquidity preference with a non-horizontal money supply curve; that is *money supply* and money demand are independent. According to Post Keynesian "structuralist" view of endogenous money, *money supply* is determined by the banking system; furthermore, money authorities would only partially accommodate the need for reserves. Accommodationists, such as Kaldor, Moore and Lavoie, argued a horizontal curve, describing a situation in which the central bank sanctions all the amount of money created by the banking system and it supplies reserves demanded and interfere in its cost only by determining the interest rate.

But there have been some shortcomings within these two major wings of Post-Keynesian economics, which lead to an alternative Post-Keynesian approach

labeled as "Circulationists" share Kaldor's and Moore's horizontalist argument; however, developed a better foundation for a monetary theory of production in the heterodox tradition, according to Rochon, who is one of the major contributors to the theory of the monetary circuit. They are much concerned with creation and destruction of money. At this approach, banks are at the center of credit creation, and indebtedness process depends on the creation of profits. The most important innovation is the flow approach to credit endogeneity rather than on portfolio decisions or uncertainty (Nell, 1998; Rochon, 1999). The money endogeneity is at the core of their model and this rests on the accommodative role of the central banks, but with a constrained setting level of the real rate of interest.

References

- Kaldor, N. (1981). *Origins of the New Monetarism*. University of Cardiff Press, Cardiff.
- Lavoie, M. (1986). Systematic Financial Fragility. *Journal of Post Keynesian Economics*, Vol. 9, No. 2.
- Lavoie, M. (1992). *Foundations of Post-Keynesian Economic Analysis*. Edward Elgar, England.
- Marx, K., Capital, Volume III
- Minsky, H. (1957). Central Bank and Money Market Changes. *Quarterly Journal of Economics*, vol. LXXI, May, no:2.
- Minsky, H. (1975). *John Maynard Keynes*. New York: Columbia University Press
- Minsky, H. (1977). *A Theory of Systematic Fragility*. In Altman and Sametz (eds) *Financial Crises*, John Wiley and Sons.
- Minsky, H. (1982). *The Financial Instability Hypothesis: an interpretation of Keynes and an Alternative to Standard Theory*. In *Inflation, Recession and Economic Policy*, Wheatsheaf Books Ltd., Great Britain.

- Minsky, H. (1982). *The financial-instability hypothesis: Capitalist process and the behavior of the economy*. In Kindleberger, C. P. and J.-P. Lafargue (eds.) *Financial Crises*, 13-39. New York: Cambridge University Press.
- Minsky, H. (1996). The Essential Characteristics of Post Keynesian Economics. In G. Deleplace and E. Nell (ed.), *Money in Motion*, Macmillan Press, London.
- Mollo, M. L. R. (1999). *The endogeneity of money: Post-Keynesian and Marxian concepts compared*. <http://www.countdownnet.info/archivio/teoria/168.pdf>
- Moore, B. (1988a). The Endogenous Money Supply. *Journal of Post Keynesian Economics*, vol.X, n.3.
- Moore, B. J. (1988b). *Horizontalists and Verticalists: The Macroeconomics of Credit Money*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Moore, B. (1991). *Money Supply Endogeneity: 'reserve price setting' or 'reserve quantity setting'?* In *Journal of Post Keynesian Economics*, vol.13, n. 3
- Nell E.J. (1990). The quantity theory and the mark-up equation. *Economie Appliquée*, XLIII(2), pp. 33-42.
- Nell, E. J. (1998). *The General Theory of Transformational Growth*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nell, E. J. (2000). Transformational Growth and Financial Instability: The rate of Interest and The Rate of Growth. *VII Jornadas De Economia Critica*, Albetce 3-5, Febrero
- Nell E.J. (2004). Monetising the Classical Equations: a theory of circulation. *Cambridge Journal of Economics*, 28, pp. 173-203.
- Nell, E. J.(2007). *Aggregate Demand, Employment and Equilibrium with Marginal Productivity*. In Pressman, S., Forstater, M. (Ed.), Mongiovi, G. (Ed.). (2007). *Post-Keynesian Macroeconomics*. London: Routledge.
- Nell, E. J. (2008). *Transformational Growth: From a Marshallian (almost Neo-Classical) System to Keynesian Growth*. (draft version/unpublished).
- Palley, T. (1997). Endogenous Money and the Business Cycle. *Journal of Economics*, 65(2), 133-149. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/41794569>
- Palley, T. (2001). *Endogenous Money: What it is and Why it Matters*. http://www.thomaspalley.com/docs/articles/macro_theory/endogenous_money.pdf
- Rochon, L. P. (1999). *Credit, money, and production: an alternative post-Keynesian approach*. Edward Elgar publishing.
- Rochon, L. P., Vernengo, M. (2004). *Interest Rates, Effective Demand, and Financial Fragility: Edward Nell and The Trieste Tradition*. In *Growth, Distribution and Effective Demand: Alternatives to Economic Orthodoxy* (Essays in honor of Edward J. Nell, edited by G. Argyrous, M. Forstater, and G. Mongiovi, M. E. Sharpe Inc.
- Wray, R. (2007). *Endogenous Money: Structuralist and Horizontalist*. Working Paper No. 512, The Levy Economics Institute and University of Missouri-Kansas City.

The Impact of Globalization and Financial Development on Environment within the Context of STIRPAT Model: The Case of Turkey*

STIRPAT Modeli Bağlamında Küreselleşme ve Finansal Gelişmenin Çevre Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği

Dr. Lecturer Şenay Saraç - Res. Asst. Aykut Yağlıkara

Başvuru Tarihi: 09.08.2018
Kabul Tarihi: 24.12.2018

Abstract

Today, the increasing environmental deterioration along with the increasing economic activity has led to an increase in the number of studies addressing this relationship. As a result of the increasing interactions between countries due to globalization, financial mobility has also increased across the world. Although globalization and financial mobility have effects on real variables, they also have an impact on the environment. To see figure out the effects of globalization and financial development on environment, we need to look at their relations with CO2 emissions. Therefore, this study examined the impact of globalization and financial development on environmental deterioration in Turkey, using the modified version of STIRPAT (Stochastic Impacts by Regression on Population, Affluence and Technology) model and the annual data covering the period of 1970-2013. According to the results obtained from cointegration analysis and causality tests, the variables analyzed move together in the long-run.

Keywords: Globalization, Financial Development, CO2, STIRPAT Model, Cointegration

Öz

Günümüzde artan ekonomik faaliyetlerle birlikte artan çevresel bozulma, bu ilişkiyi ele alan çalışmaların sayısının artmasına sebep olmuştur. Küreselleşme ile birlikte ülkeler arası artan etkileşimler sonucunda dünya genelinde finansal hareketliliğin de arttığı görülmektedir. Küreselleşme ve finansal hareketlilik her ne kadar reel değişkenler üzerinde etkiler ortaya koysa da çevre üzerinde de bir etki ortaya çıkarmaktadır. Küreselleşme ve finansal gelişmenin çevre üzerindeki etkilerini görebilmemiz için CO2 emisyonu ile olan ilişkilerine bakmak gerekmektedir. Bu nedenle çalışmada 1970-2013 dönemini ele alan yıllık veriler kullanılarak, Türkiye özelinde, küreselleşme ve finansal gelişmenin çevresel bozulmalar üzerindeki etkisine STIRPAT (Stochastic Impacts by Regression on Population, Affluence and Technology) modelinin modifiye edilmiş şekliyle bakılmıştır. Eş bütünleşme analizi ve nedensellik testleri sonucunda elde edilen verilere göre değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri sonucu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Finansal Gelişme, CO2, STIRPAT Modeli, Eşbütünleşme

Dr. Lecturer Şenay Saraç, Bulent Ecevit University Faculty of Economics and Administrative Sciences, senaysarac@hotmail.com,
ORCID: 0000-0002-7093-3995

Res. Asst. Aykut Yağlıkara, Bulent Ecevit University Faculty of Economics and Administrative Sciences, aykut_yaglikara@hotmail.com,
ORCID: 0000-0001-6728-2477

* This paper is a revised and edited version of the report presented at the International Management, Economics and Business Congress (ICMEB'2017) held on 7-8-9 September 2017.

Introduction

The relationship between economic growth and environment is one of the growing considerations that economists have put excessive emphasis on in recent years. As the effects of environmental issues such as global warming, air pollution, increased use of natural resources, and CO₂ emissions have begun to be felt from the early 1990s, environmental and energy issues in the field of economic growth have gained of primary importance in international platforms. Therefore, today, environmental considerations constitute one of the main agenda items of international arena.

The energy demand of Turkish economy gradually increases due to the increase in economic activity and population growth in recent years. This situation leads to increase in the level of CO₂ emissions in Turkey as a developing country, where fossil fuels are heavily used. Some factors such as population growth and increasing economic activity cause increase in mobility from rural to urban areas.

The concept of urbanization is perceived as a migration to areas with a higher level of development and better economic, social and other conditions, offering more residential life opportunity than rural areas. It may not be a right perspective to address urbanization only by focusing on population. Because urbanization has a strong relationship with economic and social structure. The social and economic changes causing population movement and leading to urbanization are important in revealing the concept of urbanization. In this context, urbanization is defined as a population accumulation process which increases the number of cities in parallel with industrialization process and increase in economic activities, and leads to changes in social structure in terms of division of labor, specialization and organization, and also in which the characteristics of that city in question affects human relations in people's behaviors (Uysal and Taş, 2016, p.105-106).

Urbanization, one of the determinants of economic development, has been increasing rapidly in the twenty-first century. The better infrastructure in cities, which is one of the reasons for rural-to-urban migration, increases urbanization, leading to many environmental problems where the population movement takes place. The uncontrolled migration from

rural to urban areas also deteriorates economic and environmental order of cities, causing excessive increases in housing prices and prices of municipal services in the cities. Overpopulation in the cities and the uncontrolled industry due to overpopulation cause pollution of the air, water and soil (Özdemir and Özekicioglu, 2006, p.18). Urbanization has also gained momentum with globalization. The increase in population and economic activity in the cities has developed financial system due to the globalization being felt more on the countries.

The financial system is a collectivity that moves together with the institutions, people, tools and organizations existing in the market mechanism, while they are conducting their transactions. The transfer of savings into investments, one of the economically important points, is carried out through the financial system. At the same time, it affects the efficiency of micro- and macro-level transactions in the economy. It also plays a major role in introducing the money and various derivatives of the money into the economic process. Structural and size changes in the financial system indicate financial development (Afşar, 2007, p.189-190).

With the end of the twentieth century, a number of structural transformations have begun to take place in both Turkey and the world. Subsequently, the phenomenon of globalization has begun to affect all countries in terms of economic, social and other conditions. In this period, many countries preferred liberal policies that would facilitate the opening of country borders to foreign capital, due to the imposition of globalization. After 1980, many national economies have implemented liberal policies and shifted to liberal industrialization. Due to the increase of liberal policies in these years, the world financial system has begun to develop and the Turkish financial system has been affected positively from these developments. At this point, economic, sociological and cultural changes taking place in the world along with globalization has affected many areas, and it is an undeniable reality that this process have some effects on the environment too. In addition, it is one of the topics discussed in the literature that increased financial mobility has created an impact on environmental degradation, either directly or indirectly (Öztürk and Özyakışır, 2005).

This study aims to examine the impact of globalization and financial development on environment specific to Turkey, using the modified version of STIRPAT (Stochastic Impacts by Regression on Population, Affluence and Technology) model and the annual data covering the period of 1970-2013. In particular, it aims to obtain more satisfactory results regarding the STIRPAT hypothesis by incorporating variables such as globalization and financial development into the analysis. Thus, this study has tried to eliminate gaps in this area addressing the relationship between CO2 emissions and the control variables such as globalization and financial development in Turkey. This study, in this regard, is separated from the other studies in the literature. The first part of the study presents some discussions on globalization and financial development. The second part mentions about similar studies in the economics literature. The third part examines the STIRPAT Model, the model on which the present study was grounded. The fourth part contains the econometric model and data set. The fifth part contains the tests applied to the model in the section of the evaluation of the econometric method and results, and also includes the results of these tests. The conclusion part gives a general evaluation and presents policy recommendations.

Literature Review

There are many empirical studies on the relationship between environmental degradation and some economic variables, using the STIRPAT model. These studies are observed to have a rapid upward trend especially in recent years. Some of these studies were included in this section.

As a result of their analysis by developing a stochastic version of the traditional IPAT model to examine the effect of population, affluence and technology on carbon emissions; Dietz and Rosa (1997) have shown that factors affecting environmental degradation have led to different effects due to scale differences in countries with large population.

York et al. (2003) combined the STIRPAT model and ecological flexibility measures in order to more accurately examine the sensitivity of environmental impacts to macro-forces. They concluded that population has a direct proportionate effect on carbon

emissions and the increased affluence will cause an increase in CO2 emissions. They also reported that urbanization and industrialization increase CO2 emissions.

Cole and Neumayer (2004) found a positive correlation between CO2 emissions and explanatory variables such as population, urbanization rate, energy intensity and household size in a panel study of 86 countries for the period covering 1975 to 1998.

Fan et al. (2006) analyzed the impact of population, affluence and technology on carbon emissions of countries with different income levels, using the STIRPAT model and covering the years between 1975 and 2000. They found that economic growth has the greatest impact on carbon emissions at global level. In addition, they determined that the carbon intensity-lowering effect of energy intensity is greater in low-income countries than in high-income countries.

Li and Li (2010) conducted a panel data study of 30 provinces in China to investigate the average carbon emissions in the period between 1995 and 2007, using the STIRPAT model. They concluded that economic growth has played an important role in carbon emissions, indicating a significant inverse U curve relationship between economic growth and carbon emissions.

Poumanyong and Kaneko (2010) used the STIRPAT model for regressing population, affluence and technology variables in 99 countries covering the period 1975-2005, to examine the effect of urbanization on energy use and carbon emissions. The study results show that urbanization reduces energy use in low-income country groups but increases energy use in middle and high-income country groups. They also found that although urbanization has a positive impact for all income groups, it has more more significant impact on the middle income group than other income groups.

Li et al. (2012) divided China into five different emission zones to observe the regional factors affecting CO2 emissions. According to the results of the STIRPAT model used in the study, the effect of GDP per capita, industrial structure, population, urbanization and technology level on CO2 emissions varies greatly between the regions.

Zhang and Lin (2012) examined the effect of urbanization on energy consumption, applying the STIRPAT model for China. The study results show that urbanization positively affects energy demand. However, this situation varies between the regions. According to regional results, urbanization reduces energy demand in the West, Central and Eastern regions due to the use of energy-saving technology in these regions.

Sadorsky (2014) analyzed 16 developing countries using the STIRPAT model and covering the period of 1971-2009. The study results show that estimated contemporaneous coefficients on energy intensity and affluence variables are positive and statistically significant.

Li et al. (2015) conducted a study of Tianjin, one of the largest economic centers in northern China, and developed a broad model of stochastic effect, using the population, affluence and technology model, to systematically examine the determinants of CO₂ emissions for the period of 1996-2012. The empirical results of their study in which they applied the least squares regression to eliminate the problem of multicollinearity are as follows; the rapid urbanization process has the greatest effect whereas the industrialization level has the least effect on the increase in carbon emissions. In addition, the level of affluence, population size and foreign direct investments play an important role in the increase of CO₂ emissions.

Wen et al. (2015) used the stochastic effects model expanded through regression based on the STIRPAT model in their studies. They aimed to reveal the effects of factors affecting CO₂ emissions. The study reveals that an increase in industrialization, service, energy consumption structure, urbanization, per capita GDP, capital, investment, foreign trade and technology increases energy consumption and CO₂ emissions.

Shahbaz et al. (2016) investigated the impact of urbanization on CO₂ emissions by applying the population, affluence and technology regression (STIRPAT) and Stochastic Effects (SSTRPAT) models for Malaysia, and using the data of the period of 1970Q1-2011Q4. The study's empirical results show that economic growth significantly increases CO₂ emissions. In addition, energy consumption increases emissions intensity, and capital accumulation leads to increase

in energy consumption. Moreover, openness causes richness and therefore increases CO₂ emissions. More importantly, this study revealed a U pattern-relationship between urbanization and CO₂ emissions.

Adams and Klobodu (2017) examined the relationship between urbanization, political economic variables (democracy and bureaucratic quality) and environmental degradation for 38 African countries, using panel cointegration and causality analysis. As a result, they found that the series were cointegrated. In addition, they determined that democracy and bureaucratic quality are effective in reducing environmental degradation in the long-run. Moreover, they found a positive bi-directional relationship between CO₂ emissions and the variables of affluence and population. Finally, they concluded that there was a negative one-way correlation towards bureaucratic quality from CO₂ emissions.

STIRPAT Model

Along with the increasing globalization, the environment-economics relation has begun to take place frequently in the economic literature during the late twentieth century. These rapid changes such as technological developments, increase of economic activity, urbanization, and increase of affluence, which have been taking place all over the world, have caused some deterioration in the environment. Along with increasing importance of this relationship, researchers have focused on this area so that the number of relevant studies has increased. This process has also led to the introduction of many models related to this subject. One of them is the STIRPAT model which deals with the impact of urbanization, population, technology and affluence on the environment.

Erllich and Holdren (1971) proposed a model known as IPAT equation for analyzing environmental impact determinants: In the IPAT model: "I" denotes the environmental impact; "P" represents the population size; "A" stands for the affluence; and "T" refers to the state of environmentally harmful technology. In this model, the effects of human activity on the environment were seen as products of these three factors. Initially, this formulation was completely conceptual and was not used to directly test hypotheses on the effect of each of the above-mentioned factors on carbon emissions (Martinez-Zarzoso, 2008, p.7).

The IPAT model and its re-formulated version assume that each factor has a proportional effect on climate change and this effect is created by a limited and certain number of factors. If this limitation is considered as a flaw; then Dietz and Rosa (1997) have stochastically changed the IPAT identity, using the name STIRPAT for stochastic influences with population, affluence and technology strain, to overcome the flaws. This model not only retains multiple relationships between different factors, but also allows disproportionate effects of variables on environmental stress. Moreover, other sociological factors have become empirically testable using an advanced STIRPAT model based on different research findings and objectives (Li et al., 2015, p.1672).

The STIRPAT model is as follows:

$$I = aP^b A^c T^d e$$

Here, I, A, P and T have the same effect as in the IPAT frame; b, c and d are the estimated coefficients of P, A and T, respectively; and e is the error term. However, when $a = b = c = d = e = 1$, the IPAT equation can be considered as a special form of the STIRPAT model. This model is usually transformed into a logarithmic form to facilitate empirical estimation and hypothesis testing.

The logarithmic state of the STIRPAT model:

$$\ln I = a + b(\ln P) + c(\ln A) + d(\ln T) + e$$

The effect of socioeconomic factors on environmental degradation is examined in the population, affluence and technology (STIRPAT) model developed by Dietz, Rosa, York and others. Population is often considered as an independent variable to exami-

ne its impact on environmental quality. This model corrects the weakness of the environmental Kuznets curves (EKC) where per capita income is used. While environmental degradation and CO₂ emissions per capita are deemed as dependent variables, the population maintains its impact on peripheral elasticity. At this point, population elasticity of energy in the developed and developing economies remains the same. If the population elasticity of energy consumption changes in the sample countries, then EKC assumptions are also violated (Shahbaz et al., 2016, p.86).

Econometric Model and Data Set

This study will examine the impact of globalization and financial development on environmental degradation specific to Turkey, using annual data covering the period 1970-2013 and a modified version of the STIRPAT (Stochastic Impacts by Regression on Population, Affluence and Technology) model.

The modified version of the STIRPAT model is as follows:

$$\ln(I_{it}) = b\ln(P_{it}) + c\ln(A_{it}) + d\ln(T_{it}) + f\ln(U_{it}) + h(G_{it}) + k(F_{it}) + \vartheta_i + \mu_{it}$$

I_{it} , P_{it} , A_{it} , T_{it} , U_{it} , G_{it} , and F_{it} ; refer to environmental degradation, population, affluence, technology, urbanization, globalization and financial development, respectively.

The data sets used in the study were obtained from the World Bank and the KOF Index of Globalization databases. In addition, variables used in the model, their abbreviations, units and databases are given in Table 1.

Table 1. Data Set

Variable	Abbreviation	Unit	Database
Carbon Dioxide Emissions	CO2	Metric tons per capita	World Bank
Affluence	LAFF	Per capita income (fixed 2010 US \$)	World Bank
Population	NF	Total population	World Bank
Technology	TECH	The added value of the industry (% GDP)	World Bank
Urbanization	URB	Population of the places with more than 1 million people (% total population)	World Bank
Financial Development	FIN	Loans given by banks in the private sector (% GDP)	World Bank
Globalization	GLO	Index Value (1-100)	KOF Index of Globalization

In the study of analyzing the extended-version of the STIRPAT model, it was demonstrated whether the series are co-integrated, investigating whether the series move together in the long-run. Prior to the Johansen cointegration test, the presence of unit root for each series was examined by testing the series for

stationarity. After the Johansen cointegration test, the error correction model was used to examine the long and short-run causality. Descriptive statistics giving information about the data sets used in the study are presented in Table 2.

Table 2. Descriptive Statistics

	CO2	FIN	GLO	LAFF	NF	TECH	URB
Mean	2.727	22.18	50.82	8.843	3.318	28.74	26.73
Median	2.717	18.68	49.90	8.829	2.764	28.86	26.60
Maximum	4.419	57.15	70.76	9.462	6.201	33.99	37.26
Minimum	1.222	13.58	31.20	8.347	2.051	22.54	18.11
Std. Dev.	0.915	9.641	14.85	0.304	1.217	3.452	5.651
Skewness	0.200	2.167	-0.018	0.267	0.902	-0.229	0.267
Observations	44	44	44	44	44	44	44

Evaluation of Econometric Method and Results

Unit Root Test

The use of non-stationary series in the analysis leads to reveal of unreal relations between the variables in the model. Therefore, whether the series are stationary or not is examined. The stationarity tests for the variables were performed using the ADF unit root test and the results are shown in Table 1.

When the ADF test results in Table 1 are examined, it is seen that the series are not stationary. The first-order differences of the series were taken to ensure their stationarity. As a result, it was decided that all of the series are I (1). In this case, there is no problem to make the cointegration test.

Johansen Cointegration Test

Taking the differences of series in order to recover them from the unit root can cause the series to lose

Table 3. Unit Root Test Results (ADF)

Level Values		CO2	FIN	GLO	LAFF	NF	TECH	URB
Intercept	t-Stat	-0.4423	2.7499	-0.4076	0.4172	-1.7340	-1.9635	0.5491
	Probability	0.8924	1.0000	0.8987	0.9815	0.4073	0.3013	0.9864
Intercept and Trend								
Trend	t-Stat	-2.9953	1.4391	-1.8149	-2.0607	-2.5859	-1.9694	-5.3727
	Probability	0.1453	1.0000	0.6801	0.5523	0.2884	0.6010	0.0004
1. Difference Values		d(CO2)	d(FIN)	d(GLO)	d(LAFF)	d(NF)	d(TECH)	d(URB)
Intercept	t-Stat	-6.5010	-4.0014	-6.4641	-6.1510	-4.2921	-6.9224	-2.6119
	Probability	0.0000*	0.0034*	0.0000*	0.0000*	0.0015*	0.0000*	0.0988***
Intercept and Trend								
Trend	t-Stat	-6.4155	-4.7548	-6.3807	-6.1750	-4.2360	-6.8770	-5.4115
	Probability	0.0000*	0.0022*	0.0000*	0.0000*	0.0089*	0.0000*	0.0005*

their relations with each other. The cointegration theory deals with examining whether linear combinations of the series with unit roots contain unit roots. If there is a stationary relation in the linear combinations of the series, then it is necessary to check their long-run joint movements. In the cointegration analysis, the series do not have to be stationary, and in this case it can be said that there is a long-run relationship between the series. If the series are cointegrated, they are affected by a common stochastic trend. Therefore, a regression to be formed in this way will be meaningful. In the Johansen cointegration test, all of the series have the same degree of stationarity, and are analyzed with Vector Auto Regression, which contains the lagged values of the variables (Tari and Yıldırım, 2009, p.100)

Johansen cointegration test was applied to examine whether the variables with same degree of stationarity move together in the long-run. To be able to apply Johansen cointegration test, the optimal lag length was found using the Schwarz information criterion. As shown in Table 4, the optimal lag length is taken as one (1) according to the Schwarz information criterion.

After determining the lag lengths shown in Table 4, the Johansen cointegration test was applied, and the results are presented in Table 5.

Table 4. Lag lengths

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-388.1979	NA	0.555923	19.27795	19.57051	19.38448
1	-75.67599	503.0841	1.51e-06	6.423219	8.763707*	7.275496
2	7.489634	105.4783*	3.52e-07	4.756603	9.145019	6.354622*
3	69.56347	57.53184	3.49e-07*	4.118855*	10.55520	6.462617

Table 5. Johansen Cointegration Test

Hypothesis	Trace Statistic	Critical Value (5%)	Probability	Max. Eigenvalue Statistic	Critical Value (5%)	Probability
$r=0^*$	167.2378	134.6780	0.0002*	64.60040	47.07897	0.0003*
$r \leq 1$	102.6374	103.8473	0.0600	33.45154	40.95680	0.2719
$r \leq 2$	69.18582	76.97277	0.1692	26.46233	34.80587	0.3479
$r \leq 3$	42.72349	54.07904	0.3414	18.19818	28.58808	0.5589
$r \leq 4$	24.52531	35.19275	0.4294	11.94524	22.29962	0.6602
$r \leq 5$	12.58007	20.26184	0.3983	7.340040	15.89210	0.6278
$r \leq 6$	5.240031	9.164546	0.2581	5.240031	9.164546	0.2581

*indicates that H_0 is rejected.

The results presented in Table 5 indicate a long-run relationship between the series for the maximum eigenvalue test and the trace test. For the main hypothesis ($r=0$) assuming no cointegrated vector, the maximum eigenvalue is 64.60, and the critical value at the 5% significance level is greater than 47.07. On the other hand, the trace test value is 167.23, and the trace test critical value at the 5% significance level is

greater than 134.67. According to the results, there is a long-run relationship between the series at the 5% significance level for the trace statistic and maximum eigenvalue statistic. In addition, there is at least one co-integrated vector among the series in the model. The resulting values from the tests showing that there is more than one co-integrated vector in the model are smaller than the critical values. Therefore,

Table 6. Normalized Cointegration Vectors by CO2

CO2	LAFF	NF	TECH	URB	GLO	FIN	C
1.0000	-2.8425	-0.1039	-0.0016	0.0486	-0.0280	0.0143	22.517
	(0.470)	(0.027)	(0.007)	(0.026)	(0.006)	(0.003)	(3.558)
	(-6.037)**	(-3.834)**	(-0.226)	(1.810)*	(-4.564)**	(4.080)**	(6.328)**

*indicates that the coefficients are significant at 10% level.

**indicates that the coefficients are significant at 5% level.

it is concluded that there are no more than one co-integrated vector among the series, indicating only one co-integrated vector. When the co-integrated vector obtained from the analysis is normalized according to the CO2 variable, the equation shown in Table 6 is obtained.

In the co-integrated vector normalized according to the CO2 variable, of which coefficients are given in Table 6, the coefficients of population, affluence, globalization, financial development and fixed term were found to be significant at 5% level, but the coefficient of urbanization were found to be significant at 10% level.

If the vector is expressed in the form of equations;

$$CO2 = 22.51701 + 2.842599 LAFF + 0.103955NF + 0.001631TECH - 0.048632URB + 0.028072GLO - 0.014321FIN$$

According to the vector coefficients, a 1% increase in affluence increases CO2 emissions by 2.84%. A 1% increase in population increases CO2 emissions

by 0.1%. A 1% increase in urbanization reduces CO2 emissions by 0.04%. A 1% increase in globalization increases CO2 emissions by 0.02%. A 1% increase in financial development reduces CO2 emissions by 0.01%

Error Correction Model

After revealing the existence of a long-run relationship between the variables used in the model and determining the direction in which this relationship was established, the error correction model will be used to test how long the deviation from the equilibrium takes to be corrected, and also to determine whether there is a relationship between variables in the short-run. The significance of the error correction term (EC (-1)) indicates that the error correction model works. The coefficient of the error correction term indicates its direction. That is, a positive coefficient of the term indicates that the series move away from the equilibrium, and a negative coefficient of the term indicates that the series approach to the equilibrium (Tari and Yildirim, 2009, p.103).

Table 7. Error Correction Model Results

EC(-1)	Δ(CO2(-1))	Δ(LAFF(-1))	Δ(NF(-1))	Δ(TECH(-1))	Δ(URB(-1))	Δ(GLO(-1))	Δ(FIN(-1))
-0.400	-0.226	-0.742	-0.077	0.022	0.114	-0.012	0.030
(-3.047)	(-0.962)	(-0.986)	(-1.418)	(1.568)	(1.957)	(-0.835)	(2.959)
[0.004]	[0.342]	[0.330]	[0.165]	[0.126]	[0.058]	[0.409]	[0.005]

The results shown in Table 7 were obtained as a result of the error correction mechanism established between the series. According to the results presented in Table 7, the coefficient of the error correction term is determined to be significant and negative in the 5% confidence interval according to the error correction model in which carbon dioxide emission is used as a dependent variable. According to this result, the short-run changes of the series approximate the series closer to the equilibrium in the long-run, and the gap between the series decreases by 40% every year. That is, the series reach to the equilibrium within an average of 2.5 years.

Again according to the results of the short-run causality obtained in this model, there is a causality relationship between financial development and CO2 emissions at a significance level of 5%, whereas there is a causality relationship between urbanization and CO2 emissions at a significance level of 10%.

Conclusion

This study analyzed the impact of globalization and financial development on environmental deterioration specific to Turkey, using the extended version of STIRPAT model and the annual data covering the period of 1970-2013. Johansen cointegration test and error correction model were used as the analysis method. A cointegrated relationship was found between CO2 emissions and other variables included in the model. That is, the series move together in the long-run. In addition, the results from the error correction model reveal that the short-run movements in the variables approximate the series to the equilibrium in the long-run, and it is expected that this correction will take place within 2.5 years.

It was expected in the literature that an increase in population, affluence or globalization would increase CO2 emissions. The results obtained from the analysis also show that for the case of Turkey, the increases in population, affluence and globalization increase CO2 emissions. The relevant literature reports that the relationship between urbanization and CO2 varies by country, and that urbanization in developing countries generally reduces CO2 emissions. This study reached a result consistent with the literature, stating that an increase in urbanization reduces CO2

emissions. The study found that an increase in financial development reduces CO2 emissions. This result is a consequence which may arise due to the reduction in the consumption of fossil-based energy sources.

The increase in environmental degradation arising from the increase in population, affluence and globalization is because of improper functioning of the national institutions. The fact that policy makers ignore environmental elements in the policies they applied, causes the increases in these elements to adversely affect the environment. The fact that protective measures for the environment are not sufficiently dissuasive or the fact that environmental protection measures are not adequately supervised, increases environmental degradation. Enhancing the deterrence of environmental protection measures, increasing the supervision of imposed environmental bans, and taking the environment as the first element and shaping other policies around it will contribute to reduce environmental degradation.

References

- Adams, S., Klobodu, E. K. M. (2017). Urbanization, Democracy, Bureaucratic Quality, and Environmental Degradation. *Journal of Policy Modeling*, 39(6), 1035-1051. doi:10.1016/j.jpolmod.2017.04.006
- Afşar, A. (2007). Finansal Gelişme İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 36, 188-198. <http://dergipark.gov.tr/mufad/issue/35607/395635>
- Cole, M., Neumayer, E. (2004). Examining The Impact of Demographic Factors On Air Pollution. *Population Environment*, 26(1), 5-21. doi:10.1023/B:POEN.0000039950.85422.eb
- Dietz, T., Rosa, E. (1997). Effects of Population and Affluence on CO2 Emissions. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 94(1), 175-179. doi:10.1073/pnas.94.1.175
- Ehrlich, P., Holdren, J. (1971). Impact of Population Growth. *Science*, 171(3977), 1212-1217. doi:10.1126/science.171.3977.1212

- Fan, Y., Liu, L.-C., Wu, G., Wei, Y.-M. (2006). Analyzing Impact Factors of CO₂ Emissions Using The STIRPAT Model. *Environment Impact Assessment Review*, 26(4), 377–395. doi:10.1155/2014/684796
- Li, B., Liu, X., Li, Z. (2015). Using the STIRPAT Model to Explore The Factors Driving Regional CO₂ Emissions: A Case of Tianjin, China. *Natural Hazards*, 76(3), 1667–1685. doi:10.1007/s11069-014-1574-9
- Li, G., Li, Z. (2010). Regional Differences and Influencing Factors of China's Carbon Dioxide Emissions. *China Population Resources and Environment*, 20(5), 22–28. doi:10.1007/s11069-014-1574-9
- Li, H., Mu, H., Zhang, M., Gui, S. (2012). "Analysis of Regional Difference on Impact Factors of China's Energy Related CO₂ Emissions". *Energy*, 39(1), 319–326. doi:10.1016/j.energy.2012.01.008
- Matinez-Zarzoso, I. (2008). The Impact of Urbanization on CO₂ Emissions: Evidence from Developing Countries. doi:10.1016/j.ecolecon.2011.02.009
- Özdemir, Z., Özekicioğlu, H. (2006). Kentleşme ve Çevre Sorunları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 11(1), 17-30. <http://dergipark.gov.tr/sduiibfd/issue/20839/223332>
- Öztürk, S., Özyakışır, D. (2005). Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi, *Mevzuat Dergisi* 94. <https://www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.html>
- Poumanyong, P., Kaneko, S. (2010). Does Urbanization Lead to Less Energy Use and Lower CO₂ Emissions? Across-Country Analysis. *Ecological Economics*, 70(2), 434–444. doi:10.1016/j.ecolecon.2010.09.029
- Shabbaz, M., Muzaffar, A.T., Ahmed, K., Jabran M.A. (2016). How Urbanization Affects CO₂ Emissions in Malaysia? The Application of STIRPAT Model. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 57, 83–93. doi:10.1016/j.rser.2015.12.096
- Sadorsky, P. (2014). The Effect of Urbanization on CO₂ Emissions in Emerging Economies. *Energy Economics*, 41, 147–153. doi:10.1016/j.eneco.2013.11.007
- Tarı, R., Yıldırım, D. Ç. (2009). Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye İçin Bir Uygulama. *Yönetim ve Ekonomi*, 6(2), 95–105. <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=bth&AN=49893192&lang=tr&site=eds-live>
- Uysal, D., Taş T. (2016). Kentleşme, Enerji Tüketimi ve Çevresel Bozulmalar (Kirlilik-CO₂) Arasındaki İlişkinin Yapısal Kırılmalar Altında İncelenmesi: Türkiye Örneği. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(4), 105–120. <https://www.dergipark.ulakbim.gov.tr/usaksosbil/article/view/5000196740/5000176126>
- Wen, L., Cao, Y., Weng, J. (2015). Factor Decomposition Analysis of China's Energy-Related CO₂ Emissions Using Extended STIRPAT Model. *Polish Journal of Environmental Studies*, 24(5), 2261–226. doi:10.15244/pjoes/35975
- York, R., Rosa, E.A., Dietz, T. (2003). STIRPAT, IPAT and IMPACT: Analytic Tools for Unpacking the Driving Forces of Environmental Impacts. *Ecological Economy* 46(3), 351–365. doi:10.1016/S0921-8009(03)00188-5
- Zhang, C., Lin, Y. (2012). Panel Estimates for Urbanization, Energy Consumption and CO₂ Emissions: A Regional Analysis in China. *Energy Policy*, 40, 488–498. doi:10.1016/j.enpol.2012.06.048

2008 Küresel Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemde Seçilmiş Avrasya Ekonomilerinin Türkiye ile Olan Dış Ticaretinin Panel Veri Yöntemi ile Analizi

An Analysis of the Foreign Trade between Selected Eurasian Economies and Turkey Before and After the Period of 2008 Financial Crisis with Panel Data Method

Dr. Öğr. Üyesi Ali Konak - Dr. Öğr. Üyesi Hayrettin Kesgingöz

Başvuru Tarihi: 17.04.2018

Kabul Tarihi: 24.12.2018

Öz

Günümüzde, ekonomik açıdan gittikçe önem kazanan Avrasya ülkeleri diğer ülkeler açısından önemli bir ticari partner haline gelmiş durumdadır. Gelişen dünyada küresel ekonomik yapının önemli bir parçasını teşkil eden Avrasya ülkeleriyle Türkiye arasında ticari açıdan ciddi bir etkileşimin söz konusu olduğuna ve bu ülkelerle Türkiye arasında, mal ve hizmet ticareti açısından büyük bir potansiyelin bulunduğuna değinmekte yarar vardır.

Küresel nitelikteki 2008 krizinde ve krizden sonraki yıllarda Avrasya ülkeleriyle Türkiye arasındaki dış ticaretin yapısını ve gelişimini analiz etmek amacıyla hazırlanmış olduğumuz çalışmamızda, ekonometrik model olarak panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen ampirik bulgular neticesinde, Azerbaycan, Belarus, Gürcistan, Kırgızistan, Kazakistan, Moldova, Rusya, Türkiye ve Ukrayna'nın sabit sermaye yatırımlarının, döviz kurunun ve büyümenin dış ticaret üzerindeki olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Kriz, Avrasya Ekonomileri, Dış Ticaret, Küreselleşme, Türk Ekonomisi

Abstract

Nowadays, Eurasian countries, which are becoming more and more important in economic terms, have become an important trade partner for other countries. There is a significant commercial interaction between Turkey and the Eurasian countries which constitute an important part of the global economic structure in the developing World and it would be beneficial to state that there is great potential between these countries and Turkey for the trade of goods and services.

In the global 2008 crisis and the years after the crisis, we have prepared for the purpose of analyzing the structure and development of foreign trade between the Eurasian countries and Turkey, the Panel data analysis method was used as an econometric model. As a result of the empirical findings, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Kyrgyzstan, Kazakhstan, Moldova, Russia, Turkey and Ukraine's fixed capital investments, exchange rate and concluded that the positive effect on the growth of foreign trade has been reached.

Keywords: Global Crisis, Euroasian Economies, Foreign Trade, Globalization, Turkish Economy

Dr. Öğr. Üyesi. Ali Konak, Karabük Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, alikonak@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1804-8339

Dr. Öğr. Üyesi Hayrettin Kesgingöz, Karabük Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, hayrettinkesgingoz@karabuk.edu.tr,

ORCID: 0000-0002-5143-4891

Giriş

Ülkenin ekonomik gelişimi açısından dış ticaret faaliyetleri büyük bir öneme sahiptir. Ülkelerin hiçbiri gerek üretim faktörlerinin gerekse tüketim mallarının tamamına sahip olmadıkları için diğer ülkelerle ticaret yapmak zorundadır. Ülke üretiminin ve ihracatının artırılması neticesinde ülkeye yönelik olarak gerçekleşen sermaye akışı, hem yatırımların güçlenmesine ve dış ticaret haddinin iyileşmesine hem de üretim kalitesi açısından rekabet gücünün kazanılmasına olumlu katkılar sağlamaktadır. Günümüzde Türkiye, dış ticaret potansiyeli açısından oldukça önemli bir ülke haline gelmiştir ve Avrasya ülkeleri ile yapılan ticaret önemli bir hacme ulaşmıştır. 2008 yılındaki küresel krizi ve sonrasında Avrasya ekonomilerinin Türkiye ile gerçekleştirdikleri dış ticaret faaliyetlerini analiz etmek amacıyla panel veri analiz yöntemi kullanılarak hazırlanan bu çalışmada, dış ticari faaliyetler açısından mevcut durum ortaya konularak önem arz eden eksiklikler tespit edilmiş ve çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

Dış Ticaret ve Özellikleri

Küreselleşme sürecinde meydana gelen değişimlerin, dış ticaret faaliyetlerinin gelişimi üzerinde önemli etkileri vardır. Dış ticaret faaliyetleri sayesinde, birbirinden farklı yerlerdeki üretici ve tüketiciler, çeşitli ticari kanallar aracılığıyla bir araya gelmekte ve ticarete konu olan mallar ülkeler arasında el değiştirmektedir. Ayrıca dış ticaret faaliyetleri, satıcılar açısından en iyi müşterinin aranmasına ve alıcılar açısından da en uygun fiyatla aynı zamanda da kaliteli mal satışı yapan satıcıların bulunmasına olanak sağlamaktadır (Taylor, 2002, s.40-44). Bu süreçte uluslararası piyasalardaki iktisadi ve ticari bütünleşme girişimlerine bağlı olarak hızlanan küreselleşme eğilimleri, dış ticaret faaliyetlerinin öneminin son yıllarda daha da artmasına neden olmuştur. Ayrıca küreselleşmenin hızlanmasıyla birlikte dış ticaret faaliyetlerinden elde edilen getiriler, ülkeye giren döviz miktarındaki artışa bağlı olarak ülkedeki yatırımlarda artışlara ve dolayısıyla ülke refahının artmasına katkıda sağlamaktadır (Sharma ve Dietrich, 2004, s.3).

Dış ticaret faaliyetleri ve bunlardan edilebilecek gelirler, bütün ülkeler için önemli olmakla birlikte ekonomik ve siyasi bağımsızlığını yeni ilan eden ülkeler

(ekonomik açıdan “küçük” olarak ifade edilebilecek ülkeler) için çok daha büyük bir önem arz etmektedir. Özellikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB'nin) 1991 yılında dağılmasının ardından, bağımsızlıklarını kazanan Avrasya ülkelerinin önceki üretim yapıları ve ticari faaliyetleri incelenmesi gereken bir alanı oluşturmaktadır. Bu konuda daha önce yapılan çalışmalara yönelik bir literatür taraması yapıldığında farklı sonuç ve görüşlerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Literatür Taraması

Narin ve Maşrap (2010), 2008 yılında yaşanan küresel nitelikteki ekonomik kriz sonrası Türk cumhuriyetlerinin ekonomilerinde meydana gelen gelişmeleri ve bu ülkelerin Türkiye ile yaptıkları ticari faaliyetler üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Yapılan çalışmada, 2009 yılında Türk Cumhuriyetleri'nin büyüme oranlarında kısmi düşüşlerin yaşanmasına karşın 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizinden Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan dışındaki ülkelerin çok da fazla etkilenmediği tespit edilmiştir. Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan'ın 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizinden çok fazla etkilenmesinde ise dünya piyasasında bu ülkelerin sahip olduğu enerji kaynaklarının (petrol ve doğal gaz) fiyatlarındaki azalışların etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca aynı çalışmada, Türk Cumhuriyetleri'nin Türkiye ile olan dış ticaretlerinin zaman içerisinde artmasına karşın hâlâ düşük seviyelerde olduğu ve 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin, Türk Cumhuriyetleri'nin Türkiye ile olan ticaretini çok fazla etkilemediği tespit edilmiştir.

Karlık (2011) 2008 yılında yaşanan küresel krizin Kırgızistan ekonomisine etkisini ve Türkiye-Kırgızistan ekonomik ilişkilerindeki gelişmeleri, 2000-2010 dönemine için TÜİK ve Kırgızistan Milli İstatistik Kurumundan elde ettiği çeşitli verilerden yararlanarak incelemiştir. Yapılan inceleme sonucunda 2008 yılında yaşanan küresel finansal krizin ve 2010 yılında yaşanan halk ayaklanmasının Türkiye ile Kırgızistan arasındaki dış ticareti olumsuz yönde etkilediği, buna bağlı olarak da 2010 yılında iki ülke arasındaki dış ticaret hacminde bir miktar daralmanın olduğu tespit edilmiştir.

Solak ve Sarıdoğan (2011), ise 2008 yılında yaşanan küresel nitelikli ekonomik krizin Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan üzerindeki makroekonomik etkilerini karşılaştırmalı olarak inceledikleri çalışmada, söz konusu ülkelerin krizden farklı düzeylerde etkilendikleri ve bu farklılığın incelenen ülkelerin ekonomik yapılarından, diğer ülkelere olan bağımlılık seviyelerinden ve dış dünyaya entegrasyonlarından kaynaklandığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca ülkelerin ortaya çıkması muhtemel iç ve dış şoklar karşısındaki hassasiyetlerini azaltmak için küresel rekabet gücünü artırmaya yönelik iktisat politikalarını geliştirmeleri gerektiği tespitinde bulunmuşlardır.

Golovko (2013), çalışmasında pek çok açıdan birbirine benzemekle birlikte bazı açılardan kendilerine has farklılıklara sahip olan Avrasya ülkelerinin merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçmeleri sonrasında, ihracatlarında konsantrasyon derecesinin / çeşitliliğinin artırıp artırmadığını, ihraç ürünlerinin sayısı ve Herfindahl – Hirschman (HH) ürün konsantrasyon endeksi yardımıyla analiz etmiştir. Yapılan analiz neticesinde Rusya dışındaki Avrasya ülkelerinin tamamında ihraç ürünleri sayısının arttığı ve bundan dolayı ihraç edilen ürünlerin çeşitlerinde gelişme yaşandığı, ayrıca ihraç edilen ürünlerin ticari değerinin dağılımını ölçen HH endeksinin aynı dönemde genel olarak arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Avrasya ülkelerinin ihracatında ürün konsantrasyonunun arttığını ve söz konusu ülkelerin ekonomilerinin dış ticaret kaynaklı şoklara ve küresel nitelikteki krizlere karşı daha duyarlı hale geldiğini göstermektedir.

Mercan (2014)'da çalışmasında Kırgızistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan ve Türkiye açısından ekonomik büyümeyi belirleyen faktörleri ve 2008 küresel krizinin bu ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerindeki etkilerini 1990-2012 dönemi verileri kullanılarak incelemiştir. Çalışmada panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Yapılan analiz neticesinde, incelenen ülke ekonomilerinin büyümesinde en çok katkının sırasıyla; kamu harcamalarından, ihracattan ve özel tüketim harcamalarından kaynaklandığı, ihracatın büyüme üzerindeki etkisinin beklendiği üzere yüksek ve istatistikî olarak anlamlı çıktığı ve 2008 ekonomik krizinin incelenen ülkelerin ekonomik büyümesi üzerindeki etkisinin negatif ve istatistikî olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Kesgingöz (2015), döviz kurundaki değişimin Türkiye-Kırgızistan dış ticaretine etkisini, 1993-2014 dönemi için dünya bankası veri tabanından temin ettiği aylık döviz kuru, ihracat ve ithalat verilerini kullanarak, Vektör Otoregresif (VAR) yöntemiyle analizi ettiği çalışmasında, döviz kurundaki değişmelerin incelenen iki ülkenin dış ticareti üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Hazırlamış olduğumuz bu çalışmada iktisadi açıdan gelişmekte olan Avrasya ülkelerinin ekonomik yapıları, bu ülkelerin dış ticaretindeki gelişmeleri ve dönem dönem yaşanan krizlerin etkisiyle Avrasya ülkelerinin dış ticaretinde meydana gelen değişimleri inceleyerek sonuçları değerlendirmek konunun anlaşılması açısından önemli katkılarda sağlayacaktır.

Avrasya Ülkelerinin Dış Ticaret Yapısı ve Gelişimi

Avrasya ülkelerinin, kriz yılları hariç olmak üzere yıldan yıla uyguladıkları dış ticaret politikasıyla ihracat hacimlerini dolayısıyla da dış ticaret hacimlerini düzenli olarak artırdıkları görülmektedir. Avrasya ülkeleri olarak bilinen ülkeler, Belarus, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna ve Azerbaycan'dır. Buna karşın Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan ülkelerine ait veri setleri Dünya Bankası veri tabanında yıllar itibarıyla eksik olduğundan dolayı adı geçen ülkeler inceleme dışı bırakılmıştır. Ayrıca inceleme yapılan bazı ülkeler için de 2017 yılına ait verilerde eksiklikler söz konusudur. 2017 yılına ait verilerdeki eksikliklerin neden olacağı sorunları ortadan kaldırmak ve düzenli bir veri seti elde etmek amacıyla çalışmada 2016 yılına ait veriler kullanılmıştır.

İktisadi gelişmişlik ve dış ticaret hacmi açısından Avrasya ekonomileri içerisinde yer alan en önemli 5 ülkenin dış ticaretindeki gelişmeleri incelemekte yarar vardır. Bu bağlamda Avrasya ülkeleri içerisinde yer alan Rusya'nın, bu ülke grubu içerisindeki en önemli dış ticaret potansiyeline sahip ülke konumunda olduğu görülmektedir. Trademap (2016:1a) verilerine göre 2003 yılından sonraki dönemde Rusya'nın en çok ihracat yaptığı ülkelerin sıralaması yıllar itibarıyla değişiklik göstermiş olmakla birlikte 2016 yılında en çok ihracat yapılan ülkeler Hollanda, Çin, Almanya, Belarus, Türkiye ve İtalya olmuştur. Yine 2016 yılı itibarıyla Rusya'nın ithalatında en önemli paya sahip

olan ülkeler ise Çin, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'dir. Hollanda, 2004 yılından 2016 yılına kadar geçen süreçte (2016 yılı dahil) aralıksız olarak Rusya'nın ihracat yaptığı en önemli ticari partner konumundaki ülkedir. İthalatta ise 2008 yılından 2016 yılına kadar geçen süreçte yine aralıksız olarak Çin, Rusya'nın en büyük ticari partneri konumundadır.

İncelenen dönem içerisinde 22 Ağustos 2012 tarihi hem dünya ticareti hem de Rusya dış ticareti açısından önemli bir tarihtir. Bu tarih itibariyle uzun süre devam eden görüşmelerin sonunda Rusya Dünya Ticaret Örgütüne üye olarak dünya ticaretine entegre olma yönünde önemli bir ilerleme kaydetmiştir (İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri, 2013, s.6). Bu sayede Rusya'nın dış ticaretinin daha hızlı ve pozitif yönde gelişmesi hedeflenmiş ve bu doğrultuda gelişmeler yaşanmıştır. Ayrıca Rusya, Avrasya bölgesinde faydacı bir yaklaşımla Avrupa'dan Çin'e kadar uzanan geniş bir coğrafyada tüm ticaret ve enerji akımlarının merkezi haline gelebilmek için Avrasyacılık görüşünü kullanmakta ve bölgenin tek hakim gücü olmayı arzu etmektedir (Rangsimaporn, 2006, s.371-389).

Tablo 1 ve Tablo 2 incelendiğinde Rusya'nın hem ihracatının hem de ithalatının incelenen dönem içerisinde 2009 yılına kadar sürekli artış gösterdiği görülmektedir. 2008 yılında yaşanan küresel kriz, ülkenin hem ihracat hem de ithalat seviyesinde büyük miktarlarda azalışların yaşanmasına neden olmuştur. Sonraki yıllarda yine ihracat ve ithalat miktarlarında artışlar ve azalışlar yaşandığı ama azalışların hiçbirinin 2009 yılındaki azalış kadar büyük hacimli olmadığı görülmektedir. Rusya'nın 2016 yılı itibariyle ihracatı 285,4 milyar dolar ve ithalatı da 182,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır.

Rusya'dan sonra Avrasya ülkeleri içinde yer alan bir diğer önemli ve büyük ekonomi ise Ukrayna ekonomisidir. Ukrayna, ihracattaki kota ve lisans uygulamalarını hafifleterek uluslararası ekonomik sisteme entegre olmaya başlamış, dış ticarete geçerli olan muhasebe sistemleri basitleştirilmiş ve bu sayede ulusal ekonomisini dünyaya açmıştır. Ukrayna'nın ihracat gelirleri, demir-çelik ve tarım sektörlerindeki gelişmelere bağlı olarak değişim göstermektedir. Ukrayna'nın ana ihrac kalemini teşkil eden demir-çelik ürünlerine yönelik talepte meydana gelen değişimler Ukrayna'nın ihracat gelirlerini doğrudan etkilemektedir. Buna karşın ülkenin ithalat harcamalarında eski Sovyet ülkeleri ve özellikle de Rusya'dan yapılan doğalgaz ve petrol şeklindeki enerji ithalatı önemli bir paya sahiptir (Türkiye Ukrayna Sanayici ve İşadamları Birliği, 2013, s.5-8). Tablo 1 ve Tablo 2 incelendiğinde, 2009 yılı öncesi artış eğiliminde olan ihracat ve ithalat rakamlarının, 2009 yılında, 2008 yılında yaşanan küresel krizin etkisiyle önemli miktarda gerilediği görülmektedir. 2008 yılından sonraki dönem de ise hem ihracat hem de ithalat rakamlarının sınırlı seviyelerde de olsa arttığı ancak son yıllarda azalış eğiliminin ağırlık kazandığı görülmektedir. 2016 yılı itibariyle Ukrayna'nın toplam ihracatı 36,8 milyar dolar, toplam ithalatı ise 38,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ukrayna'nın en çok ihracat yaptığı ülkeler, Rusya, Türkiye, Çin, Mısır ve İtalya'dır. İncelenen dönem (2003-2016) itibariyle Rusya, aralıksız olarak her yıl Ukrayna'nın ihracatında ve ithalatında en önemli ticari partner ülke olmuştur. 2016 yılı itibariyle Ukrayna'nın en çok ithalat yaptığı ülkeler ise sırasıyla Rusya, Almanya ve Çindir.

Tablo 1. Avrasya Ülkelerinin Toplam Ürün İhracatı

	<i>Milyar ABD Dolar</i>						
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Ukrayna	23.0	32.6	34.2	38.3	49.2	66.9	39.6
Belarus	9.9	13.7	15.9	19.7	24.2	32.5	21.3
Moldova	0.7	0.9	1.0	1.0	1.3	1.5	1.2
Rusya	133.6	181.6	241.4	301.5	352.2	467.9	301.7
Gürcistan	0.4	0.6	0.8	0.9	1.2	1.4	1.1
Azerbaycan	2.5	3.6	4.3	6.3	6.0	47.7	14.6
Kazakistan	12.9	20.0	27.8	38.2	47.7	71.1	43.1
Kırgızistan	0.5	0.7	0.6	0.7	1.1	1.6	1.1
Türkiye	47.2	63.1	73.4	85.5	107.2	132.0	102.1
	<i>Milyar ABD Dolar</i>						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Ukrayna	51.4	68.3	68.6	63.3	53.9	38.1	36.8
Belarus	25.2	41.4	46.0	37.2	36.0	26.6	23.4
Moldova	1.5	2.2	2.1	2.4	2.3	1.9	2.0
Rusya	397.0	516.9	524.7	527.2	497.8	343.9	285.4
Gürcistan	1.5	2.1	2.3	2.9	2.8	2.2	2.1
Azerbaycan	21.2	26.4	23.8	23.9	21.7	22.8	23.4
Kazakistan	57.2	88.1	92.2	84.6	79.4	45.9	36.7
Kırgızistan	1.4	1.9	1.6	1.7	1.8	1.4	1.4
Türkiye	113.9	134.9	152.4	151.8	157.6	143.8	142.6

Kaynak: Trademap, <http://www.trademapp.org/> (2016:1b.),

(Erişim Tarihi : 24.10.2017) ve (2016:1c.), (Erişim Tarihi : 24.10.2017)

IMF, <http://data.imf.org/regular.aspx?key=60998117>

(Erişim Tarihi : 28.10.2017)

(Tablo, yukarıda belirtilen sitelerde yer alan verilerden yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.)

Tablo 2. Avrasya Ülkelerinin Toplam İthalatı

<i>Milyar ABD Dolar</i>							
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
<i>Ukrayna</i>	23.0	28.9	36.1	45.0	60.6	85.4	45.4
<i>Belarus</i>	11.5	16.3	16.6	22.3	28.6	39.3	28.5
<i>Moldova</i>	1.4	1.7	2.2	2.6	3.6	4.8	3.2
<i>Rusya</i>	57.3	75.5	98.7	137.8	199.7	267.0	170.8
<i>Gürcistan</i>	1.1	1.8	2.4	3.6	5.2	6.0	4.3
<i>Azerbaycan</i>	2.6	3.5	4.2	5.2	5.7	7.1	6.1
<i>Kazakistan</i>	8.4	12.7	17.3	23.6	32.6	37.8	28.4
<i>Kırgızistan</i>	0.7	0.9	1.1	1.7	2.4	4.0	2.9
<i>Türkiye</i>	69.3	97.5	116.7	139.5	170.0	201.9	140.8
<i>Milyar ABD Dolar</i>							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
<i>Ukrayna</i>	60.7	82.6	84.6	76.9	54.3	37.5	38.2
<i>Belarus</i>	34.8	45.7	46.4	43.0	40.5	30.2	27.4
<i>Moldova</i>	3.8	5.1	5.2	5.4	5.3	3.9	4.0
<i>Rusya</i>	228.9	306.0	316.1	314.9	286.6	182.7	182.2
<i>Gürcistan</i>	5.0	7.0	8.0	8.0	8.6	7.7	7.2
<i>Azerbaycan</i>	6.5	9.7	9.6	10.7	9.1	9.2	7.1
<i>Kazakistan</i>	24.0	38.0	44.5	48.8	41.2	30.1	25.1
<i>Kırgızistan</i>	3.2	4.2	5.3	5.9	5.7	4.0	3.8
<i>Türkiye</i>	185.5	240.8	236.5	251.6	24.1	207.2	198.6

Kaynak : Trademap, <http://www.trademap.org/> (2016:1d.),

(Erişim Tarihi : 25.10.2017) ve (2016:1e.), (Erişim Tarihi : 25.10.2017) IMF, <http://data.imf.org/regular.aspx?key=60998117> (Erişim Tarihi : 28.10.2017)

(Tablo, yukarıda belirtilen sitelerde yer alan verilerden yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.)

Avrasya ekonomileri içinde önemli ekonomik güce dış ticaret potansiyeline sahip bir diğer ülke de Belarus'dur. Ülkeye ait ihracat ve ithalat verilerinin yer aldığı Tablo 1 ve Tablo 2 incelendiğinde Belarus'un ihracat ve ithalat değerlerinin diğer ülkeler gibi 2009 yılına kadar sürekli olarak arttığı ve Belarus'un da diğer ülkeler gibi 2008 yılında yaşanan krizden önemli oranda etkilendiği ve 2010 yılından itibaren de ülkenin ihracat ve ithalat değerlerinin önce artan 2013 yılından itibaren de azalan bir eğilim sergilediği görülmektedir. Ülkenin toplam ihracatı 2016 yılı itibarıyla 23,4 milyar dolar, ithalatı ise 27,4 milyar dolar olarak

gerçekleşmiştir. Ülkede gerçekleştirilen üretiminin ithal girdilere bağımlı olması ve dış ticarete hammadde ile ara mallarının ithalatının büyük bir ağırlığa sahip olması, ülkenin ithalatının sürekli olarak artmasında önemli rol oynamaktadır (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2012, s.12). Belarus'un en çok ihracat yaptığı ve ihracat geliri elde ettiği en önemli ülkeler, Rusya, Ukrayna, İngiltere, Almanya ve Hollanda'dır. Ülkenin ithalatındaki en önemli ülkeler ise yine Rusya, Çin ve Almanya'dır. Rusya, Belarus'un hem ithalatında hem de ihracatında en önemli ülke konumundadır.

Ekonomisi büyük ölçüde Rusya'ya bağlı bir Orta Asya ülkesi olan Kazakistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra iç ve dış ticaretin liberalleşmesi adına bir takım önemli girişimlerde bulunmuştur. Bu bağlamda küçük sanayi işletmelerinin özelleşmesi için düzenlemeler yapılmış, fiyat, faiz ve enerji konularında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekmeye yönelik liberalleşme gayretleri içinde olunmuş ve dışa açık bir kalkınma politikası izlenmiştir (Yayar vd., 2012, s.253). Rusya ve Ukrayna'nın dış ticaret rakamlarındaki benzer gelişmeler Kazakistan dış ticareti içinde geçerlidir. Trademap (2016:1f) verilerinden yararlanılarak hazırlanan Tablo 1 ve Tablo 2de 2009 yılı öncesi artış eğiliminde olan ihracat ve ithalat rakamlarının, 2009 yılında, 2008 yılında yaşanan küresel krizin etkisiyle önemli miktarda gerilediği görülmektedir. Sonraki yıllarda ülkenin gerek ihracatı gerekse ithalatı artış göstermiş olmakla birlikte son yıllarda durağan bir seyir izlediğini söylemek mümkündür.

Kazakistan, petrol üreticisi bir ülke olması nedeniyle ve sahip olduğu üretim yapısı itibarıyla ağırlıklı olarak ham madde ve yarı mamul madde ihracatçısı bir ülke konumundadır. Ülke ihracatının yarısından fazlasını petrol ve petrol ürünleri oluşturmaktadır. Tüketim malları ihracatı ise çok sınırlı düzeyde gerçekleşmektedir (Yayar vd., 2012, s.253). Kazakistan'ın 2016 yılı ihracatı 36,7 milyar dolar iken ithalatı 25,1 milyar dolardır. 2016 yılı itibarıyla Kazakistan'ın ihracatında en önemli partner ülkeler sırasıyla İtalya, Çin, Rusya ve Hollanda'dır. Özellikle İtalya ve Çin yıllar itibarıyla değişimli olarak Kazakistan'ın en önemli ticari partnerleri haline gelmiştir. İthalatında ise en önemli ülkeler Rusya, Çin ve Almanya'dır. Rusya, Kazakistan'ın ithalatında incelenen dönem boyunca (2003-2016) istisnasız bütün yıllar boyunca en önemli ticari partner olmuştur.

Avrasya ülkeleri içerisinde iktisadi açıdan önemli bir yere sahip olan Türkiye ise coğrafi konumu itibarıyla Avrasya ülkeleriyle bir takım ticari ilişkilerde bulunmuş ve önemli miktarlarda dış ticaret potansiyeline ulaşmış bir ülke haline gelmiştir. Trademap (2016:1g) verilerine göre 2003 yılından sonraki dönemde Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkelerin sıralaması yıllar itibarıyla değişiklik göstermekle birlikte en önemli paya sahip olan ülkeler 2016 yılı itibarıyla sırasıyla Almanya, İngiltere, Irak, İtalya, ve Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. Bununla birlikte incele-

nen dönemin tamamında Almanya, Türkiye'nin ihracat açısından en önemli partner ülke konumundadır. Türkiye'nin ithalatında ise sırasıyla Çin, Almanya, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri en önemli partner ülkeler olarak ön plana çıkmış durumdadır. Özellikle Rusya, 2006 yılından 2015 yılına kadar geçen süreçte aralıksız olarak Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülke konumunda iken 2015 ve 2016 yıllarında bu üstünlüğünü Çin'e kaptırmış durumdadır.

Türkiye, konumu itibarıyla Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan bir ülkedir ve bu durum hem Türkiye'ye hem de Avrasya ülkelerine dış ticaret açısından önemli avantajlar sağlamaktadır. Ayrıca Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik öneminin farkında olan Kazakistan ve Rusya, dünya ekonomisi üzerinde söz sahibi olabilmek için Avrasya Birliği projesine Türkiye'nin de katılmasını istemişlerdir. Bölgenin önemli ülkeleri tarafından böyle bir isteğin ortaya çıkmasında Türkiye'nin Batı Avrupa ile Asya arasında mal ulaşım açısından önemli bir köprü vazifesi görmesi önemli olmaktadır (Sofyalıoğlu ve Kartal, 2013, s.525). Türkiye'nin dış ticaret gelir ve gider seviyesi Tablo 1 ve Tablo 2 yardımıyla genel olarak incelendiğinde ise ülkenin hem ihracatının hem de ithalatının diğer Avrasya ülkelerde olduğu gibi 2009 yılına kadar sürekli artış gösterdiği görülmektedir. 2008 yılında yaşanan küresel kriz, diğer Avrasya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'nin de hem ihracat hem de ithalat seviyesinin oranda azalmasına neden olmuş ve 2008 yılında 132 milyar dolar olan ihracat geliri 2009 yılında 102.1 milyar dolara kadar gerilemiştir. 2010 yılından itibaren Türkiye'nin ihracatı, 2015 yılına kadar 2013 yılındaki çok küçük miktardaki azalış hariç sürekli olarak artış göstermiştir. Ancak 2015 yılında ve 2016 yılında ihracat önemli oranda gerilemiş, 2015 yılı itibarıyla 143,8 milyar dolar, 2016 yılı itibarıyla de 142.6 milyar dolara olarak gerçekleşmiştir. Benzer şekilde 2008 yılında 201,8 milyar dolar olan ithalat harcamaları da 2009 yılında 140,8 milyar dolara kadar gerilemiştir. 2009 yılındaki azalışın ardından Türkiye'nin ithalat harcamaları sonraki iki yıl önemli miktarda artış göstermiş ve 2011 yılı itibarıyla 240,8 milyar dolara kadar yükselmiştir. 2015 yılına kadar olan süreçte ithalat harcamalarında küçük çaplı iniş ve çıkışlar yaşanmış, 2015 ve 2016 yıllarında ise önemli oranda azalmış ve 2015 yılında 207,2 milyar dolar, 2016 yılında ise 198,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Avrasya Ülkeleri ile Türkiye'nin Dış Ticaret İlişkileri

Günümüzde önemli bir ekonomik potansiyele sahip olan Avrasya ülkeleriyle Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkileri oldukça gelişmiş durumdadır. Böyle bir gelişim sürecinin ortaya çıkmasında Türkiye ile Avrasya ülkeleri arasındaki coğrafi yakınlık ve ülkeler arası yapılmış olan ikili ve çok taraflı çeşitli iktisadi nitelikteki anlaşmalar önemli rol oynamaktadır. Mevcut konumu itibarıyla Türkiye, Güney'le Kuzey'in, Doğu'yla Batı'nın kesiştiği bir kavşak noktası olup, Avrasya'nın merkezinde yer almaktadır (Bayar, 2009, s.32). Özel-

likle Rusya, dış ticaret faaliyetleri açısından son zamanlara kadar Türkiye'nin önemli ticari partneri konumundadır. Bu bağlamda Türkiye'nin enerjide dışa bağımlı bir ülke olması ve Rusya'nın da Türkiye'nin ihtiyacı olan enerji kaynaklarına sahip olması nedeniyle, Türkiye ile Rusya arasındaki dış ticaret hacminin önemli miktarlara ulaştığını söylemek mümkündür. Rusya dışında Ukrayna, Kazakistan, Gürcistan ve Azerbaycan ile de önemli miktarlarda ticari faaliyetlerde bulunulmuş, bu ülkelere önemli miktarlarda dış ticaret geliri elde edilmiş ve bu ülkelere yönelik ithalat harcamaları yapılmıştır.

Tablo 3. Avrasya Ülkelerinin Türkiye'ye Yaptıkları Toplam İhracat

<i>Milyon ABD Dolar</i>							
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
<i>Ukrayna</i>	902.1	1868.7	2026.7	2390.0	3645.2	4633.2	2126.5
<i>Belarus</i>	22.9	26.4	37.6	38.6	67.7	108.9	79.0
<i>Moldova</i>	7.2	12.2	24.6	28.4	32.0	33.4	31.7
<i>Rusya</i>	4807.4	7440.2	10841.4	14320.6	13392.6	27663.4	16385.0
<i>Gürcistan</i>	82.5	118.6	121.8	123.3	171.6	262.9	218.8
<i>Azerbaycan</i>	107.0	182.6	275.9	388.1	1,056.3	626.1	107.5
<i>Kazakistan</i>	99.1	147.0	156.9	348.2	934.3	1903.7	791.8
<i>Kırgızistan</i>	11.0	17.0	18.1	27.2	42.9	44.8	37.6
<i>Milyon ABD Dolar</i>							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
<i>Ukrayna</i>	3026.6	3748.6	3685.1	3805.5	3,561.4	2771.7	2547.4
<i>Belarus</i>	104,8	128.5	145.2	167.8	161.3	132,7	83.9
<i>Moldova</i>	67,4	73.3	56.0	127.1	104.6	64,4	61.6
<i>Rusya</i>	13958.6	15086.7	16103.1	15122.0	14,755.1	11703,2	13698.2
<i>Gürcistan</i>	206,3	214.0	134.8	184.0	222.3	168,4	173.5
<i>Azerbaycan</i>	170,8	455.7	600.0	525.9	502.4	457,5	278.1
<i>Kazakistan</i>	1234,8	2574.3	3229.0	2603.0	2,272.4	1275.5	851.0
<i>Kırgızistan</i>	37,2	54.4	50.1	85.6	85.9	84,0	89.9

Kaynak : Trademap, <http://www.trademap.org/> (2016:1h.),

(Erişim Tarihi : 15.11.2017) ve (2016:1j.), (Erişim Tarihi : 15.11.2017)

IME, <http://data.imf.org/regular.aspx?key=60998117>

(Erişim Tarihi : 18.11.2017)

(Tablo, yukarıda belirtilen sitelerde yer alan verilerden yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.)

Tablo 4. Avrasya Ülkelerinin Türkiye'den Gerçekleştirdikleri Toplam İthalat

Milyon ABD Dolar							
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
<i>Ukrayna</i>	312.2	356.3	607.7	769.0	972.2	1949.7	952.2
<i>Belarus</i>	25.6	41.3	72.2	114.1	139.0	223.1	187.6
<i>Moldova</i>	48.2	69.0	93.0	113.8	166.7	231.8	172.3
<i>Rusya</i>	927.9	1231.1	1732.1	2722.6	4171.9	6141.3	3221.9
<i>Gürcistan</i>	111.6	201.3	282.2	519.3	708.3	916.1	694.3
<i>Azerbaycan</i>	195.1	224.9	313.0	385.0	624.6	807.3	906.0
<i>Kazakistan</i>	208.9	342.3	399.7	558.2	958.8	970.7	570.8
<i>Kırgızistan</i>	25.9	33.1	33.6	39.4	50.9	91.1	72.6
Milyon ABD Dolar							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
<i>Ukrayna</i>	1298.2	1481.2	1951.8	1852.8	1298.1	851.7	1254.0
<i>Belarus</i>	259.4	315.2	343.1	397.3	338.6	487.0	731.6
<i>Moldova</i>	205.8	366.8	388.1	380.9	300.8	285.1	271.9
<i>Rusya</i>	4865.9	6352.5	6840.0	7272.7	6654.2	4068.8	2147.5
<i>Gürcistan</i>	883.5	1279.7	1469.6	1408.9	1728.7	1327.3	1352.3
<i>Azerbaycan</i>	771.4	1302.4	1520.4	1480.9	1286.6	1172.1	1285.8
<i>Kazakistan</i>	616.2	729.2	786.1	926.1	1019.3	741.9	618.1
<i>Kırgızistan</i>	84.7	117.0	178.5	204.7	307.9	164.2	190.7

Kaynak : Trademap, <http://www.trademap.org/> (2016:1k.),

(Erişim Tarihi : 28.11.2017) ve (2016:1m.), (Erişim Tarihi : 28.11.2017)

IMF, <http://data.imf.org/regular.aspx?key=60998117>

(Erişim Tarihi : 28.11.2017)

(Tablo, yukarıda belirtilen sitelerde yer alan verilerden yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.)

Trademap (2016) ve IMF'den elde edilen veriler yardımıyla hazırlanan Tablo 3 ve Tablo 4 de Türkiye ile Avrasya ülkeleri arasındaki dış ticaret ilişkilerinin gelişimi görülebilir. Ayrıca Tablo 5 ve Tablo 6 da ise Avrasya ülkelerinin dış ticaretinde (ihracat ve ithalatta) Türkiye'nin payı oransal olarak (%) görülmektedir. Tablo 3'de, her bir Avrasya ülkesinin Türkiye'ye yaptıkları ihracat miktarları yer almaktadır. Tablolardaki verilerden de anlaşılacağı üzere, incelenen dönemde (2003-2016) Rusya, Avrasya bölgesi ülkeleri içinde yer alan ülkeler içerisinde incelenen dönem (2003-2016) boyunca değer olarak Türkiye'ye en çok ihracatı gerçekleştiren ülke durumundadır.

Türkiye, Rusya'ya en çok tekstil ürünleri ve domates ile turunçgiller ihraç ederken, Rusya'dan ağırlıklı olarak petrol yağları, ham petrol ve doğal gaz ithal et-

mektedir (İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri, 2013, s.31-32). Rusya'nın Türkiye'ye yönelik olarak gerçekleştirdiği ihracat miktarı ve dolayısıyla ihracat gelirleri tutarı 2008 yılına kadar hızla yükselmiş, ancak 2008 yılındaki küresel kriz nedeniyle 2009 yılında keskin bir şekilde azalmıştır. Söz konusu gerilemenin 2010 yılında da devam ettiği ve sonraki yıllarda Rusya'nın Türkiye'ye yönelik ihracatının bir miktar artmasına karşın genelde inişli çıkışlı bir eğilim sergilediğini söylemek mümkündür. 2016 yılında Rusya'nın Türkiye'den elde ettiği ihracat geliri, Trademap (2016:1n) verilerine göre, 13,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır. Bu ihracat değeriyle Rusya'nın toplam ihracatı içerisinde Türkiye'nin payı, Tablo 5'de görüleceği üzere, % 4,80 oranında gerçekleşmiştir ve Türkiye, Rusya'nın en çok ihracat yaptığı beşinci ülkedir.

Rusya'nın Türkiye'den gerçekleştirdiği ithalat açısından da benzer bir durum söz konusudur. Tablo 4 incelendiğinde Rusya, Türkiye'den en çok ithalat yapan Avrasya ülkesi konumundadır. 2008 yılındaki kriz nedeniyle Rusya'nın Türkiye'den gerçekleştirdiği ithalat, 2009 yılında önemli oranda azalmış ve 3,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Rusya'nın Türkiye'den gerçekleştirdiği ithalat 2010 yılından 2013 yılına kadar geçen süreçte hızlı bir şekilde artış göstererek 2013 yılında 7,2 milyar dolara kadar yükselmiştir. Ancak 2014 yılından itibaren Rusya'nın Türkiye'den yaptığı ithalat hızlı bir şekilde azalmış ve 2016 yılı itibarıyla 2,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu ithalat değeri itibarıyla 2016 yılında Türkiye, Tablo 6'da görüleceği üzere Rusya'nın toplam ithalatı içerisinde sadece % 1,18 oranında bir paya sahiptir ve Rusya'nın ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında 22. sırada yer almaktadır.

Türkiye'nin dış ticaret faaliyetinde bulunduğu bir diğer önemli Avrasya ülkesi de Ukrayna'dır. Ukrayna, Avrasya ülkeleri içerisinde Türkiye'ye ihracat hacmi açısından 2. sırada önem arz eden bir ülkedir. 2003-2016 dönemini gösteren Tablo 3 incelendiğinde Ukrayna'nın Türkiye'ye olan ihracatının, 2009 yılında, bir önceki yıl yaşanan krizin etkisiyle önemli oranda azaldığı ve 2,1 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Sonraki yıllarda ise Ukrayna'nın Türkiye'ye yönelik ihracatı bir miktar yükseldikten sonra 2015 yılına kadar istikrarlı bir seyir izlemiş ve 2014 yılı itibarıyla 3,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ancak

Ukrayna'nın Türkiye'ye yaptığı ihracattan elde ettiği gelir, 2015 yılından itibaren yeniden azalış eğilimine girmiş ve 2015 yılında 2,7 milyar dolar, 2016 yılında da 2,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu ihracat rakamıyla 2016 yılında Ukrayna'nın ihracat gelirleri içinde Türkiye'nin payı, % 6,91 olarak gerçekleşmiş durumdadır. Trademap (2016:10) verileri incelendiğinde Türkiye, Ukrayna'nın en çok ihracat yaptığı ülkeler arasında Rusya'dan sonra 2. sırada yer almaktadır. Ukrayna'nın Türkiye'den ithalatı ise nispeten sınırlı düzeylerde kalmıştır. 2008 yılındaki küresel krizden etkilenen Ukrayna ekonomisinin Türkiye'den gerçekleştirdiği ithalat 2009 yılında yine önemli oranda azalarak 1 milyar dolara yakın bir seviyede gerçekleşmiştir. 2016 yılı itibarıyla Ukrayna'nın Türkiye'den gerçekleştirdiği ithalat yaklaşık 1,2 milyar dolar seviyesindedir. Bu ithalat değeri itibarıyla Ukrayna'nın toplam ithalat harcamaları içerisinde Türkiye'nin payı % 3,28 oranında gerçekleşmiş durumdadır. Türkiye, Ukrayna'nın en çok ithalat yaptığı 7. ülke konumundadır. Ukrayna, Türkiye'ye başta demir-çelik ürünleri olmak üzere mineral yakıtlar, tarımsal ürünler ve kimyasal gübre şeklindeki hammadde veya yarı mamuller ürünleri ihraç etmektedir. Buna karşın Türkiye'den elektrikli makineler, plastik ürünleri, petrokimya ürünleri, tekstil ve meyve-sebze şeklinde olmak üzere gıda maddeleri ithal etmektedir. Ülke ihracatının ve ihraç gelirlerinin artırılabilmesi için demir-çelik sektörünü geliştirmeye yönelik alt yapı çalışmalarının yapılması önem arz etmektedir.

Tablo 5. Avrasya Ülkelerinin Toplam İhracatı İçinde Türkiye'nin Payı (%)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Ukrayna	6.92	5.36	5.88	5.48	5.36	6.01	6.61	7.27	6,91
Belarus	0.33	0.37	0.41	0.31	0.32	0.45	0.45	0.50	0,36
Moldova	2.10	2.48	4.38	3.31	2.59	5.24	4.47	3.28	3,02
Rusya	5.91	5.43	3.52	2.92	3.07	2.87	2.96	3.40	4,80
Gürcistan	17.56	19.92	13.64	10.40	6.02	6.29	7.77	7.64	8,21
Azerbaycan	1.31	0.73	0.80	1.72	2.52	2.20	2.31	2,00	1,19
Kazakistan	2.67	1.83	2.16	2.92	3.50	3.07	2.86	2.78	2,31
Kırgızistan	2.77	3.20	2.50	2.75	2.98	4.83	4.57	5.83	6,32

Kaynak :Trademap, <http://www.trademap.org/> (Erişim Tarihi : 30.11.2017) ve

IMF, <http://data.imf.org/regular.aspx?key=60998117>

(Erişim Tarihi : 30.11.2017)

(Tablo, yukarıda belirtilen sitelerde yer alan verilerden yararlanılarak Tarafımızca hazırlanmıştır.)

Tablo 6. Avrasya Ülkelerinin Toplam İthalatı İçinde Türkiye'nin Payı (%)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
<i>Ukrayna</i>	2.28	2.10	2.14	1.79	2.31	2.41	2.39	2.27	3.28
<i>Belarus</i>	0.57	0.66	0.74	0.69	0.74	0.92	0.84	1.61	2.63
<i>Moldova</i>	4.73	5.26	5.34	7.07	7.45	6.94	5.66	7.15	6.77
<i>Rusya</i>	2.30	1.89	2.13	2.08	2.16	2.31	2.32	2.23	1.18
<i>Gürcistan</i>	15.13	15.90	17.34	18.12	18.26	17.56	20.10	17.17	18.69
<i>Azerbaycan</i>	11.27	14.81	11.69	13.38	15.77	13.76	14.02	12,73	17.97
<i>Kazakistan</i>	2.57	2.01	2.57	1.92	1.77	1.90	2.47	2,43	2.46
<i>Kırgızistan</i>	1.04	2.45	2.63	2.75	3.32	3.42	5.37	4.04	4.96

Kaynak : Trademap, <http://www.trademap.org/> (Erişim Tarihi : 30.11.2017) ve

IMF, <http://data.imf.org/regular.aspx?key=60998117>

(Erişim Tarihi : 30.11.2017)

(Tablo, yukarıda belirtilen sitelerde yer alan verilerden yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.)

Son olarak Türkiye ile önemli ticari ilişkiler kuran bir diğer önemli Avrasya ülkesi de Kazakistan'dır. İki ülke arasındaki ihracat hacmi 2009 yılı hariç 2013 yılına kadar sürekli olarak artış göstermiş, sonraki yıllarda bir miktar azalmış ve 2016 yılı itibariyle 851 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu ihracat değeriyle Türkiye'ye yapılan ihracat, Kazakistan'ın toplam ihracat gelirlerinin % 2,31'ini teşkil etmektedir. Ayrıca Türkiye, Kazakistan'ın en çok ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında 12. sırada yer almaktadır. Tablo 4'de yer alan iki ülke arasındaki ithalat değerleri incelendiğinde ise ihracat değerlerine paralel bir eğilimin geçerli olduğu görülmektedir. Aynen ihracatta olduğu gibi 2008 yılına kadar artış gösteren Kazakistan'ın Türkiye'den yaptığı ithalat harcamaları küresel krizin etkisiyle 2009 yılında önemli oranda gerilemiş, bu gerilemenin ardından 2014 yılına kadar düzenli olarak yükselerek 1 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Kazakistan'ın Türkiye'den yaptığı ithalat 2016 yılında ise 618 milyon dolar olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır. Bu ithalat değerleri itibariyle Kazakistan'ın, toplam ithalatının % 2,46'sının Türkiye'den gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Ayrıca bu veriler doğrultusunda Türkiye, Kazakistan'ın en çok ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında 7. sırada yer almaktadır. Dış ticaret bağlamında Kazakistan, Türkiye'den ağırlıklı olarak çeşitli nitelikte makine ve cihazlar, plastik kullanılarak üretilmiş olan mamul eşyalar ve elektrikli makinalar ile bu makinalara ait araç-gereçleri ithal ederken, Türkiye'ye bakır, demir-çelik ve mineral ya-

kıtlar ihrac etmektedir. İki ülke arasındaki dış ticarete dış ticaret açığının Türkiye aleyhine olmasında Türkiye'nin Kazakistan'dan gerçekleştirdiği ithalatın ağırlıklı olarak mineral yakıtlara ve hammaddelere dayalı olması önemli rol oynamaktadır (Yayar vd., 2012, s.253). Bu nedenle Türkiye açısından Kazakistan ile yürütülen dış ticaret faaliyetlerinin geliştirilmesi yanında bu ülkeyle gerçekleştirilen ihracatın ve ithalatın kompozisyonunun da değiştirilmesi, bu ülke özelinde ortaya çıkan dış ticaret açığının düşürülmesi açısından önemlidir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde incelenen Avrasya ülkelerinin sabit sermaye yapılarının, döviz kurlarının ve büyümelerinin dış ticaretleri üzerine etkileri panel veri yöntemiyle ekonometrik olarak analiz edilmiştir.

Ekonometrik Yöntem

Ekonometrik yöntemlerde sadece zaman serisi veya sadece yatay kesit verileriyle çalışmak yetersiz bir durumdur. Bunun nedeni yatay kesit uygulamalarında değişkenlerin değişimleri dışlanırken, zaman serisi uygulamalarında belirli zamanın altındaki veriler kapsamadığı için doğru sonuçlar alınamamaktadır. Bu yüzden bu çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır. Panel veri analizinin kullanılmasıyla verilerin hem zaman hem de yatay kesit boyutu bir arada ele alınmaktadır (Turhan ve Taşseven, 2010:140). Panel veride aynı n değerleri için iki ya da daha fazla zaman

dönemindeki gözlemlerden oluşur. Panel veri analizinin fonksiyonel şekli veri seti X ve Y değişkenine ait gözlemleri içerdiğinden aşağıdaki gibi gösterilir.

$$Y_{it} = B_0 + B_1 X_{it} + u_{it} \quad (1)$$

ve

$$(X_{it} \text{ ve } Y_{it}) \quad i=1, \dots, n \quad \text{ve} \quad t=1, \dots, t \quad (2)$$

t ve i kesitleri göstermektedir. Panel veri analizinde yatay kesit ve zaman serileri panel modele dönüştürüldükten sonraki aşama sabit etkiler mi yoksa rassal etkiler tarafından tespit edildiğinin belirlenmesidir (Baltagi, 2005:11). Sabit etkiler modelinde, dışlanan değişkenlerin değiştiği halde zamana göre değişmediği durumu ifade eder. Katsayıların birime ve zamana göre değiştiğini varsayan modellere sabit etkili modeller denir. Sabit etkiler modeli;

$$Y = a_1 + a_2 D_{2i} + \dots + a_n + D_{ni} + B_2 X_{2it} + u_{it} \quad (3)$$

şeklinde dir. Kullanılan kukla değişkenlerde modelin doğruluğu konusunda tam bilgi vermemesi durumunda rassal etki modeli önerilmektedir (Baltagi, 2005:12). Ayrıca modelde kullanılacak olan veriler rassal olarak seçilmiş ise sabit etkiler modeli yerine rassal etkiler modeli tercih edilmektedir (Baldemir ve Keskiner, 2004:48). İki model arasında hangisinin uygulanacağını belirlemek için Hausman tarafından önerilen test istatistiği ile incelenmektedir. Hausman testi birim ve zaman katsayılarının modeldeki bağımsız değişkenlerden ilişkisiz olduğunun hipotezinin test edilmesidir. k serbestlik dereceli tesadüfî etkiler tahmincisi doğrudur hipotezi altında ki-kare dağılımı göstermektedir (Green, 2003).

Ekonometrik Analiz

Ekonometrik analiz yapılıabilmesi için 1998-2016 dönemine ait, Dünya bankası veri tabanından elde edilen yıllık veri setleri kullanılmıştır. Veri setimizde dış ticaret hacmi, döviz kuru, sabit sermaye yatırımları ve büyüme değişkenleri kullanılmıştır. Ekonometrik analiz yapılan ülkeler ise Azerbaycan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Türkiye, Belarus, Gürcistan, Kazakistan ve Ukrayna'dır. Çalışmadaki amaç ülkelerin dış ticaretini etkileyen değişkenlerin yönünün ve şiddetinin belirlenmektir. Bunun için ekonometrik yöntem olarak panel veri analizi kullanılmıştır. Panel veri analizi, zaman serisi ve yatay kesiti birlikte ele alan ve daha sağlıklı sonuçlar veren bir ekonometrik yöntemdir. Analiz gerçekleştirilirken Dünya Bankası veri tabanında Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'a ait veriler, incelenen yıllar itibarıyla zaman serisi açısından eksiklik arz ettiği için analize dahil edilmemiştir.

Ekonometrik analize başlamak için önce veri setimizdeki değişkenlerin durağanlığının sınanması gerekir. Bunun için birim kök analizinin yapılması gerekir. Aşağıdaki tablo 7'de birim kök analizimiz için sonuçlar verilmiştir.

Tablo 7'de görüldüğü üzere yapılan birim kök sınavında LLC, IPS, ADF ve PP birim kök testleri sonucuna göre olasılık değerleri, trendsiz ve trendli olarak değişkenler seviyesinde durağandır. Bir sonraki aşamada, panel veri analizinde kullanılmak üzere sabit yadarassal etki modelleri arasında seçim yapmak için Hausman testi yapılmıştır.

Tablo 8'deki Hausman testi sonuçlarına göre $0.6641 > 0.050$ olduğu için H_0 kabul edilir. Yani rassal etki vardır denilir. Panel veri analizi için rassal etki modeli kurulur.

Tablo 7. Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler-Yöntem	Trendsiz		Trendli	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Büyüme Oranı				
Levin, Lin &Chu t (LLC)	-2.59436	0.0047	-4.62173	0.0000
Im, PesaranandShin W-stat (IPS)	-3.31754	0.0005	-3.45878	0.0003
ADF – FisherChi-square	44.9910	0.0004	44.9848	0.0004
PP – FisherChi-square	118.674	0.0000	101.183	0.0000
Döviz Kuru				
Levin, Lin &Chu t*	-19.2285	0.0000	-13.6716	0.0000
Im, PesaranandShin W-stat	-13.8056	0.0000	-7.65332	0.0000
ADF – FisherChi-square	138.441	0.0000	82.7368	0.0000
PP – FisherChi-square	37.7423	0.0042	26.6201	0.0864
Dış Ticaret				
Levin, Lin &Chu t (LLC)	-3.11736	0.0009	-3.21270	0.0007
Im, PesaranandShin W-stat (IPS)	-2.57973	0.0049	-2.42514	0.0077
ADF – FisherChi-square	35.6893	0.0077	35.7113	0.0077
PP – FisherChi-square	25.5114	0.1115	37.8084	0.0041
Sabit Sermaye Yatırımı				
Levin, Lin &Chu t (LLC)	-5.26570	0.0000	-5.68273	0.0000
Im, PesaranandShin W-stat (IPS)	-4.88212	0.0000	--3.91881	0.0000
ADF – FisherChi-square	61.0971	0.0000	48.9142	0.0001
PP – FisherChi-square	71.5150	0.0000	61.7318	0.0000

Tablo 8. Hausman Testi

Test Özeti	Ki-kare İstatistiği	Ki-kare. d.f.	Olasılık
Kesitler Arası-Rassal	1.579269	30	0.6641

Tablo 9. Rassal Etki Modeli Regresyon Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	T- İstatistiği	Olasılık
BÜYÜME	0.693937	0.223343	3.107043	0.0022
DÖVİZ	3.554053	2.483951	1.430807	0.1544
SSY	8.637431	4.316737	2.000917	0.0470
C	86.44855	10.79339	8.009397	0.0000

Yapılan analiz sonucunda ulaşılan fonksiyon şu şekildedir.

$$TİCARET=86.44855+0.693937 BÜYÜME + 3.554053 DÖVİZ KURU + 8.637431 SSY$$

Tablo 9 incelendiğinde sabit sermaye yatırımlarındaki % 1'lik bir artışın ticareti 8.637431 oranında artırdığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde kurdaki % 1'lik bir artış da ticareti 3.554053 oranında arttırmaktadır. % 1'lik büyümenin gerçekleşmesi ise, ticaretin 0.693937 oranında artmasına neden olmaktadır. Sabit sermaye yatırımlarının iyileşmesi, dış ticaretin oluşmasına zemin hazırlayacağından sabit sermaye yatırımları dış ticareti arttırıcı bir unsurdur. Kurdaki artış, dış ticaretin artmasına neden olur. Artışın nedeni ise dış ticarete kullanılan girdilerin ithal edilmesidir. Büyüme katsayısının pozitif çıkması, bu ülkelerin dış ticarete önemli pay aldığı ve dış ticaretin büyüme üzerine etkisinin pozitif olduğunun göstergesidir. Bu nedenle incelenen ülkelerde dışa bağımlılık azaltılmış ve ithalat odaklı politikalar yerine ihracat odaklı politikaların belirlenmiştir.

Sonuç

Avrasya ülkelerinin iktisadi gelişmişlikleri, coğrafi konumları ve önemli enerji kaynaklarına sahip olmaları, bu ülkelerin 2008 yılına kadar Türk ekonomisi üzerindeki önemli etkilere sahip olmasına neden olmuştur. Özellikle Rusya, Türkiye'nin en önemli ticari ortağı konumunda bulunmaktadır. Ayrıca Ukrayna, Kazakistan, Belarus ve Azerbaycan ile de önemli bir ticaret hacmine ulaşılmıştır. Ancak 2008 yılında yaşanan küresel nitelikteki ekonomik kriz, dış ticaret faaliyetlerini olumsuz etkileyerek hem Avrasya bölgesindeki ülkelerin hem Türkiye'nin dış ticaret hacminin önemli oranda gerilemesine neden olmuştur. Sonraki yıllarda ise krizin etkisinin hafiflemesiyle ülkelerin dış ticaret hacimlerinde yeniden yükselişler söz konusu olsa da yıllar itibarıyla ihracat ve ithalat rakamlarında dalgalı bir seyrin hakim olduğunu söylemek mümkündür. 2008 küresel krizi ve sonrasında Avrasya ekonomilerinin Türkiye ile olan dış ticareti, 1998-2016 yıllarını kapsayan dış ticaret, döviz kuru, sabit sermaye yatırımları ve büyüme değişkenlerine ait Dünya Bankası veri tabanından elde edilen yıllık veri setleri kullanılarak panel veri yöntemiyle analiz edilmiştir.

Yapılan ekonometrik analizin temel amacı Avrasya ülkelerinin dış ticaretini etkileyen değişkenlerin yönünü ve şiddetinin belirlenmesini sağlamaktır. Bu sayede her bir Avrasya ülkesinin dış ticarete yaptığı katkıların görülebilmesi amaçlanmaktadır. Yapılan analiz neticesinde Azerbaycan, Belarus, Gürcistan, Kırgızistan, Kazakistan, Moldova, Rusya, Türkiye ve Ukrayna'nın sabit sermaye yatırımlarının, döviz kurunun ve büyümenin dış ticaret üzerine olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ayrıca yapılan analiz sonuçlarından Türkiye'de yapılan sabit sermaye yatırımlarının, döviz kurunun ve büyümenin dış ticareti olumlu yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında Türkiye'de sabit sermaye yatırımlarının tamamlanmış olması ve etkin bir şekilde uygulanan açık piyasa işlemleri sayesinde döviz kuruna müdahale edilerek kurun kontrol altında tutulması belirleyici olmuştur. Bu sayede Türkiye Avrasya ülkelerine kıyasla kurdaki dalgalanmalardan daha az olumsuz etkilenmiş ve daha rahat dış ticaret yapabilmıştır. Bununla birlikte 2008 yılındaki küresel krizden önemli ölçüde etkilenen ABD ve Avrupa Birliği ülkeleriyle gerçekleştirdiği ticaret hacminin daralmasına karşın Türkiye, Avrasya ülkeleriyle gerçekleştirdiği ticareti artırarak kendine alternatif piyasalar oluşturabilmiş, ticaret yapılan ülke kompozisyonu değişmiş ve bu sayede krizin etkileri sınırlı kalmıştır.

Kaynakça

- Baldemir, E. ve Keskiner, A. (2004). Devalüasyon, Para, Reel Gelir Değişkenlerinin Dış Ticaret Üzerine Etkisinin Panel Data Yöntemiyle Türkiye İçin İncelenmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(4), 44-59.
- Baltagi, H. B. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. 3.Edition, England: John Wiley&SonsGmbh. West Sussex.
- Bayar, F. (2009). Küreselleşme kavramı ve küreselleşme sürecinde Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, (32), 25-34. <http://www.mfa.gov.tr/data/Kutuphane/yayinlar/EkonomikSorunlarDergisi/sayi32/firatbayar.pdf>

- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK). (2012). *Beyaz Rusya Ülke Bülteni*, Ankara: Belarus Ülke Bülteni-DEİK, <https://www.deik.org.tr/uploads/belarus-ulke-bulteni.pdf>
- Golovko, A. (2013). Avrasya ülkelerinin dünya ticaret sistemine entegrasyonu. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2(2), 167-192. <http://www.arastirmax.com/en/system/files/dergiler/169983/makaleler/2/2/arastirmax-avrasya-ulkelerinin-dunya-ticaret-sistemine-entegrasyonu.pdf>
- Green, W.H. (2003). *Econometric Analysis: Analysis of Panel*. 5. Edition, New Jersey: Prentice Hall.
- İME, <http://data.imf.org/regular.aspx?key=60998117> (Erişim Tarihi : 28.11.2017)
- İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri (İTKİB), (2013), *Rusya Federasyonu (Hazır Giyim ve Konfeksiyon Sektörü Açısından)*, Temel Ekonomik Göstergeler (Genel ve Sektörel Bilgiler), İstanbul: İTKİB
- Karlık, S. R. (2011). *Küresel krizin Kırgızistan ekonomisine etkisi ve Türkiye-Kırgızistan ekonomik ilişkilerindeki gelişmeler*, Selahattin Sarı (Ed.), Jusup Pirimbaev (Ed.), Alp H. Gencer (Ed.), Aynura Turdalieva (Ed.), International Conference On Eurasian Economies (s. 47-56). Bışkek: Manas Üniversitesi Yayını
- Kesgingöz, H. (2015). Döviz kurundaki değişimin Türkiye-Kırgızistan dış ticaretine etkisi: Var analizi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8, 91-99. <http://dergipark.gov.tr/iibfdkastamonu/issue/29398/317879>
- Mercan, M. (2014). Ekonomik büyümenin belirleyicileri ve 2008 krizi: Orta Asya ülkeleri ve Türkiye ekonomisi için panel veri analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 21(1), 125-142. <http://www2.bayar.edu.tr/yonetimekonomi/dergi/pdf/C21S12014/125-142.pdf>
- Narin, M. ve Marşap, A. (2010). *Küresel Kriz Sonrası Türk Cumhuriyetleri Ekonomileri ve Türkiye ile Ticari İlişkileri*, Selahattin Sarı (Ed.), Alp H. Gencer (Ed.), E. Ayşen Hiç Gencer (Ed.), International Conference On Eurasian Economies 2010, (s. 5-13). İstanbul: Şanofset
- Rangsimaporn, P. (2006). Interpretations of Eurasianism: justifying Russia's role in East Asia. *Europe-Asia Studies*, 58(3), 371-389. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09668130600601750?scroll=top&needAccess=true>
- Sharma, A. ve Dietrich, M. (2004). The Indian economy since liberalisation: the structure and composition of exports and industrial transformation (1980-2000), *Sheffield Economic Research Paper Series*, SERP Number: 2004004, <http://eprints.whiterose.ac.uk/9890/1/SERP2004004.pdf> (Erişim: 21.09.2017)
- Sofyalıoğlu, Ç. ve Kartal, B. (2013), *Türkiye ve Avrasya Ekonomik Topluluğu Ülkelerinin Lojistik Performans İndekslerinin Karşılaştırılması ve Bazı Çıkarımlar*, Selahattin Sarı (Ed.), Alp H. Gencer (Ed.), İlyas Sözen (ed.), International Conference on Eurasian Economies 2013, (s. 524-531). St. Petersburg: Çetin Ozalit
- Solak, F. ve Sarıdoğan, E. (2011). Küresel iktisadi krizin Türk Cumhuriyetleri'ne etkileri. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 30(1) 93-115. <http://dosya.marmara.edu.tr/ikf/iib-dergi/2011-1/93-115solak-saridogan.pdf>
- Taylor, T. (2002), *The truth about globalization. The Public Interest*, 147, 24-44. <http://www.slembeck.ch/pdf/taylor.pdf>
- Trademap (2016:1a). https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1|643|||TOTAL||2|1|2|2|1|2|1|1 (Erişim Tarihi: 22.10.2017)

- Trademap (2016:1b). http://www.trademap.org/Country_SelProductCountry.aspx?nvpm=1|031|||TOTAL||2|1|2|1|1|2|1|1 (Erişim Tarihi : 24.10.2017)
- Trademap(2016:1c). http://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1|417|||TOTAL||2|1|1|1|2|1|2|1|1 (Erişim Tarihi : 24.10.2017)
- Trademap(2016:1d). http://www.trademap.org/Country_SelProductCountry.aspx?nvpm=1|031|||TOTAL||2|1|2|1|1|2|1|1 (Erişim Tarihi:25.10.2017)
- Trademap(2016:1e). http://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1|417|||TOTAL||2|1|1|1|2|1|2|1|1 (Erişim Tarihi:25.10.2017)
- Trademap (2016:1f). https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1|398|||TOTAL||2|1|1|2|2|1|2|1|1 (Erişim Tarihi : 06.11.2017)
- Trademap (2016:1g). https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1|792|||TOTAL||2|1|1|2|2|1|2|1|1 (Erişim Tarihi : 10.11.2017)
- Trademap (2016:1h). http://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1|417||792|TOTAL||2|1|1|2|2|1|1|1|1 (Erişim Tarihi:15.11.2017)
- Trademap (2016:1j). <http://www.trademap.org/Bilateral.aspx?nvpm=1|031||792|TOTAL||2|1|2|2|1|1|1|1|1> (Erişim Tarihi:15.11.2017)
- Trademap (2016:1k). https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1|643||792|TOTAL||2|1|1|1|2|1|1|1|1 (Erişim Tarihi : 28.11.2017)
- Trademap (2016:1m). https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1|112||792|TOTAL||2|1|1|1|2|1|1|1|1 (Erişim Tarihi : 28.11.2017)
- Trademap (2016:1n). https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1|643||792|TOTAL||2|1|1|2|2|1|1|1|1 (Erişim Tarihi : 05.12.2017)
- Trademap (2016:1o). https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1|804|||TOTAL||2|1|1|2|2|1|2|1|1 (Erişim Tarihi : 05.12.2017)
- Turhan, M ve Taşseven, Ö. (2010). Yönetim fonksiyonlarının uygulandığı alanlarda ortaya çıkan hata değerlerinin oluşturduğu yeni ilişkilerin panel veri modelleri ile irdelenmesi, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (11), 128-153.
- Türkiye Ukrayna Sanayici ve İşadamları Birliği (TUSİB), (2013), *TUSİB Ukrayna Ülke Raporu*, Kiev: TUSİB. <http://tusib.org/wp-content/uploads/2015/08/2013-Annual-Report.pdf>
- Yayar, R., Demir, Y. ve Birol, Y. E. (2012), *Geçiş Ekonomileri Bağlamında Türkiye-Kazakistan Dış Ticaretine Uygulamalı Bir Bakış*, Selahattin Sarı (Ed.), Alp H. Gencer (Ed.), Bekir Aşık (Ed.), Aynura Turdalieva (Ed.), International Conference on Eurasian Economies 2012, (s.250-258). Almaty: Turan University Press.

Telafi ve Etkinlik Hipotezlerinin MINT Ülkeleri için Geçerliliğinin İncelenmesi

Examination of the Validity of the Compensation and Efficiency Hypothesis for MINT Countries

Asiye Tütüncü - Prof. Dr. Hilmi Zengin

Başvuru Tarihi: 21.11.2017

Kabul Tarihi: 24.12.2018

Öz

Ülkelerin dışa açıklık derecelerinin artması, karşılıkları ekonomik riskleri de arttırmaktadır. Bu risklerin önlenmesi ülkelerin ekonomide sahip olduğu kamu büyüklüğü ile ilgilidir. Literatürde dışa açıklık ve kamu büyüklüğü arasındaki ilişki ise, telafi ve etkinlik hipotezleri altında incelenmektedir. Bu çalışmada söz konusu hipotezleri test etmek için, kamunun ekonomideki büyüklüğünü ifade eden kamu harcamaları ve dışa açıklık derecesi arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu amaçla MINT ülkeleri, Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye, için 1987 – 2015 dönemi yıllık veri seti, Çok Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Testi kullanılarak araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, kamu harcamaları ve dışa açıklık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisi vardır. CCE katsayı tahmincisine göre ise, Meksika ve Türkiye için dışa açılmadan kaynaklanan risklerin devlet tarafından telafi edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Endonezya ve Nijerya için ise, dışa açılmanın kamu harcamalarını negatif etkilediğini ileri süren etkinlik hipotezi desteklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Telafi hipotezi, Etkinlik Hipotezi, Çok Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Testi

Abstract

The increase in trade openness of countries also increase the economic risks. Prevention of these risks is related to government size countries have in their economy. The relationship between trade openness and government size is examined under the compensation and efficiency hypothesis. In this study, to testing theoretical hypothesis investigated the relationship between government spending that means government size in economy and trade openness. This purpose annual data for the period of 1987-2015 for MINT countries, Mexico, Indonesia, Nigeria and Turkey, are tested by using Panel Cointegration with Multiple Structural Breaks. According to the results, there is a cointegration relationship between government spending and trade openness. The cointegration vector coefficients estimated using CCE show that risks from trade openness are compensated by government and government spending encourage trade openness for Mexico and Turkey. Efficiency hypothesis means trade openness is negatively effected government spending is supported for Indonesia and Nigeria.

Keywords: Compensation Hypothesis, Efficiency Hypothesis, Panel Cointegration with Multiple Structural Breaks

Giriş

Kamu harcamaları literatürde ilk olarak Adolph Wagner (1883) tarafından ele alınmıştır. Wagner, kamu harcamalarındaki değişikliği gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) ile ilişkilendirerek açıklamaktadır. Bu durumda, kamu harcamaları gayri safi yurt içi hasılının bir fonksiyonudur. Peacock ve Wiseman (1967), kamu harcamalarının sürekli değil savaş, afet gibi olağan üstü durumlarda arttığını ifade etmektedir. Cameron (1978) ise, çalışmasıyla kamu harcamalarına yeni bir bakış getirmiştir.

İkinci dünya savaşından sonra yaşanan otuz yıllık süreçte kapitalist ekonomilerin kamu içerisindeki rolünün büyük ölçüde arttığı ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra refah devleti anlayışının gelişmesi ile birlikte devletlerin işsiz, hasta, yaşlı ve az gelirli bireyler için olan gelir transferlerinin arttığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, devlet mallarının üretimi ve birçok Avrupa ülkesinde kamuya ait şirketler önemli hale gelmiştir. Çeşitli para ve maliye politikaları kullanılarak işsizlik ve enflasyon oranındaki dalgalanmalar azaltılmaya çalışılmıştır (Cameron, 1978, s.1243). Kamu ekonomisinde yaşanan bu genişleme Cameron (1978, s.1245) tarafından ekonomik, mali, politik, kurumsal ve uluslararası fonksiyonlarda yaşanan gelişmelerle ilişkilendirilerek açıklanmaktadır.

İkinci dünya savaşından sonra artan küreselleşme hareketleri, ilk olarak gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşen dış ticaret faaliyetleriyle ortaya çıkmıştır. Ancak özellikle son otuz yılda gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret faaliyetleri, ekonomide önemli bir role sahip olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin küreselleşen dünyaya entegre olma amacıyla artan ekonomik faaliyetleri, dış risklerin artmasına ve bazı kesimlerin refah kaybı yaşamasına neden olabilmektedir. Bu durumda devletin, kamu harcamalarını arttırarak, dış risklerin azaltılması ve refah kaybını önleyerek kamu kesimini telafi edici rol üstlenmesine neden olmaktadır.

Küreselleşme hareketleriyle birlikte artan dışa açılmanın kamu harcamalarını pozitif etkilemesi telafi hipotezi olarak adlandırılmaktadır. Bu alanda Cameron (1978)'den sonra en kapsamlı çalışma Rodrik (1998) tarafından gerçekleştirilmiştir. Rodrik (1998, s.998)'e göre, kamu kesimi ile dış ticaret arasında pozitif ilişki olması şaşırtıcı değildir. Bunun nedeni ise,

kamu harcamalarının dış şoklara karşı sosyal sigorta sağlamak için kullanılmasıdır. Kamu harcamalarının dış ticaretten kaynaklanan riski azaltıcı etkisinin, sosyal harcamalara kalemi içerisinde yer alan sosyal güvenlik ve refah harcamalarında ve gelir transferleriyle gerçekleşmesi beklenir.

Telafi hipotezinin ortaya çıkış gerekçeleri, ekonomik güvensizlik ve finansal piyasalarda yaşanan dalgalanmaların yanı sıra gelir dağılımında yaşanan eşitsizliktir. Bu durumda bireyler ve üreticiler dolaylı olarak yaşadıkları kayıpları ve gelecekte karşı karşıya kalabilecekleri riskleri devletin telafi etmesini beklemektedirler. Bu nedenle telafi hipotezi, küreselleşmeden kaynaklanan kamu harcamalarının etkisini siyasi birimlerin talep yönlü karar alma mekanizmasıyla açıklamaktadır (Altay ve Aysu, 2013, s.133).

Telafi hipotezinin aksine etkinlik hipotezi, dış ticaret faaliyetlerinin kamu harcamalarını olumsuz etkilediği görüşüne dayanmaktadır. Etkinlik hipotezine göre, vergi rekabetiyle ilgili olarak ileri sürülen hareketlilik, vergi gelirleri üzerinde aşağı yönlü bir baskı oluşturarak kamu harcamalarında bir azalamaya neden olabilmektedir. Bunun nedeni, vergi gelirleri ve borçlanma yoluyla bütçesi oluşturulan kamu harcamalarının ülkelerin dışa açılması neticesinde arttırmasıyla kişilerin ve firmaların yatırım kararlarının olumsuz etkilenebilmesidir. Literatürde bu olguya dışlama etkisi (crowding out) denmektedir.

Uluslararası ticaretin, ücret ve istihdam üzerinde olumsuz etkilerinin olabileceği bazı ekonomistler tarafından ileri sürülmektedir. Bu durumun nedeni olarak, işgücünün belirli kesimlerinin, özellikle de düşük gelirli ve/veya düşük vasıflıların, uluslararası ticaretten olumsuz etkilenmesi gösterilmektedir (Balle ve Vaidya, 2002, s.289). Rodrik (1998), dışa açıklık yoluyla maruz kalınan riskin kamu harcamaları tarafından telafi edilebileceğini öne sürmektedir. Ancak ticari açıklığın artması, vergi faktörlerinin hareketliliğine neden olabilir. Dolayısıyla, telafi hipotezinin ve etkinlik hipotezinin net etkisi, oldukça belirsizdir (Liberati, 2007, s.216-217). Özetle telafi hipotezi, dışa açıklığın kamu harcamaları üzerindeki etkisini talep yönlü incelerken; etkinlik hipotezi bu etkiyi arz yönlü incelemektedir. Dış ticaret hareketlerinin kamu harcamalarında artışa neden olması, vergi oranlarında artış yaşanması yoluyla elde ettiği gelirlerde de artış

yaşanmasına neden olacaktır. Bu durum yerli üreticinin uluslararası ticarete rekabet edebilirliğini azaltmaktadır (Altay ve Aysu, 2013, s.133).

Kamu harcamaları ve dışa açıklık arasındaki ilişkiyi dikkate alan telafi ve etkinlik hipotezlerini 1987-2015 dönemi için panel eşbütünleşme testi yardımıyla inceleyen bu çalışma, dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından literatür araştırmasına ikinci bölümde yer verilirken, üçüncü bölümde veri seti ve yöntem belirtilmiş ve ampirik bulgular dördüncü bölümde özetlenmiştir. Sonuç bölümünde ise, konu özetlenerek elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

Literatür Taraması

Ülkelerin artan dış ticaret faaliyetleri birçok riski beraberinde getirmektedir. Karşılaşılan risklerin minimize edilmesinde ise, devletin telafi edici rol üstlenmesi beklenmektedir. Cameron (1978) ile başlayan kamu harcamaları ile dışa açıklık arasındaki ilişkinin incelemesi ilk olarak 1960-1975 dönemini ve OECD ülkelerini ele alarak gerçekleştirilmiştir. Rodrik (1998) tarafından kapsamlı bir şekilde ele alınan bu ilişkide, dış ticarete yaşanan artışın kamu harcamalarını arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde yer alan çalışmalar, tablo 1’de özetlenmektedir. Kamu harcamaları ve dışa açıklık arasındaki ilişkiyi sınavan çalışmalardan Molana vd. (2004), Jeanneney ve Hua (2004), Kimakova (2009), Gadea vd (2009), Shahbaz vd (2010), Saenz vd (2013), Zeren ve Ergün (2013), Genç ve Telatar (2015), Taşar (2016) ve Tuncer (2016), ele alınan ülkelerde telafi hipotezinin geçerli olduğunu tespit etmişlerdir. Balle ve Vaida (2002), Liberati (2007), Benarroch ve Pandey (2008),

Ram (2009) ve Altay ve Aysu (2013)’nun elde ettikleri bulgulara göre ise, söz konusu ülkelerde etkinlik hipotezi geçerlidir; mevcut ilişki negatif yönlüdür ve küreselleşme kamu harcamalarını azaltmaktadır. Bunun yanı sıra, Reis-Mourão (2007), Dreher vd. (2008), Aydoğuş ve Topçu (2013), Jettera ve Parmeter (2014) ve Sener vd. (2015)’in elde ettikleri bulgulara göre, değişkenler arasında ilişki bulunamamıştır. Gammer vd. (2008) ise, küreselleşmenin kamu büyüklüğünü etkilemediğini, fakat yabancı doğrudan yatırımların sosyal harcamalara doğru kayarak telafi hipotezini desteklediği sonucuna ulaşmıştır.

Ayrıca, 119 ülkeyi düşük ve yüksek gelir grubuna ayırarak 1972-2000 dönemini Sabit etkili panel veri analiziyle inceleyen Benarroch ve Pandey (2012), değişkenler arasında ilişki olmadığını ancak yüksek gelire sahip ülkelerde negatif ilişki olduğunu ve düşük gelir grubundaki ülkelerin dışa açıklığının eğitim harcamalarını etkileyebileceğini; 24 geçiş ekonomisi kapsamında 1990-2011 dönemi için Pedroni Eşbütünleşme ve Kao ve Johansen eşbütünleşme testlerini kullanarak inceleyen Zortuk ve Beşer (2014), demokratik yapısı güçlü geçiş ekonomilerinin telafi hipotezini kısmen desteklerken, Bosna Hersek, Ukrayna, Gürcistan ve Moldova’da kamu büyüklüğünün ticari açıklıktaki değişimlerden bağımsız olarak dış risk ile pozitif ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir.

Literatür incelendiğinde MINT ülkeleri; Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye’yi ele alan çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca, bu ülkeler için çok kırılmalı panel eşbütünleşme testi uygulanarak literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır

Tablo 1. Literatür Özeti

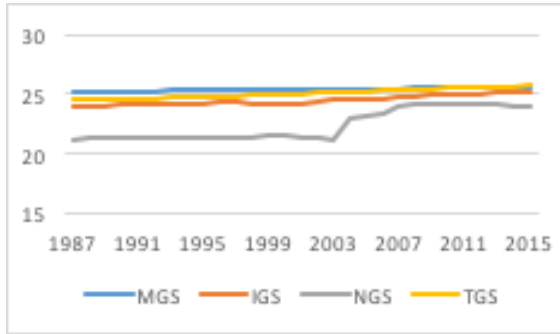
Yazar	Dönem	Yöntem	Sonuç
Balle ve Vaidya (2002)	1987-1998 / Amerika	Regresyon Yöntemi	TD→GS ⁻
Molana vd. (2004)	1948-1998 / 23 OECD ülkesi	Sims, Granger Nedensellik	TD→GS ⁺
Jeanneney ve Hua (2004)	1996-1998 / Çin	Korelasyon Analizi	TD↔GS ⁺
Liberati (2007)	1965-1975, 1975-1985 ve 1995-2005 / Avrupa ülkeleri ve Amerika, Kanada, Avusturalya, Yeni Zelanda ve Japonya	Havuzlanmış Panel Veri Sabit Etkili Panel Veri	TD→GS ⁻
Reis-Mourão (2007)	1942-2002 / Pakistan	EG Eşbütünleşme Hata Düzeltme Modeli	TD≠GS
Benarroch ve Pandey (2008)	1970-2000 / 96 ülke	Panel Granger Nedensellik Sabit Etkiler Modeli	TD←GS ^{-b} TD≠SSE TD→ES ^a
Dreher vd. (2008)	1971-2001 / 60 ülke 1990-2001 / OECD ülkeleri	Korelasyon Analizi, SUR Yöntemi	TD≠GS
Gemmel vd. (2008)	1980-1997 / 25 OECD ülke	Sabit Etkiler Modeli	TD≠GS FDI→SS
Kimakova (2009)	1980-2003 / 87 ülke	Rassal Etkiler Modeli Sabit Etkiler Modeli	TD→GS ⁺
Ram (2009)	1960-2000 / 150 ülke	Havuzlanmış Panel Veri	TD↔GS ⁻
Gadea vd (2009)	1960-2000 / İspanya	JJ Eşbütünleşme	TD→GS
Shahbaz vd (2010)	1971-2006 / Pakistan	JJ Eşbütünleşme FMOLS Yaklaşımı	TD→GS ⁺
Altay ve Aysu (2013)	1974-2010 / 17 Avrupa ülkesi	Pedroni Eşbütünleşme, Panel DOLS Tahmincisi	TD→GS ⁻ FDI→GS ⁻
Aydoğuş ve Topçu (2013)	1974-2011 / Türkiye	EG Eşbütünleşme	TD≠GS
Saenz vd (2013)	1960-2000 / İspanya	JJ Eşbütünleşme	TD→GS
Zeren ve Ergün (2013)	1970-2011 / 15 Avrupa ülkesi	EK Panel Nedensellik	TD→GS
Aregbeyen ve Ibrahim (2014)	1970-2012 / Nijerya	ARDL Sınır Testi	GS→TD
Jettera ve Parmeter (2015)	1960-2000 / 154 ülke	Havuzlanmış Panel Veri İki kuyruklu Sabit Panel Veri	TD≠GS
Genç ve Telatar (2015)	1980-2013 / Türkiye	EG Eşbütünleşme, Hata Düzeltme Modeli	TD→GS
Sener vd. (2015)	1975-2013 / Türkiye	JJ Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	TD≠GS
Taşar (2016)	1961-2014 / Türkiye	ARDL Sınır Testi	TD→GS ⁺
Tuncer (2016)	2004-2011 / Türkiye'deki 26 alt bölge	Pedroni, Kao Eşbütünleşme, Panel DOLS Tahmincisi	TD→SS ⁺ TD→SSE ⁺

Not: SS, sosyal harcamalar; SSE, sosyal güvelik harcamaları; ES; eğitim harcamaları; FDI, yabancı doğrudan yatırımlar; GS, kamu harcamaları; EG, Engle-Granger; JJ, Johansen-Juselius; a,b sırasıyla düşük ve yüksek gelirli ülkeleri ifade etmektedir.

Veri Seti ve Yöntem

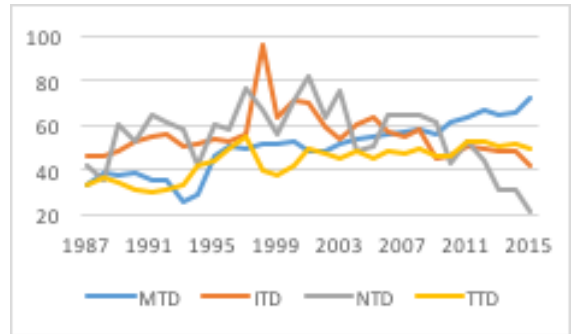
Gelişen ekonomiler arasında sayılan MINT ülkeleri için dışa açılmanın kamu harcamaları üzerindeki etkisini telafi ve etkinlik hipotezini dikkate alarak inceleyen bu çalışmada, 1987-2015 dönemi kullanılmıştır. Dışa açıklık değişkeni (TD) ithalat ve ihracat toplamının GSYİH içerisindeki payı ve kamu harcamaları (GS), nihai kamu tüketim harcamaları olarak Dünya Bankasından temin edilmiştir. Kamu harcamaları verisi logaritmik olarak analizlere dahil edilmiştir.

Ülkelere ait kamu harcamaları Şekil 1'de yer alan MGS; Meksika'nın kamu harcamalarının, IGS; Endonezya'nın kamu harcamalarının, NGS; Nijerya'nın kamu harcamalarının, TGS ise Türkiye'nin kamu harcamalarının logaritmik dönüşümlerini ifade etmektedir. Şekil 1 incelendiğinde, kamu harcamaları Nijerya hariç diğer ülkelerde birbirlerine yakın seyretmekte ve dönemler itibarıyla belirgin bir değişikliğe uğramamaktadır. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) üyesi olan Nijerya ekonomisinde, 2003 yılında yaşanan değişiklikten sonra serinin eğimi değişmektedir. 2003 yılında ülkede artmaya başlayan terör faaliyetlerinin yanı sıra, petrol güzergahlarının alt yapı ve inşaat çalışmaları için aktarılan ödenekler kamu harcamalarında önemli bir artış yaşanmasına neden olmuştur.

Şekil 1. MINT ülkelerinin Kamu Harcamaları

MINT ülkelerinin dışa açıklık değerlerini ifade eden Şekil 2'de, MTD; Meksika'nın dışa açıklığını, ITD; Endonezya'nın dışa açıklığını, NTD; Nijerya'nın dışa açıklığını, TTD ise Türkiye'nin dışa açıklığını göstermektedir. Meksika'nın ihracat ve ithalat faaliyetlerinin önemli bir kısmını coğrafi konumu etkisiyle gelişmiş ülkelerle gerçekleştirmesi, dışa açıklığının genel olarak yıllar itibarıyla artış göstermesine neden olmaktadır. Endonezya, 1997 yılında Doğu Asya bölgesinde yaşanan krizden etkilenmiş ve 1998 yılında siyasi gerginlikler meydana gelmiştir. Bu durum milli gelirden düşüş yaşanmasına neden olmuştur. İhracat ve ithalatın milli gelire oranını ifade eden dışa açıklık değerinde payda meydana gelen azalış değerinde artış yaşanması ile sonuçlanmaktadır. Nijerya genel olarak dış ticaret fazlası veren bir ülke olmasına rağmen, özellikle 2011 yılından sonra ithalatında önemli azalışlar meydana gelmiştir. Aynı zamanda 2008 petrol rafinerilerine yapılan saldırı petrol ihracatının azalmasına neden olmuştur. Türkiye'nin dışa açıklığı ise, 1997-1998 Doğu Asya krizinden etkilenmiştir. Bu dönemler haricinde ise, seride genel olarak bir değişim görülmemektedir.

Şekil 2. MINT ülkelerinin Dışa açıklığı

Panel veri analizleri zaman ve kesit boyutlarından meydana geldiği için bir ülkede meydana gelen şokun diğer ülkelerde bir etki meydana getirmesi küreselleşen ekonomik faaliyetlerde beklenmektedir. Bu durumun istatistiksel olarak analiz edilmesi amacıyla serilerin yatay kesit bağımlılığına sahip olmadığını ifade

eden H_0 hipotezi test edilmektedir. Bu amaçla literatüre ilk katkıyı Lagrange çarpan (LM) testi ile yapan Breusch ve Pagan (1980) tarafından önerilen model, denklem 1 yardımıyla gösterilmektedir. Denklemde, $\hat{\rho}_{ij}$ her bir kesit için hesaplanan hata terimleri korelasyon katsayısını ifade eder.

$$CD_{LM1} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (1)$$

Breusch ve Pagan (1980)'nin geliştirdiği yatay kesit bağımlılığı testi ile Pesaran (2004)'nin geliştirdiği yatay kesit bağımlılığı testi Monte Carlo çalışmaları ile karşılaştırıldığında, küçük örneklerde serilerin birim kök içermesi veya kırılmaya sahip olması durumunda Pesaran (2004)'nin testinin daha güçlü sonuçlar verdiği gözlenmiştir (Pesaran, 2004, s.1). N ve T geniş olduğunda da yatay kesit bağımlılığının olmadığını ileri süren sıfır hipotezini test etmek için denklem 2 ile ifade edilen CD_{LM2} kullanılabilir.

$$CD_{LM2} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1)} \quad (2)$$

CD_{LM2} testinde N geniş olduğu durumda bozulmalar meydana gelmektedir. Pesaran (2004) aynı çalışmada, N geniş olduğu durumda yatay kesit bağımlılığını test etmek amacıyla ağırlıklandırma matrisini küçük örnekler için kullanıma uygun hale getirmiştir (Pesaran, 2004, s.5).

$$CD_{LM3} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (\hat{\rho}_{ij}) \right)} \quad (3)$$

Pesaran vd (2008), Pesaran (2004) CD testinin tutarsız sonuçlar verdiği durumlarda daha tutarlı sonuçlar veren yeni bir test önermektedirler. Bu test, $T \rightarrow \infty$ sonra $N \rightarrow \infty$ olduğunda tutarlı sonuçlar vermektedir. Düzeltilmiş CD_{LM4} test istatistiği denklem 4 yardımıyla ifade edilmektedir:

$$CD_{LM4} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v_{Tij}^2}}} \quad (4)$$

Panel veri analizlerinde yatay kesit bağımlılığının yanı sıra, eğim katsayısının homojen olduğunu iddia eden H_0 hipotezi, heterojenliği kabul eden karşıt hipoteziyle sınanmaktadır. Pesaran ve Yamagata (2008)'nin çalışmalarında homojenlik testi için önerdiği istatistikler ($\tilde{\Delta}$ ve $\tilde{\Delta}_{adj}$ testleri), Swamy (1970)'nin çalışmasına dayanmaktadır. Monte Carlo

sonuçları, T ve N'nin farklılık gösterdiği durumlarda $\tilde{\Delta}_{adj}$ testinin boyut ve güç özelliklerinin daha güçlü sonuçlar verdiğini göstermektedir (Pesaran ve Yamagata, 2008, s.50-57).

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right),$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{S} - E(\tilde{z}_{IT})}{\sqrt{Var(\tilde{z}_{IT})}} \right) \quad (5)$$

Çalışmada ayrıca ikinci nesil birim kök testleri olarak adlandırılan yatay kesit bağımlılığı dikkate alan CADF ve PANIC birim kök testleri kullanılmıştır. CADF birim kök testi, Pesaran (2006) tarafından Im, Pesaran ve Shin (2003) (IPS) çalışmasının yatay kesit bağımlılığını dikkate alınmasıyla geliştirilmiştir. Temel olarak, her bir kesit için ADF istatistiğini hesaplayarak kesitler için birim kökün varlığını tespit etmektedir. Aynı zamanda elde edilen CADF birim kök testlerinin aritmetik ortalamasını alarak, panel için birim kökün varlığını CIPS istatistiği yardımıyla belirlenmektedir ve $N > T$ ve $T > N$ olduğu durumlarda tutarlı sonuçlar vermektedir. Elde edilen sonuçlar, Pesaran (2006) çalışmasında yer alan tablo kritik değerleri ile karşılaştırılmaktadır.

Serilerin durağanlık ve kendine ait özelliklerini belirlemede kullanılan PANIC (Panel Analysis of Nonstationarity in Idiosyncratic and Common Components) birim kök testi, Bai ve Ng (2004) tarafından geliştirilmiştir. Bai ve Ng (2004)'nin çalışması, ADF birim kök testini panel veriler için uygulayan Maddala ve Wu (1999)'nun çalışmasına dayanmaktadır. Bu çalışmada, Choi (2001) ve Maddala ve Wu (1999)'nun çalışmaları $N \rightarrow \infty$ için geliştirilmiştir. Bu test ortak faktör yapısını dikkate alarak, yatay kesit bağımlılığı altında değişenlerin birim köke sahip olduğunu araştırmaktadır. Aynı zamanda heterojenliğe izin veren bu test, dengesiz panel verileri için de kullanılabilir.

Westerlund (2006), panel regresyonun deterministik bileşenlerinde yapısal değişikliğe uyum sağlayan eşbütünleşmenin olduğunu belirten sıfır hipotezini, eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade eden alternatif hipotezine karşı sınanmasını önermektedir. McCoskey ve Kao (1998)'nin geliştirdiği LM testine dayanan bu test yatay kesit bağımlılığı dikkate almakta ve $T \rightarrow \infty$ sonra $N \rightarrow \infty$ iken, standart normal dağılıma yaklaşmaktadır. Bunun yanı sıra, her bir kesit için

kırılmanın olmadığı durum ve sabitli ve/veya trendli modelde kırılmanın olduğu durum için analiz yapılabilmektedir ve her bir kesit için kırılma tarihlerini belirleyebilmektedir. Monte Carlo analizi sonuçları, testin küçük ve büyük örnekler için de etkin sonuçlar verdiğini göstermektedir.

Westerlund (2006) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testi, denklem 6,7,8 yardımıyla uygulanmaktadır (Narayan ve Smyth, 2008, s.2336).

$$HCE = \theta_j + \delta_{it} Y_{it} + e_{it} \quad (6)$$

$$e_{it} = r_{it} + u_{it} \quad (7)$$

$$r_{it} = r_{it-1} + \phi_i u_{it} \quad (8)$$

$j=1, \dots, M_i+1$ yapısal kırılma sayısını ifade etmektedir. Bu test T_{i1}, \dots, T_{iN} tarihleri için maksimum M_i kırılma veya M_i+1 rejim kırılmasına izin vermektedir.

Eşbütünleşme ilişkisine sahip olan fonksiyon için her bir ülkeye ilişkin katsayı hesaplanmasına olanak veren CCE (Common Correlated Effects) katsayı tahmincisi kullanılmıştır. Pesaran (2006) tarafından geliştirilen ve ortak faktör yapısını kullanan bu tahminci, yatay kesit bağımlılığı altında homojen ve heterojen modellerde kullanılabilir. Tahminci, $T < N$, $T > N$ ve ya T ve N nin sabit olduğu durumlarda da tutarlı sonuç vermektedir.

CCE tahmincileri, CCEMG (Common Correlated Effects Mean Group) ve CCEP (Common Correlated

Effects Pooled) olmak üzere iki farklı tahmin gerçekleştirilmesine imkan vermektedir. CCEMG tahmincisi, kesitlerin CCE tahminleri \hat{b}_i lerin basit ortalamasından oluşmaktadır (Pesaran, 2006, s.982).

$$\hat{b}_{CCEMG} = N^{-1} \sum_{i=1}^N \hat{b}_i \quad (9)$$

CCEP tahmincisini gösteren denklem d de ise, θ $1/N$ e eşit olan ağırlıklandırmayı ifade etmektedir.

$\theta_i = \sigma_i^{-2} / \sum_{i=1}^N \sigma_i^{-2}$ denkleminde elde edilmektedir (Pesaran, 2006, s.986).

$$\hat{b}_{CCEP} = \left(\sum_{i=1}^N \theta_i X_i' \bar{M}_\omega X_i \right)^{-1} \left(\sum_{i=1}^N \theta_i X_i' \bar{M}_\omega y_i \right) \quad (10)$$

Ampirik Sonuçlar

MINT ülkelerinin kamu harcamaları ve dışa açıklık serilerinde testleri kullanılarak yatay kesit bağımlılığı test edildiğinde H_0 hipotezi reddedilmiştir. Tablo 2 yardımıyla gösterilen sonuçlara göre, seriler yatay kesit bağımlılığına sahiptir. Bu durumda, bir ülkede meydana gelen bir şokun diğer ülkeleri etkilediği söylenebilir. Bu nedenle serilerde birim kökün varlığı, yatay kesit bağımlılığı dikkate alan CADF ve PANIC panel birim kök testleri yardımıyla araştırılmıştır.

Tablo 2. Yatay Kesit Bağımlılığının Test Edilmesi

Test stat.	Constant		Constant + Trend	
	GS	TD	GS	TD
	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic
CD_{LM1}	21.03*	24.01*	23.12*	27.63*
CD_{LM2}	4.34*	5.19*	4.94*	6.24*
CD_{LM3}	-2.99*	-3.59*	-2.95*	-3.52*
CD_{LM4}	8.04*	4.57*	7.61*	4.54*

Not: *, %1 anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.

Tablo 3'de yer alan CADF birim kök testi sonuçlarına göre, değişkenler serisi sabitli ve trendli modelde I(0) seviyesinde durağan iken, sabitli modelde I(1) seviyesinde durağandır. Eşbütünleşme testinin uygulanabilmesi için serilerin I(1) seviyesinde durağan olması

gerekmektedir. Serilerin sabitli ve sabitli ve trendli modellerinden elde edilen sonuçlar değişiklik gösterdiği için birim kökün varlığı PANIC birim kök testi yardımıyla da araştırılmıştır.

Tablo 3. CADF Birim Kök Testi

Ülkeler	I(0)		I(1)	
	Sabitli	Sabitli+Trendli	Sabitli	Sabitli+Trendli
GS				
Meksika	-2.87	-0.86	-2.23	-2.29
Endonezya	-2.39	-2.48	-2.98***	-3.04
Nijerya	-2.26	-3.01	-3.93**	-3.87**
Türkiye	-1.06	-3.95**	-5.10*	-4.87***
CIPS İstatistiği	-2.15	-2.58***	-3.56*	-3.52*
TD				
Meksika	0.03	-3.46**	-3.83**	-
Endonezya	-2.20	-3.77**	-4.32*	-
Nijerya	-0.21	-2.46	-3.85**	-
Türkiye	-1.44	-3.29***	-3.58**	-
CIPS İstatistiği	-0.96	-3.24*	-3.89*	-

Not: Maksimum gecikme uzunluğu 3 olarak alınmış ve optimal gecikme uzunlukları, SCI göre belirlenmiştir. *, %1 anlamlılık seviyesini ifade etmektedir. CADF istatistiği kritik değerleri, sabitli modelde Pesaran (2007, s.275), sabit ve trendli modelde Pesaran (2007, s.276); CIPS istatistiği kritik değerleri, sabitli modelde Pesaran (2007, s.280) ve sabit ve trendli modelde Pesaran (2007, s.281) çalışmasında elde edilmiştir.

PANIC birim kök testinin sonuçları tablo 4 de gösterilmektedir. Elde edilen bulgulara göre, her iki seri, sabitli ve sabitli ve trendli modellerinde birinci

farkında (I(1)) durağandır. Sonuç olarak, ele alınan değişkenlerin I(1) seviyesinde durağan olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4. PANIC Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Test İstatistiği	I(0)		I(1)	
		Sabitli	Sabit+Trendli	Sabitli	Sabit+Trendli
GS	$Z_{\hat{\epsilon}}^c$	-0.77	-0.32	4.45*	3.83*
	$P_{\hat{\epsilon}}^c$	4.90	6.74	25.81*	23.32*
TD	$Z_{\hat{\epsilon}}^c$	-0.78	0.27	6.00*	6.00*
	$P_{\hat{\epsilon}}^c$	4.88	9.05	32.00*	32.00*

Not: $P_{\hat{\epsilon}}^c$ Maddal ve Wu (1999); $Z_{\hat{\epsilon}}^c$ Choi (2001) tarafından önerilen istatistikleri temsil etmektedir. PANIC birim kök için maksimum ortak faktör sayısı 1 olarak, maksimum gecikme uzunluğu 3 olarak alınmıştır. *, %1 anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.

Dışa açılmanın kamu harcamaları üzerindeki etkisine (GS=f(TD)), ilişkin yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testi sonuçları tablo 5'de yer almaktadır. Elde

edilen bulgular sonucunda, H_0 hipotezleri reddedilmiş ve GS=f(TD) fonksiyonun yatay kesit bağımlılığına sahip, heterojen bir model olduğu belirlenmiştir.

Böylelikle eşbütünleşme ilişkisini belirlemek için yapısal kırılmalı ve kırılmasız eşbütünleşme testi yapılmasına imkan veren ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Westerlund (2006) panel eşbütünleşme testi kullanılmıştır.

Tablo 5. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testi Sonuçları

Test İstatistiği	Statistic	p-value
CD_{LM1}	47.820	0.000
CD_{LM2}	12.072	0.000
CD_{LM3}	6.241	0.000
CD_{LM4}	7.343	0.000
$\hat{\Delta}$	7.667	0.000
$\hat{\Delta}_{adj}$	8.082	0.000

Panel eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, seriler yapısal kırılmalı ve kırılmasız modellerde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ileri süreren H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Bu durum, yapısal kırılmalar dikkate alındığı ve alınmadığı modellerde $GS=F(TD)$ fonksiyonunun eşbütünleşme ilişkisine sahip olduğunu göstermektedir. Böylelikle, kamu harcamaları ve dışa açıklığın uzun dönemde birlikte hareket ettikleri söylenebilir.

Tablo 6. Çok Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Model	İstatistik	Bootstrap p-değeri
Kırılmasız sabitli model	5.354	0.105
Kırılmasız sabitli ve trendli model	1.840	0.274
Sabitte kırılma	13.373	0.403
Sabit ve trendde kırılma	-44.652	0.867

Not: Bootstrap olasılık değerleri 10.000 tekrarlı dağılımdan elde edilmiştir. Maksimum kırılma sayısı 3 olarak alınmıştır. Asimptotik olasılık değerleri, standart normal dağılımdan elde edilmiş ve ortak faktör sayısı 1 olarak alınmıştır.

Söz konusu fonksiyon heterojen olduğu için ülkelere ait katsayı tahminlerinin elde edilmesi amacıyla CCE katsayı tahmincisi kullanılmış ve MINT ülkelerinde geçerli olan hipotez belirlenmeye çalışılmıştır. Sabitli ve sabitli ve trendli modeller için ülkelerin kırılma tarihleri incelendiğinde, genel olarak ülkelerin küresel krizlerden etkilediği gözlemlenmiştir. Bu krizlerin özellikleri ve meydana geldiği coğrafi bölge farklılaşmaktadır. Ancak gelişmekte olan ülkelerde 1980'li

yıllardan itibaren yoğun olarak artmaya başlayan küreselleşme hareketleri, ülkelerin birbirleri ile olan ekonomik faaliyetlerinde artış yaşanmasına neden olmaktadır. Bu durumda, ülkelerde meydana gelen finansal veya ekonomik değişiklikler diğer ülkelerde de etkisinin göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelere oluşan MINT ülkelerinde de yaşanan küresel krizlerin etkilerinin görülmesi literatürde görülen bir sonuçtur.

Tablo 7. Kırılma Tarihleri

Ülke	Sabit kırılma			Sabit ve trendde kırılma		
	1992	2005	2010	1992	2001	-
Meksika	1992	2005	2010	1992	2001	-
Endonezya	1991	2002	2007	1992	1998	2008
Nijerya	2003	2008	-	1998	2003	2009
Türkiye	1997	2003	2008	1995	2005	-

Eşbütünleşme ilişkisine sahip ülkelerin dışa açıklığının kamu harcamaları üzerindeki etkisinin anlamlılığı ve işareti CCE katsayı tahmincisi kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, MINT ülkelerinin katsayı değerleri işaret olarak farklılaşmasına rağmen istatistiksel olarak anlamlıdır. Meksika ve Türkiye için dışa açıklığın kamu harcamalarına pozitif yansıdığını ifade eden telafi hipotezinin geçerli olduğu; Endonezya ve Nijerya için bu etkinin negatif olduğunu ifade eden etkinlik hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 8. Eşbütünleşme Tahmincileri

Ülker	Katsayı Değeri	t istatistiği
Meksika	0.0034821	1.62***
Endonezya	-0.0059868	-3.98*
Nijerya	-0.0106205	-2.96*
Türkiye	0.0064395	1.83***

Not: *** ve *, sırasıyla %10 ve %1 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.

Sonuç

Küreselleşen dünyada, dış ticaret faaliyetleri özellikle gelişmekte olan ülkelerde önemli bir yere sahiptir. Ancak ülkelerin dışa açılması, beraberinde birçok risk getirmektedir. Ülkelerin dışa açıklığının artmasıyla birlikte meydana gelen risklerin ve zararların devlet tarafından karşılanacağını ileri süren telafi hipotezi, söz konusu ilişkinin yönünün pozitif olduğunu ifade etmektedir. Bu ilişkinin yönünün negatif olduğu görüşüne dayanan etkinlik hipotezine göre ise, devlet gelirlerini, vergi ve borçlanma kanalı ile oluşturduğu için dışa açılmadan kaynaklanan kayıpların devlet tarafından telafi edilmesi ülke içinde refah kaybının yaşanmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada, dünyanın gelişen ekonomileri arasında sayılan ve coğrafi

konum olarak önemli bir yere sahip olan MINT ülkeleri için dışa açılmanın kamu harcamaları üzerindeki etkisi, 1987-2015 dönemi kullanılarak Çok Kırılmalı Panel Eşbütünleşme testi yardımı ile incelenmiştir.

Eşbütünleşme testleri genel olarak değişkenler I(1) seviyesinde durağan olduğunda uygulanmaktadır. Bu nedenle serilere öncelikle birim kök testleri uygulanmış ve yatay kesit bağımlılığı dikkate alan CADF ve PANIC birim kök testleri sonucunda değişkenlerin I(1) seviyesinde durağan olduğu belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan $GS=f(TD)$ fonksiyonu, yatay kesit bağımlılığına ve heterojen yapıya sahip olduğu için bu özellikleri dikkate alan eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Bu test, yapısal kırılmanın olduğu ve olmadığı durumda eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilebilmesine imkan vermektedir. Elde edilen sonuçlar, her iki durumda da değişkenlerin eşbütünleşik olduğunu göstermektedir. MINT ülkelerinde telafi ve etkinlik hipotezlerinden hangisinin geçerli olduğuna karar verebilmek için yapılan CCE katsayı tahmincisine göre, Meksika ve Türkiye'de değişkenler arasında pozitif ilişki bulunmuştur; dış ticaret faaliyetlerinden kaynaklanan risk kamu harcamaları ile giderilmektedir ve bu durumda telafi hipotezi geçerlidir. Ancak, Endonezya ve Nijerya için değişkenler arasında negatif ilişki söz konusudur; dış ticaret faaliyetleri kamu harcamalarını olumsuz etkilemektedir ve etkinlik hipotezi geçerlidir. Tablo 9'da yer alan 2015 ihracat ve ithalat rakamları incelendiğinde, elde edilen sonuçlar desteklenmektedir. Ülkelerin dış ticaret faaliyetlerinde kamu kurumları tarafından desteklenmesi dış ticaret faaliyetlerini olumlu etkilemekte ülkenin ekonomik gelişimine yansımaktadır. Ayrıca yapılan araştırmalar, ülkelerin dış ticaret faaliyetlerinin artmasının turizm vb. diğer ekonomik faaliyetlerine de olumlu yansıdığını göstermektedir.

Tablo 9. MINT Ülkelerinin İthalat ve İhracat Dünya Sıralamaları

Ülkeler	Mal Ticareti		Ticari Hizmetler	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
Meksika	13	12	39	33
Endonezya	30	30	41	32
Nijerya	50	51	96	41
Türkiye	31	21	26	39

Kaynak: Dünya Ticaret Örgütü

Kaynakça

- Altan, A. ve Aysu, A. (2013). Etkinlik ve Telafi Edici Etki Hipotezi: Seçilmiş Ülkeler Üzerine Ampirik Bir İnceleme. *TİSK Akademi*, 1, 130-154.
- url'si. <http://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=3&sid=b1746d2f-9c4c-498a-a9a5-9cc7731837a8%40sessionmgr4006>, Erişim Tarihi 27 Ekim 2017
- Aregbeyen, O., Ibrahim, T. M. (2014). Trade Openness-Government Size Nexus: Compensation Hypothesis Considered for Nigeria. *Journal of Reviews on Global Economics*, 3, 364-372. url'si. <http://lifescienceglobal.com/pms/index.php/jrge/article/view/2417>, Erişim Tarihi 26 Temmuz 2017
- Aydogus, I., Topcu, M. (2013). An Investigation of Co-Integration and Causality between Trade Openness and Government Size in Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(2), 319-323. url'si. <http://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/viewFile/406/pdf>, Erişim Tarihi 26 Temmuz 2017
- Bai, J., Ng, S. (2004). A Panic Attack on Unit Roots and Cointegration. *Econometrica*, 72 (4), 1127-1177. doi: 10.1111/j.1468-0262.2004.00528.x
- Balle, F., Vaidya, A. (2002). A Regional Analysis of Openness and Government Size. *Applied Economics Letters*, 9 (5), 289-292. doi: 10.1080/13504850110067450
- Benarroch, M., Pandey, M. (2012). The Relationship between Trade Openness and Government Size: Does Disaggregating Government Expenditure Matter?. *Journal of Macroeconomics*, 34, 239-252. doi: 10.1016/j.jmacro.2011.11.002
- Breusch, T. S., Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification In Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253. doi: 10.2307/2297111
- Cameron, D. R. (1978). The Expansion of the Public Economy. *American Political Science Review*, 72(4), 1243-1261. doi: 10.2307/1954537
- Choi, I. (2001). Unit Root Tests for Panel Data. *Journal of International Money and Finance*, 20(2), 249-272. doi: 10.1016/S0261-5606(00)00048-6
- Dreher, A., Sturm, J. E., Ursprung, H. W. (2008). The Impact of Globalization on the Composition of Government Expenditures: Evidence from Panel Data. *Public Choice*, 134(4), 263-292. doi: 10.1007/s11127-007-9223-4
- Gadea, M. D., Sabate, M., Saenz, E. (2009). The Relationship between Trade Openness and Public Expenditure. The Spanish Case, 1960-2000. *DTE-CONZ*, 6, 1-50. doi: 10.1177/0015732513515987
- Gemmel, N., Kneller, R., Snaz, I. (2008). Foreign Investment, International Trade and the Size and Structure of Public Expenditures. *European Journal of Political Economy*, 24, 151-171. doi: 10.1016/j.ejpoleco.2007.06.004
- Genç, M. C., Telatar, O. M. (2015). Telafi Hipotezi Türkiye için Geçerli mi?. *International Conference on Eurasian Economies*, 437-444. url'si. <https://www.avekon.org/papers/1380.pdf>, Erişim Tarihi 26 Temmuz 2016
- Jeannaney, S. G., Hua, P. (2004). Why do more Open Chinese Provinces have Bigger Governments?. *Review of International Economics*, 12(3), 525-542. doi: 10.1111/j.1467-9396.2004.00465.x
- Jettera, M., Parmeter, C. F. (2015). Trade Openness and Bigger Governments: The Role of Country Size Revisited. *European Journal of Political Economy*, 37, 49-63. doi: 10.1016/j.ejpoleco.2014.11.001
- Kimakova, A. (2009). Government Size and Openness Revisited: The Case of Financial Globalization. *KYKLOS*, 62(3), 394-406. doi: 10.1111/j.1467-6435.2009.00442.x

- Liberati, P. (2007). Trade Openness, Capital Openness and Government Size. *Journal of Public Policy*, 27 (2), 215-247. doi: 10.1017/S0143814X07000670
- Maddala, G. S., Wu, S. (1999). A Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data and a New Simple Test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(1), 631-652. doi: 10.1111/1468-0084.0610s1631
- McCoskey, S., Kao, C. (1998). A Residual-Based Test of the Null of Cointegration in Panel Data. *Econometric Reviews*, 17, 57-84. doi: 10.1080/07474939808800403
- Molana, H., Montagna, C., Violato, M. (2004). On the Causal Relationship between Trade Openness and Government Size: Evidence from 23 OECD Countries. *University of Dundee. Discussion Paper*, 164, 1-18. doi: 0.2139/ssrn.716164
- Narayan, P. K., Smyth, R. (2008). Energy Consumption and Real GDP in G7 Countries: New Evidence from Panel Cointegration with Structural Breaks. *Energy Economics*, 30, 2331-2341. doi: 10.1016/j.eneco.2007.10.006
- Peacock, A. T., Wiseman, J. (1967). *The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom*. Princeton University Press. url'si. <http://www.nber.org/bosoks/peac61-1>
- Pesaran M. H. (2004). *General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels*. Cambridge Working Papers in Economics No. 435, University of Cambridge, and CESifo Working Paper Series No. 1229. doi: 10.17863/CAM.5113
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multifactor Error Structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012. doi: 10.1111/j.1468-0262.2006.00692.x
- Pesaran, M. H., Ullah, A., Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence. *Econometrics Journal*, 11, 105-127. doi: 10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x
- Pesaran, M. H., Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142, 50-93. doi: 10.1016/j.jeconom.2007.05.010
- Ram, R. (2009). Openness, Country Size, and Government Size: Additional Evidence from a Large Cross-Country Panel. *Journal of Public Economics*, 93, 213-218. doi: 10.1016/j.jpubeco.2008.04.009
- Reis Mourão, P. (2007). Has Trade Openness Increased all Portuguese Public Expenditures? A Detailed Time-Series Study. *Financial Theory and Practice*, 31,(3), 225-247. url'si., Erişim Tarihi 26 Ekim 2017
- Rodrik, D. (1998). Why do more Open Economies have Bigger Governments?. *The Journal of Political Economy*, 106(5), 997-1032. doi: 10.1086/250038
- Sáenz, E., Sabaté, M., Gadea, M. D. (2013). Trade Openness and Public Expenditure. The Spanish Case, 1960-2000. *Public Choice*, 154, 173-195. doi: 10.1007/s11127-011-9841-8
- Sener, S., Bayrakdar, S., Hacıoğlu, V. (2015). The Analysis for the Validity of Compensation and Efficiency Hypotheses in Turkey between 1975 and 2013. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195, 624-631. doi: 10.1016/j.sbspro.2015.06.143
- Shahbaz, M., Rehman, H. U., Amir, N. (2010). The Impact of Trade and Financial-Openness on Government Size: A Case Study of Pakistan. *Journal of Quality and Technology Management*, 6 (1), 105-118. url'si. <http://www.citlahore.edu.pk/Papers/430-8589027356946163028.pdf>, Erişim Tarihi 28 Temmuz 2016
- Taşar, İ. (2016). Türkiye'de Etkinlik ve Telafi Edici Etki Hipotezlerinin Geçerliliğinin Test Edilmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 15-22. url'si. <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/download/article-file/264632>, Erişim Tarihi 26 Ekim 2017

- Tuncer, G. (2016). Telafi Hipotezinin Türkiye'de Geçerliliği: Bölgesel Panel Veri Analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 48, 144-154. url'si. <http://dergipark.gov.tr/dpusbe/issue/26800/283338>, Erişim Tarihi 29 Temmuz 2016
- Wagner, A. (1883). *Three Extracts on Public Finance*. Musgrave, A.R., Peacock, A.T., (ed.) (1967), *Classics in the Theory of Public Finance*. doi: 10.1007/978-1-349-23426-4_1
- Westerlund, J. (2006). Testing for Panel Cointegration with Multiple Structural Breaks. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 68 (1), 101-132. doi: 10.1111/j.1468-0084.2006.00154.x
- Zeren, F., Ergün, S. (2013). Ticari Açıklık ve Kamu Büyüklüğü İlişkisi: Panel Nedensellik Testi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(4), 229-240. url'si. <http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniiibd/article/view/1025009567/1025007794>, Erişim Tarihi 29 Temmuz 2016
- Zortuk, M., Beşer, B. (2014). Dışa Açıklık ve Demokratik Yapının Kamu Kesimi Büyüklüğü Üzerindeki Etkisi: Rodrik Hipotezine Geçiş Ekonomilerinden Kanıt. *Ege Akademik Bakış*, 14 (3), 345-359. doi: 10.21121/eab.2014318022

Teknolojik Belirleyicilik, Minimal Etki ve Bilişsel Çelişki Kuramları Bağlamında Gerçek Ötesi Kavramı

The Notion of Post-Truth in the Context of Technological Determinism, Minimal Effects and Cognitive Dissonance Theories

Dr. Öğr. Üyesi Şenay Yavuz Görkem

Başvuru Tarihi: 16.03.2018

Kabul Tarihi: 29.11.2018

Öz

Bu çalışmada, nesnel gerçeklerin belirli bir konu üzerinde kamuoyunu belirlemede duygulardan ve kişisel kanaatlerden, daha az etkili olması ve bireylerin nesnel gerçeklikleri görmezden gelerek belirli bir öznel gerçekliğe inatla bağlı kalması olarak tanımlanan gerçek ötesi kavramı teorik olarak incelenmektedir. Bu inceleme, siyasal iletişim bağlamında ve McLuhan tarafından geliştirilen teknolojik belirleyicilik kuramı, Klapper tarafından geliştirilen minimal etki kuramı ve Festinger tarafından geliştirilen bilişsel çelişki kuramı temel alınarak yapılmaktadır. Teknolojik belirleyicilik kuramı, günümüz iletişim teknolojileri ile değişen insan hayatının, insani değer ve pratiklerin, internet ve sosyal medya ile evrim geçiren bilgiye ulaşma, haber alma, kendini ifade etme ve iletişim kurma biçimlerinin nesnel gerçekliğin önemini azaltarak öznel gerçekliği vurgulaması ve gerçek ötesine ivme kazandırmasını açıklamak için çerçeve olarak kullanılmaktadır. Klapper'ın minimal etki kuramı, insanların sadece kendi fikir, inanç ve tutumları ile uyuşan mesajları arama, kabul etme ve hatırlama eğilimini, bugünün medya çeşitliliği ortamında ve bireylerin gelişmiş haber kaynaklarını kişiselleştirebilme becerilerinin etkilerini dikkate alarak incelemek ve gerçek ötesi kavramı ile ilişkilendirmek için çalışmaya dâhil edilmiştir. Festinger'ın bilişsel çelişki kuramı ise insanların neden gerçek ötesine meylettikleri konusunda bir anlayış geliştirmek için kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gerçek Ötesi, Teknolojik Belirleyicilik, Minimal Etki, Bilişsel Çelişki, Siyasal İletişim, Sosyal Medya

Abstract

In this paper, the notion of post truth, defined as the circumstances in which objective facts are less influential in shaping public opinion than appeals to emotion and personal belief, and the persistence of individuals for sticking with subjective facts by ignoring objective facts is analyzed theoretically. This analysis uses political communication as the context and takes technological determinism theory developed by McLuhan, minimal effects theory by Klapper and cognitive dissonance theory by Festinger as the basis. Technological determinism theory is used as a frame for explaining how the changes that information technologies of today trigger in human life, value and practices and the evolution of seeking information, receiving information, expressing oneself and communicating through the internet and social media, devalue subjective reality and accelerate post truth. Klapper's minimal effect theory was included to investigate the tendency of individuals to seek, accept and retain information that is in line with their ideas, beliefs, and attitudes in today's environment of media variety and by taking the increased ability of individuals to personalize media sources in order to associate these factors with post truth. Festinger's cognitive dissonance theory was used to explain why people show a tendency for post truth.

Keywords: Post Truth, Technological Determinism, Minimal Effects, Cognitive Dissonance, Political Communication, Social Media

Giriş

Yalan söylemenin gerçeği zenginleştirmek, geliştirmek, allayıp pullamak, gerçeği şekillendirmek, eğip bükmek, yumuşatmak, gölgelemek, gerçeği törpülemek, esnetmek ve yeniden çerçeveleme gibi kavramlarla ifade edildiği, gerçek ve yalan ayrımının şiirsel gerçek, nüanslı gerçek, alternatif gerçek, yaratıcı gerçek, neo-gerçek, yumuşak gerçek, hafif gerçek gibi üçüncü bir grup ile muğlaklaştırıldığı (Keyes, 2017, ss. 25-26) günümüzün post-modern dünyasında gerçek ötesi kavramı akademik dünyanın ilgisini çeken bir kavram haline gelmiştir. Oxford Sözlüğü'nün kelimeyi İngilizcede 2016 yılının kelimesi olarak seçmesi ile birlikte bu ilgi daha da gözle görülür bir hal almıştır.

Oxford Sözlüğü gerçek ötesi kavramını “nesnel hakikatlerin belirli bir konu üzerinde kamuoyunu belirlemede duygulardan ve kişisel kanaatlerden daha az etkili olması durumu” olarak tanımlamıştır; kelimenin yılın kelimesi olarak seçilmesinin sebebi ise İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılması için düzenlenen ve kısaca Brexit olarak bilinen referandum ve Amerika'da Donald Trump'ın seçilmesi ile sonuçlanan başkanlık seçimlerinde gerçek sonrası kelimesinin kullanma sıklığının artması olarak açıklanmıştır (<https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>). Gerçek ötesi kavramı özellikle siyasal alanda sıklıkla kullanılmakta ve bireylerin oy verme davranışlarının nesnel gerçeklikten ziyade kişisel kanaatler ve duygular doğrultusunda gerçekleştiği vurgulanmakta, bu durum ise günümüz post-modern dünyasının yarattığı yeni bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Oy verme davranışı gibi bireylerin sadece birebir deneyimleri aracılığıyla edindikleri bilgilerin karar verme sürecini yönlendirmedi yetersiz kaldığı durumlarda nesnel gerçeklikle ulaşmakta kullandıkları temel aracın çeşitli medya araçları olduğu ve yine medya aracılığı ile bir konu ilgili kişisel kanaatlerinin ve duygu durumlarının etkilenebileceği düşünüldüğünde gerçek sonrası kavramının iletişim çalışmaları ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada gerçek ötesi olgusu ve günümüzdeki popülerliği, McLuhan'ın iletişim araçlarının icadının insan yaşamında neden olduğu değişikliklere vurgu yapan teknolojik belirleyiciliği üzerinden ve “araç mesajdır” ifadesi ile özetlenen, kullanılan iletişim

aracının önemi üzerinden açıklanmaktadır. Joseph Klepper'ın 1950'li yılların sonlarında geliştirdiği minimal etki kuramı ve Leon Festinger'ın yine aynı yıllarda geliştirdiği bilişsel çelişki kuramları da kavramı açıklamada temel alınmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı gerçek ötesi olgusunun sunulduğu gibi modern çağa ait bir olgu olmadığını, ancak yeni iletişim teknolojileri ve dolayısı ile gelişen haberleşme, bilgiye ulaşma ve iletişim kurma biçimleri gerçek ötesine ivme kazandırdığı için bu olgunun daha merkezi ve önemli bir rol oynamaya başladığını, iletişim teorileri temelinde göstermek ve gerçek ötesi algının oluşturulma sürecine ışık tutmaktır. Bu çaba, günümüzde kamuoyunun oluşmasında nesnel gerçeklerin önemini kaybetmesine ve öznel gerçeklerin gücünün artmasına sebep olan faktörlerin incelenmesini içermektedir. Çalışmanın, bu bağlamda özellikle siyasal iletişim kampanyalarının tasarlanması ve yönetilmesi sürecine teorik olarak katkı sağlaması beklenmektedir. Gerçek ötesi olgusu, son yıllarda çok tartışılan bir olgu olmasına rağmen Türkiye'de bu konuda yayın yok denecek kadar azdır; çalışma bu nedenle iletişim alanına katkı sağlamak, yeni ve güncel bir çalışma alanına dikkat çekmek açısından potansiyel taşımaktadır.

McLuhan'ın Teknolojik Materyalizmi ve Gerçek Ötesi

McLuhan medya araçlarının insanların algısını ve yaşam şeklini değiştirdiğini öne sürmekte, insanlar medya araçlarını icat ettikçe bu araçların da insanları bir anlamda icat ettiğini savunmaktadır. McLuhan, kültürümüzün iletişim kurma biçimimize göre şekillendiğini, iletişim araçlarındaki gelişmelerin bazı becerileri ve duyuları ön plana, bazılarını ise ıskartaya çıkardığını önermekte ve bu bakış açısı ile insanlık tarihini dört evreye ayırmaktadır. Birinci evre insanların şartlar gereği duyma yetilerinin güçlendiği, beynin nitel, uzamsal-dokunsal ve müziksel düşünmeden sorumlu sağ kısmının algıya hâkim olduğu kabile çağıdır. Sözlü kültürün egemen olduğu, hitabet gücünün önem kazandığı ve yazı olmadığı için hafızanın mecburi olarak geliştiği bu çağı alfabenin bulunması ile birlikte edebiyat çağı izlemiş ve duyma kadar görme de önemli hale gelmiştir; bu dönemde sol beyin ve nicel düşünce merkezi hale gelmiş, matematik, bilim ve felsefe gibi analitik düşünce gerektiren alan-

lar gelişmeye başlamıştır. Gutenberg'in matbaayı icat etmesi ile birlikte görselliğin merkezi konumu daha da ivme kazanmış, kitap ve okuyucu sayısı arttıkça bireyselleşme eğilimi artmış, ancak hafızamızı kitaplara emanet etme lüksümüz olduğu için hafıza gücümüz zayıflamıştır. Aynı zamanda, bu dönemde düşüncelerin basılabilmesi ve kitlelere ulaşabilmesi ile küresel boyutta fikirlerin dolaşımı ve etki yaratabilmesi söz konusu olmuştur. McLuhan'a göre telgrafın icadı ile başlayan elektronik çağ, tekrar sözlü kültüre ve sağ beyin temelli algılamaya insanları yaklaştırmıştır. Sağ beyin temelli algı daha önce belirtildiği gibi nitelidir ve öznel niteliklidir (Aktaran: Altay, 2005).

Keyes (2017, ss. 230, 256, 258), McLuhan'a benzer bir yaklaşımla yalan ve aldatmacanın iletişim teknolojileri ile nasıl iç içe geliştiğini ve iletişim teknolojilerinin gerçek ötesi çağda yalan söylemeyi ve aldatmayı daha kolay hale getirdiğini incelemektedir. Araştırmalar, insanların telefonda konuşurken yüz yüze olduklarından daha çok yalan söylediklerini göstermektedir; telesekreterler çoğu zaman doğru olmayan mesajlar iletmektedir. Televizyonlar reklamları, haberleri, eğlence programları ve 'reality' şovları ile her zaman aldatmaca içermiş, aldatmacayı teşvik etmiş ve daha dikkat çekici olduğu için dramatik ya da duygusal olanı, doğru olmasa bile, nesnel gerçekliğe tercih etmişlerdir. Cep telefonları yalan söylemeyi daha da kolaylaştırmış, hatta cep telefonunda yalan söylerken daha gerçekçi görünebilmek için gerekli durumlarda kullanılacak trafik, fırtına gibi arka plan sesleri çıkaran programlar çeşitli şirketler tarafından geliştirilmeye başlanmıştır. Araştırmalar, insanların internette geçirdikleri sürenin ciddi bir kısmında yalan söylediklerini göstermektedir; bu belki de insanların internette iletişim kurduğu birçok kişi ile yakın ilişkisinin olmamasından kaynaklanmaktadır. İnsanların kendilerine çok yakın olan ve bu yüzden yalanlarını anlama ihtimali olan insanlara daha ihtiyatlı yalan söyledikleri araştırmalar tarafından doğrulanmıştır (Keyes, 2017, s. 60).

Nesnel gerçekliğin merkezi bir öneme sahip olmadığı ve çoğu zaman doğru olmayan bilgilerin denetlenemediği, doğru olmayan bilgiler denetlenip tespit edilse bile bu durumun hoş karşılandığı internet ortamı, kişilerin kendilerini yeniden yaratmalarına ve imajlarını değiştirmelerine fırsat tanımaktadır. Ott (2017, s. 62) insanların Twitter'ı bu kadar yoğun kul-

lanmasını bencilliklerine, dikkat çekme ihtiyaçlarına ve kendilerini başkalarına övme ve tanıtmaya isteklerine bağlamaktadır (Naaman, Boase, ve Lai, 2010; Stiglitz ve Dang-Xuan, 2013). Sherry Turkle'in ifadesi ile internet "derinlik yerine yüzeysel post-modern değerlere, gerçeklik yerine simülasyona ve ciddiyet yerine oyunbazlığa" önem vermektedir (Aktaran: Keyes, 2017, s. 262). İnternet, yoğun bilgi akışı ile dikkati sürekli dağılan bireylerde bilgiyi yüzeysel işleme eğilimi yaratmaktadır (Loh ve Kanai, 2015). Yazının bulunması entelektüel aklın gelişmesine nasıl katkıda bulunmuşsa, internetin gelişmesi de dağınık (Carr, 2010) ve konulara derinlemesine yaklaşan ve analitik değerlendirmeler yapan akli sekteye uğratmıştır (Kapko, 2016).

Yine internetin gelişmesi ile bireyler, sosyal medya hesapları üzerinden arzu ettikleri bir versiyonlarını kurgulayabilmekte ve istedikleri gibi bir 'ben' imajı yaratabilmek için bir yapım ekibi gibi çalışabilmektedirler. Günümüzde bu amaçla birçok kişinin fotoğrafçılık, video kaydı ve montaj gibi bundan 20 yıl önce sadece iletişim sektöründeki profesyonellerin sahip olduğu becerileri geliştirmesi internet ve sosyal medya araçlarının insan hayatı ve aldatmaca üzerindeki etkilerine işaret etmektedir. 1990'lı yıllara kadar sadece radyo televizyon, halkla ilişkiler ve pazarlama gibi alanların profesyonelleri çeşitli çıkarlar için gerçek olmayan ve aldatıcı enformasyon yaratmak ve sunmak ile suçlanmaktaydı. Şimdi ise bu gruplara milyonlarca rakip eklenmiştir; birçok birey kendi çıkar ve ihtiyaçları için gerçeği eğip bükmemekte sakınca görmemektedir. Bireyler sosyal medyada beğeni alabilmek, takipçi sayılarını artırabilmek adına mahremiyet sınırlarını genişleterek kendilerine dair bir teşhir alanı yaratmakta, teşhir ürünleri yeterli derecede ilgi çekici olmadığında da bu alanı istedikleri gibi doldurabilmek adına gerçeği kurgulamada sakınca görmemektedirler.

İnternet aynı zamanda her konuda olağanüstü boyutlarda uydurma bilgiyi içermekte ve yüzyıllardır var olan yalan ve aldatmaya ivme kazandırmaktadır (Keyes, 2017, s. 265). Schwarz ve Newman (2017) bir bilginin doğruluğuna karar verirken kullandığımız kriterlerden bir tanesini bu bilgi ile ilgili kanıt bulunabilmesi olarak tanımlamaktadır. İnsanlar günümüzde bir bilginin doğruluğunu kanıtlamak için akademik yayınları taramak yerine popüler arama

motorlarından birinde arama yapmakta ve inanmak istedikleri bilgi için çoğu zaman rahatlıkla bir kanıt bulabilmektedir. 'Google' özel isminin İngilizcede sıklıkla kullanılan fiillerden biri haline gelmesinin sebebi budur. Merak duygusu internet ile eşleşmiş, bilgi aramanın birincil ve en popüler hali birçok insan için ceplerinde bulunan akıllı telefonlar aracılığı ile kolaylıkla yapılan internet motoru aramaları haline gelmiştir. Sorun, kaynağın nesnel olduğu kadar öznel ve yanıltıcı bilgi de içermesidir.

Günümüzün post-modern dünyasında internet üzerinden yoğun bilgi akışı gerçekleşmektedir, yoğun bilgi akışının olduğu yerde gerçek olmayan bilginin dolaşımı daha kolay hale gelmektedir. Öyle ki, insanlar inanmak istediklerini ya da iddialarını, doğru olsun ya da olmasın, doğrulayacak bilgilere internet üzerinden kolayca ulaşabilmektedirler (Laybats ve Tredinnick, 2016, s. 204). Ek olarak, insanlar yoğun bir mesaj bombardımanı altında yaşamakta ve bilgi yüklemesi altında ezilmektedirler. McLuhan'a göre "aşırı bilgi yüklemesi insanları duyarsızlaştırmakta ve şizofrenik bir noktaya sürüklemektedir" (Altay, 2005, ss. 40-41). Bu aşırı yükleme göz önüne alındığında ve her mesajın doğruluğunu teyit etmek için çaba göstermenin ruhsal ve bedensel olarak ne kadar yorucu olabileceği göz önüne alındığında insanların birçok aldatıcı bilgiye inanmaları şaşırtıcı gözükmemektedir. Rhodes College psikoloji profesörlerinden Christopher Wetzel'in yaptığı deney sürekli gerçeği sorgulamanın ne denli zor olabileceğini göstermiştir. Wetzel, öğrencilerine her hafta bir yalan söyleyeceğini, bu yalanlardan herhangi birini sınavlarda tekrarlayan öğrencilerin ceza alacağını belirttikten birkaç hafta sonra öğrencilerin her şeyi sorgulama sürecinde paranoyaklaşması ve sürekli tetikte olmanın onların psikolojisini bozması nedeniyle deneyine son vermek zorunda kalmıştır (Aktaran: Keyes, 2017, ss. 276-277).

Kwak et al. (2010, s. 597) tarafından Twitter üzerine yapılan araştırmada Twitter'da en çok konuşulan konuların %73'ünün sadece bir kere gündeme geldiği ve %31'nin sadece bir gün süresince konuşulduğu bulunmuştur. Geleneksel medyada da durum çok farklı değildir; çok az haber bütünsel bir bakış açısı kazandırabilecek bir devamlılık çizgisinde, uzun süre ve kapsamlı olarak insanlara sunulmaktadır. Gündemin bu kadar hızlı değiştiği bir çağda her haber üzerine

düşünmek ve gerçekliğini sorgulamak mümkün gözükmemektedir; bu da doğru olmayan haberler için daha rahat bir manevra alanı sağlamaktadır.

Günümüzde önemli olan gerçek değil 'anlatıdır'; İnternet 2.0. ile anlatıcı sayısı artmış ve favori anlatıcılar ile gönüllü dinleyicileri bir araya gelmiş ve etkileşime geçmiştir. Anlatılar internet üzerinden milyonlarca insana kolaylıkla ulaşabilmekte ve bir etki alanı yaratılmaktadır. Bireyler, geleneksel iletişim araçlarının eşik bekçiliği ve sınırlamalarından muaf bir biçimde kendileri ve amaçları için nesnel gerçekler üzerinde ekleme ve çıkartmalar yaparak, adeta bir senaryo yazarı gibi gerçeğin istediği bir versiyonunu oluşturabilmektedirler (Keyes, 2017, s. 235). Gündemi oluşturan, insanların ne düşüneceğine ve o konuyu nasıl algılayacağına karar veren artık sadece medya mensupları değildir. İnternet erişimi ve sosyal medya hesapları olan her birey böyle bir çabaya girebilmektedir; bu da geleneksel medyanın gücünü azaltmaktadır; bu durumun yarattığı içerik çeşitliliği ise bir artı değer olarak çevrimiçi haber tüketimini daha cazip hale getirmektedir (Hermida vd., 2012, ss. 817, 820).

Bir hikâyenin doğruluğunu değerlendirirken insanların kullandığı sezgisel kıstaslardan bir tanesi hikâyenin tutarlılığıdır. Sezgisel kıstaslar her gün önemli ya da önemsiz birçok konuda sayısız karar almak zorunda kalan insanlar tarafından, yoğunlukla kullanılmaktadır. Sezgiler, karar verme sürecinde insanlara kısa yollar ve kestirme yöntemler sağlamakta ve analitik düşünce süreçlerine kıyasla enerji ve zaman bağlamında tasarruf sunmaktadır; problem, doğru karara ulaşmamızı sağladıkları gibi akla aykırı kararlar almamıza da sebep olmalarıdır (Sternlight ve Robbenolt, 2015, s. 370). Maalesef gerçek, çoğu zaman aktarılan versiyonlarından çok daha karmaşıktır ve bu nedenle birçok kişiye, anlamak için özel bir çaba göstermedikleri takdirde karmaşık ve tutarsız gelebilmektedir. Bu nedenle internet üzerinden kolaylıkla ulaşılabilen, gerçeğin doğruluğu yüksek olmayan versiyonları, başka bir deyişle anlatılar, bireylere çok daha doğru ve anlaşılır izlenimi bırakabilmektedir (Schwarz ve Newman, 2017).

Gerçeğin göreceli olduğunun kabul gördüğü post-modern çağımızda "benim anlatıma karşı senin anlatın, en iyi anlatıcı kazansın" (Keyes, 2017, s. 183) durumu, gerçeğin değil, insanları etkilemede merkezi

rol oynayan aktörlerin önemine ve kullanılan iletişim araçlarına vurgu yapmaktadır. Seçilen anlatıda merkezi rol oynayan aktör ile aktarılan hikâyede oynadığı rol arasında uyum olması anlatının gücünü artırmaktadır (Chernenko, 2017, s. 82). Donald Trump ile birçok farklı kültürde, farklı mitte var olan 'şakacı' karakteri ile (örneğin İskandinav Tanrısı Loki) arasındaki benzerliklere dikkat çeken Chernenko (2017, s. 83) Trump'ın anlatısını bu rol örtüşmesinin güçlendirdiğini önermektedir. Trump, Loki gibi iyi ve kötü ayrımını önemsemeyen, ahlak kurallarını ihlal eden, insanları kışkırtan aşırı hareketlerde bulunan ve düzeni değiştirmeye yönelik güçlü bir istek gösteren bir profile sahiptir. Bu profilin pekişmesinde Twitter mesajları önemli bir araç rolü oynamıştır. Trump'ın kampanyası boyunca kullandığı düzeni değiştirme isteğine vurgu yapan 'Amerika'yı Tekrar Güçlü Yapın' sloganı, Twitter hesabından sürekli yayınladığı ırkçı, cinsiyetçi ve saldırgan söylemleri ve rakiplerine karşı geliştirdiği kışkırtıcı ve saldırgan tutum, bu uyumu daha da gözle görülür yapmıştır. Rakibi Hillary Clinton ise sürekli "Onun için her şey bir oyun" gibi mesajlarla Trump'ın oyuncu rolünün gücüne güç katmıştır. Seçim süreci boyunca Twitter hesapları merkezi rol oynamış, geleneksel medya bu hesapları haber kaynağı olarak kullanmıştır. Siyasetçilerin eskiden çeşitli sınırlamalar ile geleneksel medya üzerinden geliştirdikleri seçim söylemleri sosyal medya ile sınırsız hale gelmiş, daha fazla anlatı için yer açılmıştır.

McLuhan iletişim kurulurken kullanılan medya aracının öneminden bahsetmektedir. Araç mesajdır söylemi ile mesajın iletildiği aracın kendisinin de bir mesaj verdiği, bir duruş sergilediği ve kaynağın hedef kitlenin dikkatini çekme olasılığını değiştirdiğini belirtmektedir (Aktaran Altay 2005, ss. 15-16). Aynı mesajın bir film ya da sıkıcı görünen bir gazete yazısı ile verilmesi gerçekten etkiyi ve anlamı değiştirebilmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi gerçek ötesi kavramının popülerlik kazanmasına sebep olan etkenlerden biri Amerika'daki 2016 yılı başkanlık seçimleri olmuştur. Bu seçimlerde, daha önce belirtildiği gibi, adaylar Twitter gibi sosyal medya sitelerini yoğunlukla kullanmışlardır çünkü özellikleri nedeniyle sosyal medya siteleri bireylere çeşitli avantajlar sunmakta ve bu nedenle haber kaynağı olarak tercih edilmektedirler. Pew Research Center tarafından 2017'de yayınlanan araştırma Amerikalıların %67'sinin güncel haberleri sosyal medyadan aldıklarını göstermiştir

(<http://www.journalism.org/2017/09/07/news-use-across-social-media-platforms-2017/>). Kwak et al. (2010), Twitter üzerine yaptıkları araştırmada, popüler olmuş Twitter konularının %85'inin haberlerden ve en çok takipçisi olan hesapların ünlüler ve haber kaynaklarından oluştuğunu bulmuşlardır. Araştırma, aynı zamanda kullanıcıların %67'sinin takip ettikleri hesapların hiçbiri tarafından takip edilmediğini göstermiştir. Bu bulgular Twitter'ın haber kaynağı olarak kullanımını doğrulamaktadır. Benzer şekilde Hermita ve diğerleri (2012) Kanada'daki 1059 sosyal medya kullanıcısı üzerine yaptıkları araştırmada bu bireylerin %40'ının haberleri Facebook gibi sosyal medya siteleri üzerinden takip ettikleri kişilerden, %20'sinin ise yine sosyal medya üzerinden takip ettikleri gazeteci ve haber kurumlarından almayı tercih ettiğini ve bu durumun sosyal medyanın haber tüketimini etkilediğini gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır. Aynı çalışmada sosyal medyayı kullanma ana sebeplerinden biri olarak katılımcıların %71'i haber almayı sıralamışlardır. Sosyal medyanın haber tüketimi ile ilişkisi bu bulgu ile bir kez daha doğrulanmıştır. Sosyal medya siteleri sevilen medya araçlarıdır ve bu nedenle haber tüketimi amaçlı kullanılmaktadırlar.

Twitter, insan doğasına aykırı bir iletişimi mümkün kılmakta ve karşılıklılık ilkesini rafa kaldırmaktadır. Kişiler, onay gereksiz istedikleri ünlülerden ve kişilerden haber alabilir hale gelmişlerdir (Kwak v.d., 2010) ve sahte bile olsa beğendikleri ünlüler ve kişiler ile kendileri arasında bir yakınlık hissi oluşturabilmektedirler. Mahremiyetin sınırlarının genişlediği ve insanların gözetlenmeye gönüllü, hatta istekli oldukları çağımızda, bireyler sosyal medya üzerinden diledikleri kişileri takip ederek hem gözetleme, hem de haber alma ihtiyaçlarını karşılayabilmektedirler. Ayrıca bir haber kaynağının programına uymak zorunda kalmadan, istedikleri zaman ve yerde güncel haberleri takip edebilmekte, istedikleri zaman tepki verebilmekte ya da sessiz kalmayı seçebilmektedirler (Zhao ve Rosson, 2009, s. 249). Bu gibi faktörler Twitter'ı popüler bir sosyal medya aracı haline getirmektedir. Donald Trump ve Hillary Clinton, insanların kullanmaktan hoşlandıkları için kullandıkları, başka bir deyişle 'sevdikleri' bu medya araçlarından faydalanarak onlara ulaşmışlardır. Ott (2017) Amerikalıların seçim sürecine en önemli dâhil olma biçiminin Trump ve Clinton'ın Tweetlerini tekrar etmekten ibaret olduğunu belirtmektedir. Politika gibi konular-

da birçok kişinin bilgi düzeyinin çok derin olmaması (Chernenko, 2017, s. 78) bu durumun nedenlerinden biri olarak görülebilir.

Sosyal medya araçları, yayınlananların bir eşik bekçisi tarafından denetlenmemesi (Kristof, 2009) dolayısı ile gerçekliğe pek önem verilmeyen medya araçlarıdır; sosyal medyada önemli olan kaç kişinin beğendiği, yorumladığı ve tekrar paylaştığıdır. Ott (2017, ss. 60-62) Twitter üzerine yaptığı araştırmada, Twitter üzerinden kurulan iletişimi dumanla haberleşmeye benzeterek nasıl dumanla kapsamlı ve felsefi anlamlar aktarılamazsa Twitter'ın 140 karakterlik limiti ile de karmaşık mesajlar verilemeyeceğini ve bu doğası gereği Twitter'ın kullanıcılarını basit ifadeler kullanmaya ittiğini belirtmektedir. Bu durum, kullanıcılar için bir artı değer oluşturmaktadır çünkü kısa mesajları paylaşmak ve takip etmek uzun metinlere göre daha kolay ve zaman açısından avantajlıdır (Zhao ve Rosson, 2009, ss. 247-248). Facebook için durum farklı değildir; burada da insanlar kısa mesajları tercih etmekte, Ethan Zucherman'ın (2013) belirttiği gibi sevimli kedi resimlerine bakmayı uzun ve karmaşık metinleri okumaya yeğlemektedirler. Schwarz ve Newman (2017) bir bilginin basitliği ve kolay anlaşılabilirliğinin 'tanıdık bilgi' hissini artırdığını ve bu nedenle doğru olarak kabul edilme ihtimalini yükselttiğini belirtmektedir; bu durum Twitter ve Facebook mesajlarının doğru olarak kabul edilme olasılığını artırmaktadır. Ott (2017, ss. 60-62), aynı zamanda Twitter'ın daha çok dikkat çektiği için duygusal ve dürtüsel mesajlar kullanmayı özendirdiğini, nesnel ve tarafsız dil kullanımından insanları uzaklaştırdığını belirtmektedir. Bu durum Facebook için de geçerlidir. Belki de bu gibi etkilerle, araştırmalar duygu temelli mesajların ya da hissi hakikatlerin internet çağında olgusal gerçeklerden daha kolay yayıldıkları ve kabul gördükleri doğrultusunda sonuçlara ulaşmışlardır (Keyes, 2017, s.218). Her dönemde duygu temelli mesajların nesnel ve bu nedenle 'sıkıcı' olarak görülen mesajlara göre daha çok ilgi gördüğü ve bu durumun yalan ve aldatmacaya neden olduğu açıktır; ancak günümüzde dikkat çekmek ve insanları etkilemek yarışına milyonlarca insanın internet ve sosyal medya aracılığı ile dâhil olduğu ve bu sosyal medya sitelerinin mesaj formatını şekillendirdiği düşünüldüğünde yalan ve aldatmacanın tepe noktaya çıktığı da gözle görülebilir bir hal almaktadır. Gösterme, gözetlenme ve beğenilme ihtiyacı içindeki bireyler en

dikkat çekici içeriği üretmek için çaba göstermektedir; ancak bu çaba kullanılan aracın özelliklerinden bağımsız olarak gerçekleşmemektedir.

Ott (2017, s. 62), Twitter'ın resmi olmayan ve kişisel ilişkilere dayanmayan yapısı ile kaba, rahatsızlık verici ve hakaret içerikli bir dil kullanımı konusunda insanları cesaretlendirdiğini belirtmektedir. Kişisel ilişkilere dayanmayan yapısı nedeniyle Twitter, insanların eylemlerinin diğerlerinin üzerindeki etkilerini hissedememelerine ve olumsuz söylemlerde daha rahat bulunmalarına sebep olmakta (Tait, 2010), bu da Twitter'da kullanılan dilin daha kaba ve saldırgan bir hal almasına neden olmaktadır. Olumsuz duygular Twitter'da daha çok dikkat çekmekte, bu nedenle de ilgi çekme ihtiyacı ile insanlar negatif söylemlere meyil etmektedirler (Thelwall, Buckley ve Paltoglou, 2011, s. 415). Ott (2017, s. 64), seçimi kazanan Donald Trump'ın Twitter'ın üç özelliğini de (basitlik, duygusal ve kaba/saldırgan tavır) Twitter mesajlarında yansıttığını iddia etmektedir. Massachusetts Institute of Technology'de Brad Hayes isimli bir araştırmacının geliştirdiği, Trump'ın gerçek hayattaki tartışma metinlerinin yüzlerce saatlik kaydını kendine temel olarak kullanan ve bu temelde otomatik Twitter mesajları üreten yapay zeka algoritmasının (Garfield, 2016), "Hillary Clinton'ı Döveceğim" gibi, Trump'ın Twitter söylemi ile birebir örtüşen mesajlar üretmesi Trump'ın Twitter söyleminin, onun konuşma biçimi ile yüksek oranda örtüştüğüne, belki de bu nedenle bu kadar başarılı bir şekilde bu sosyal medya sitesini kullandığına işaret etmektedir (Biggs, 2016). Yapay zekâyı geliştiren Hayes, Trump'ı özellikle seçtiğini çünkü dördüncü sınıf düzeyinde bir dil kullandığı için kendisi için bir algoritma yazımının daha mümkün gözüktüğünü belirtmiştir (Garfield, 2016); bu durum belki de Trump için bir avantaj teşkil etmiştir çünkü basitlik Twitter mesajları için en önemli kriterlerden biridir. Ek olarak, Merrill (2015), henüz adayken Trump'ın söylemi üzerine yaptığı incelemede Trump'ın bütün rakiplerini aptal olmakla suçladığını, bir haftada en az otuz kere 'aptal' hakaretini rakipleri için kullandığını, sürekli 'ben' dediğini, sürekli 'berbat' kelimesini kullandığını ve kötümser bir söyleme sahip olduğunu belirtmiştir. Bu özelliklerin internet, özellikle sosyal medya kullanımında dikkat çekmek isteyenlerin dikkat etmesi gereken özelliklerden olduğu açıktır. Microsoft tarafından ses tanıma programlarındaki müşteri hizmetlerini geliştirmek için genç

bir kız profili temelinde geliştirilen, Tay ismi verilen ve Twitter'da insanlarla mesajlaşarak iletişim becerilerini geliştirmesi beklenen robotun, 24 saat sonra faşist ve cinsellik içerikli mesajlar vermesi ve bu nedenle projenin askıya alınması (Horton, 2016) 'Twitter dilini' sadece Trump gibi politik figürlerin değil, milyonların kullandığını göstermiştir. Geleneksel medyada yayın politikalarının getirdiği sınırlamalar ile o zaman da ilgi çekeceği halde sıklıkla kullanılmayan kaba ve saldırgan tavır sosyal medyadaki özgürlük sebebiyle daha rahat ve yoğunlukla kullanılabilir. İçerik üretme sürecinde ise nesnel gerçekler çoğu zaman istenilen etki için yeterli olmadığı için öznel gerçekler yaratılmakta ve duygu temelli mesajlarla süslenmektedir. Keyes (2017, ss. 24-25), Trump'ın gerçek hayattaki, kendi söylemi ile 'gerçeğin bükülmesini' içeren eylemlerine örnekler vermektedir. Trump yazdığı kitabın satışı, kendisi ile yapılan söyleşilerin sayısı, katıldığı 'Çırak' isimli programın reytingleri ve kendisine ödenen ücret ile ilgili çeşitli gerçekleri 'bükümüştür'. Sosyal medya, doğası gereği onun yaratıcılığına daha büyük bir alan sağlamakta ve izleyici alanını genişletmektedir.

Minimal Etki Kuramı, Bilişsel Çelişki Kuramı ve Gerçek Ötesi

1940'larda Columbia profesörlerinden Lazarsfeld 'Halkın Tercihi' isimli bir araştırma yayınlamış ve Erie kasabesindeki bireylerin başkanlık seçimlerinde oy verme davranışları üzerine yaptıkları araştırma sonucunda medyanın bu bağlamda sihirli mermi ya da hipodermik sırınga kuramlarında belirtildiği gibi doğrudan ve güçlü bir etkiye değil göreceli ve kısıtlı bir etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmada, medyanın insanların var olan fikirlerini güçlendirme oranı bu fikirleri değiştirme oranının on katı olarak tespit edilmiştir. Lazarsfeld'in takipçilerinden biri olan yine Columbia profesörü Joseph T. Klapper, etkilendiği Lazarsfeld'in çalışmalarına atıfta bulunarak medyanın insanların ancak önceden var olan eğilimlerini güçlendirdiğini öne sürmüştür (Klapper, 1957, s. 458; Yaylagül, 2016, ss. 52-53).

Klapper 1960'larda geliştirdiği kuramında bireylerin eğilimleri, kişisel tercih ve algıda seçicilikleri, mesajı aldıkları zaman, bireylerin yakın hissettikleri referans grupları ve bu grupların değerlerine ne derece önem verdikleri, bireyin kişiliği, mesajın geldiği kaynağın

bireylerin gözündeki imajı ve kanaat önderlerinin faaliyetleri gibi faktörlerin bireylerin medya araçları ile etkileşimini önemli ölçüde etkilediğini belirtmiştir ve Berelson'un 1948 yılında öne sürdüğü ancak "bazı kişilere bazı şartlar altında yöneltilen bazı konulardaki bazı iletişim çalışmalarının" bireyleri etkileme konusunda sonuç verebileceği fikrinin altını çizmiştir (Klapper, 1957, s. 455). Bireylerin beğeni ve eğilimleri, kişilikleri ve içinde büyüdükleri, ait oldukları ya da henüz ait olmadıkları ancak ait olmak istedikleri grupların etkileri ile oluşmaktadır. Bireylerin bu beğeni ve eğilimleri doğrultusunda diledikleri medya araçlarını seçip, takip ettikleri, içeriği seçerek algıladıkları ve hatırladıkları (Klapper, 1957, s. 467), kendi fikirlerine yakın yayın yapan medya araçlarını takip ettikleri ve bu medya araçlarının ise var olan gerçekliği kendi çerçevelerinden aktardığı düşünüldüğünde nesnel gerçekliğin belki de hiçbir zaman önemli olmadığı görülebilmektedir.

İnsanların haberlere yaklaşımları mevcut inanç ve isteklerine yakınlıkları ile doğru orantılı olarak gerçekleşmektedir. İnsanlar haberleri kendi bakış açılarından değerlendirmekte ve anlamlandırmaktadırlar (Hermida vd., 2012, s. 816). İnsanlar kendilerine uyan haberlere dikkat etmekte ve diğer haberlerle çelişip çelişmediklerine bakmadan kabul etmekte, kendilerine uymayan haberleri ise görmezden gelebilmektedirler (Chernenko, 2017, s. 81). Farklı ideolojilerden birçok bireyde benimsedikleri görüş çerçevesinde olgulara bakma ve kendi görüşlerine uymayan bilgileri önemsiz sayma, ayrıntı olarak görüp kendi üst gerçekliklerine bağlı kalma eğilimi vardır. Keyes (2017, s. 244) bunu tepeden bakma politikası olarak adlandırmakta, böylece bireylerin rahatça gerçekleri değiştirebildiklerini ve kendilerini ahlaki sınırlılıklardan muaf hale getirdiklerini önermektedir. Bu yaklaşım Platonun ideal devletin bekçilerinin kitleler yerini bilsin ve toplumun düzeni bozulmasın diye 'soyul yalanlar' söylemeleri gerektiği (Kulak, n.d.) önermesini hatırlatmaktadır; herkes kendi üst gerçekliği doğrultusunda yalan söylemelerini ve sevdiği yalancıları maruz görmelerini kendilerine meşrulaştırmaktadır.

Sosyal medyanın önemli bir haber kaynağı haline geldiği günümüzde bunu yapmak çok daha kolay hale gelmiştir. İnsanlar kendi görüşleri ile örtüşen kişi ve kurumları takip etmeye ve onlardan gelen mesajların doğruluğuna güvenmeye meyillidirler (Zhao ve Ros-

son, 2009, s.247; Kwak vd., 2010, s. 600; Hermida vd., 2012, s. 819). Gerçek hayatta da bu böyledir; insanların sosyo-demografik, tutumsal ve davranışsal olarak kendilerine yakın olduğunu düşündükleri insanlar ile iletişim kurmaya meyli olduğunu gösteren sayısız araştırma vardır. Bu araştırmalarda, bireylerin kişisel ilişki ağlarının ırk, etnik köken, yaş, cinsiyet, din, eğitim, mesleki ve sosyal statü, davranış, tutum, inanç, beceri ve istek bağlamında homojenlik gösterdiği bulunmuştur (McPherson, Smith-Lovin ve Cook, 2001). Ancak günümüzde bu doğal eğilimin sonuçları sosyal medya üzerinden farklı boyutlara ulaşmaktadır. İnsanların sosyal medyada oluşturdukları arkadaşlık ağları gerçek hayattaki arkadaşlık ağlarının sayıca yüzlerce katına çıkabilmektedir. Böylelikle artık bireyler yüzlerce kişi ile aynı düşündüklerini, sayısız kişi tarafından onaylandıklarını hissedebilmekte ve inanmak istedikleri 'özel gerçekliklerine' kendilerinden daha emin bir şekilde inanabilmektedirler.

Araştırmalar, Facebook gibi sosyal medya siteleri üzerinden insanların birbirlerine yaptıkları önerilerin haber tüketimini etkilediğini göstermektedir; insanlar arkadaş ve tanıdıklarının önerdikleri haberleri haber kurumlarının önerdikleri haberlere tercih etmektedirler. Bir başka deyişle, ne bilmeleri gerektiği konusunda arkadaşlarını daha güvenilir bulmaktadırlar (Hermida vd., 2012, ss. 817, 819). Ott (2017, s. 65), bu sebeplerle, ideolojik grupların yaratıldığını, insanların ister sağ, ister sol tandanslı olsun sürekli duymak istedikleri ile beslendiklerini, sanal eko odalarında insanların benzer fikirdeki insanlar tarafından sürekli teyit edildiği bir dünyada gerçeğin değil, yanlışta olsa bir bilginin kaç kişi tarafından beğenildiği ve doğrulanıldığının önem kazandığını önermektedir.

Bir gazeteci olan Kristof (2009) bu duruma 'günlük ben' ismini vermektedir; insanlar bir bakıma kişisel olarak tasarlanmış, kendilerini yansıtan günlük gazetelerini yaratmaktadırlar. Sosyal medyayı bir çeşit filtre olarak kullanmakta ve haber akışını kişiselleştirmektedirler (Zhao ve Rosson, 2009, s. 248; Hermida vd., 2012). Haber kaynakları da insanların, ziyaret ettikleri web siteleri, arkadaş profilleri, beğeni, yorum ve paylaşımları doğrultusunda bireylere haber yönlendirdikleri için her birey kendi fikirlerini teyit eden ve güçlendiren haberler ile bilgisayar ya da akıllı telefonlarından her sosyal medyaya girdikle-

rinde karşılaşabilmektedir (Ott, 2017, s. 65). Laybats ve Tredinnick, (2016, s. 204) Ott'a benzer bir şekilde, herkesin sosyal medya sitelerinin kişiselleştirme algoritmalarının katılacağı içeriği bize yönlendirmesi ve eleştireceğimiz ya da beğenmeyeceğimiz içeriği elemesi nedeniyle kendi içerik balonları içinde yaşadığını önermektedir. Kristof (2009) insanların doğru bilgi değil, önyargılarını onaylayacak bilgi istediklerini, eko odalarının rahatlığını her zaman tercih ettiklerini belirtmektedir. Aslında insanların fikir olarak yakın hissettikleri ile birlikte olmak istemeleri ve mevcut değer, fikir ve inançları ile örtüşen haber kaynaklarını kullanmaları yeni değildir ve insan doğasının bir gereğidir. Yeni olan, günümüzde teknoloji ve internetin etkisi ile çevrimiçi içerik balonları ve eko odalarının çevrimdışı dünyadakinden çok daha fazla bilgi içermesidir. Çok bilginin olduğu yerde de çok yalan olabilmekte ve gerçek önemini kaydebilmektedir. Ayrıca onaylama yüksek kişi sayısının olduğu çevrimiçi arkadaş gruplarında daha güçlü bir şekilde gerçekleşebilmektedir.

Schwarz ve Newman (2017) insanların gerçeği değerlendirenken kullandığı kıstaslardan birini sosyal uzlaşma olarak tanımlamaktadır; insanlar sosyal medyada takip ettikleri bireylerin muhtemelen inanmaya hazır oldukları bir bilgiyi sürekli onayladıklarını görmekte ve o bilginin doğruluğuna inançları kolaylıkla pekişebilmektedir. Zaten bir bilginin sürekli olarak tekrarlanması ve bir süre sonra kişiye aşına gelmesi onun sezgisel doğru olarak algılanmasına sebep olmaktadır. Bu kişilerin kendi değer, fikir ve inançlarına uyan kişiler ile sosyal medya 'eko gruplarını' oluşturdukları ve bir bilginin doğruluğunu değerlendirirken kullanılan bir başka kıstasın mevcut inanç ve hislerle uyum olduğu düşünüldüğünde kişilerin kendi seçimleri üzerinden yarattıkları sanal dünyadaki doğru olmayan bilgileri doğru olarak kabul etme meyilleri daha anlaşılır hale gelmektedir. İhtiyaç duydukları sosyal uzlaşma artık sosyal medya sayesinde bireylerin adeta ceplerinde hazır bulunan, istedikleri zaman istedikleri yerde ulaşabilecekleri somut bir hal almıştır (Hermida vd., 2012, s. 817).

Keyes (2017, s. 167) aldatma davranışı üzerindeki araştırmaların insanların yalana karşı geliştirdikleri tepkilerin onlara yalan söyleyen kişiyi sevip sevmeleri ve o kişi ile ilgili hisleri ile yakından ilgili olduğunu gösterdiğini belirtmektedir. Başka bir deyişle

insanlar sevdikleri yalancıların yalanlarına inanmaya meyillidirler. Schwarz ve Newman (2017) bireylerin, mesajın geldiği kaynağın güvenilirliği ile ilgili sezgisel olarak oluşturdukları güvenilirlik algısının mesajın doğruluğu ile ilgili yaptıkları değerlendirmenin sonucunu etkilediğini belirtmektedir. Başka bir deyişle, insanlar yakın ve güvenilir olduğunu hissettikleri bir bireyden gelen mesajları kaynağın o alanda uzman olup olmadığını ya da bir çıkar çatışması nedeniyle bu söylemlerde bulunuyor olabileceğini düşünmeden doğru ya da gerçek olarak kabul etmeye meyillidirler. Zhao ve Rosson (2009) Twitter kullanımı üzerine yaptıkları araştırmada insanların Twitter'ı bir haber kaynağı olarak kullanmalarında haber aldıkları kişilere güvenmelerinin ve onlardan gelen bilgileri doğrulamalarının gerektiği yönündeki inançlarının etkili olduğunu göstermiştir. İnsanoğlu yakın hissetmediği ve sevmediklerinin mesajlarına inanma konusunda direnç geliştirebilmekte, doğrulukları kanıtlandığında bile negatif tepki verebilmektedir. Bu sebeple politikacıların saç kesimi, gülüşü ya da bir işçi edası ile gömleğinin kol manşetlerini kıvrması etik duruşlarından daha etkili olabilmektedir. Bu bakış açısı Klapper'ın 1957 yılında belirttiği, mesajın geldiği kaynağın bireylerin gözündeki imajı ve kanaat önderlerinin faaliyetlerinin bireyi etkileme konusundaki gücüne işaret etmektedir.

Keyes "ağzımız yalan söylediğinde bile, ruhumuz söylememiş olmayı diler" çünkü içsel benliğimiz dışsal benliğimiz ile uyumlu olmayı arzular diye belirtmektedir (2017, s. 305); bu durum yalan ve aldatmaca için neden bu kadar çok kulağa daha hoş gelen ifade icat ettiğimizi açıklamakta ve Leon Festinger tarafından geliştirilen bilişsel çelişki kuramını hatırlatmaktadır. Festinger (1957) yaptığı bir dizi deney sonucunda insanların, sahip oldukları iki inanç ya da tutum arasında ya da belli bir inanç ya da tutumları ile davranışları arasında bir çelişki hissettikleri zaman, tutum ve eylemlerini kendilerine ve çevrelerindeki insanlara haklı göstermek istedikleri için, bilişsel düzeyde bir gerginlik hissettikleri, bu gerginlikten kurtulmak içinse çeşitli stratejiler uyguladıkları bulgusuna ulaşmıştır. Bu stratejiler temel olarak çelişkiye sebep olan inanç ya da tutumlardan birini veya davranışı kişi için önem derecesine bağlı olarak değiştirmek, eğer hiçbiri değiştiremeyecek kadar önemli ise bu uyumsuzluğu farklı gerekçelerle meşru hale getirmektedir (Anık, 2016, s. 165). Bu nedenle, dürüstlüğüne ya da

gerçeği söylemenin önemli olduğu konusunda bir tutum ya da inanç geliştirmiş olan bir birey, örneğin, oy verdiği siyasal liderin dürüst olmadığını gösteren bilgiler ile karşılaştığında, oy verme davranışını geriye yönelik olarak değiştiremeyeceği için ve çoğu zaman bu bağlamdaki tutumunu da değiştirmek istemediği için alternatif gerekçeler inşa etme arayışına girebilmektedir.

Oy verme kararı gibi kararların verilmesi karmaşık süreçler sonucunda oluştuğu için insanlarda statüko önyargısı ya da karşılaştırma önyargısı olabilmektedir (Zimmerman, 2010). Statüko önyargısı insanların mevcutta sahip olduklarının en iyisi olduğuna dair inançlarına işaret etmektedir; bir kişi bir ürün aldığı anda en iyi ürünün o olduğu kanaatinde (Bostrom ve Ord, 2006). Bu nedenle etrafımız kendisi hangi marka araba kullanırsa en iyi araba markasının o marka olduğunu savunan insanlarla doludur. Siyasal tercih çok farklı değildir; kişi kendi oy verdiği parti ve liderin en iyi parti ve lider olduğunu düşünmeye meyillidir farkında olmadan. İlâveten bu kararı verirken insanlar var olan alternatifler arasında bir karşılaştırma yaparak bir karar vermektedirler (Zimmerman, 2010, s. 1142); x lideri, y lideri ile karşılaştırılarak, x partisi y partisi ile karşılaştırılarak seçilmekte ve bu durum seçim yapmayı kolaylaştırmaktadır. Bu seçimin dürüstlük gibi birçok başka kriter üzerinden yeniden değerlendirilmesi ciddi bir çaba gerektirdiği ve çoğu zaman karşılaştırmanın sonucunu etkilemeyeceği için insanlar alternatif gerekçelere yönelebilmektedirler. Örneğin, siyasetin zaman zaman gerçeği değiştirmeyi gerektirdiği, bir siyasetçi için dürüstlüğü önemli olmadığı, önemli olanın o siyasetçinin ülkeye sağladığı yarar olduğu gibi tutumlar ile kişi önemli olduğunu düşündüğü dürüstlük ilkesinden oy verdiği siyasal lideri muaf tutabilmekte ve kendini ve çevresindekileri hala dürüstlüğe önem verdiği konusunda ikna edebilmektedir. Araştırmalar, ayrıca çoğu zaman ilk seçimine bağlı kalmayı seçen kişilerin fikirleri değiştirilmeye, yanlış bilgiler düzeltilmeye çalışıldıkça seçmenlerin yanlış algılarının daha da güçlendiğini göstermektedir (Strong, 2017, s. 138) ve bu özellikle Amerika gibi seçmenin kutuplara bölündüğü ülkelerde yanlışları düzeltme çabalarının daha kötü sonuçlara sebep olmasını açıklamaktadır. "Gerçeği görmezden gelerek ya da tamamen önemsemeyerek belli bir inanca inatla bağlı kalma isteği" (Strong, 2017, s. 137) olarak tanımlanan gerçek ötesi kavramı bilişsel çe-

lişkiyi çözmek üzere geliştirilen stratejiler sayesinde var olabilmektedir. İnsanların yanlış anlamalarının bile kendi hayat anlayışları ile uyum içinde olması tesadüfi değildir.

Yaylagül (2016, s. 61) bilişsel çelişki kuramını medya tüketimi bağlamında açıklamaktadır. Seçici maruz kalma insanların sadece kendi tutum ve inançları ile örtüşen mesajları veren kaynakları takip etmesi, diğer kaynakları ise görmezden gelmesi olarak açıklanmaktadır; seçici hatırlama ise kendi tutumları ile örtüşen kaynaklardan olsun ya da olmasın, karşılaştıkları mesajları, enformasyon ya da fikirleri kendi tutum ve inançlarına göre hatırlamayı seçmeleri ya da bilerek akıllarında tutmamaları ile ilgilidir. Mevcut dönemde medya çeşitliliğinin artması ile her birey kendisine yakın kaynakları takip ederek yaşadığı bilişsel çelişkileri çözümleyebilecek gerekçelere kolaylıkla rastlayabilmektedir. Artık birey kendisini çelişkileri çözmek üzere gerekçeler üretmeye zorlamak zorunda değildir, birçok medya kaynağından bir tanesi mutlaka bunu kendisine altın tepside sunmaktadır. Daha önceden bahsedilen sosyal medya üzerinden oluşturulan içerik balonları ve eko odaları bu iş için biçilmiş kaftandır.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada gerçek ötesi kavramı teknolojik belirleyicilik, minimal etki ve bilişsel çelişki kuramları temel alınarak siyasal iletişim bağlamında incelenmiştir. McLuhan'ın insanlar medya araçlarını icat ettikçe bu araçların da insanları bir anlamda icat ettiği iddiası günümüzde somut bir gerçekliğe dönüşmüştür. Günümüzde insanlar hayatları boyunca bekledikleri bir konseri bile sosyal medyadan yayınlayabilmek adına cep telefonlarının ekranlarından izleyebilmekte, dargınlıklarını sosyal medyada birbirlerini engelleyerek ifade etmekte ve merak ettikleri her konuda Google arama motoruna güvenmektedirler. İnternet üzerinden kurulan iletişim genellikle kişisel ve yakın ilişkiler dâhilinde gerçekleşmediği ve bireyler bu durumda daha fazla yalan söylemeye meyilli oldukları için internet ilk kullanılmaya başlanıldığı andan itibaren yalana ivme kazandırmıştır; ilk yıllarda takma isimler kullanan bireyler internet üzerinden gerçek kimlikleri ile yakından ya da uzaktan alakası olmayan profiller yaratarak iletişim kurmaya başlamışlardır. Sosyal medya ile bu durum nispeten değişmiş ve ki-

siler genellikle kendi profilleri ile sosyal medyada yer almaya başlamış olsalar da çevrimiçi dünyada yalananın kabul edilir bir olgu olma durumu değişmemiştir. Ek olarak, görsellik herkes için önemli hale gelmiştir çünkü internet ve sosyal medyada görüntü merkezi öneme sahip iletişim biçimlerindedir. Bireylerin her daim var olan beğenilme ihtiyaçları ve bu amaçla kendilerini yeniden yaratma, imajlarını değiştirme, adeta halkla ilişkiler ve reklam ajansı profesyonelleri gibi çalışarak kendilerini sunma girişimleri, sayısız izleyiciye ulaşabilecekleri internet çağında gerçekliğin eğilip bükülmesinin hoş karşılanması konusunda bir sosyal uzlaşmanın oluşturulmasına yol açmıştır çünkü çok sayıda kişi gerçeklere ekleme çıkarmalar yaparak kendileri ve olayların versiyonlarını yaratmakta ve böylesi bir uzlaşmayı avantajlı görmektedir. Artık bir içeriğin doğruluğu değil kaç beğeni aldığı, kaç kişi tarafından tekrar paylaşıldığı önemli olarak algılanmaya başlanmıştır; bu nedenle sosyal medyada kullanılan içeriği, başka bir deyişle teşhir ürününü istenilen düzeye getirmek için gerçekliğine müdahale edilmesi normal olarak kabul edilmeye başlanmıştır.

İnternet 1.0 ile başlayan ve 2.0 ile aktif içerik üreten kişi sayısının sayısız hale geldiği süreç insanların doğalarında var olan öznel gerçekliklerine bağlı kalma, nesnel gerçeklikleri gerektiğinde görmezden gelme eğilimlerini güçlendirmektedir. İnternet yoğun bilgi akışı sunmakta, bu yoğunluk denetimin neredeyse imkânsız hale gelmesine sebep olmakta ve doğru olmayan bilgi için manevra alanı sunmaktadır. Ek olarak, internet favori anlatıcılarla öznel gerçekliğe hazır olan dinleyicileri bir ağ halinde bir araya getirmektedir. Günümüzde 'anlatı' nesnel gerçeklikten daha önemli hale gelmiştir. Anlatılar internet üzerinden sayısız insana saniyeler içinde ve kolaylıkla ulaşabilmekte, bir etki alanı yaratabilmektedir. Ayrıca anlatıcılar geleneksel medyanın sınırlamalarından muaf hale gelmiştir ve hayal güçleri ya da söylemleri eşik beğenilerine takılmadan kitlelere hitap edebilmeye başlamışlardır. Tek sınırlılıkları, kendilerine çeşitli avantajlar sundukları için haber kaynağı olarak insanlar tarafından sıklıkla kullanılan, bu nedenle de anlatıcıların öncelikli iletişim aracı haline gelen sosyal medya sitelerinin dil konusundaki sınırlılıklarıdır. Sosyal medyada kitlelere ulaşmak isteyen anlatıcılar, ya da bu çalışma kapsamında siyasetçiler, kısa, basit, kolay anlaşılır, duygusal ve dürtüsel mesaj içerikli söylemler kullanarak kitlelere ulaşabilmektedirler.

Geleneksel medyada sınırlandırılan kaba ve saldırgan tutum ise sosyal medyada meşru ve çekicilik kaynağı bir özellik haline gelmiştir. Sosyal medyanın bu kriterleri kendilerine kısa yollar sunduğu için gerçeklik kararı konusunda analitik değil sezgisel kıstaslar kullanan çoğu insanın anlatıcının yarattığı öznel gerçekliğe kolayca inanmasını sağlamaktadır. İnsanlar güvendikleri politikacılar tarafından kısa ve net bir şekilde ifade edilmiş, 'tutarlı', kendi fikir ve inançları ile hali hazırda örtüşen söylemlere kolaylıkla inanabilmektedirler.

İnsanların sosyo-demografik, tutumsal ve davranışsal olarak kendilerine yakın olduğunu düşündükleri insanlar ile iletişim kurmaya meyli sosyal medya üzerinden farklı boyutlara ulaşmaktadır. İnsanlar, sosyal medya sayesinde karşılıklılık ilkesinden bağımsız olarak istedikleri kişilerden haber alabilmeye başlamış ve Klapper'ın önerdiği gibi kendi inanç, tutum ve değerleri ile örtüşen mesajları arama, kabul etme ve hatırlama becerilerini sosyal medyada oluşturdukları arkadaşlık ağlarını bir filtre olarak kullanabildikleri için artırmışlardır.

Geleneksel medya artık gündemi şekillendirmekte merkezi önemini yitirmeye başlamıştır. Sosyal medya üzerinden haberleri takip eden bireyler, kendi fikirleri ile örtüşen haberlere rahatça ulaşabilmekte, eko odalarında yüzlerce kişi ile aynı düşündüklerini, sayısız kişi tarafından onaylandıklarını hissedebilmekte ve inanmak istedikleri 'öznel gerçekliklerine' kendilerinden daha emin bir şekilde inanabilmektedirler. Yarıttıkları öznel gerçekler nesnel gerçekler ile tehdit edildiğinde bilişsel çelişki yaşayan bireyler bu çelişkiyi çözmek adına stratejiler uygulamak, gerekçeler yaratmak zahmetine girmekten de muaf hale gelmiştir; sosyal medya üzerinden oluşturulan içerik balonları ve eko odaları bu bireylere kullanılabilir çeşitli mazeretleri hâlihazırda sunmaktadır.

Bu çalışma, birbirinden bağımsız gözükken, ancak gerçek ötesi anlayışın kamuoyunu belirlemesi bağlamında bakıldığında önemli rol oynayan iletişim olguları arasındaki bağlantı ve etkileşimleri analitik bir yaklaşımla incelemeyi ve görünür kılmayı hedeflemiştir. Teknolojik belirleyicilik kuramı, günümüz iletişim teknolojilerinin etkisiyle adeta evrim geçiren insani değer ve pratiklerin, bilgiye ulaşma, haber alma, kendini ifade etme ve iletişim kurma biçimlerinin nesnel

gerçekliğin öneminin azaltılması ve öznel gerçekliğin vurgulanmasında oynadığı rolü vurgulamak amacıyla gerçek ötesi kavramının yapı taşlarından biri olarak konumlandırılmıştır. Bu bağlamda McLuhan'ın medya araçlarının gelişmesi ile birlikte insan hayatında bazı becerilerin ve duyuların ön plana, bazılarının ise ıskartaya çıkarıldığı önermesinin gerçek ötesi olgusu bağlamındaki yansımaları incelenmiştir. Klapper'ın minimal etki kuramı, insanların sadece kendi fikir ve tutumlarını destekleyen mesajları arama, kabul etme ve hatırlama eğilimini adeta destekleyen ve perçinleyen bugünün medya çeşitliliği ortamına ve internet ve sosyal medya yardımıyla kişiselleştirilebilen haber kaynaklarına ve eko odalarına dikkat çekmek için ikinci yapı taşı olarak konumlandırılmıştır. Festinger'in bilişsel çelişki kuramı ise insanların neden gerçek ötesine meylettikleri konusunda bir anlayış geliştirmek için kullanılmıştır Gerçek ötesi kavramı ile ilgili yayın sayısı ülkemizde çok sınırlıdır. Küresel bazda bakıldığında da literatürün yeni gelişmekte olduğu görülmektedir. Mevcut çalışma bu boşluğun kapatılmasına katkı sağlaması ve söz konusu üç teori temelinde kavramı inceleyen ilk çalışma olması bağlamında kavrama değerlidir.

Kaynakça

- Altay, Ç. (2005). McLuhan. Nurdoğan Rigel, Gül Batuş, Güleda Yücedoğan, Barış Çoban (Ed.), *Kadife Karanlık, 21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar* içinde (s. 9-74). İstanbul: Su.
- Anık, C. (2016). *Siyasal İkna*. İstanbul: Derin.
- Biggs, T. (2016, 9 Mart). Donald Trump Twitter-bot is hilarious and terrifyingly real. The Sydney Morning Herald. Erişim Tarihi 20 Ocak 2018, <http://www.smh.com.au/technology/innovation/donald-trump-twitterbot-is-hilarious-and-terrifyingly-real-20160308-gne1ya.html>
- Carr, N. (2010). *The shallows: What the internet is doing to our brains*. New York: W. W. Norton & Company.
- Chernenko, J. 2017. Political Storytelling in Digital Culture: A Tool for Post-Truth Politics. *Communications, Media, Design*, 2(1), 77-88.

- Festinger, L. (1957). *A Theory of Cognitive Dissonance*. California: Stanford University Press.
- Garfield, L. (2016, 27 Eylül). 3 Things an MIT scientist Learned About How Donald Trump Speaks by Studying His Debates. Business Insider. Erişim Tarihi 10 Ocak 2018, <http://www.businessinsider.com/how-donald-trump-talks-2016-9>
- Hermida, A., Fletcher, F., Korell, D., Logan, D. (2012). Share, Like, Recommend. Decoding the Social Media News Consumer. *Journalism Studies* 13(5-6), 815-824
- Horton, H. (2016, 24 Mart). Microsoft Deletes 'Teen Girl' AI After It Became a Hitler-Loving Sex Robot After 24 Hours. The Telegraph. Erişim Tarihi 10 Ocak 2018, <http://www.telegraph.co.uk/technology/2016/03/24/microsofts-teen-girl-ai-turns-into-a-hitler-loving-sex-robot-wit/>
- Kapko, M. (2016, 3 Kasım). Twitter's impact on 2016 presidential election is unmistakable. CIO. Erişim Tarihi: 12 Ocak 2018, <http://www.cio.com/article/3137513/social-networking/twitters-impact-on-2016-presidential-election-is-unmistakable.htm>
- Keyes, R. (2017). *Hakikat Sonrası Çağ, Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma*. Deniz Özçetin, (Çev). İzmir: Tudem. (Özgün eser 2004 tarihlidir).
- Klapper, J. T. (1957). What We Know About the Effects of Mass Communication: The Brink of Hope. *Public Opinion Quarterly*, 2, 453-474.
- Kristof, N. (2009, 18 Mart). The Daily Me. The New York Times. Erişim Tarihi 11 Ocak 2018, <http://www.nytimes.com/2009/03/19/opinion/19kristof.html>
- Kulak, Ö. Platon'dan Strauss'a: Düzenin Kurulmasında ve Korunmasında Soylu Yalanın Rolü. *Viraverita E-Dergi*, 5, 35-48. Erişim Tarihi 15 Ocak 2018, <https://viraverita.org/sites/default/files/edergi-yazilari/platondan-straussa-duzenin-kurulmasinda-ve-korunmasinda-soylu-yalanin-rolu.pdf>
- Kwak, H., Lee, C., Park, H., Moon, S. (2010). What is Twitter, A Social Network or a News Media? *World Wide Web Conference April 26-30* (591-600). Raleigh, North Caroline, USA: WWW 2010.
- Laybats, C. ve Tredinnick, L.(2016). Post Truth, Information, and Emotion. *Business Information Review*, 33(4), 204-206.
- Loh, K. K., & Kanai, R. (2015). How has the internet reshaped human cognition? The Neuroscientist. Erişim Tarihi 18 Ocak 2018, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/2617000>
- McPherson, M., Smith-Lovin, L., ve Cook, J. M. (2001). Birds of a Feather: Homophily in Social Networks. *Annual Review of Sociology* 27, 415-444.
- Merrill, J. (2015, 5 Aralık). How Donald Trump Talks. The New York Times. Erişim Tarihi 18 Ocak 2018, <https://www.nytimes.com/interactive/2015/12/05/us/politics/donald-trump-talk.html>
- Naaman, M., Boase, J., ve Lai, C-K. (2010). Is it really about me? Message content in social awareness streams. K. Inkpen ve C. Gutwin (Eds.), *Proceedings of the 2010 ACM Conference on Computer Supported Cooperative Work* içinde (ss.. 189-192). New York: ACM Press.
- News Use Across Social Media Platforms 2017. Erişim Tarihi 9 Ocak 2018 <http://www.journalism.org/2017/09/07/news-use-across-social-media-platforms-2017/>
- Ott, B. L. (2017). The Age of Twitter: Donald J. Trump and the Politics of Debasement. *Critical Studies in Media Communication*, 34(1), 59-68.
- Schwarz, N. ve Newman, E. J. (Mayıs 2017). How Does the Gut Know Truth? The Psychology of "Truthiness". *Psychological Science Agenda*. Erişim Tarihi 10 Ocak 2018, <http://www.apa.org/science/about/psa/2017/08/gut-truth.aspx>

- Sternlight, J. R. ve Robbennolt, J. K. (2015). Psychology and Effective Lawyering: Insights for Legal Education. *Journal of Legal Education*, 64(3), 365-384.
- Stieglitz, S., ve Dang-Xuan, L. (2013). Emotions and information diffusion in social media—sentiment of microblogs and sharing behavior. *Journal of Management Information Systems*, 29(4), 217-47.
- Tait, A. (2015, 4 Ağustos). The strange case of Marina Joyce and internet hysteria. The Guardian. Erişim Tarihi 20 Ocak 2018, https://www.theguardian.com/technology/2016/aug/04/marina-joyce-internet-hysteria-witch-hunts-cyberspace?CMP=oth_b-aplnews_d-1
- Thelwall, M., Buckley, K., & Paltoglou, G. (2011). Sentiment in Twitter events. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 62(2), 406-418.
- Word of the year 2016. Erişim Tarihi 17 Ocak 2018, <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>
- Yaylagül, L. (2016). *Kitle İletişim Kuramları, Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*. Ankara: Dipnot.
- Zhao, D. ve Rosson, M. B. (2009). How and Why People Twitter: The Role That Micro-Blogging Plays in Informal Communication at Work. *GROUP'04 May 10-13 (243-252)*, Sanibel Island, Florida, USA.
- Zimmerman, A. S. (2010). Funding Irrationality. *Duke Law Journal*, 59(1105), 1133-1152.
- Zuckerman, E. (2013). Cute Cats to the Rescue? Participatory Media and Political Expression. Erişim Tarihi 17 Ocak 2018, <http://ethanzuckerman.com/papers/cutecats2013.pdf>

Dynamic Wavelet-Based Causal Relationship between Equity Returns and Aggregate Economic Activity in G7 and E7 Countries

G7 ve E7 Ülkelerinde Borsa Getirisi ve Ekonomik Büyüme Arasında Dalgacık Bazlı Dinamik Nedensellik İlişkisi

Arş. Gör. Remzi Gök

Başvuru Tarihi: 08.02.2018

Kabul Tarihi: 17.12.2018

Öz

Bu çalışmada G7 ve E7 ülkelerine ait 1998M01-2017M08 aylık veriler kullanarak borsa getirisi ve sanayi üretimi arasındaki ilişkinin varlığı, derecesi ve yönü, zaman ve frekans bazlı teknikler yardımıyla araştırılmıştır. Kullanılan metodun gücü, kimi zaman değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmada yetersiz kalabilir. Bu doğrultuda, farklı zaman periyotlarında saklı ilişkinin gerçek dinamikleri ortaya çıkarmak için dalgacıklar analizi kullanılmıştır. Yapısal kırılmalı birim kök test sonucuna göre iki ülke değişkenleri hariç, değişkenler $I(1)$ ya da $I(0)$ bulunmuştur. Birim köklü değişkenler arasında kısa dönemde geçerli çift yönlü ve uzun dönemlik tek yönlü nedensellik sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen zaman bazlı test bulgularına göre endeks getirisinden büyümeye doğru anlamlı nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Büyüme değişkeninden endeks getirisine doğru bazı ülkeler için anlamlı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Anlamlı ilişkilerin hangi zaman frekanslarında geçerli olduğunu ve standart metodların ortaya çıkaramadığı anlamlı ilişkiyi bulmak için dalgacıklar metoduna başvurma ihtiyacı duyulmuştur. Yapılan analiz sonuçlarına göre tüm ülkeler için geçerli çift yönlü nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır. Diğer taraftan, dalgacık bazlı borsa varyansının sanayi üretimi varyansından daha yüksek olduğu, ayrıca, volatilitenin büyük bir çoğunluğunun kısa dönem değişimlerle açıklanabildiği görülmüştür. Son olarak, ölçek sayısı arttıkça dalgacık varyansının azaldığı, korelas-

yon katsayısının ise arttığı gözlemlenmiştir. Elde edilen bulgular, klasik yöntemlerin yetersiz kaldığı alanda dalgacıkların belirli zaman periyotlarında, piyasa katılımcıları ve piyasa yapıcıları için, daha önemli sonuçları ortaya koyabildiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dalgacıklar, Frekans, Simetrik, Granger, Dalgacık Varyansı & Korelasyonu

Abstract

This paper studies the nexus of equity returns and industrial production growths for G7 and E7 countries, in order to identify the possible strength and/or direction of the causal and wavelets-statistics based relationships in the time and frequency domain utilizing monthly data over the period 1998M01-2017M08. Since standard methods are unable to reveal the true dynamics, we prefer to implement wavelet analysis to offer a deeper understanding. According to unit root tests with structural breaks some variables are found to be $I(0)$ or $I(1)$. There exist bidirectional and one-way causalities in the short and long run, respectively, between cointegrated variables. The standard and symmetric causality tests report strong evidence of one-way causal relationships running from index returns to economic activity for all countries and economic activity to index returns in some G7 countries. After implementing wavelet approach to uncover the hidden relationships,

it turns out that there are statistically significant two-way causalities for all countries. On the other hand, the wavelet variance of equity return is found to be more volatile and their most of volatilities are explained by short-term fluctuations. Finally, the wavelet variance decreases while correlation increases as the wavelet scale increase in all countries. Overall, the results of this study have significant suggestions for policy-makers and market participants, which are not possible with standard methods, before implementing policy rate and investment decisions.

Keywords: *Wavelets, Frequency, Symmetric, Granger, Wavelet Variance & Correlation*

Introduction

The relationship between stock market movements and economic activity (real or nominal) has been largely investigated empirically or/and theoretically by researchers, academicians, investors, and regulators. The major questions are to find out the existence and/or strength and direction of this kind of relationship. Although there are a lot of papers that investigate this relationship with a myriad of different methods, this highly controversial subject in the literature remains inconclusive because of the obtained different results. Despite research findings vary regarding the countries under scrutiny and sample period, it is said that the relationship is mainly driven by both market fundamentals and investors sentiments.

According to economic and finance theories, there are several theoretical explanations for their relationships. The widely accepted proposition is related to the discounted-cash-flow valuation model where it is claimed that the stock price is equal to the present value of the future payments of the firm, namely stock price is a mirror of the expectations of the investors regarding dividend payments in the future. Notable, stock prices are basically determined by the three factors, as Fama (1990, s.1089) notes, changes in expected cash flows and discount/required rates and variations in predictable returns. If this reflection is accepted for a single firm, then it can be generalized that the aggregate stock market reflects overall economic activity conditions in a country. Equivalently spea-

king, there should be a strong relationship between the current stock prices and the future economic activity in terms of the GDP or industrial production or vice versa according to the papers of Fischer and Merton (1984, s.57), Fama (1990, s.1089), Schwert (1990, s.1237), Cheung and Ng (1998, s.281), Mauro (2003, s.129), Humpe and Macmillan (2009, s.111), Sancar et al. (2017, s.1774) and Saidi et al. (2017, s.527). Employing standard OLS regressions, Fischer and Merton (1984, s.9) find out that the forward-looking characteristic of stock prices makes the aggregate stock markets as a predictor of the future economic activity. Using annually, quarterly and monthly data for the US between 1953 and 1987, Fama (1990, s.1102) reports a strong and positive relationship between the underlying variables, in which the strength increases with the longer time period. Schwert (1990, s.1256), in addition, corroborates the results of Fama (1990, s.1089) and states that stock returns are related to future economic activity with a positive and strong connection. In the related paper, Mauro (2003, s.151) presents positive and significant correlation relationship between the lagged stock returns and economic activity in the US, England ("UK"), Japan ("JAP"), Canada ("CAN"), and Mexico ("MEX"), dictating the importance of the stock market developments in the predictability of the output. Humpe and Macmillan (2009, s.118) highlight that the US and Japan stock markets were influenced positively by industrial production index regarding normalized cointegrating coefficients. In the terms of long-run relationship investigated by cointegration approaches, Cheung and Ng (1998, s.295), Sancar et al. (2017, s.1774) and Saidi et al. (2017, s.532) revealed a significantly positive long-run relationship in the "U.S.", Germany ("GER"), "CAN", Italy ("ITA"), and "JAP"; Turkey ("TUR") and Indonesia ("INDO"), respectively.

On the other hand, Stock and Watson (1990, s.2), Choi et al. (1999, s.1771) and Binswanger (2000, s.379) find out that the relation between stock market and economic activity has been unstable over time and the predictability power of the lagged stock markets for economic activity is also included in other market fundamentals. For instance, Binswanger (2000, s.386) reports a temporal breakdown in this relationship for the US case where a predictive power of the stock market for economic activity is only confirmed for the sample period between the 1950s and

1980s. However, the author (2000, s.386) did not find out any significant results for the period after 1984, namely, it is said that equity returns ceased to lead future economic activity may be as a result of irrational exuberance or the existence of speculative bubbles or shocks in interest rates/risk premia or globalization. Morck et al. (1990, s.200) remind that the stock prices are determined by both the market fundamentals and investor sentiments. Namely, stock prices are affected by behaviors of the noise traders (irrational investors) through changing the demand of the sufficient number of investors, resulting diverges from fundamental value of the stocks.

In economics and finance literature, the majority of the papers are devoted to testing causal relationship between financial variables (stock markets) and economic activity in the countries under scrutiny, particularly in the "U.S." and G7 countries. The results, in general, are that the stock markets have a powerful ability on forecasting economic growth rate in the short or/and long-run. The most comprehensive empirical papers related to causality form are presented by Choi et al. (1999, s.1771), Hassapis and Kalyvitis (2002, s.543) and Binswanger (2004, s.237) for G7; Muradoglu et al. (2000, s.33) for 19 developing countries; Wongbangpo and Sharma (2002, s.27) for the ASEAN-5; Duca (2007, s.1) for "U.S.", "GER", "UK", "JAP", and "FRA"; Panopoulou (2009, s.1414) for the 12 EU countries; Tsouma (2009, s.668) for 22 advanced (MMs) and 19 emerging (EMs) countries; and Pradhan et al. (2015, s.98) for 34 OECD countries. Chen and Chen (2011, s.112), for example, have contended that both the underlying variables have long-run relationships and equity returns linearly Granger causes real economic activity both in the short- and long-run in the seven developing countries, including the "U.S.", "UK", "CAN", "FRA", Australia, Finland, and Swiss. They (2011) also report, however, nonlinearly unidirectional and bidirectional causality results which indicate that variables have significant information about each other during the sample period. Similar evidence is reported for the U.S. by Lee (1992, s.1591). In addition, some empirical papers supporting the existence of a bi-directional causality relationship are conducted by Wongbangpo and Sharma (2002, s.27) for "INDO"; Singh (2010, s.263) and Kumar and Puja (2012, s.1) for India ("IND"). Pradhan et al. (2015, s.109), for instance, reveal an evidence of the strong feedback causal relationship for the OECD

countries over the sample period of 1960-2012. Likewise, Wongbangpo and Sharma (2002, s.44) find out that economic activity and stock prices as well as consumer price index reinforce each other in the ASEAN-5 countries, including "INDO"; Malaysia, Philippines, Singapore, and Thailand. Conversely, the papers of Mohanamani and Sivagnanasithi (2012, s.38) and Yilmaz et al. (2006, s.1), however, are in favor of non-causality in "IND" and "TUR", respectively. It is evident that the relationship is mainly analyzed by standard econometric methods where researchers presented both short- or/and long-run results for the "U.S.", G7, European or other regional countries. These approaches ignore the medium term, namely they generally tacitly disregard, according to Croux and Reusens (2013, s.94), the possibility that the strength and/or direction of the relationship observed could be different over different scales, i.e. at frequencies.

The wavelet analysis approach is an attempt to bridge this gap and it is a widely accepted effective tool and has been preferred by many researchers. This method gives an ability to study the relationship between two variables at different time horizons at the same time, namely, it decomposes a time series into different time scales and enables to see, as noted by Graps (1995, s.2), both the trees and forest simultaneously. Besides, Gallegati et al. (2017, s.7) remind that the wavelet transform gives an insight into the basic features of association between variables, thus, revealing the true interdependence which is invisible in the case of using conventional approaches on the original data. For example, the wavelet variance scale-by-scale is approximately equal to the sample variance and it enables to examine how wavelet variance components change regarding frequencies or focus on a particular component that of special interest. It is natural to see that this method is more powerful than the standard ones. For instance, in the one of the earliest paper related to wavelet analysis in finance, Kim and In (2003, s.14) report that the stock prices leads economic activity but the opposite is not true. However, after conducting the standard methods on the wavelet coefficients, they concluded that there exist bidirectional causalities between economic activity and financial variables at different time horizons. Equivalently saying, it is observed that the strength and direction of the relationships in the sense of the Granger causality are different at each wavelet scales, making this method more accurate and preferable.

The remainder part of the empirical research is structured as follows. In the second section, the underlying variables are reviewed and their basic statistics are discussed. Next, a detailed description of the empirical methodology procedure including the Fourier and wavelet analysis is outlined. In the fourth section, however, the causality test findings as well as the of unit root and cointegration results for the G7 and E7 countries both in the time and frequency domains are presented and they are compared with the earlier papers' results. In the same section, besides, the wavelet-based ANOVA statistics results are interpreted. The last Section 5 draws conclusions about the main empirical findings and offers policy implications for investors and regulators.

Data

For this paper, the monthly industrial production index and equity market index closing prices of both developed (G7) and developing countries (E7) derived from various database sources are used. The industrial production index data for economic growth are obtained drawn from the OECD (2017) database whilst the stock market closing prices are drawn from Yahoo-Finance (2017), except BIST100 Index retrieved from the CBRT database called EVDS (2017). The stock markets taken into consideration for countries are the DJIA (US), DAX (Germany), FTSE100 (UK), Nikkei225 (Japan), CAC40 (France), FTSE MIB Index (Italy), S&P/TSX Composite Index (Canada), Bist100 (Turkey), IBOVESPA (Brazil), MICEX (Russia), MXX Index (Mexico), JKSE Jakarta Composite Index (Indonesia), S&P BSE SENSEX (India) and JSE All Share Index (SAFR). The monthly dataset spans from January 1998 to August 2017, totaling 236 monthly observations.

To conduct our analysis, all dataset transformed into natural logarithms to remedy potential heteroskedasticity problems. Besides, the returns of time series are calculated as $r_t = \ln(P_t/P_{t-1})$ to obtain continuously compounded returns, where P_t is the monthly closing price at (t) period. Table 1 shows the results of the basic descriptive statistics for the continuously compounded returns of the underlying countries.

It is evident from Table 1 that the average value of the industrial production (the RIP, hereafter) and stock market growth rates (the RSP, hereafter) of the

all developing (E7) countries and four out of seven developed countries (G7) are positive. On the other hand, the RIP of France, England, and Italy are negative during the sample period. Notable, the only stock market index that has a negative value over the period is the FTSE MIB Index, suggesting a poor performance largely due to Eurozone developments, such as EU Debt Crisis. Noteworthy to mention that, the largest average growth rates are related to monthly equity returns of the E7 countries of "TUR_DLSE", "RUS_DLSE", "INDO_DLSE", "SAFR_DLSE", and "MEX_DLSE", starting from , , , and , respectively, while the lowest values are observed for the RIP variables, except for "ITA_DLSE" over the tested period. The highest top ten volatility values represented by greater standard deviation are to be found only, except "INDO_DLIP", in the equity markets. Not surprisingly, the highest average and standard deviations are related to the same countries, to be more precise, "TUR", "RUS", and "INDO" are the countries that have the highest volatility and average monthly values among the countries. On the other hand, the most monthly increases and decreases are observed mostly in the stock markets during the studied period. For instance, "RUS" stock market index decreased sharply by at the end of September after deciding a new currency regime, the freely floating currency regime, during the financial crisis hit "RUS" in August 1998, resulting devaluing the national currency and also defaulting on its domestic debt. At the same time, the stock market of "BRA" and "TUR" lost nearly of their value. The other countries that experienced their highest drop in equity market value are "SAFR" [], "MEX" [], "CAN" [], and the "U.S." []. The DAX, CAC40 and FTSE MIB Index, on the other hand, had the highest monthly decrease during the Dot-com crisis of 2000-02, since 1998. Overall, the recent global financial crisis (GFC) had a huge negative impact on both stock markets and industrial production for all countries during the sample period. On the other side, the largest increases during the sample period in stock market are observed at both in "TUR" and "RUS", where the BIST100 index increased by percent to just before the local financial/banking crisis at the beginning of the 2000s while "RUS" MICEX index rose by percent to from at the end of 1998.

Regarding the third and fourth moment, the skewness and kurtosis coefficient values of the underlying

data are also given in Table 1. As it can be seen that apart from “IND_DLIP”, “RUS_DLIP”, “TUR_DLIP”, and “TUR_DLSE”, the other variables have a negative skewness coefficient during the studied period, implying a left-skewed distribution, namely, the right tail is short corresponding to the left tail. Besides, the fourth moment, kurtosis, coefficient value is higher than for all variables, namely, both the RIP and the RSP variables possess a leptokurtic behavior, thus, they have fat tails and peakedness over the period under investigation. Lastly, as both the skewness and excess kurtosis coefficients show, the null hypothesis of normally-distributed is rejected for all variables according to the Jarque-Bera test results.

Methodology

In this section, we will give describe the frequency-based transform methods and time-domain econometric analysis tools. Firstly, we briefly explain the theory of the Fourier and wavelet analysis procedure used in calculating the wavelet variance, covariance, and correlations by scale. Lastly, we give detailed information about the methodology of the econometric analysis of the unit root process and causality tests.

Fourier Analysis vs. Wavelet Analysis

The major frequency-based analysis and the origin of the wavelets, the Fourier analysis's history goes back to the beginning of the 19th century. In 1807, as reported by Mallat (1989, s.689), the French mathematician J.B. Joseph Fourier presented a paper of the detailed study of trigonometric series where Fourier argues that any periodic function can be expressed by means of the sinusoids, i.e. sine and cosine functions. At first, his ideas were controversial in the 19th century due to his unsubstantiated arguments and exaggerated outcomes; however, it took nearly fifteen decades to understand the convergence of the theory.

In and Kim (2012, s.2) state that the essential idea of Fourier series is that any deterministic function of frequency $f \in L^2[-\pi, \pi]$ can be represented as an infinite or a finite sum of the two dilated sinusoids:

$$f(x) = \frac{1}{2}\lambda_0 + \sum_{j=1}^J (\lambda_j + \cos(jx) + \beta_j \sin(jx)) \quad (1)$$

Gencay et al. (2002, s.97) contend that the function in Equation 1 is an example of the discretely sampled process of an $f(x)$ function generated by a linear combination of the basic trigonometric sinusoids, i.e. it is a decomposition on frequency-by-frequency basis of the discrete Fourier transform (DFT, hereafter). These transform approach, however, is very appealing when the underlying data or signal is stationary.

An example of the frequency-based transform is depicted in Figure 1. This method fundamentally transforms the original data on frequency basis or the transformed data to on time domain to reveal several singularities and symmetries otherwise hidden in the underlying data. Besides, Hubbard (2005, s.193) asserts that the original data and its transformed data are the two different visages of the same information, where the transformation outcome depicts the original data only with regarding frequency basis, namely, it neglects the time information. Putting the same point in simpler terms, the Fourier transform of a musical recording reveals only the frequency information, i.e. which notes are played, but it lacks in telling when these notes are played. For a clear understanding, both transformations are depicted in the upper panels in Figure 1. Evidently, as reported by Gencay et al. (2002, s.98), the time representation of the data discloses only a full-time resolution without frequency information whereas the Fourier transform reveals a full frequency resolution without time information. Evidently, the Fourier transform has some major drawbacks. The first unsuitable feature is that after completing the transformation of periodic or non-periodic signals, the time information is lost, which makes impossible to figure out when a particular event occurred. Miner (1998, s.5) argues that this drawback proceeds from the infinite support of the basis function of the Fourier transform. Hence, due to localization in the frequency-domain, the outcome will be a global representation of the data. On the other hand, the other drawback is related to the assumption of stationarity. As mentioned above, it is assumed that the underlying data is stationary during the sample period, which is not always true for the most signals, data or time series.

In the light of all the drawbacks of aforementioned reasons, D. Gabor introduced a new transform met-

hod. To overcome the stationary assumption, as stated by Goswami and Chan (2011, s.68), one firstly should partition the original signal into several small sections via specified window function and then pick up the desired section to analyze the local frequency contents. Here, it is assumed that this partitioned section is stationary during the duration of the window function. Lastly, the Fourier transform is applied to this removed small section. The transformation process is done to the other remaining sections by shifting the window functions, changing the value of the translation parameter, along with the time axis. In literature, this transformation process is called Gabor Transform, or the Short-Time Fourier transform (STFT, hereafter) or the Windowed Fourier transform (WFT, hereafter). Notwithstanding that its effectiveness of capturing both the time and frequency information simultaneously, this method have some major drawbacks. The window function depends upon the trade-off between the stationary assumption and the desired frequency resolution is the

same for all frequencies, and, as noted by Gencay et al. (2002, s.99), is fixed with the respect to frequency, leading to accept some compromises. Once a decision made, i.e. the window length is determined, it is not allowed to change it for other frequency locations. In and Kim (2012, s.4) state that both the frequency and time resolutions are fixed for all frequency and time locations, therefore, the outcome is limited due to the particular window size, which is obvious in Figure 1. The second unsuitable feature is that, as reported by Gencay et al. (2002, s.99), the STFT approach is unsuccessful at determining the events took place within the width of the window. Soman et al. (2010, s.45) assert that because both the time resolution and the frequency resolution are fixed, even though the window function is shifted along the time axis, the uncertainty box will have the same shape for all locations. The major reason behind this result proceeds from the uncertainty principle of Heisenberg where it is claimed that one cannot obtain both a good resolution in time and frequency simultaneously.

Table 1. Descriptive Statistics of Return Series

Variables	ΔLog							n	
	Mean	SD	Min	Max	Skewness	Kurtosis	JB		
US_DLIP	0.0008	0.0066	-0.0440	0.0203	-1.9077	13.3311	1187.61	***	235
US_DLSE	0.0043	0.0426	-0.1641	0.1008	-0.7548	4.7610	52.68	***	235
GER_DLIP	0.0015	0.0158	-0.0828	0.0453	-0.7196	6.0719	112.68	***	235
GER_DLSE	0.0045	0.0635	-0.2933	0.1937	-0.8933	5.7649	106.11	***	235
ENG_DLIP	-0.0003	0.0092	-0.0483	0.0254	-0.8352	7.2002	200.06	***	235
ENG_DLSE	0.0015	0.0404	-0.1395	0.0830	-0.7215	3.7653	26.13	***	235
JAP_DLIP	0.0000	0.0213	-0.1720	0.0639	-2.9946	23.0747	4297.24	***	235
JAP_DLSE	0.0011	0.0571	-0.2722	0.1209	-0.7526	4.4725	43.42	***	235
FRA_DLIP	-0.0003	0.0138	-0.0510	0.0413	-0.2038	3.7209	6.72	**	235
FRA_DLSE	0.0023	0.0539	-0.1923	0.1259	-0.6020	3.7899	20.31	***	235
ITA_DLIP	-0.0006	0.0139	-0.0448	0.0380	-0.3080	3.8142	10.21	***	235
ITA_DLSE	-0.0005	0.0637	-0.1831	0.1909	-0.2313	3.6986	6.87	**	235
CAN_DLIP	0.0008	0.0102	-0.0328	0.0346	-0.1598	3.7169	6.03	**	235
CAN_DLSE	0.0035	0.0436	-0.2257	0.1119	-1.3431	7.7554	292.08	***	235
TUR_DLIP	0.0033	0.0267	-0.0996	0.1543	0.3189	8.4739	297.38	***	235
TUR_DLSE	0.0146	0.1185	-0.4949	0.5866	0.1840	7.3968	190.62	***	235
BRA_DLIP	0.0009	0.0177	-0.1364	0.0588	-2.0431	17.5838	2246.07	***	235
BRA_DLSE	0.0079	0.0846	-0.5034	0.2155	-1.1116	8.3928	333.17	***	235
RUS_DLIP	0.0025	0.0221	-0.1285	0.1522	0.3555	18.2073	2269.39	***	235
RUS_DLSE	0.0133	0.1136	-0.5826	0.4255	-0.8532	8.3323	306.92	***	235
MEX_DLIP	0.0011	0.0081	-0.0288	0.0281	-0.2953	4.6173	29.03	***	235
MEX_DLSE	0.0097	0.0618	-0.3498	0.1766	-1.0028	7.7360	259.01	***	235
INDO_DLIP	0.0028	0.0610	-0.2845	0.2528	-0.5655	11.2733	682.74	***	235
INDO_DLSE	0.0114	0.0760	-0.3846	0.2313	-0.9736	7.5433	239.24	***	235
IND_DLIP	0.0044	0.0199	-0.0610	0.0918	0.4988	5.7933	86.14	***	235
IND_DLSE	0.0093	0.0695	-0.2730	0.2489	-0.4139	4.2173	21.22	***	235
SAFR_DLIP	0.0008	0.0203	-0.0792	0.0752	-0.2877	4.9249	39.52	***	235
SAFR_DLSE	0.0097	0.0560	-0.3513	0.1319	-1.2390	9.6612	494.60	***	235

The wavelet-based analysis depends upon the Fourier analysis, i.e. the latter actually is one of the origins of the former analysis. Despite being derived from the latter approach, there are some similarities and differences between the wavelet analysis and the Fourier analysis. According to Graps (1995, s.5), the first similarity is that both transform methods (FFT and DFT) are linear operations. The second similarity is related to their reversibility features. Their inverse transform matrix is equal to their transpose of the original data, namely, to obtain the original data, their inverse method can be used. The last similarity is about their basis functions, i.e. the trigonometric series and wavelets are both localized in frequency. This last feature enables to calculate power distributions and pick out frequencies. On the other hand, the author (1995, s.6) lines up also some major differences (see Figure 1). In fact, wavelet transform method has three major advantageous over the Fourier method.

The first dissimilarity is that the localization in space is true only for wavelet functions. To put it in the same way, the wavelets have the capability to break down the signal or data into a number of time scales, making possible to study the behavior of the underlying data over all frequencies and plotting them in the frequency-time plane. The second advantage is related to varying window shapes for different time scales. As it can be seen from Figure 1, the STFT method has a fixed window for all frequencies and results the same resolution levels for all locations whereas the wavelet functions uses both very long and short basis functions to obtain detailed and overall representation of the data, namely, smaller windows for high- and larger windows for low-frequency oscillations. The last advantage is that the wavelets can handle both non-stationary and stationary data where the stationarity is a necessary requirement for the Fourier analysis.

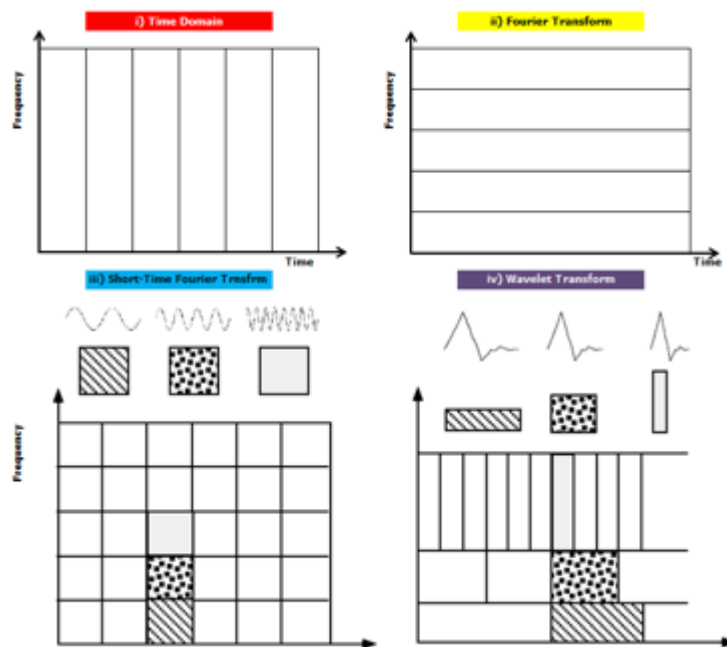

Figure 1. Fourier vs. Wavelet Transforms (Source: Gencay et al., 2002, s.98)

Discrete (DWT) and Maximal Overlap Discrete Wavelet Transforms (MODWT)

To overcome the drawbacks of the STFT approach, a different method is introduced by researchers: wavelet transform. Cascio (2007, s.3) reports that the wavelet term is first mentioned by Grossman and Morlet in 1984. Literally, wavelet indicates “small waves” due to having finite length and oscillatory behavior for a limited time period, and, besides, its average value is equal to zero. Expressed differently, they grow for short time duration and then die out, unlike the Fourier trigonometric series. This is the reason of, as Crowley (2007, s.209) remarks, wavelets are not homogenous and they have compact support during the sample period. In the case of the long sample period, the wavelet functions having compact support are strung together and they are indexed by location.

As evident from its name, Soman et al. (2010, s.31) state that wavelet-based analysis is related to analyze the interested signal/data or time series with short duration and finite energy functions. In transforming process, rather than using the pure functions as in the case of Fourier, the dilated/compressed or shifted version of the basic wavelet function, the mother wavelets are used. The outcome is described as wavelet transform, in continuous or discrete form, where it provides the time-frequency representation of the underlying data at the same time.

For the transforming a given data by wavelets, as noted by Kiermeier (2014, s.135) in the related paper, there are two manipulation ways: translation and dilation of the mother wavelet. First of all, the basis function, i.e., wavelet, can be widened (dilated) or squeezed to capture the frequency information of the data. Secondly, this function can be translated (shifted) to the left or to the right direction along the time axis to capture the time information of a specific event that occurred. After dilated and translated the basis function, the result will be both a time-domain and frequency-domain representation of the underlying data. Actually, the success of the transformation totally depends upon the local matching of the basis function with the tested data.

Putting the same subject in simpler terms, if the wavelet basis function and the shape of data match well at a certain point and scale, then the transform value

will be large, according to Soman et al. (2010, s.34). On the other hand, if they do not correlate together, namely if their shape does not match well at a certain scale and point, however, the transform value will be low. If the transform is computed for all data locations and wavelet scales at continues steps, the outcome will be called as continuous wavelet transform, hereafter (CWT), but, on the other side, the outcome will be called as discrete wavelet transform (hereafter, DWT), in the case of a process at discrete steps.

Crowley (2007, s.209) says, in wavelet literature, there are two basic wavelets genders/functions denoted in Greek alphabets as follows:

$$\int \psi(t) dt = 0 \quad \& \quad \int \phi(t) dt = 1 \tag{2}$$

where, ψ (psi) and ϕ (phi) represents mother and father wavelets, respectively.

Ramsey and Lampart (1998, s.54) document that the father wavelet (or scaling function), $\phi(t)$, integrates to one whereas the mother wavelet function, $\psi(t)$, integrates to zero. The scaling functions (smooth components) are utilized for the lower-frequency to capture the long-term trend of the data and the mother wavelet functions (detailed components) are utilized for the higher-frequency to capture fluctuations from the trend. Reconstruction of a data or signal is related to, Ramsey (2014, s.9) says, the scaling function, $\phi(\cdot)$ and this function represents averaging as opposed to wavelet function which signifies weighted “differences” at each scale. With the aid of these functions, the approximating wavelet functions $\phi_{ba}(t)$ and $\psi_{ba}(t)$ can be generated as:

$$\psi_{b,a}(t) = \frac{1}{\sqrt{b}} \psi\left(\frac{t-a}{b}\right)$$

&

$$\phi_{b,a}(t) = \frac{1}{\sqrt{b}} \phi\left(\frac{t-a}{b}\right)$$

The first component is a translation parameter whereas the second component b is a sequence of scales or dilation/scaling parameter. Crowley (2007, s.210) denotes that b controls the length of the window and a is a measure of the location. In addition, $1/\sqrt{b}$

parameter guarantees that the norm of $\psi(\cdot)$ is equivalent to (one) and the energy is intensified in a neighborhood of the translation parameter, a , with size proportional to the scaling parameter, b . The length of support is positively related to the scaling parameter, b , namely the support increases if the dilation parameter increases. Gallegati (2008, s.3065) asserts that the basis function, mother wavelet, is squeezed (or stretched) and translated along the time axis to capture information features which are local in frequency and local in time through the scaling/dilation parameter. The result representation is depicted in Figure 1, where the narrower windows in low frequency locations yield good frequency resolutions but poor time resolutions, whereas the wider windows in high frequency locations yield good time resolutions but poor frequency resolutions. Gencay et al. (2002, s.106) remark that this transformation process is not violating the uncertainty principle as mentioned above, but it adjusts itself for each frequency and time locations. The outcome of the transform, wavelet coefficients in the case of the CWT, is actually a function of the translation and dilation parameters. Unfortunately, the CWT yields redundant information, but, since the underlying time series is observed at regular intervals, the following section is restricted only the theory of the DWT. Through critical sampling of the CWT, the DWT can be obtained with the aid of denotations of the parameters of $a=2^k$ and $b=2^j$ where j and k integers represent the discrete translation and dilations, respectively, observed at $j=1, \dots, J$. It does not matter which transform method is preferred, the outcome will be a time-frequency or a time-scale representation of the original data.

Lindsay et al. (1996, s.777) note that in wavelet literature, there exist several wavelets and scaling filters in different forms, such as discrete wavelets (the first family members, Haar wavelets with compact support), symmetric wavelets (the Mexican Hat, Symmlets, and Coiflets), and asymmetric (Daubechies). These wavelet families differ by their filter features and filter lengths. Besides, trade-offs between the localization and the approximation of high-pass filters degrees differ with the different wavelet families. On the other hand, Daubechies (1992, s.194) introduced a new wavelet family, the least asymmetric (LA[L] hereafter), with compact support and two different filter sets identified by the number of vanishing moments, calculated by ν , instead of the filter length.

Ramsey (2014, s.10) documents that wavelets are generated by the combination of two filter bank members. The high-pass filter, i.e. the linear time-invariant operator, produces moving differences whereas the low-pass filter generates a moving average. These two filters together decompose a data into frequency bands. For any set of filters must satisfy the following three basic features in Equation (5):

$$g_l = (-1)^{1+l}h_{L-(1+l)} \ \& \ h_l = (-1)^l g_{L-(1+l)} \quad (4)$$

$$(a) \sum_{l=0}^{L-1} h_l = 0 \quad (b) \sum_{l=0}^{L-1} h_l^2 = 1 \quad (c) \sum_{l=0}^{L-1} h_l h_{l+2n} = 0 \quad (5)$$

where the scaling filter coefficients in Equation (4) corresponds to the low-pass filter (the father wavelet) and the wavelet filter coefficient h_l stands for the high-pass filter (the mother wavelet) observed at $l=0, 1, \dots, L-1$, and both are related to each other, as noted by Gallegati (2008, s.3065), through a quadrature mirror filter association. Besides, Crowley (2007, s.209) documents, in Equation (5), the finite length discrete wavelet filter (a) integrates to zero, i.e. have zero-sum value, (b) has unit energy, and (c) is orthogonal to its even shifts for all non-zero integers. The orthonormality conditions of which last two out of three properties describes the father wavelet in filter terms.

After giving some detailed information about the CWT and DWT, now it is time to provide brief information about the Maximal Overlap DWT (MODWT, hereafter) which is a non-decimated version of the DWT. In literature, the widely used term MO is firstly used by Percival and Guttorp (1994, s.3) to determine the relationship between the wavelet estimators and Allan variance. Before delving into the related theory, it is required to mention the main advantageous over the DWT, which are summarized by Percival and Mofjeld (1997, s.871) in their paper as follows: First of all, (i) the most challenging problem to contend with is that, in the case of the DWT, the sample size N must be dyadic; on the other hand, any sample size N (\geq the length of L_l of the underlying wavelet filter actually) is appropriate for the MODWT. Besides, the computational cost of the MODWT is higher, namely, it takes $O(N \log_2 N)$ multiplications for the MODWT, which is equal to the number of multiplications in the case of FFT, while it is $O(N)$ for the DWT. Secondly,

(ii) contrary to the DWT, and the MODWT is a shift-invariant method. Equivalently speaking, when one circularly shifts a signal by an integer value to the left or right direction, the MODWT wavelet and scaling coefficients and multiresolution analysis do not change which is not true for the DWT. Thirdly, (iii) meaningfully line up the features in MRD with the raw data under study is possible in the MODWT decomposition because of the relation to zero-phase filters. In other saying, the number of MODWT coefficients is the same with at each scale at the cost of losing the orthogonality due to not decimating the related coefficients during the transformation process. Besides, the MODWT is over-sampled at coarse decomposition levels. Lastly, (iv) both transformation methods are capable for variance estimation. However, under a stationarity assumption, as dictated by Crowley (2007, s.227), the MODWT transformation method provides a more statistically efficient estimation.

Let assume a data X with N dimensional vector (Gencay et al., 2002, s.135). The MODWT coefficients vector $\tilde{w} = [\tilde{w}_1, \tilde{w}_2, \tilde{w}_3, \dots, \tilde{w}_j, \tilde{v}_j]^T$ with $J + 1$ vectors is equal to $\tilde{W}X$. Here \tilde{W} is a $(j+1) N \times N$ matrix, while the vector \tilde{w}_j and \tilde{v}_j include the MODWT-based wavelet coefficient associated with changes at scale $\gamma_j = 2^{j-1}$ and the scaling coefficient associated with averages at scale $2\gamma_j = 2^j$, respectively. The associated wavelet and scaling coefficients with rescaled wavelet filters of the DWT are given as:

$$\begin{aligned} \tilde{v}_{j,t} &= \frac{1}{\sqrt{2^j}} \sum_{l=0}^{L-1} \tilde{g}_{j,l} X_{t-l} \\ &\& \\ \tilde{w}_{j,t} &= \frac{1}{\sqrt{2^j}} \sum_{l=0}^{L-1} \tilde{h}_{j,l} X_{t-l} \end{aligned} \tag{6}$$

where X_t is equal to $X_{\text{mod}t-1}$ in the case of $t < 0$ condition and $\tilde{g}_{j,t} = g_{j,t}/\sqrt{2^j}$ and $\tilde{h}_{j,t} = h_{j,t}/\sqrt{2^j}$ are the j th level scaling and wavelet filters of the DWT. In contrast to the DWT, the MODWT filters have half energy as given in Equation (5).

Gencay et al. (2002, s.136) report that a pyramid algorithm introduced by Mallat (1989, s.683) is utilized for both DWT and MODWT-based transform process to obtain the wavelet \tilde{w}_l and scaling coefficients \tilde{v}_l . First

of all, at the 1th level, the wavelet and scaling filters are applied to the data vector X . After the first level, computation is completed, at the second iteration the required data is only the scaling coefficients to obtain the wavelet \tilde{w}_2 and scaling coefficients \tilde{v}_2 . The outcome is $\tilde{w} = [\tilde{w}_1, \tilde{w}_2, \tilde{v}_2]^T$ where the length of each set of coefficients is equal to N , the length of original data decomposition. At the third iteration, the filtering operation is applied again to only scaling coefficients \tilde{v}_2 obtained from the previous level and the result is $\tilde{w} = [\tilde{w}_1, \tilde{w}_2, \tilde{w}_3, \tilde{v}_3]^T$. The decomposition procedure, however, can be repeated up to the optimal resolution level j times, which is calculated as $\leq \log_2 N$. It should be noted that in contrast to the MODWT, the DWT does use downsampling factor at each resolution level. The observation number for each scale, hence, is equal to $N/2^j$.

Gencay et al. (2002, s.144) remark that time series has generally a finite length sampled intervals at a discrete form. When one end of the vector is encountered during wavelet application process, there exists a need for a method that capable of computing the remaining coefficients. In wavelet terminology, one of the methods to deal with the problem is called brick wall boundary condition where it is assumed that the underlying series is "periodic". The periodicity of the series is accomplished by taking the observations from the other end, however, to complete computations. The other approach, as noted by Cornish et al. (2006, s.343), is the "reflection" or "mirror" boundary condition, namely, it is extending the underlying series to $2N$ length observations. Put differently, the reflected part, $X_{N-1}, X_{N-2}, \dots, X_2, X_1, X_0$, is added to the end of the original series and the result is $X_0, X_1, X_2, \dots, X_{N-2}, X_{N-1}, X_{N-1}, X_{N-2}, \dots, X_2, X_1, X_0$.

Multiresolution Decomposition by Scale

In the related paper, Mallat (1989, s.674) demonstrates that a multiresolution decomposition (MRD, hereafter) gives a chance to obtain a scale-invariant interpretation of the underlying data or image. In other saying, the distance between the optical center of the camera and the scene determines the scale of data or image under investigation. If one gets to obtain a bigger (smaller) scene, then it is required to get the camera by a resolution step times closer (further) to the scene, in other words, zooming in (zooming out), then the detail of the scene gets larger (smaller) mul-

tiplied by for each step. Putting differently, Hubbard (2005, s.137) reports that the MRD tool enables researchers to simultaneously attain both the details and the overall picture of the data which seems as if the camera is come closer and then moved away.

In MRD analysis, the transformation process is performed via the pyramid (cascade) algorithm introduced by Mallat (1989, s.685) which enables to zoom in on scaling function (Daubechies, 1992, s.3). Therefore, the multiresolution approximation of an underlying $X(t)$ variable, as reported by Ramsey (2014, s.12), is formulated as follows:

$$S_j(t) = \sum_k S_{j,k} \phi_{j,k}(t) \quad \& \quad D_j(t) = \sum_k d_{j,k} \psi_{j,k}(t)$$

$$X(t) = S_j(t) + \sum_{j=1}^J D_j(t) \quad \text{or} \quad X(t) = D_1(t) + \dots + D_{J-2}(t) + D_{J-1}(t) + D_J(t) + S_j(t) \tag{7}$$

where $D_j(t)$, observed at $j=1, \dots, J$, parameters include the detail components at an increasingly finer resolution level, while the $S_j(t)$ parameter includes the smooth component of the series under investigation. Gallegati et al., (2017, s.8) remark that the detail component denotes the scale deviation from the smooth process, namely, it is the degree of difference of the observations of the series at each individual resolution level, while the smooth component provides the smooth long-term behavior of the underlying series. Therefore, due to the feature of additive decomposition, it is easy to reconstruct the original series, $X(t)$, by summing up the detail and smooth components.

of brevity, only the MRD of the first observation, , of "US_DLIP" variable is given in Table 2. It is evident that the details coefficients remain the same, while the smooth coefficient is decomposed into two parts at each resolution level due to orthogonality property of the wavelet filter. Equivalently saying, the decomposition process focuses only on the nonstationary coefficients of the series until the optimal resolution level is reached. Therefore, the sum of the detail and the smooth coefficient of scale d3, for example, will be equal to the smooth coefficient of s2. At each scale, if one adds these two coefficients, then, the result will be the first observation . This is also true for all other observations, namely, if one sums their details and smooth coefficients, for example at scale d5, the result will yield the original time series as $US_DLIP = d1+d2+d3+d4+d5+s5$.

To be more precise, let us give an example of the MRD process with six different $j = 2, \dots, 7$ resolution levels based on MODWT approach. For the purpose

Table 2. Multiresolution decomposition (MRD) with different resolution levels

J	d ₁	d ₂	d ₃	d ₄	d ₅	d ₆	d ₇	s _j
2	0.00294979	-0.00072004						[s ₂] -0.00105176
3	0.00294979	-0.00072004	-0.00182575					[s ₃] 0.00077399
4	0.00294979	-0.00072004	-0.00182575	-0.0011589				[s ₄] 0.00193288
5	0.00294979	-0.00072004	-0.00182575	-0.0011589	-0.00013675			[s ₅] 0.00206963
6	0.00294979	-0.00072004	-0.00182575	-0.0011589	-0.00013675	0.00091154		[s ₆] 0.00115809
7	0.00294979	-0.00072004	-0.00182575	-0.0011589	-0.00013675	0.00091154	0.00010809	0.00105

Source: Author's calculation

Wavelet Variance, Covariance, and Correlations by Scale

In this section, we will give brief information about the MODWT based wavelet variance, covariance, correlation and cross-correlation measure.

The first concept is the wavelet-based variance measure. Percival and Walden (2000, s.296) demonstrate that wavelet variance is a practical concept for both stationary process and nonstationary process having stationary backward differences for the underlying sample variance. On the other hand, Percival (1995, s.621) describes the wavelet variances as a particular part of total sample variance, namely, the sample variance is broken down into several components associated with scales. Equivalently speaking, Lindsay et al. (1996, s.778) say that using wavelets one can straightforwardly decompose the sample variance into a scale-by-scale basis, leading to both the notion of the scale-dependent wavelet variance estimation and determination of the locations of the events contributing to the total sample variance at each time horizon or frequencies.

In wavelet literature, it is widely known that the wavelet variance is treated as energy decomposition. Because each wavelet detail coefficients have a zero-mean, as noted by Crowley (2007, s.228), the variance analysis is regarded as energy decomposition. Due to the energy preserving property of the MODWT transformation, as Gallegati and Ramsey (2013, s.187) report, the sum of the energies of the two wavelet and scaling coefficients is equal to the total energy of the original time series. Percival and Mofjeld (1997, s.872) provide the energy decomposition of wavelet analysis as given

$$\|X\|^2 = \sum_{j=1}^J \|\tilde{w}_j\|^2 + \|\tilde{v}_j\|^2; \quad \text{for } j \geq 1; \quad (8)$$

where \tilde{w}_j and \tilde{v}_j denotes wavelet and scaling coefficients derived from MODWT transform process, respectively. The wavelet coefficients detain the variations of the underlying time series from its long-run average value at each scale.

Regarding statistically significant results, Whitcher (1998, s.107) provides the unbiased estimator of the

(time-independent) wavelet variance based upon the MODWT for each scale, $\lambda_j = 2^{j-1}$ in Equation (9) with the following conditions for a stationary or nonstationary variable

$$\tilde{\sigma}_X^2(\lambda_j) = \frac{1}{\tilde{N}_j} \sum_{t=L_j-1}^{N-1} \tilde{w}_{j,t}^2 \quad (9)$$

where $L_j [= (L - 1) * (2^j - 1) + 1]$ and $\tilde{N}_j [= N - L_j + 1]$

denote the wavelet filter length and the number of coefficients unaffected by the boundary conditions for each scale λ_j decomposition of the underlying variable. However, Gencay et al. (2002, s.137) remark that since the related wavelet filter is a rescaled version of the DWT wavelet filter, a normalization factor $2\lambda_j$ is not necessary in the case of the MOWT.

It is noteworthy that the number of the MODWT() and MRA() coefficient is equivalent to the length of the time series in the case of MODWT on the contrary to DWT approach. However, the number of the MODWT() coefficients are scale-dependent due to boundary conditions, namely, as scale increases the number of useful coefficients decreases.

It is easy to derive the wavelet covariance scale-by-scale between two time series of interest after wavelet variances are calculated. Cornish et al. (2006, s.363) define the wavelet covariance as a measure of the degree of simultaneous correlation between two wavelet crystals for each scale. Gencay et al. (2001, s.254) state that the unbiased estimator of the wavelet covariance based upon MODWT() can be described as the covariance between the wavelet scale of X and Y as follows

$$\gamma_{X,Y}(\lambda_i) = \frac{1}{\tilde{N}_j} \sum_{t=L_j-1}^{N-1} \tilde{W}_{X,j,t} \tilde{W}_{Y,j,t} \quad (10)$$

Providing a unique technique for attributing levels of relationship with different time horizons, as noted by Gencay et al. (2001, s.255), the wavelet covariance gives an ability to determine which wavelet scale (or time horizon) are significantly contributing to the covariance relationship between the underlying time series during the sample period.

It is widely known that the covariance measure does not take into consideration, as dictated by In and Kim (2012, s.32) of the strength of the association. Hen-

ce, it is required to turn our attention to the wavelet correlation terminology. Despite indicating a comovement between wavelet scales of two time series up to some extent, the wavelet correlation would be a more suitable analyzing tool with regard to wavelet covariance. Whitcher (1998, s.115) introduces the wavelet correlation measure between the wavelet scale, λ_p , based upon unbiased MODWT() coefficients of the underlying bivariate time series as

$$\hat{\rho}_{X,Y}(\lambda_i) = \frac{\gamma_{X,Y}(\lambda_i)}{\sigma_X(\lambda_j) * \sigma_Y(\lambda_j)} \quad (11)$$

where $\gamma_{X,Y}(\lambda_i)$ given in the numerator Equation (11) is covariance between two time series and $\sigma_X(\lambda_j)$ and $\sigma_Y(\lambda_j)$ given in the denominator are the square root of the wavelet variance of X and Y, respectively.

Because of intrinsic non-normality of the correlation measure in the case of small-sized samples, Gencay et al. (2001, s.256) document that, it is sometimes required to use a nonlinear transformation, i.e., Fisher's z transform, to build a confidence interval for the estimated wavelet correlation, $\hat{\rho}$, for each scale decomposition as given in Equation (12)

$$h(\hat{\rho}) = \frac{1}{2} \log \left(\frac{1 + \hat{\rho}}{1 - \hat{\rho}} \right) = \tanh^{-1}(\hat{\rho}) \quad (12)$$

$$\begin{aligned} & \tanh \left\{ h[\hat{\rho}_{XY}(\lambda_j)] - \frac{\Phi^{-1}(1-p)}{\sqrt{N_j - 3}} \right\}, \\ & \tanh \left\{ h[\hat{\rho}_{XY}(\lambda_j)] + \frac{\Phi^{-1}(1-p)}{\sqrt{N_j - 3}} \right\} \end{aligned} \quad (13)$$

where the transformed and unbiased estimated correlation coefficient is based on independent samples. Whitcher et al. (2000, s.14947) state that

$\sqrt{N-3}[h(\hat{\rho}) - h(\rho)]$ has approximately a $N(0,1)$ distribution. For a better approximation of the distribution, however, the $\sqrt{N-3}$ used in calculation of the confidence intervals given in Equation (13) and the transformation factor. According to Gencay et al. (2002, s.241) it maps the confidence interval back to between [-1] and [+1] to generate an approxima-

te $100(1-2p)\%$ confidence interval based upon DWT coefficients. The reason behind using DWT instead of MODWT is to obtain more realistic confidence intervals. Gencay et al. (2001, s.256) remark that the CIs do not exploit any information about whether it is distributed by Gaussian or non-Gaussian condition.

After calculating wavelet correlation, it is natural to derive the wavelet cross-correlation coefficients for each wavelet scale. Whitcher (1998, s.115) introduce MODWT based cross-correlation measure for each scale λ at lag τ as

$$\hat{\rho}_{\tau,X,Y}(\lambda_i) = \frac{\gamma_{\tau,X,Y}(\lambda_i)}{\sigma_{\tau,X}(\lambda_j) * \sigma_{\tau,Y}(\lambda_j)} \quad (14)$$

Gencay et al. (2002, s.258) report that this analysis method, just as in the case of standard cross-correlation, can be used to measure lead/lag relationships between two time series. Besides, at zero lag, $\tau=0$, the cross-correlation measure will be equal to basic wavelet correlation coefficient. Whitcher (1998, s.122) reminds that the magnitude of the wavelet correlation and cross-correlation coefficients are bounded $|\hat{\rho}_{\tau,X,Y}(\lambda_i)| \leq 1$.

Econometric Methodology

In line with the main objective, the cointegration and causal relationships are measured by both the standard and frequency-based analyzing tools. The first challenging step is examining whether the underlying variables are stationary or not. The stationarity is defined by Gujarati and Porter (2004, s.797) as two main moments, mean and variance, are unchanged during the sample period and the covariance depends only upon the time intervals or lags not the actual time. If a time series is not stationary, then it is said that it follows a random walk or it has a unit root. The first major consequence of the using nonstationary variable is that, as noted by Brooks (2014, s.354), the model result may be spurious, namely, they cannot be trusted. In addition, the standard assumption for asymptotic analysis is invalid, i.e. the t-ratios and F-statistics do not follow t-distribution and F-distribution, respectively. After determining the integration order of the variable, the next step is to investigate the cointegration orders.

The cointegration or long-run relationship framework is introduced by Granger (1981, s.128) where it is defined in terms of reduction of the order of integration. If two series are both found to be stationary at the same integration order, then their linear combination is stationary as well. The result of cointegrating vector leads to examine the possible relationship by including an error correction term in vector autoregressive (VAR) model. Thus, the existence of cointegrating vector(s) implies at least one-way causal relationship in the long run. If not, then the causality is tested by a standard VAR model. The causal relationship is introduced by Granger (1969, s.429) as to test whether the lagged information of stationary X variable is helpful in predicting the current values of stationary Y or not.

Lee and Strazizich (2003) Unit Root Test

Brooks (2014, s.365) states that if a test does not take into account possibility of structural breaks, in case of a larger break and a small-sized sample, test power, therefore, will reduce; namely, it might tend to reject the null hypothesis straightforwardly when actually it is correct. In econometric literature, the first test that takes the structural breaks into account is the test of Perron (1989) where the test permits a one-time change in level or trend. In this test, the change point, however, is determined exogenously by the researchers. After the Perron (1989) test, several unit root tests with structural breaks are introduced by different researchers. However, some important problem occurs when interpreting test results with structural breaks, as dictated by Lee and Strazizich (2003) in their paper, because these tests do not allow for breaks both in the null and alternative hypothesis. They (2003, s.1082) report that if a test does not suppose break(s) under the null, the test statistic might diverge and may cause significant rejections of the null hypothesis. Therefore, they (2003) offer a unit root test where it permits for two change points and the rejection of the null entails that the time series under study is trend-stationary. They (2003, s.1083) establish two different models: “Model A” includes two shifts in level and “Model C” allows two shifts in level and trend. For the unit root testing, Lee and Strazizich (2003, s.1083) suggest using the regression of $X_t = \vartheta'W_t + \epsilon_t$ where $\epsilon_t = \beta\epsilon_{t-1} + v_t$ and error term is $v_t \sim iidN(0, \sigma^2)$. The essential regression to calculate the two-breakpoint LM test statistic is given as

$$\Delta X_t = \vartheta' \Delta W_t + \emptyset \tilde{R}_{t-1} + u_t \tag{15}$$

where $\tilde{R}_t = X_t - \tilde{\omega}_y - W_t \tilde{\vartheta}$, observed at $t = 2, 3, \dots, T$. Hence, the null hypothesis is determined as testing $\emptyset = 0$.

Hacker and Hatemi (2006) Symmetric Causality Test

In the case of different integration orders of variables, researchers have commonly preferred implementing the Toda and Yamamoto (1995) approach since last two decades due to its simplicity and being free of conduction cointegration tests. However, as pointed out by Hacker and Hatemi-J (2006, s.1490), the Toda and Yamamoto (1995) approach is sensitive for the assumption of normality and the presence of the ARCH effects in the case of small-sized samples. On the other hand, Al Janabi et al. (2010) stated that it is accepted that the financial time series are generally not normally distributed. Hence, Hacker and Hatemi-J (2006, s.1492) remark that the Wald test statistics generated by Monte Carlo simulation results can be biased. They (2006) offer a modified version of the Toda and Yamamoto (1995) approach where the critical values of MWALD test are generated by leveraged bootstrap simulation technique to remedy the problems mentioned before.

Hacker and Hatemi-J (2006, s.1490) propose using the same augmented VAR ($p+d$) model that Toda and Yamamoto (1995) offer for using test of causality

$$Y_t = \gamma + \beta_1 Y_{t-1} + \beta_2 Y_{t-2} + \dots + \beta_p Y_{t-p} + \dots + \beta_{p+d} Y_{t-p-d} + u_t \tag{16}$$

where p denotes the optimal lag order of the model determined beforehand and d represents the maximum integration order of the variables under study. If the th parameter of dependent variable of Y_t does not lead the kth parameter of dependent variable of Y_p , then the null hypothesis H_0 cannot be rejected, where H_0 is that the row k column j parameter in β_z is equivalent to zero with the condition of $z=1, \dots, p$. As noted by Toda and Yamamoto (1995, s.227), adding the parameters for the extra lag(s) in causality test is to guarantee the use of asymptotical distribution theory.

The required VAR ($p+d$) model including a constant term is described as $Y = \hat{M}W + \hat{u}$, where

$\tilde{M} := (\gamma, \beta_1, \dots, \beta_p, \dots, \beta_{p+d})$ is an $(n \times (1 + n(k + d)))$ matrix. They (2006, s.1491) suggest using the following modified Wald (MWALD) test statistic

$$MWALD_{HH} = (C\vartheta)[C((W'W)^{-1} \oplus + S_U C)^{-1} C\vartheta] \sim \chi_p^2 \quad (17)$$

where \oplus and C denote the Kronecker product and a $(p \times n(1 + n(p + d)))$ matrix, respectively. Besides, in

Equation (17) ϑ is equal to $vec(M)$ and if the related parameter in ϑ is zero, then C is equal to one or zero otherwise. The null hypothesis of non-causality is formulated as $H_0: C\vartheta = 0$. However, it is convenient at this point to remark that, the MWALD test statistic used for this approach is assumed to be asymptotically X^2 distributed where the number of degrees of freedom is equal to the number of restrictions, p .

Table 3. Unit Root Test Results with the Standard Methods

Variable	Level (C+T)			Difference (C+T)		
	ADF	KPSS	PP	ADF	KPSS	PP
US_LIP	-3.4361 **	0.108	-2.4800	-3.8969 **	0.0549	-14.0945 ***
US_LSE	-1.8355	0.255 ***	-1.9949	-14.5025 ***	0.0577	-14.4853 ***
GER_LIP	-3.4723 **	0.0637	-3.0043	-6.0547 ***	0.0337	-17.3118 ***
GER_LSE	-2.0476	0.2285 ***	-2.0476	-13.9916 ***	0.0481	-13.9916 ***
ENG_LIP	-2.2662	0.1693 **	-2.0741	-18.1581 ***	0.1085	-18.1975 ***
ENG_LSE	-1.9348	0.1996 **	-2.1218	-15.1729 ***	0.047	-15.1785 ***
JAP_LIP	-3.3409 *	0.1538 **	-3.0137	-13.5031 ***	0.0344	-13.5880 ***
JAP_LSE	-1.3944	0.2154 **	-1.7056	-13.5457 ***	0.0518	-13.6035 ***
FRA_LIP	-1.9203	0.1406 *	-2.6256	-21.7076 ***	0.0779	-20.9190 ***
FRA_LSE	-2.2936	0.0931	-2.6388	-13.5107 ***	0.0827	-13.5183 ***
ITA_LIP	-2.7107	0.2064 **	-2.3556	-6.4969 ***	0.075	-17.7270 ***
ITA_LSE	-2.6079	0.1089	-2.8702	-14.5528 ***	0.0848	-14.5781 ***
CAN_LIP	-1.9531	0.1805 **	-2.3218	-13.9521 ***	0.1204 *	-14.3050 ***
CAN_LSE	-2.9566	0.1111	-2.9003	-12.1332 ***	0.0304	-12.1496 ***
TUR_LIP	-2.5929	0.1709 **	-2.8005	-19.4879 ***	0.0763	-19.4354 ***
TUR_LSE	-2.6874	0.2944 ***	-2.7985	-15.5559 ***	0.0262	-15.5562 ***
BRA_LIP	-1.1493	0.4032 ***	-1.1493	-16.4468 ***	0.0452	-16.4468 ***
BRA_LSE	-1.7832	0.3604 ***	-1.8813	-14.7195 ***	0.0511	-14.7185 ***
RUS_LIP	-1.7401	0.3892 ***	-1.9286	-18.6728 ***	0.043	-18.7693 ***
RUS_LSE	-2.0508	0.4285 ***	-1.8474	-13.0636 ***	0.0324	-13.0770 ***
MEX_LIP	-2.5274	0.0703	-2.7785	-17.6884 ***	0.0464	-17.4794 ***
MEX_LSE	-1.6769	0.326 ***	-1.8027	-15.1441 ***	0.0773	-15.1447 ***
INDO_LIP	-1.4578	0.3548 ***	-13.0883 ***	-7.9090 ***	0.1509 **	-93.0774 ***
INDO_LSE	-2.8812	0.1832 **	-2.3956	-12.4649 ***	0.0582	-12.4649 ***
IND_LIP	-0.4727	0.3804 ***	-1.1235	-15.1634 ***	0.1141	-24.1820 ***
IND_LSE	-2.1727	0.1699 **	-2.4799	-14.5803 ***	0.0605	-14.6561 ***
SAFR_LIP	-2.2905	0.2458 ***	-2.8131	-21.7656 ***	0.0364	-22.0717 ***
SAFR_LSE	-2.4283	0.1656 **	-2.5455	-16.0876 ***	0.0397	-16.0877 ***

Empirical Results

This section is divided into two groups where the first part includes the econometric test results both in the time and frequency domain. The second part comprises the wavelet-based statistics.

Wavelet-Based Econometric Test Results

The first step in the econometric analysis is the unit root testing of variables. In this paper, at first we test the nonstationarity with three conventional unit root tests of the ADF, PP, and KPSS and report it in Tab-

le 3. Note that, the null hypothesis of the ADF and PP test is different from the null hypothesis of the KPSS test. Table 3 shows that all variables, with the exception of the “US_LIP”, “GER_LIP”, “JAP_LIP”, and “INDO_LIP”, have unit root in log-level according to the ADF and PP test. To robustness check, the KPSS test is implemented as well. The null hypothesis of stationary for the KPSS test is not rejected for six out of the twenty-eight variables, where the ADF and PP test results of the “US_LIP” and “GER_LIP” are confirmed. Note that all stock markets are found to be nonstationary, according to the ADF and PP, indicating that they are efficient in the weak-form. On the other hand, all variables become stationary at the first-differenced, except the “CAN_LIP” and “INDO_LIP” regarding the KPSS. Consequently, it can be said that all variables with two exceptions are integrated of order one, .

Evidently, the different tests without structural breaks yield different results. However, not including structural breaks might lead to spurious/biased results. Hence, the modern L&S (2003) unit root test with two unknown structural breaks is conducted to obtain the final results, reported in Table 4.

Table 4 shows that the twelve out of the twenty-eight variables are found to be stationary with two breaks in log-levels. Note that the “CAN_LIP” and “INDO_LIP” variables are stationary at significance level in the first log-differenced. These results imply that only the E7 countries of the “TUR_LSE”, “BRA_LSE”, “RUS_LSE”, “MEX_LSE”, and “IND_LSE” stock markets are not weak-form efficient, namely, they do not follow a random walk. Therefore, the cointegration process is required for only “ITA” and “CAN” country variables. .

Table 4. Unit Root Tests with the L&S (2003) Approach

G7 Countries	Model C			E7 Countries	Model C		
	LM test	BP1	BP2		LM test	BP1	BP2
US_LIP	-5.758 **	2008-Jun	2011-Feb	TUR_LIP	-4.519	2002-Oct	2008-Aug
US_LSE	-4.677	2003-Feb	2008-Sep	TUR_LSE	-6.717 ***	2001-Dec	2005-Dec
GER_LIP	-5.798 **	2004-Nov	2008-Sep	BRA_LIP	-5.126	2006-Sep	2015-Jan
GER_LSE	-4.500	2002-Mar	2006-May	BRA_LSE	-6.090 **	2002-May	2008-May
ENG_LIP	-6.963 ***	2008-Sep	2014-Sep	RUS_LIP	-4.491	2001-Apr	2006-May
ENG_LSE	-4.037	2002-Sep	2008-Aug	RUS_LSE	-6.282 **	2005-Oct	2008-Aug
JAP_LIP	-6.648 ***	2003-Jul	2008-Oct	MEX_LIP	-4.055	2001-Jun	2005-Jun
JAP_LSE	-3.223	2005-May	2009-Feb	MEX_LSE	-5.596 *	2003-Mar	2008-Jul
FRA_LIP	-6.672 ***	2008-Aug	2010-Sep	INDO_LIP	-7.674 ***	2002-Nov	2005-Nov
FRA_LSE	-3.917	2002-Mar	2014-Jul	INDO_LSE	-4.838	2001-Sep	2006-Oct
ITA_LIP	-5.232	2008-Jul	2011-Aug	IND_LIP	-4.988	2003-Sep	2008-Aug
ITA_LSE	-3.565	2010-Apr	2013-Jun	IND_LSE	-6.141 **	2003-May	2008-Jun
CAN_LIP	-5.232	2008-Jul	2011-Aug	SAFR_LIP	-5.393 *	2008-Mar	2010-Oct
CAN_LSE	-3.565	2010-Apr	2013-Jun	SAFR_LSE	-4.613	2002-Nov	2006-Feb

For cointegration analysis, the Hatemi-J (2008) approach with two unknown structural breaks is preferred. To take into account the effect of two regime shifts allowed endogenously both in the intercept and the slope parameters during the time period of study, the required model C/S is formulated as given

$$Y_t = c_0 + c_1D_{1t} + c_2D_{2t} + \beta'_0X_t + \beta'_1D_{1t}X_t + \beta'_2D_{2t}X_t + e_t \tag{18}$$

$$D_{1t} = \begin{cases} 0 & \text{if } t \leq [n\tau_1] \\ 1 & \text{if } t > [n\tau_1] \end{cases}$$

&

$$D_{2t} = \begin{cases} 0 & \text{if } t \leq [s\tau_2] \\ 1 & \text{if } t > [s\tau_2] \end{cases}$$

where the dummy variables D_{1t} and D_{2t} with the unknown parameters τ_1 and τ_2 defined represent the relative timing of structural break points. The test statistics of the modified ADF* and modified Philips tests, Z_{α}^* and Z_t^* , are described as

$$ADF^* = \inf_{(\tau_1, \tau_2) \in T} ADF(\tau_1, \tau_2); Z_a^* = \inf_{(\tau_1, \tau_2) \in T} Z_a(\tau_1, \tau_2); Z_t^* = \inf_{(\tau_1, \tau_2) \in T} Z_t(\tau_1, \tau_2) \tag{19}$$

where T is defined as $0.15n, 0.85n$ with $\tau_1 \in T_1 = (0.15, 0.70)$ and $\tau_2 \in T_2 = (0.15 + \tau_1, 0.85)$.

The Hatemi-J cointegration test (2008) results are reported in Table 5. Obviously, there exists a long-run relationship between the variables of “CAN”, indicating that “CAN_LIP” and “CAN_LSE” move in tandem in the long run, requiring of studying a causal relationship in VECM. In addition, there are not any cointegrating vectors for “ITA” variables according to the Z_a^* and Z_t^* test statistic results

Under the cointegration results, VECM based causal relationship test results are given in Table 6. The re-

sults represent a negative significant unidirectional long-run relationship from “CAN_LSE” to “CAN_LIP”. The speed of the adjustment parameter -0.027 reveals that the disequilibrium in the “CAN_LIP” is corrected in 37 months. Besides, a bidirectional Granger causal link is obtained between the “CAN_LIP” and “CAN_LSE” in the short-run at different, and , significance level. This finding partially reinforce the results of Choi et al. (1999) where one-way causalities running from quarterly stock returns to industrial production growth rate are detected in the G7 countries of the “U.S.”, “GER”, “UK”, “JAP”, “FRA”, and “CAN” in the short-run.

Table 5. Hatemi-J Cointegration Test (2008) Results

Model (Dependent ~ Independent)	ADF*			Philips Za*		
	Test Stat	BP1	BP2	Test Stat	BP1	BP2
ITA_LIP ~ ITA_LSE	-5.024	2006-11-30	2011-01-31	-45.023	2007-10-31	2008-07-31
CAN_LIP ~ CAN_LSE	-5.983 *	2001-10-31	2006-02-28	-62.178 *	2001-11-30	2006-03-31
ITA_LSE ~ ITA_LIP	-5.186	2000-12-22	2005-05-31	-41.459	2000-12-22	2005-05-31
CAN_LSE ~ CAN_LIP	-6.503 **	2002-02-28	2003-08-29	-74.432 *	2002-02-28	2003-10-31

Table 7 documents the causality test results using the “MSBVAR” package developed by Brandt (2009) both in the time and in frequency domain using well-specified VAR models. Evidently, there exist bidirectional causal relationships between the underlying variables for the “U.S.”, “UK”, “JAP”, “FRA”, “RUS”, and “SAFR” countries, indicating that both variables

have a great impact on each other during the sampled period. The one-way causal links running from stock markets to industrial production index, in addition, in time domain suggest that the stock markets of “GER”, “ITA”, “TUR”, “BRA”, “MEX”, “INDO”, and “IND” countries are semi-strong efficient according to both unit root and VAR causality test results.

Table 6. VECM Granger Causality Test

Model	SE ⇒ IP		Model	IP ⇒ SE	
	χ^2 statistics	ECT_{t-1}		χ^2 statistics	ECT_{t-1}
CAN_LIP-CAN_LSE	23.508 ***	-0.027 **	CAN_LSE-CAN_LIP	12.771 **	-0.001

In order to test whether there exists a Granger-causality between the stock markets and industrial production at different investment horizon, the MODWT MRA() coefficients are utilized. The wavelet scales obtained via the LA(8) wavelet filters and “periodic condition” are the scales d1, d2, d3, d4, and d5 related to [2–4), [4–8), [8–16), [16–32), and [32–64) monthly time periods, respectively.

The last five column in Table 7 shows that there are feedback relationships between two variables for all countries, where the rejection of the null hypothesis is scale-dependent. For example, the “TUR_LIP” does not Granger causes the “TUR_LSE” regarding the time domain results, however, it is observed that time-dependent causal relationships are hidden between the wavelet scales of d2 and d5, namely the “TUR_LIP” does Granger causes the “TUR_LSE” after 4 months. In addition, the stock market return Granger causes the industrial production growth rate up to scale d4 in “ITA”, however, the reversal link starts at scale d2.

The test results of both methods for the “U.S.” case are partly in line with the paper of Kim and In (2003). They (2003, s.14) state that, at first they failed to find out a feedback causal relationship in the time domain. However, they report time-dependent results in the wavelet approach. With the aid of the wavelets, it is found that the lagged industrial production growth rate had a significant effect on the stock returns, which is not observable in the standard method. Overall, they (2003) showed that there exist bidirectional relationships at short and long-term, corresponding to scale d1, d2, d5, and s6.

In addition to standard causality test, we also conducted the symmetric causality test introduced by Hacker and Hacker and Hatemi-J (2006). Notable, the test is conducted for all countries regardless of the existence of cointegration results. To calculate the critical values, 5,000 bootstrap simulations are performed; the optimal lag length is determined by the Hatemi-J (2003) information criterion for the models depending upon the first-differenced data. The symmetric causality test results according to the time and frequency domains are documented in Table 8.

In the time domain, it is evident that there are two-way causal relationships for the “U.S.”, “GER”, and “JAP”, suggesting a non-efficient stock market for

these countries. Remarkably, the number of the efficient markets was seven for the standard Granger test; however, with the symmetric test it is observed that “FRA”, “ITA”, “CAN”, “TUR”, “BRA”, “RUS”, “MEX”, and “SAFR” stock markets are informationally efficient in the semi-strong form. However, the wavelet-based test shows different results from the conventional Granger test. For instance, using standard test a bidirectional causal relationship was found between the scale d3, d4 and d5 for “TUR” during the time period, but, the two-way relationship is not valid anymore at scale d5 in the case of the Hacker and Hatemi-J (2006) approach. Likewise, there exist strong evidence of the bidirectional causal relationships at scale d1, d3, d4, and d5 for “U.S.”; between scales of scale d2-d5 for “UK” and “MEX”; at scale d2, d3, and d5 for “RUS”; at scale d4 and d5 for “BRA”; and at scale d2, i.e. [4-8) month periods for “ITA”. In addition, thanks to the wavelet approach it is explored that actually the industrial growth rates had a significantly great impact on stock market returns between 4 and 64 monthly periods in “ITA”, “RUS”, “MEX”, “INDO” and “IND” countries, while it was true for “FRA” and “CAN” countries in the time period of [8-64) months. Hence, it can be said that with the wavelets, it is easy to uncover the true relationship that is hidden among the different time oscillations.

The papers that fully corroborate our findings regarding bidirectional causalities in the short and/or long-run are prepared by Hassapis and Kalyvitis (2002) and Tsouma (2009) for the “U.S.” and “UK”; and Ratanapakorn and Sharma (2007) for the “U.S.”. The partially confirmed papers, however, are documented by Wongbangpo and Sharma (2002) for “INDO”; Singh (2010) and Kumar and Puja (2012) for “IND”, suggesting a feedback causal effects on each other. On the other hand, regarding unidirectional causality from “SE” to “IP” is fully confirmed by Hassapis and Kalyvitis (2002) and Tsouma (2009) for all countries with exceptions for the “U.S.”, “UK”, “RUS”, and “IND” countries. Besides, Duca (2007) for the “U.S.”, “UK”, “JAP”, and “FRA”; Kaplan (2008), Büyüksalvarci and Abdioglu (2010), and Özer et al. (2011) for “TUR”; Panopoulou (2009) for “GER”, “FRA”, and “ITA”; Muradoglu et al. (2000) for “MEX” and “IND” report a significantly causal impact on industrial production growth rate over the sample period, indicating that stock market return improves predictability of the output for the mentioned countries.

In addition, our findings are in line with the results obtained by Şentürk et al. (2014) for “TUR” where equity return is found to be a significant predictor for industrial growth rate at high-frequency point [$\omega = 2.5$] and the opposite is true at both medium and high frequency points, [$\omega = 1.0, 2.5$]. In addition, Tiwari et al. (2015) also report the same outcome, one-way causality from stock market performance to industrial growth rate, for “IND” country at low frequency ranges [$0.01 \leq \omega \leq 0.4$] corresponding to a wave length of more than 15.7 months over the time period of 1993M04-2011M01 after conditioning the VAR model, suggesting to implement economic policies focused on the stock market development. Besides, Croux and Reusens (2013, s.99) corroborated these findings for the G7 countries, using quarterly data for the period 1991Q1–2010Q2. It is observed that the slowly fluctuating components of the equity returns have significant and great predic-

tive power for the future output growth at significance level in all countries. Namely, the null hypothesis is rejected only at low frequency intervals [$0.01 \leq \omega \leq 1.5$] corresponding to a wave length of more than 1 year and the average incremental R^2 of 8% at the slowly fluctuating component suggests that approximately 8% volatility in the output can be explained by the lagged equity returns.

Wavelet-Based Test Results

Next, we will discuss the wavelet-based ANOVA statistics test results. For the paper, the monthly return data is decomposed into several wavelet scales via MODWT() approach. Notable, the wavelet computation based on the Daubechies LA(8) wavelet filter is performed with the aid of the “Waveslim” R package introduced by Whitcher (2005). The optimal integer decomposition level is chosen as $5 \leq \log_2(235)$, although, the maximum level is 7.

Table 7. VAR Model Granger Causality Test Results

Model	“Stock Return” does not Granger cause “IPI Growth Rate”					
	Return	d1 [2-4]	d2 [4-8]	d3 [8-16]	d4 [16-32]	d5 [32-64]
US_DL	10.608 ***	2.105 **	3.958 ***	2.11 **	1.022	6.907 ***
GER_DL	2.998 **	1.338	2.149 **	1.008	1.703 *	10.655 ***
ENG_DL	4.77 ***	1.472	1.595 *	2.673 ***	5.092 ***	7.235 ***
JAP_DL	1.913 **	2.668 ***	3.137 ***	3.471 ***	3.751 ***	3.686 ***
FRA_DL	4.944 ***	1.557	2.036 **	1.95 **	2.114 **	4.698 ***
ITA_DL	5.806 ***	2.233 **	2.15 **	0.761	4.328 ***	1.46
CAN_DL	NA	NA	NA	NA	NA	NA
TUR_DL	6.65 ***	2.235 **	1.516	2.095 **	5.501 ***	4.506 ***
BRA_DL	6.57 ***	2.387 ***	2.255 **	1.774 *	3.811 ***	3.429 ***
RUS_DL	2.918 **	4.218 ***	4.679 ***	1.497	1.904 **	2.862 ***
MEX_DL	3.607 ***	1.393	2.219 **	1.928 **	3.733 ***	2.462 ***
INDO_DL	2.361 *	1.461	2.26 **	2.559 ***	5.163 ***	5.579 ***
IND_DL	3.498 **	2.048 **	1.98 **	1.532	3.044 ***	2.668 ***
SAFR_DL	4.579 ***	1.238	1.223	0.848	4.847 ***	9.725 ***
Model	“IPI Growth Rate” does not Granger cause “Stock Return”					
	Return	d1 [2-4]	d2 [4-8]	d3 [8-16]	d4 [16-32]	d5 [32-64]
US_DL	2.53 ***	2.029 **	1.757 *	2.309 ***	4.607 ***	6.37 ***
GER_DL	1.617	0.601	0.675	1.679 *	1.328	8.921 ***
ENG_DL	2.073 *	1.638 *	1.466	2.824 ***	4.477 ***	7.187 ***
JAP_DL	2.668 **	0.963	1.592 *	1.613 *	3.529 ***	4.374 ***
FRA_DL	2.2 *	1.042	0.526	1.744 *	5.194 ***	6.124 ***
ITA_DL	1.336	1.038	1.879 **	2.253 **	4.949 ***	4.841 ***
CAN_DL	NA	NA	NA	NA	NA	NA
TUR_DL	0.522	0.611	2.24 **	1.886 **	4.303 ***	5.097 ***
BRA_DL	1.367	1.497	1.79 *	2.438 ***	4.014 ***	4.223 ***
RUS_DL	2.317 *	1.294	1.897 **	2.552 ***	3.114 ***	5.777 ***
MEX_DL	0.945	1.345	1.824 **	2.96 ***	2.878 ***	6.27 ***
INDO_DL	1.107	1.01	2.008 **	2.752 ***	3.325 ***	5.532 ***
IND_DL	1.269	1.388	1.189	2.144 **	2.915 ***	5.303 ***
SAFR_DL	1.824 *	0.473	0.667	1.93 **	4.686 ***	2.823 ***

Table 8. Hacker and Hatemi-J Symmetric Causality Test (2006)

"Stock Return" does not Granger Cause "IPI Growth Rate"					
Return	d1 [2-4)	d2 [4-8)	d3 [8-16)	d4 [16-32)	d5 [32-64)
30.648 ***	30.494 **	48.324 ***	25.421 **	25.976 *	90.333 ***
3.408 *	21.170	24.822 *	24.054 *	14.398	68.095 ***
1.728	14.208	26.597 **	30.413 **	48.761 ***	49.714 ***
3.757 *	39.751 ***	30.292 **	38.990 ***	44.254 ***	61.638 ***
5.602 **	16.357	33.344 **	23.327 *	52.670 ***	38.139 ***
16.878 ***	23.330 *	23.273 *	18.269	22.406	15.024
15.841 ***	19.057	20.916	50.003 ***	50.356 ***	17.714 **
11.317 ***	27.900 **	21.818	34.431 ***	71.144 ***	13.129
16.284 ***	25.062 *	20.197	20.947	38.170 ***	22.870 **
5.219 **	57.650 ***	71.642 ***	38.835 ***	14.095	26.118 ***
4.778 **	16.023	35.528 ***	34.679 ***	29.272 **	37.784 ***
4.303	13.647	21.055	31.147 **	48.187 ***	24.757
2.350	31.092 **	24.162 *	25.240 *	17.910	30.148 **
5.832 **	12.303	14.907	10.416	53.129 ***	66.562 ***
"IPI Growth Rate" does not Granger Cause "Stock Return"					
Return	d1 [2-4)	d2 [4-8)	d3 [8-16)	d4 [16-32)	d5 [32-64)
17.946 ***	24.559 *	19.937	27.654 **	62.972 ***	52.331 ***
3.473 *	8.122	6.260	26.846 **	14.774	43.589 ***
4.211 **	17.263	26.570 **	33.713 ***	66.892 ***	52.792 ***
7.775 ***	18.223	19.140	19.301	30.471 **	41.234 ***
2.086	7.641	16.297	21.039 *	48.508 ***	57.685 ***
0.081	15.156	27.986 **	29.105 **	30.344 **	40.120 ***
0.001	9.338	4.266	29.867 **	28.718 **	18.597 **
0.115	17.835	28.513 **	28.039 **	35.650 ***	18.655
1.989	12.275	13.617	27.675 **	35.298 ***	22.876 **
1.186	20.532	33.806 ***	29.642 **	28.345 **	36.968 ***
1.102	17.372	31.474 **	34.579 ***	22.908 *	30.084 **
0.549	16.877	30.241 **	29.067 **	29.502 **	73.148 ***
0.862	20.900	23.186 *	28.084 **	43.300 ***	30.619 **
1.377	6.010	4.442	22.365 *	66.810 ***	20.073

The first wavelet coefficients-based ANOVA statistic is the wavelet variance where the coefficients are obtained via the "reflection/mirror condition". Note that with this method none of the two moment values do not change because of the duplication of the coefficients for one time. Notable, the wavelet variance computation is done with the non-boundary "wavelet

coefficients", where the observation number is 463 at scale d1, 449 at scale d2, 421 at scale d3, 365 at scale d4, and 253 at scale d5 thanks to the "reflection/mirror condition". Note that, if we had preferred the "periodic condition", however, the observation number at scale d5 would have been 18 indeed.

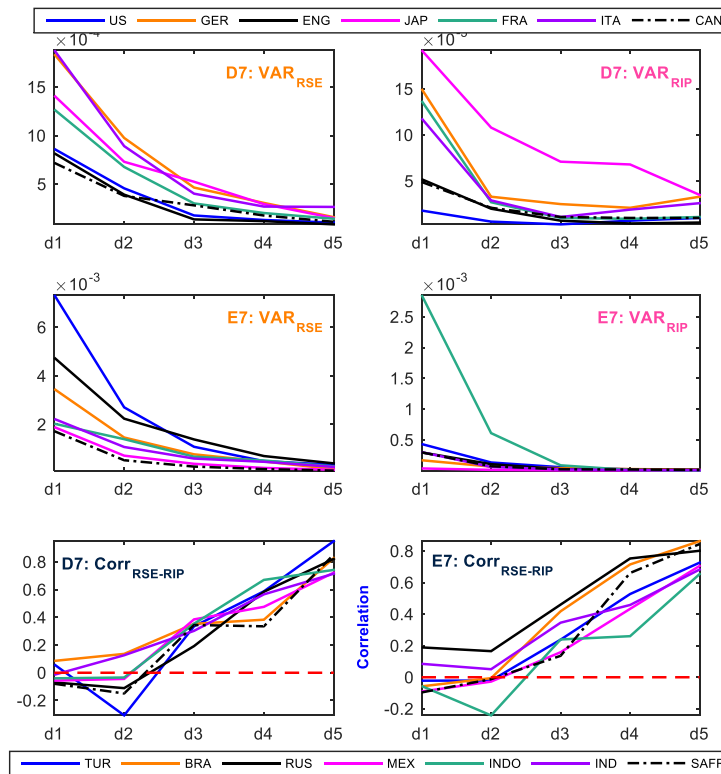

Figure 2. Wavelet Variance and Correlation Coefficients by Scale Decomposition

The unbiased wavelet estimations of the underlying variables are depicted in Figure 2. It is evident that all wavelet variance decreases as wavelet scale increases. First of all, it is not surprising that the volatility of the stock markets is found to be higher than the industrial production in both D7 and E7 countries regardless of the wavelet scales, except at scale d1 in “INDO”. The highest volatility among the equity market returns is observed in Turkey at scale d1. In terms of the energy decomposition, the most contribution to total energy is concentrated in the first finest scales. For example, approximately of the stock market variance is observed in “SAFR” and “TUR” at first scale d1, however, it exceeds at the first two scales, indicating that the most volatility is explained by the short-run fluctuations, d1+d2, in the aforementioned countries.

On the other side, “INDO” has the highest volatility of the industrial production growth observed at scale d1 among the countries. The energy decomposition reaches to at the first two scales in “INDO”, in “IND”, and in “SAFR”, suggesting that the short-term fluctuations dominate the long-term fluctuations in the case of the energy distribution. These results reinforce the findings of Kim and In (2003, s.13) for the stock markets of G7 where they (2003) suggest taking an action to every price changes in the markets provided that of being a short-time investor.

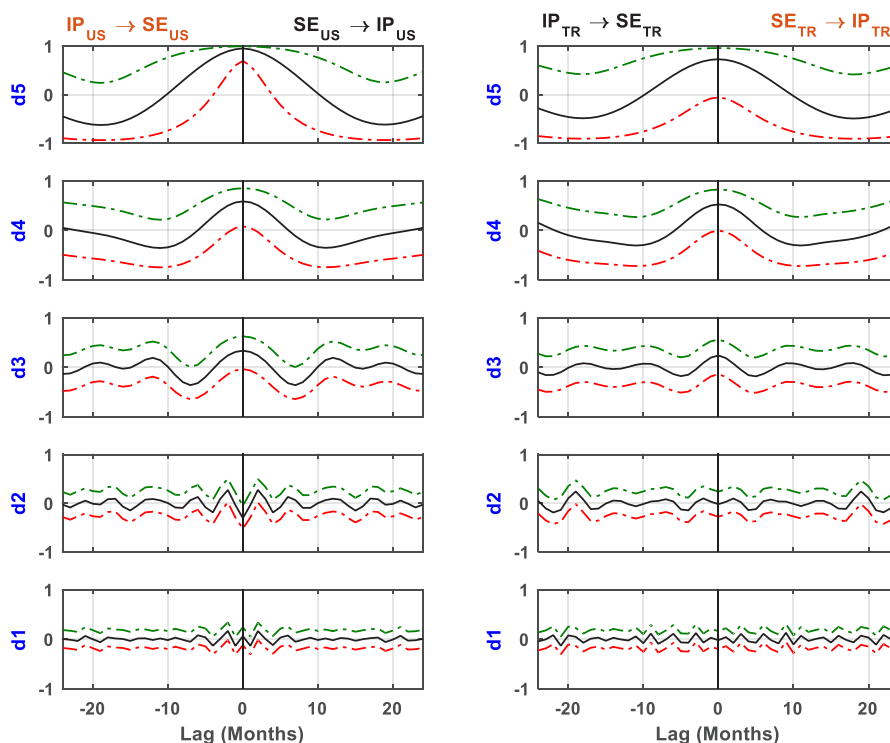

Figure 3. Wavelet cross-correlation of return series by scale-by-scale

At the bottom panel in Figure 2, the wavelet correlation using the MODWT() non-boundary “wavelet coefficients” scale is depicted. It is evident that both variables do not move together in the first two scales, except for the “U.S.”, “GER”, “ITA”, “RUS”, and “IND”. However, the direction becomes reversed with the scale d3, namely, between the monthly investment horizons [8-64] there exist a positive correlation between the underlying variables in all countries. However, when the significance test is conducted via the “Brainwaver” R package introduced by Achard (2012), it is observed that the correlation coefficients become significant after scale d2. For example, the wavelet correlation coefficient is insignificant at the first three scales in “TUR”, but, it turns out that the coefficient becomes significant at level at scale d4 and d5. The wavelet correlation degree decreases after scale d1 in the six out of the fourteen countries, however, it steadily increases with the scale d3 in all

countries over all scales. It should be pointed out that the highest correlation coefficient between the original data is in “RUS”, however, the magnitude reaches to at scale d3, to at scale d4, and to at scale d5. Besides, the DJIA return and the industrial production growth rate has a significant but negative correlation relationship at scale d2, -, but after this point, it becomes significantly positive at the latest three scales. Notable, the relationship degree reaches the peak value among all variables at scale d5, .

The cross-correlation relationship between the underlying variables for “U.S.” and “TUR” by wavelet scales is illustrated in Figure 3 along with their 95% approximate confidence intervals. With this method, one can examine the correlation relationship at both contemporaneous and different negative and positive lags at the same time. This method enables to examine the causal relationship in the sense of Gran-

ger method. Hence, we can check the validity of the Granger causality test findings with this method. Evidently, the magnitude of the link is by and large close to zero at the finest scales of d1 and d2 in both two countries. As scale increases, the cross-correlation degree also increases over the time-scale. The largest coefficients are observed in the coarsest scale, d4 and d5 corresponding to [16-64) month periods in both countries and at both leads and lags, indicating that there exists a feedback relationship between the two variables. For instance, at a lag of period of 1 month for scales d4 and d5, two variables significantly Granger cause each other with and correlation magnitude in the "U.S." and with and correlation magnitude in "TUR". The significant effect, however, decreases as the lag increases at the same scales. Overall, it can be said that these two variables, regardless of the country, they have symmetric lagged correlation relationship at the coarsest scales. The wavelet cross-correlation results are line with the paper of Gallegati (2008, s.3072) where the DJIA and industrial growth rate variables have a strong and positive leading relationship running from the former to the latter at the coarsest scale.

Concluding Remarks

In the present empirical paper, we have analyzed dynamic relationship between equity returns and economic activity for the G7 and E7 countries, "TUR", "BRA", "RUS", "MEX", "INDO", "IND", and "SAFR", using monthly data covering the period between 1998-01 and 2017-08. The existence and/or strength and direction of the potential relationships are investigated by different econometric approaches both in the time and frequency domain. By conducting wavelet analysis, we aimed to offer a deeper understanding of the relationship since it enables to reveal dynamics which are hidden on different time periods. In the first step, it is observed that the majority of data is found to be stationary in levels according to unit root with structural breaks, indicating that the 12 out of 25 variables are integrated zero, $I(0)$. Besides, the all G7 and two of the E7 countries, "INDO" and "SAFR", stock markets are informationally efficient in the weak-form, indicating that they follow a random walk. The cointegration analysis revealed that the economic activity and stock markets have a bidirectional in the short and a unidirectional relationship running

from "SE" to "IP" in the long-run in "CAN". On the basis of the causality tests, the VAR model revealed a Granger causality in the "U.S.", "UK", "JAP", "FRA", "RUS", and "SAFR" countries while the symmetric causality test partially confirmed these findings for the "U.S.", "GER", and "JAP". The general argument that the lagged stock market prices enhance the predictability of the future output, with the exception of the "UK", "INDO", and "IND", is supported according to the Hacker and Hatemi-J (2006) approach. Surprisingly, the only country that has a unidirectional causality from "IP" to "SE" is the "UK", implying that the past information of the output improves the forecasting of the current stock price information. Besides the standard approaches, we also investigate the causality relationship using the wavelet coefficients generated by MODWT MRA() process due to the fact that this approach takes into account the possibility that the strength and/or direction of the relationship could change over different time horizons. To facilitate comparison, we presented both the findings in the same tables. First of all, this new approach corroborated our time-domain based test findings regarding bidirectional and unidirectional causalities. Furthermore, it also corrected our one-way causal findings in favor of feedback relationship at different wavelet scales, mainly concentrated on at the latest time horizons corresponding to "d3", "d4", and "d5". These results offer a more enriched insight on the existence of the relationship, namely, it suggests that stock prices can be used a leading factor for future economic activity and vice versa after approximately 16 months provided that an efficient and effective regulatory framework is in force. In addition to causality tests, we also analyzed this relationship in terms of wavelet variance, correlation and cross-correlation. Test results reveal that the wavelet variances decrease by wavelet scale and the stock market is found to be more volatile than economic activity in all countries, with "INDO" as the single exception at wavelet scale "d1". The most volatility is, in general, explained by short-term fluctuations for both variables, indicating to respond to every variation in asset prices in the short-run. On the other hand, wavelet correlation decreases at scale "d1" in almost every country but then increase as wavelet scale increases, namely, it is negative but insignificant in the time horizon of [2-4) months, but it turns out to be significantly positive after scale "d3" up to "d5". Lastly, the cross-correlation results reveal

that both variables lead each other at lags of the period of 10 months at the last wavelet scales, confirming our Granger test results. Overall, our test results show that policy-makers and market participants should take into account the time-dependent relationships, which is not possible with standard methods, before implementing policy rate and investment decisions and should be patient for their consequences to secure the resiliency and durability of the financial system and portfolio management, respectively.

References

- Achard, S. (2012). R-Package Brainwaver: Basic Wavelet Analysis of Multivariate Time Series with A Visualisation and Parametrisation Using Graph Theory. R Package Version, 1.6.
- Al Janabi, M. A., Hatemi-J, A., Irandoust, M. (2010). An Empirical Investigation of the Informational Efficiency of the GCC Equity Markets: Evidence From Bootstrap Simulation. *International Review of Financial Analysis*, 19(1), 47-54.
- Binswanger, M. (2000). Stock Returns and Real Activity: Is There Still A Connection?. *Applied Financial Economics*, 10(4), 379-387.
- Binswanger, M. (2004). Stock Returns and Real Activity in the G-7 Countries: Did the Relationship Change During the 1980s?. *The quarterly review of economics and finance*, 44(2), 237-252.
- Brandt, P. (2009). Markov-Switching Bayesian Vector Autoregression Models Package (MSBVAR). Available at <http://cran.r-project.org/web/packages/MSBVAR/index.html>, Accessed 2018-01-18.
- Brooks, C. (2014). *Introductory Econometrics for Finance* (3th Edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Büyüksalvarcı, A., Abdioglu, H. (2010). The Causal Relationship Between Stock Prices and Macroeconomic Variables: A Case Study for Turkey. *International Journal of Economic Perspectives*, 4(4), 601.
- Cascio, I. L. (2007). *Wavelet Analysis and Denoising: New Tools for Economists* (No. 600). Working Paper, Department of Economics, Queen Mary, University of London.
- Chen, S. W., Chen, H. W. (2011). Nonlinear Casual Nexus between Stock Prices and Real Activity: Evidence From the Developed Countries. *International Review of Accounting, Banking Finance*, 3(4), 93-121.
- Cheung, Y. W., Ng, L. K. (1998). International Evidence on the Stock Market and Aggregate Economic Activity. *Journal of Empirical Finance*, 5(3), 281-296.
- Choi, J. J., Hauser, S., Kopecky, K. J. (1999). Does the Stock Market Predict Real Activity? Time Series Evidence from the G-7 Countries. *Journal of Banking Finance*, 23(12), 1771-1792.
- Cornish, C. R., Bretherton, C. S., Percival, D. B. (2006). Maximal Overlap Wavelet Statistical Analysis with Application to Atmospheric Turbulence. *Boundary-Layer Meteorology*, 119(2), 339-374.
- Croux, C., Reusens, P. (2013). Do Stock Prices Contain Predictive Power for the Future Economic Activity? A Granger Causality Analysis in the Frequency Domain. *Journal of Macroeconomics*, 35, 93-103.
- Crowley, P. M. (2007). A Guide to Wavelets for Economists. *Journal of Economic Surveys*, 21(2), 207-267.
- Daubechies, I. (1992). Ten Lectures on Wavelets. *Society For Industrial And Applied Mathematics*, 61, 198-202.
- Duca, G. (2007). The Relationship Between the Stock Market and the Economy: Experience from International Financial Markets. *Bank of Valletta Review*, 36(3), 1-12.

- EVDS Central Bank of Turkey (CBRT). (2017). <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>, Borsa Istanbul (BIST) Trading Volume (Price Indices) BIST-100, According to Closing Price (January 1986=1)
- Fama, E. F. (1990). Stock Returns, Expected Returns, and Real Activity. *The Journal of Finance*, 45(4), 1089-1108.
- Fischer, S., Merton, R. C. (1984). Macroeconomics and Finance: The Role of the Stock Market. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 21, 57-108.
- Gallegati, M. (2008). Wavelet Analysis of Stock Returns and Aggregate Economic Activity. *Computational Statistics Data Analysis*, 52(6), 3061-3074.
- Gallegati, M., Gallegati, M., Ramsey, J. B., Semmler, W. (2017). Long Waves in Prices: New Evidence from Wavelet Analysis. *Cliometrica*, 11(1), 127-151.
- Gallegati, M., Ramsey, J. B. (2013). Structural Change and Phase Variation: A Re-Examination of the Q-Model Using Wavelet Exploratory Analysis. *Structural Change and Economic Dynamics*, 25, 60-73.
- Gencay, R., Selçuk, F., Whitcher, B. J. (2001). Scaling Properties of Foreign Exchange Volatility. *Physica A: Statistical mechanics and its applications*, 289(1), 249-266.
- Gencay, R., Selçuk, F., Whitcher, B. J. (2002). *An Introduction to Wavelets and Other Filtering Methods in Finance and Economics*. New York, Academic Press.
- Goswami, J. C., Chan, A. K. (2011). *Fundamentals of Wavelets: Theory, Algorithms, and Applications* (2nd Edition). New York: John Wiley Sons.
- Granger, C. W. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 424-438.
- Granger, C. W. (1981). Some Properties of Time Series Data and Their Use in Econometric Model Specification. *Journal of Econometrics*, 16(1), 121-130.
- Graps, A. (1995). An Introduction to Wavelets. *IEEE Computational Science and Engineering*, 2(2), 50-61.
- Gujarati, D. N., Porter, D. C. (2004). *Basic Econometrics* (4th Edition). New York: McGraw-Hill.
- Hacker, R. S., Hatemi-J, A. (2006). Tests for Causality between Integrated Variables Using Asymptotic and Bootstrap Distributions: Theory and Application. *Applied Economics*, 38(13), 1489-1500.
- Hassapis, C., Kalyvitis, S. (2002). Investigating the Links between Growth and Real Stock Price Changes with Empirical Evidence from the G-7 Economies. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 42(3), 543-575.
- Hatemi-J, A. (2008). Tests for Cointegration with Two Unknown Regime Shifts with An Application to Financial Market Integration. *Empirical Economics*, 35(3), 497-505.
- Hubbard, B. B. (2005). *The World According to Wavelets: The Story of a Mathematical Technique in the Making*. Massachusetts: A.K. Peters.
- Humpe, A. Macmillan, P. (2009) Can Macroeconomic Variables Explain Long-Term Stock Market Movements? A Comparison of the US and Japan. *Applied Financial Economics*, 19(2), 111-119, DOI: <https://doi.org/10.1080/09603100701748956>.
- In, F., Kim, S. (2012). *An Introduction to Wavelet Theory in Finance: A Wavelet Multiscale Approach*. Singapore: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd.
- Kaplan, M. (2008). The impact of Stock Market on Real Economic Activity: Evidence from Turkey. *Journal of Applied Sciences*, 8(2), 374-378.

- Kiermeier, M. M. (2014). Wavelet Analysis and the Forward Premium Anomaly. Gallegati Semmler (Ed.), In *Wavelet Applications in Economics and Finance* (s. 131-142). New York: Springer International Publishing.
- Kim, S., In, F. H. (2003). The Relationship Between Financial Variables and Real Economic Activity: Evidence from Spectral and Wavelet Analyses. *Studies in Nonlinear Dynamics Econometrics*, 7(4), 1-16.
- Kumar, N.P. Puja, P. (2012). The Impact of Macroeconomic Fundamentals on Stock Prices Revisited: An Evidence from Indian Data. *MPRA Paper* (No. 38980), 1-24, available at <http://mpa.ub.uni-muenchen.de/38980/>
- Lee, B. S. (1992). Causal Relations among Stock Returns, Interest Rates, Real Activity, and Inflation. *The Journal of Finance*, 47(4), 1591-1603.
- Lee, J., Strazizich, M. C. (2003). Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks. *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Lindsay, R. W., Percival, D. B., Rothrock, D. (1996). The Discrete Wavelet Transform and the Scale Analysis of the Surface Properties of Sea Ice. *IEEE Transactions on Geoscience and Remote Sensing*, 34(3), 771-787.
- Mallat, S. G. (1989). A Theory for Multiresolution Signal Decomposition: the Wavelet Representation. *IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence*, 11(7), 674-693.
- Mauro, P. (2003). Stock Returns and Output Growth in Emerging and Advanced Economies. *Journal of Development Economics*, 71(1), 129-153.
- Miner, N. E. (1998). An Introduction to Wavelet Theory and Analysis (No. SAND98-2265). Sandia National Laboratories, Albuquerque, NM, and Livermore, CA.
- Mohanamani, P., Sivagnanasithi, T. (2012). Indian Stock Market and Aggregates Macroeconomic Variables: Time Series Analysis. *IOSR Journal of Economics Finance*, 3(6), 68-74.
- Morck, R., Shleifer, A., Vishny, R. W., Shapiro, M., Poterba, J. M. (1990). The Stock Market and Investment: Is the Market a Sideshow?. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1990(2), 157-215.
- Muradoglu, G., Taşkın, F., Bigan, I. (2000). Causality between Stock Returns and Macroeconomic Variables in Emerging Markets. *Russian East European Finance and Trade*, 36(6), 33-53.
- OECD (2017) Industrial Production (Indicator). doi:10.1787/39121c55-en (Accessed on 28 June 2017), <https://data.oecd.org/industry/industrial-production.htm>
- Özer, A., Kaya, A., Özer, N. (2011). Hisse Senedi Fiyatları ile Makroekonomik Değişkenlerin Etkileşimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 26(1), 163-182.
- Panopoulou, E. (2009). Financial Variables and Euro Area Growth: A Non-parametric Causality Analysis. *Economic Modelling*, 26(6), 1414-1419.
- Percival, D. B., & Guttorp, P. (1994). Long-memory processes, the Allan variance, and wavelets. In *Wavelet Analysis and its Applications* (Vol. 4, s.325-344). New York: Academic Press.
- Percival, D. B., Mofjeld, H. O. (1997). Analysis of Subtidal Coastal Sea Level Fluctuations Using Wavelets. *Journal of the American Statistical Association*, 92(439), 868-880.
- Percival, D. B., Walden, A. T. (2000). *Wavelet Methods for Time Series Analysis* (4th Edition). UK: Cambridge University Press.
- Percival, D. P. (1995). On Estimation of the Wavelet Variance. *Biometrika*, 82(3), 619-631.
- Perron, P. (1989). The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1361-1401.

- Pradhan, R. P., Arvin, M. B., Bahmani, S. (2015). Causal Nexus between Economic Growth, Inflation, and Stock Market Development: The Case of OECD Countries. *Global Finance Journal*, 27, 98-111.
- Ramsey, J. B. (2014). Functional Representation, Approximation, Bases, and Wavelets. Gallegati Semmler (Ed.), In *Wavelet Applications in Economics and Finance* (s. 1-20). New York: Springer International Publishing.
- Ramsey, J. B., Lampart, C. (1998). The Decomposition of Economic Relationships by Time Scale Using Wavelets: Expenditure and Income. *Studies in Non-linear Dynamics Econometrics*, 3(1), 49-71.
- Ratanapakorn, O., Sharma, S. C. (2007). Dynamic Analysis between the US Stock Returns and the Macroeconomic Variables. *Applied Financial Economics*, 17(5), 369-377.
- Saidi, L., Adam, P., Saenong, Z., Balaka, M. Y. (2017). The Effect of Stock Prices and Exchange Rates on Economic Growth in Indonesia. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(3), 527-533.
- Sancar, C., Uğur, A., Akbaş, Y. E. (2017). Hisse Senedi Fiyat Endeksi ile Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(5), 1774-1786.
- Schwert, G. W. (1990). Stock Returns and Real Activity: A Century of Evidence. *The Journal of Finance*, 45(4), 1237-1257.
- Şentürk, M., Özkan, G. S., Akbaş, Y. E. (2014). The Relationship between Economic Growth and Stock Returns: Evidence from Turkey. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 15(2), 155-164.
- Singh, D. (2010). Causal Relationship between Macro-Economic Variables and Stock Market: A Case Study for India. *Pakistan Journal of Social Sciences (PJSS)*, 30(2), 263-274.
- Soman, K. P., Ramachandran, K. I., Resmi, N.G. (2010). *Insight into Wavelets: From Theory to Practice*. New Delhi, PHI Learning Pvt. Ltd.
- Stock, J. H., Watson, M. W. (1990). Business Cycle Properties of Selected US Economic Time Series, 1959-1988. National Bureau of Economic Research, No. w3376.
- Tiwari, A. K., Mutascu, M. I., Albulescu, C. T., Kyophilavong, P. (2015). Frequency Domain Causality Analysis of Stock Market and Economic Activity in India. *International Review of Economics Finance*, 39, 224-238.
- Toda, H. Y., Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Auto-regressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66(1), 225-250.
- Tsouma, E. (2009). Stock Returns and Economic Activity in Mature and Emerging Markets. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 49(2), 668-685.
- Whitcher, B. J. (1998). *Assessing Non-Stationary Time Series Using Wavelets*. (Ph.D. Thesis). University of Washington Press, Washington.
- Whitcher, B. J. (2005). Waveslim: Basic Wavelet Routines for One-, Two-and Three-Dimensional Signal Processing. R Package Version, 1(3).
- Whitcher, B., Guttorp, P., Percival, D. B. (2000). Wavelet Analysis of Covariance with Application to Atmospheric Time Series. *Journal of Geophysical Research: Atmospheres* (1984-2012), 105(D11), 14941-14962.
- Wongbangpo, P., Sharma, S. C. (2002). Stock Market and Macroeconomic Fundamental Dynamic Interactions: ASEAN-5 Countries. *Journal of Asian Economics*, 13(1), 27-51.
- Yahoo-Finance (2017) <https://finance.yahoo.com> [January, 2018].
- Yılmaz, Ö., Gungor, B., Kaya, V. (2006). Hisse Senedi Fiyatları ve Makro Ekonomik Değişkenler Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik. *İMKB Dergisi*, 34, 1- 16.

Kızım Olmadan Asla: Anne Kız Tüketim Pratikleri ve Narsisizm Kapsamında Değerlendirilmesi

Not Without My Daughter: Analysis of Mother-Daughter Consumption Patterns Within the Narcissism Theory

Şenay Sabah

Başvuru Tarihi: 08.05.2018
Kabul Tarihi: 28.01.2019

Öz

Kişiler benliklerini sahiplikleri, evcil hayvanları, geçmişleri gibi faktörler yardımıyla genişletmektedir. Buna göre annelerin de çocuklarını genişletilmiş benliklerinin parçası olarak değerlendirdiklerini söylemek mümkündür. Çalışmada kişilik özelliği olarak narsisist annelerin çocukları için gerçekleştirdikleri tüketim Genişletilmiş Benlik Kuramı kapsamında ele alınmaktadır. Instagramda kızlarının kıyafet tüketimleri ile ilgili paylaşımlarda bulunan ve maksimum çeşitlilik esasına göre belirlenmiş on bir annenin hesaplarının incelenmesi ile veriler toplanmıştır. Toplanan veriler tematik analize tabi tutulmuştur. Çalışma sonucunda annelik-narsisizm ve tüketim ilişkisinin, örneklem kapsamında beş ana eksenle ortaya çıktığı görülmüştür. Bunlar, çocuk ile benliğin yansıtılması, gösterişçi tüketim, üstünlük, mükemmel annelik/mükemmel aile ve tüketim aracı olarak çocuk boyutlarıdır.

Anahtar Kelimeler: Narsisizm, Genişletilmiş Benlik, Tüketim, Annelik

Abstract

People extend their selves with the help of factors such as personal possessions, their pets, past experiences, and so on. Accordingly, it is possible to say that mothers consider their children as a part of their extended self.

In the present study, the consumption of mothers with narcissistic personality for their girls is considered within the scope of Extended Self Theory. Data were collected by examining Instagram accounts of eleven mothers, who share their daughters' clothing consumption. Motherhood-narcissism and consumption relations appeared in five axes: child as a reflection of self, conspicuous consumption, superiority, perfect motherhood/family, child as a mean for consumption.

Keywords: Narcissism, Extended Self, Consumption, Motherhood

Giriş

Kimi ünlü giyim markalarının çocukları “küçük yetişkinler” olarak değerlendirmesi ve buna uygun kıyafetler üretmesiyle birlikte, yeni bir akım da görünür hale gelmiştir. Türkiye’de bu akımın ilk temsilcisi olan Koton markası ve çıkardığı “Çocuk Kafası Çocuk Modası” isimli kreasyonu, hem olumlu hem de olumsuz anlamda çok tartışılmıştır. Küçük kızların yetişkinler gibi giydirilmesi kimilerince sevimli ve “stil sahibi” bulunmakla birlikte, çocuk gelişim psikologları başta olmak üzere bir diğer kesim ise çocuklara “küçük yetişkinler” gibi değil çocuk gibi davranılması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda ürünlerin firmalar tarafından sunulmaya başlamasının alt yapı-

sını oluşturan grup tüketimini, çocuk-ebeveyn tüketiminin dinamiklerinin ve mevcut tüketim toplumu ve onunla yaygınlaştığı öne sürülen narsisizm eğilimlerinin açıklayabileceği öne sürülmektedir (Lambert ve Desmond, 2013).

Bu noktada, benlik kavramı konunun ele alınmasında önemlidir. Sevilen kişiler ve nesnelere kim olduğumuz üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır (Ahuvia, 2005). Genişletilmiş Benlik Kuramına (Extended Self Theory) göre benlik; sahiplikler, aile ve arkadaşlar, evcil hayvanlar, geçmiş yaşantı gibi farklı unsurları içerecek şekilde genişlemektedir (Belk, 1988, 1990; Walsh, 2007). Buna göre, bireyler tüketim aracılığıyla kendilerini biricikleştirme, özenilme ve başkalarının dikkatini çekme olanağına kavuşmaktadır. Böylece ürünlerin tüketiminin, özellikle de sembolik ve gösterişçi tüketimin, kişilerin benliklerini oluşturma ve genişletmede önemli bir rol oynadıkları ifade edilmektedir (Mittal, 2006).

Söz konusu tüketim, bireyin sadece bireysel tüketimini değil kendi benliğine dahil ettiği diğer bireylerin/canlıların tüketimlerini de içermektedir (Stephens ve Hill, 1996; Philips ve Sego, 2011). Buna göre, toplumda tüketim ile birlikte artan narsisizm eğiliminin ortaya çıkma alanlarından biri ebeveyn-çocuk ilişkisi olarak değerlendirilebilir. Kendi benliklerini sahip oldukları birçok “şey” gibi çocuklarının benlikleriyle de genişleten ebeveynler, böylece narsisistik kişiliklerini gerçekleştirecek bir alan oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle, tüketim pratiklerinin yaygınlaşması ve tüketimin sembolik ve gösterişçi yöneliminin artması ile tüketim-narsisizm ilişkisi öne çıkmakta (Gregg, Cisek ve Hart, 2007) ve söz konusu ilişki çocukların tüketimi ile ilişkilendirilmektedir. Bunun için ise yaygınlaşan sosyal medya kullanımı oldukça elverişli bir alan sunmaktadır. Bunun temel nedeni, sosyal medyanın teşhircilik başta olmak üzere narsisizmin boyutlarının ortaya çıkmasını kolaylaştırmasıdır. Bu çerçevede, annelerin kızları için yaptıkları tüketim davranışlarıyla narsisistik kişiliklerini özellikle sosyal medya aracılığıyla açığa çıkardıkları öne sürülebilir. Bunun yanında, Genişletilmiş Benlik Kuramı (Belk, 1988) çerçevesinde, anneler kızları ve onlar için yaptıkları tüketim ile benliklerini genişletmekte ve sosyal medya bunun gösterilmesi için bir alan veya araç sunmaktadır.

Bu kapsamda; mevcut çalışmada ebeveynlerin, özetinde annelerin narsisistik kişilik özellikleri, benliklerini çocuklarıyla ve onlar için gerçekleştirdikleri tüketim ile genişletmeleri kapsamında ele alınmaktadır. Böylece çalışmanın temel sorunsalı, annelerin kızları için yaptıkları tüketim ve söz konusu tüketimin sosyal medyada görünür kılınması ile kendi benliklerinin ve narsisistik kişilik özelliklerinin hangi eksenlerde genişletildiğinin ele alınmasıdır. Söz konusu amaca uygun olarak, çalışmada, annelerin üç yaş altı kızları ve onlar için yaptıkları tüketim ile benliklerini genişletmeleri Genişletilmiş Benlik Kuramı çerçevesinde ele alınmaktadır. Böylece, hem kızların hem de onların tüketiminin anneler tarafından kendi benliklerinin aktif bir unsuru olarak değerlendirildiği öne sürülmektedir. Narsisizm alanında birçok çalışma olmakla birlikte, narsisistlerin günlük yaşantısına ve çevrelerindeki insanlarla ilişkilerine dair bilinenler halen çok azdır (Holtzman, Vazire ve Mehl, 2010). Bunun yanında, annelerin benliklerini çocuklarının kıyafet tüketimi yoluyla genişletmesi konusunda halihazırda sınırlı bir yazın bulunmaktadır (McNeill ve Graham, 2014). Söz konusu yazının narsisizm kapsamında ele alınması ise daha da sınırlıdır. Bu çerçevede, çalışmada öncelikle genişletilmiş benlik kuramı ile narsisizmin tüketim ve annelikle ilişkisi ele alınmakta sonra sırasıyla araştırma tasarımına ve sonuçlara yer verilmektedir.

Genişletilmiş Benlik Kuramı

Genişletilmiş Benlik Kuramı (Extended Self Theory), Belk (1988) tarafından ortaya atılan bir kuram olup kişilerin benliklerini sahip oldukları, aileleri, geçmiş hatıraları, evcil hayvanları gibi faktörleri içerecek biçimde genişlettikleri önermesi üzerine kurulmuştur. Buna göre; sahip olduklarımız yardımıyla, kimliğimizi “hem tanımlamakta hem de kendimize hatırlatmakta olduğumuz” öne sürülmektedir (Belk, 1988). Bu kapsamda tüketiciler, genellikle farkında olmadan kimi zaman ise bilinçli olarak benliklerini tükettikleri ve sahip oldukları nesnelere yolu ile oluşturmakta (Mittal, 2006), dahası sahip oldukları ile benliklerini güçlendirmekte ve genişletmektedir (Belk, 1988). Bir diğer ifadeyle “var olmak” ve “sahip olmak” birbirini doğrudan etkileyen unsurlar olarak ele alınabilmektedir (Shankar ve Fitchett, 2002). Fromm’un (1997)

kişinin kendini “sahip oldukları ve tükettikleri dışında bir hiç” olarak gördüğünü ifade etmesi bu çerçevede anlam kazanmaktadır.

Belk'e (1990) göre kimlik kavramı, nesnel olarak var olan bir olgu değil, kişilerin kendileri hakkındaki subjektif yargılarına dayanmaktadır. Başka bir ifadeyle, sahip olunan nesnelere ziyade onlara yüklenen anlam benliğin sınırlarının oluşumunda önem kazanmaktadır. Böylece, kelime anlamı itibarıyla üretken bir içeriğe sahip olmayan tüketim, benliğin oluşumunda ve genişlemesinde oynadığı rol dolayısıyla üretken bir anlam üstlenmektedir. (Goulding ve diğerleri, 2002). İnsanlar, benlikleri için önemli olan ve sahip oldukları nesnelere bağ kurmakta ve benlikleriyle ilişkili olarak kabul ettikleri nesnelere, ilgisiz nesnelere nazaran yoğun bir bağlılık hissetmektedir. Söz konusu bağlılık ve bu bağlılığın farkındalığı, sadece işlevsel bağ kurulan ve benlikle ilişkili olmayan nesnelere ile benliğin genişletilmesinde rol oynayanların birbirinden ayrılması için önemlidir (Belk, 1989). Böylece, sahip olunanlara yüklenen anlam, benlik açısından birincil önem kazanmaktadır. Genişletilmiş benlik kapsamında benliğin temsilcisi olan söz konusu sahiplikler, bireylerin hem düşünce hem de davranışlarını temsil etmekte ve bireylerin “kim olduğunu” tanımlamaya, başkalarına anlatmaya ve hatırlatmaya yardımcı olmaktadır (Belk, 1988).

Narsisizm ve Tüketim

Karmaşık ve çok boyutlu bir kavram olarak değerlendirilen narsisizm (Panek, Nardis ve Konrath, 2013), en genel biçimiyle kişilerin kendilerini sevmeye eğilimleri olarak tanımlanmaktadır (Kang ve Park, 2016). Narsisistik kişiliğe sahip bireylerin oldukça yüksek ve gerçekçi olmayan olumlu bir benlik algıları bulunmaktadır (Campbell ve Foster, 2007). Buna göre kavram; kendine odaklı olma, kibirlilik, baskın karakter sahibi olma, sürekli olarak başkalarını etkileme ihtiyacı, üstünlük kurma çabası, teşhircilik gibi boyutlar kapsamında ele alınmaktadır (Cisek, Sedikides, Hart, Godwin, Benson ve Liversedge, 2014; Velov, Gojkovic ve Duric, 2014). Potansiyel tehditlere yönelik kendini koruma çabası ve kişiler arası sıcak ilişkilerin tercih edilmemesi, kavramın diğer bileşenlerindedir (Campbell ve Foster, 2007).

Narsisizmin her bir boyutu farklı tutum ve davranışlar ile kendini göstermektedir. Örneğin, narsisizmin boyutlarından biri olarak kabul edilen teşhircilik, sahip olduklarını başkalarına gösterme isteği gibi günlük davranış ve tutumları içermektedir (Buss ve Chiodo, 1991). Narsisistlerin teşhirci olmalarının bir diğer sonucu, kişilerin kendi fiziksel görünüşlerine yönelik yoğun ilgidir (Vazire, Naumann, Rentfrow ve Gosling, 2008). Narsisistlerin kendi benlikleri merkezli olmaları, iyi görünmek için çok çaba sarf etmeleri ve bedenlerini kamusal olarak gösterme istekleri nedeniyle, narsisizm ile kişinin çekici bir görüntüye sahip olması arasında ilişki olduğu iddia edilebilmektedir. Ancak durumun kişinin daha çekici olup olmaması değil ama kendini öyle görmesi ile ilgili olduğu ifade edilmektedir (Holtzman ve Strube, 2010). Başka bir ifadeyle, narsisistlerin çekiciliklerini abarttıkları öne sürülmektedir (Ong, Ang, Ho, Lim, Goh, Lee ve Chua, 2011). Bir diğer boyut olan başkalarına üstünlük kurma çabasının ise narsisizmin kişinin sahip olduğu değersizlik hissini bir maskesi olarak değerlendirilmesinden hareketle ortaya çıktığı iddia edilmektedir (Barnett ve Powell, 2016; Horvath ve Morf, 2010).

Çok boyutlu bir kavram olarak ele alınan narsisizm, genel olarak iki biçimde kavramsallaştırılmaktadır. Birinci yaklaşımda narsisizm, var/yok ikiliğinde klinik bir kavram ve kişilik bozukluğu olarak değerlendirilmekle birlikte, ikinci yaklaşıma göre narsisizm farklı derecelerinin olabileceği bir kişilik özelliği olarak kabul edilmektedir (Grijalva vd., 2015). Narsisizmi, ilk yaklaşımdan hareketle, sadece patolojik bir durum olarak ele alınmanın, konunun basitleştirilmesine yol açtığı ifade edilmektedir (Campbell ve Foster, 2007). Dahası, özellikle tüketimin toplum içerisindeki anlamının ve biçiminin geçirdiği değişikliklerle birlikte, narsisizmin ikinci yaklaşım çerçevesinde, bir kişilik özelliği olarak ele alınması daha da önemli bir hale gelmiştir (Lambert ve Desmond, 2013). Bu kapsamda, sosyal psikoloji ve kişilik psikolojisi araştırmaları, bahsi geçen iki narsisizmi birbirinden ayrı iki kavram olarak değerlendirmekte (Pincus ve Lukowitsky, 2010) ve ikincisine odaklanmaktadır. Mevcut çalışmada narsisizm bir kişilik özelliği olarak ele alınmaktadır.

Kişilik özelliği olarak değerlendirilmesinin yanında, narsisizmin kültürel olarak çok zamana dayalı bir özellik olarak ele alınması gerektiği; başka bir ifadeyle, uygun koşulların varlığına bağlı olduğu öne sürülmektedir (Campbell ve Foster, 2007). Bununla paralel olarak, Genişletilmiş Benlik Kuramına (Belk, 1988) göre, söz konusu durumun kişinin benliğini oluşturan faktörler açısından da geçerli olduğu ifade edilmektedir. Başka bir ifadeyle benliği kuran/oluşturan unsurlar dönemsel olarak değişebilmekte (Belk, 1988) ve bu durum narsisizm kavramının dönemsel özelliği ile uyum göstermektedir.

Narsisizmin zamana bağlı olmasından hareketle, narsisizmi belli kültürlerin değil, belli bir dönemin ürettiği kişilik tipi olarak ele almak, mevcut toplumdaki birçok koşulun narsisistik kişilik özelliklerinin güçlenmesinde rol oynadığını söylemeyi olanaklı kılmaktadır. Bunlardan belki de en önemlisi tüketimdir. Tüketim sisteminin mevcut biçimi, narsisistik kişilik özelliğinin ortaya çıkmasında önemli bir araç olabilmektedir. Tüketim, narsisistlerin aşırı olumlu benlik algısını güçlendirdiği ve narsisist bireylerin bu yolla kendini iyi hissetmesine imkan sağladığı için narsisizm ile ilişkilidir (Harnish ve Bridges, 2015). Nitekim tüketilen ürünler sosyal olarak diğerlerinden daha üst seviyede yer alma ve farklı olma gibi narsisistik kişiliğe uygun mesajları içerebilmektedir (Lee, Gregg ve Park, 2013). Tüketilen nesnelerin tek/biricik olması da onlara yüklenen anlamı artırmaktadır. Özellikle narsisistik bireylerin söz konusu biriciklik durumuna büyük önem verdikleri ifade edilmektedir (Cisek vd., 2014; Lee ve Park, 2011).

Bunun yanında, aşırı/fazla tüketim, lüks ürünlerin tüketimi ve yüksek materyalizm eğilimi de narsisizmin genişlemesi açısından önemli bir zemin oluşturmaktadır (McDonald, Wearing ve Ponting, 2008; Rose, 2007). Bu kapsamda, materyalizm eğilimi yüksek olan bireylerin narsisistik kişilik özelliklerinin de yoğun olduğu ifade edilmektedir (Cisek vd., 2014; Lambert ve Desmond, 2013). Dahası, narsisistik bireyler toplum tarafından onay görme yerine özenilmeyi tercih etmektedir (Lee, Gregg ve Park, 2013). Bu nedenle gösterişçi tüketim kalıplarının yaygınlaşması da narsisizmin yaygınlaşması ile ilişkilidir. Özetle narsisizm, hem materyalizm hem de gösterişçi tüketim gibi dönemin tüketim kalıplarıyla bağlantılıdır (Cisek vd., 2014). Bu çerçevede, söz konusu durumun

ortaya çıkmasında mevcut toplum-tüketim ilişkisinin üç özelliği rol oynamaktadır. Bunlar; bireylerin toplum içinde kontrollerinin olmadığına dair inancı ve güçsüzlük hissiyatı; söz konusu kontrolün ve güçsüzlükten kurtulmanın tüketimle gerçekleştirilebileceği algısı ve son olarak da benliğin mevcut toplum içinde bireyler tarafından oluşturulabileceği düşüncesidir (McDonald, Wearing ve Ponting, 2008). Böylece, hem güçsüzlük/kontrolsüzlük hissinden uzaklaşılmasında hem de benliğin kurulmasında ve genişletilmesinde tüketimin önemli rol oynaması ile tüketim kavramı “üretken” işlevler üstlenebilmektedir. Özellikle narsisistik kişilik özelliğine sahip bireyler için söz konusu işlevler öne çıkmaktadır.

Narsisizmin yaygınlaşmasını kolaylaştıran bir diğer faktör, sosyal medya kanallarının kullanımının yaygınlaşmasıdır. Sanal ortam ile gerçek dünyadaki narsisizme ilişkin belirtilerin birbirinden farklı olmadıkları öne sürülmektedir (Dewall, Buffardi, Bonser ve Campbell, 2011). Başka bir ifadeyle, narsisizme ilişkin gerçek dünyadaki belirtiler, sanal dünyada da geçerliliğini korumaktadır. Belirtiler ortak olmakla birlikte, söz konusu belirtilerin sanal dünyada daha az toplumsal baskı ile karşılaştığını ve böylece sanal medya kullanımının narsisizm eğilimini kolaylaştırdığını öne sürmek yanlış olmayacaktır. Bu çerçevede, sosyal medya kullanımının sıklığı ve paylaşılan içeriğin genellikle kişisel fotoğraf olması ile narsisizm eğilimi (özellikle gösterişçilik eğilimi boyutu açısından) arasında pozitif bir korelasyon olduğunu ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Panek vd., 2013). Buna göre, narsisistik kişilik özelliklerine sahip bireyler sosyal medya kanallarını çok yoğun olarak kullanmakta, kendi benliklerini bu kanallar ile öne çıkarmaya çalışmaktadır (Lee, Gregg ve Park, 2013).

Bu çerçevede, narsisistik bireylerin sosyal medyayı kullanmayı yaygın olarak tercih ettikleri ifade edilmektedir (Skues, Williams ve Wise, 2012). Bunun nedenlerinden biri, narsisistlerin sanal dünyada paylaştıkları bilgi ve bilginin ulaştığı izleyici kitlesi gibi faktörler üzerinde çok fazla kontrollerinin olmasıdır (Sheldon ve Bryant, 2016). Bir diğer neden ise sanal dünyanın narsisistlere, gerçek benliklerini abartma konusunda uygun bir platform sunmasıdır (Bergman, Fearington, Davenport ve Bergman, 2011). Dahası sana dünya, narsisistlerin tercih etmediği sıcak ilişkilerin yerine daha gevşek bağlar önerme-

si dolayısıyla (Bergman, Fearrington, Davenport ve Bergman, 2011), narsisistler için benliklerini oluşturacakları önemli bir alan sunmaktadır. Bunun temel nedeni narsisistik bireylerin olumlu ancak kırılabilir bir kişilik yapısına sahip olmaları ve bu nedenle sürekli sosyal onaylanmaya ihtiyaç duymalarıdır (Lee, Gregg ve Park, 2013). Sosyal medya ise onlara bu olanağı sağlamaktadır. Ayrıca, kendini koruma çabası kapsamında, narsisistik kişiliğe sahip bireylerin kendilerine yönelik eleştirilere sert tepki verdikleri ve söz konusu eleştirileri doğrudan reddettikleri öne sürülmektedir (Campbell ve Foster, 2007). Bu çerçevede, narsisist bireylerin kendi benliklerini korumak adına sosyal medyada olumsuz bildirimde bulunanları aşağıladıkları, söz konusu yorumları silip yorum yapanları engelledikleri ifade edilmektedir (Horvath ve Morf, 2010). Böylece, hem tüketimin biçim ve anlam değiştirmesi, hem de sosyal medyanın yaygın kullanımını narsisizm eğiliminin artmasını açıklamaktadır.

Narsisizm ve Annelik

Çok boyutlu bir kavram olarak değerlendirilen narsisizm, kişilerin sahip oldukları toplumsal/bireysel rolleri etkilemektedir. Narsisizm ile ebeveynlik bağlantısı bu anlamda incelenmeye açıktır. Narsisist yetişkinlerin çocuklarıyla kurdukları ilişki değerlendirildiğinde, söz konusu ilişkinin genellikle çocuğa yönelik aşırı ilgi biçiminde gerçekleştiği, başka bir ifadeyle, çok ilgili ebeveynlerin narsisizmlerini bu yolla yeniden ürettikleri ifade edilebilir. Bahsi geçen narsisizmin baskın karakteri, çocuğa yönelik aşırı değer vermedir (Freud, 1957). Ancak söz konusu değer, kişiye bir özne olarak değil kendi benliğini gerçekleştirmenin bir aracı olarak verilmektedir (McDonald, Wearing ve Ponting, 2008). Bu çerçevede, narsisist ebeveynlerin “yansıtılmalı özdeşim” kullandıkları, böylece çocuklarını idealize ettiklerini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Yansıtılmalı özdeşim kapsamında bireyler, benliklerinin bir parçasını bölüp başka nesnelere/kişilere aktarmakta (yansıtma) ve söz konusu nesnelere/kişilerle özdeşim kurmaktadır (Crockatt, 2006). Mükemmel olarak değerlendirilme başta olmak üzere birçok özellik karşındaki nesneye/kişiye yüklenebilmektedir (Göka, Yüksel ve Goral, 2006). Ebeveynlik kapsamında değerlendirildiğinde, anneler benliklerini çocuklarına yansıttıklarında ve böylece özdeşim kurduklarında, çocuklar anneleri-

nin/babalarının benliklerini genişletmenin bir aracı olarak değerlendirilebilmektedir (McNeill ve Graham, 2014).

Ebeveynler, ilgili nesne ve kişileri (mevcut tartışma açısından çocuklarını) benliklerine tekrar dahil etmekte, başka bir ifadeyle benliklerini bu yolla genişletmektedir. Burada, karşındaki nesneye/kişiye hükmetme ve onu kontrol altına almanın amaçlandığı ifade edilmektedir (Göka vd., 2006). Bunun nedeni narsisistik kişilerin kendi ideal benliklerine ilişkin imaj oluşturmaları ve sistematik olarak benliklerini buna uygun biçimde geliştirmeleridir. Böyle bir durumda, çocuklara ebeveynlerinin gerçekleştir(e)medikleri hayaller yüklenmektedir. Ebeveynlerin çocuklarına yönelik sevgisi, ebeveynlerin narsisizmlerinin ortaya çıkmasını ve çocuğa yönelmesini ifade etmektedir (Freud, 1957). Bu çerçevede, narsisist ebeveynler çocuklarını tüketim de dahil olmak üzere hayatlarının her alanına yaygın olarak dahil etmeye çalışmakta, bu kapsamda benliklerinin onanmasını amaçlamaktadır. Ebeveynlerin bu tip yönelimleri güncel tüketim kültürü içerisinde çocukluğun ticarileştirilmesi şeklinde kendini gösterebilmektedir (Timimi, 2010). Böylece, günümüzde narsisizm-annelik ilişkisinin yaygınlaşmasını kolaylaştıran en önemli konulardan biri, anneliğin tüketimle ilişkilendirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her ne kadar söz konusu durum hem anne hem de babalar için geçerli olsa da, konunun ele alınmasında annelik öne çıkmaktadır. Babalar genellikle toplumsal olarak çocuk yetiştirme sürecinin dışında bulunmakta, hatta “iyi annelik” kavramının bir göstergesi olarak anneler tarafından bizzat dışarıda tutulmaktadır (Andersen, vd., 2008). Dahası, anneler kızlarının sosyalleşmesinde önemli bir aktördür (Kimura ve Sakashita, 2011) ve çocukla ilgilenen temel özne olarak babalara göre daha önemli bir rol oynamaktadır (Jonason, Lyons ve Bethell, 2014). Böylece, annelerin çocuklarını kendi benliklerinin parçası olarak değerlendirme eğilimlerinin daha yüksek olması beklenbilir. Ayrıca, çelişen kimi çalışmalar bulunmakla birlikte, kadınların fiziksel özellikleri ile daha fazla ilgili oldukları, bu nedenle de kadınlarda narsisistik eğilimlerin daha fazla bulunduğu öne sürülmektedir (Grijalva, Newman, Tay, Donnellan, Harms, Robins ve Yan, 2015). Bu çerçevede, günümüz modern top-

lumlarında annelik rolleri, narsisizmin ele alınmasında ve benliğin çocuklar yoluyla genişletilmesinde babalık rollerine göre daha fazla olanak sunmaktadır.

Annelik rollerinin, narsisizm ve genişletilmiş benlik kapsamında sunduğu söz konusu olanak, tüketim ile daha da artmaktadır. Günümüzde “iyi annelik” kavramının, “çocuğu için çok fazla ve pahalı tüketim yapma” olarak tanımlandığı ifade edilmektedir (McNeill ve Graham, 2014). Bu kapsamda tüketim, annelik kimliğinin kurulması açısından önemli olmasının yanı sıra (Andersen, Sorensen ve Kjaer, 2008), kişinin söz konusu kimliği olması gerektiği gibi gerçekleştirdiğinin de bir ifadesidir (McNeill ve Graham, 2014). Böylece, günümüzde narsisizm-annelik ilişkisinin yaygınlaşmasını kolaylaştıran en önemli konulardan biri, anneliğin tüketimle ilişkilendirilmesidir. Söz konusu ilişkide, annelerin çocukları için tüketim yaparken de kendileri için gösterdikleri hassasiyetlere (marka, tasarım, fiyat seçimi gibi) sahip oldukları ifade edilmektedir (Gregg, Cisek ve Hart, 2007). Bunun nedeni, çocuğun genişletilmiş benlik içerisinde kabul edilmesidir (Belk, 1988). Bu durum, özellikle küçük çocuklar ve bebekler için daha çok öne çıkmaktadır. Çünkü anneler bebeklerinin tüketimlerinde tamamıyla söz sahibidir (Prendergast ve Wong, 2003). Böylece, küçük çocukların giyim tüketimi, annelerin kendi benlikleriyle uyumlu ürünler seçerek benliklerini genişletmeleri açısından önemli bir araç sunmaktadır (Andersen vd., 2008; McNeill ve Graham, 2014). Bu kapsamda, mevcut çalışma açısından, anneler ve kızları çalışmanın araştırma nesnesini oluşturmaktadır. Buna göre, sosyal medyada kızları ile ilgili paylaşım yapan annelerin tüketim davranışları, narsisizm ve genişletilmiş benlik kuramları kapsamında ele alınmaktadır.

Tasarım ve Yöntem

Yazında, sosyal medya kullanımının operasyonelleştirilmesi üzerine ve narsisizmle ilişkisine dair kullanışlı ve kabul edilmiş iyi bir teorinin eksikliği ifade edilmektedir (Skues, Williams ve Wise, 2012). Bu nedenle, mevcut çalışmada nitel bir yaklaşım benimsenmiştir. Toplanan veriler tematik analize tabi tutulmuştur. Araştırmada tümevarımcı bir tematik analiz tercih edilmiştir (Braun ve Clarke, 2006). Tümevarımcı tematik analize göre, temalar analiz sırasında ortaya çıkmakta, önceden bir tema seti ile analize

başlanmamaktadır (McNeill ve Graham, 2014). Analiz önceden belirli temalara bağlı olarak yapılmadığından, kuramsal açıdan zenginlik ve özgürlük sağlanabilmektedir (McNeill ve Graham, 2014).

Analizin güvenilirliği için Braun ve Clarke (2006, 2012) ile Clarke ve Braun'un (2014) tematik analiz için önerdikleri çerçeve ve adımlar kullanılmıştır. Buna göre, analizin altı temel adımı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, verilere aşinalık kazanmaktır. Bu çerçevede, Instagram profillerinden alınan yorumlar ile 44 sayfalık bir doküman oluşturulmuştur. Söz konusu veriler bizzat araştırmacı tarafından hazırlanmış ve oluşturulan doküman analize henüz başlamadan önce birden fazla kere okunmuştur. İkincisi, ilk kodların oluşturulmasıdır. İlk okumadan sonra dokümanın yanına küçük notlar alınarak kodlar oluşturulmaya başlanmıştır. Metnin her başa dönüşünde kodlar güncellenmiş ve son haline getirilmiştir. Üçüncü aşama, temaların araştırılmasıdır. Özellikle kodların oluşturulmaya başlanması aşamasıyla birlikte, temalar üzerinde düşünölmeye başlanmış, kodlar tamamlandıktan sonra söz konusu kodları içerecek temalar araştırılmıştır. Dördüncüsü, potansiyel temaların gözden geçirilmesidir. Temalar oluşturulmaya başlandıktan sonra söz konusu temaların birleştirilmesi, bölünmesi, güncellenmesi, daha önce oluşturulan temalardan vazgeçilmesi veya yeni temalar oluşturulması gibi kararların ardından bu aşama tamamlanmaktadır. Beşinci aşamada, temaların tanımlanması ve isimlendirilmesi bulunmaktadır. Buna göre, bu aşamada temaların birbirini dışlaması ve aynı zamanda her bir temanın içerdiği kodları/alt temaları kapsamı hedeflenmektedir. Temaların içeriklerine uygun isimler verilmiştir. Son aşama olarak ifade edilen araştırma raporunun hazırlanması, aslında gerçek anlamda doğrusal bir aşamayı ifade etmemektedir. Rapor araştırma boyunca yazılmakta, tamamlanması son aşamada gerçekleşmektedir.¹

1 Çalışma kapsamında ifade edilen analiz süreçleri boyunca, hem temaların başlıkları, hem içerikleri, hem de hangi temaların analiz sonunda raporda sunulacağı değişim göstermiş, analizin olgunluğa eriştiği düşünüldüğünde temalar netleştirilmiştir. Örneğin, araştırmanın başlarında “benliğı tanımlayan unsur olarak annelik” teması “tarafatar ürünlerinin kullanılması teması ile birleştirilmiş ve “çocuk ile benliğı oluşturulması” teması oluşturulmuştur. “Vefakar/cefakar annelik” teması, tüketim ile ilişkilendirilmesi nedeniyle tüketim ile iyi anne olma teması altında ele alınmıştır. İlk okumalarda “baba-kız ilişkisine yapılan vurgu ve ideal aile” temaları oluşturulmuş ancak daha sonraki okumalarda söz konusu baba-

Her bir sosyal medya platformunu kullanmanın farklı motivasyonları bulunmasından hareketle, mevcut çalışma açısından Instagram kullanıcıları analize dahil edilmiştir. Bunun nedeni, narsisistlerin fotoğraf paylaşma eğilimlerinin çok yoğun olduğunun ifade edilmesi (Sheldon ve Bryant, 2016) ve Instagram'ın doğrudan fotoğraf ve video paylaşımına yönelik bir platform olmasıdır. Buradan hareketle Instagram'ın mevcut çalışmanın ana teması olan tüketim-benlik ilişkisine dair kolaylıkla veri toplanmaya uygun bir platform olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, Instagram kullanıcılarının, Facebook gibi platformlardan farklı olarak, çoğunlukla tanımadıkları kişilerden oluşan büyük bir izleyici kitlesine hitap edebilme potansiyeli bulunmaktadır. Söz konusu izleyici kitlesine gösteriş yapabileme olasılığı, narsistik bireyler açısından oldukça önemlidir (Panek vd., 2013). Başka bir ifadeyle, Instagram Facebook'tan farklı olarak kişilerin sosyal ilişkilerine değil kendi benliklerini ortaya koymalarına odaklanmaktadır (Sheldon ve Bryant, 2016).

Bu çerçevede, kızlarıyla birlikte özellikle kıyafet tüketimine ilişkin fotoğraflarını yaygın olarak paylaşan, Instagram'da yoğun takip sayılarına sahip, Türkiye'den on bir kadının sosyal medya hesaplarının içerik incelemesi yapılmıştır. Takipçi sayıları dışında dikkat edilen bir diğer konu, kızları sıfır-üç yaş aralığında olan annelerin incelemeye alınmasıdır. Bunun nedeni, söz konusu yaşlarda annelerin çocukların kıyafet tüketimlerinde daha doğrudan bir etkiye sahip olduklarının varsayılmasıdır (Prendergast ve Wong, 2003). Bunun için paylaşılan fotoğraflar ve yapılan yorumlar değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Örnekleme dahil edilecek annelerin belirlenmesinde, #annekız #anasınınızı #annesininkuzusu #annesi-yavrusu gibi anahtar sözcükler ile Instagram'da arama yapılmıştır. Takipçi sayısı on binlerle ifade edilen hesaplar tercih edilmiştir. Araştırmada farklı gelir düzeylerinden, farklı mesleklerden farklı çocuk sayılarına sahip, farklı illerden ve farklı yaşam tarzlarına sahip oldukları düşünülen hesaplar incelenmiş, böylece

kız ilişkisinin çocuğun yetiştirilmesini dışarıda tutarak oluşturulduğu ve sadece sevgi/ilgi göstermek olarak tanımlandığı değerlendirilmiş ve "babanın dışarıda tutulması başlığı" oluşturulmuştur. Çalışmanın başında oluşturulan "başka annelere tüketim ile ilgili fikir verme" teması "mükemmel annelik" temasının alt teması olarak düşünülmüştür. Teşhircilik ve hava atma başlıkları ise "gösterişçi tüketim" teması altında ele alınmıştır.

örneklem seçiminde maksimum çeşitlilik ilkesinden yararlanılmıştır. Örneklem grubuna dair diğer bilgiler Ek 1'de yer almaktadır.

İncelenen Instagram hesaplarına dair her bir fotoğraf ve altındaki yorumlar tek tek incelenmiştir. Aynı Instagram hesabının farklı fotoğrafları altında bulunmakla birlikte, analiz sonucunda aynı başlık altında ele alınmasının uygun görüldüğü yorumlar raporlama sırasında bir araya getirilmiş, birbirinden "(...)" ile ayrılmıştır.

Merriam'ın (1995) önerdiği çerçevede, yorumların detaylı olarak sunulmasına ve dilbilgisi veya anlatım kurallarına uymak için bile olsa bu yorumlarda değişiklik yapılmamasına dikkat edilmiştir (Lewis, 2009). Böylece, çalışmanın doğrulanabilirliğinin artırılması hedeflenmiştir. Örnekleme yer alan annelerin ve çocuklarının kimlikleri gizlenmiş olup çalışmada her bir anne sırasıyla bir büyük harf ile çocukları ise aynı harfin küçük yazılışı ile gösterilmiştir. Bunun yanında, yorumlarda sıklıkla rastlanan marka isimleri de metinden çıkarılmıştır. Instagram yorumlarının fotoğrafsız anlaşılmasının zor olduğunun düşünüldüğü yerlerde, çalışmada fotoğraflara yer verilmediği için, parantez içinde italik karakter ile fotoğrafa ilişkin kısa açıklamalar yapılmıştır. Bunun yanında, söz konusu yorumlarda kalp, bebek, prenses gibi küçük resimler/figürler ile diğer Instagram kullanıcılarına ulaşmak amacıyla etiketlemeler (tag) yaygın olarak kullanılmaktadır. Söz konusu etiketlere, anlam onlarsız bozulduğu durumlarda metin içerisinde yer verilmiştir. Küçük figürler ise metinden çıkarılmıştır.

Sonuç olarak toplanan verilerin analizi sonunda, metinler arasındaki benzerlik ve farklılıklara dayanarak oluşturulan boyutlar sunulmuştur (Miles ve Huberman, 1984).

Bulgular ve Tartışma

Çalışmada annelerin narsistik özellikleri sadece yoğun sosyal medya kullanımıyla ilişkilendirilmemiştir. Bunun yanında örneklemin narsisizmin birçok boyut ve özelliğini yansıttığı ifade edilebilir. Örneğin, teşhircilik, sürekli başkalarını etkilemeye yönelik ihtiyaç ve kişilerin sahip oldukları nesnelere başka insanlara gösterme isteklerinin narsisizmin günlük davranışla-

rından olduğu öne sürülmektedir (Buss ve Chiodo, 1991). Çalışmada yer alan anneler için söz konusu boyutlar net olarak görülebilmektedir. Dahası, potansiyel tehditlere yönelik kendini koruma çabasının da (Campbell ve Foster, 2007) narsisizmin boyutu olmasından hareketle, narsisistik kişiliğe sahip bireylerin eleştirilere sert tepki verdikleri ve söz konusu eleştirileri doğrudan reddettikleri öne sürülmektedir (Campbell ve Foster, 2007). Dahası, narsisistlerin kendi benliklerini korumak adına olumsuz eleştiride bulunanları aşağıladıkları ifade edilmektedir (Horvath ve Morf, 2010). Mevcut çalışmada da annelerin olumsuz bildirim ve eleştirileri sildikleri, bu bildirim yapanları engelledikleri, böyle mesajlar atanları diğer takipçilerine çocuklarının bir fotoğrafı eşliğinde “şikayet ettikleri” görülmektedir. Böylece örnekleme yer alan annelerin, kişilik özelliği olarak narsisizm kavramının ele alınmasında uygun olduğu düşünülmektedir.

Bu çerçevede, incelenen örneklem kapsamında annelik, narsisizm ve tüketim ilişkisinin beş ana eksenine ortaya çıktığı görülmektedir. Söz konusu boyutlar, çocuk ile benliğin yansıtılması, gösterişçi tüketim, üstünlük, mükemmel annelik/mükemmel aile ve tüketimin aracı olarak çocuktur.

Çocuğum ile Kendimi Yansıtım

Narsisistik annelerin çocukları için tüketim yaparken kendileri için de seçebilecekleri ürünleri, markaları, kumaşları ve renkleri tercih ettikleri ifade edilmektedir (McNeill ve Graham, 2014). Buna uygun olarak mevcut araştırma kapsamında ele alınan annelerin kıyafet tüketiminde, çocukları ile “anne-kız kombini” adını verdikleri bir tüketim biçimi yaygın olarak görülmektedir.

“İlk anne- kız kombini girişimim başarıyla sonuçlanmıştırdarısı biraz daha zayıflayınca inşallah (...) Nasıl da annesine benziyor yaaa «dediğinizi duyar gibiyim (...) Annesine çekmiş gülünce tüm dişlerini görebilirsiniz (...) a ile bayram kombini yaptık anne-kız” (A)

“Her gün gözümün önünde büyürken ona hayran kalmamak elde değil... Kendimle gurur duyuyorum evet onu ben yaptım hahah (...) Annesi yavrusu Balkan kızları (...) Anasına bak kızını al desinler diye hep bu cabalar. Kusura bakmayın kızlar ikinizden de güzel ben olacağım en güzel nisan kızı benim çünkü ben

D'nin kızıyım (...) Bizde heyecan biter mi hiç D gelinin kızı olmak kolay değil.” (D)

Buna göre anne ve kızı, aynı kıyafetin kendilerine uyan boyutlarını giymektedir. Böylece, anneler çocukları için kendi benlikleriyle uyumlu, kendilerinin de giyebilecekleri ya da bizzat giydikleri ürünleri seçerek benliklerini genişletebilmektedir (Andersen vd., 2008; McNeill ve Graham, 2014). Mevcut çalışmada henüz bir buçuk aylık çocuğu olan J dışında tüm annelerin en az bir kere “anne-kız kombini” yaptıkları görülmektedir.

“e'nin bu Yaz'a vedası olarak burada dursun o zmn #yazbitti Kapanışı. anne&kız pareoları ile yaptık Anışkom böyle kombin yapmayı nerden öğrendi. Kombin bizim işimiz. Çünkü #ikoncane (...) anne&kız minnoşluğu bu olsa gerek. Hiç mütevazii olamayacağız vallahh” (E)

“Yok efendim o f'nin coolluğu bizle alakası yok. Anne kız takım baskılı T-shirt” (F)

“Selam kızlar annemin kızıyım (...) İlk kez anne kız bişi giyiyorum. ama çok minnoş değil mi ismimizin baş harflerinin yazılı olduğu tişörtlerimiz (...) SES veriyorum.Korkmaaa...Müzik öğretmeni annenin müzik öğretmeni kızı. yönetiyor yaHU.” (G)

“Güzellik gecicidir, anneden kizina geçer. iste buda kaniti (...) Anne kız kotlari giyip bir örnek olduk. haydi biz gezmeye (...) Çok mu güzeliz acaba, anali kızli Allahiimm nasıl bişi doğurmuşum bennn” (H)

Anne-kız kombinleri ile annelerin doğrudan kendilerinin de giyebilecekleri ürün ve markaları çocukları için de tercih ettiklerini söylemek mümkündür. Böylece, annenin benliğinin bir uzantısı olarak değerlendirilen çocuklar için yapılan tüketimin de aynı işlevi gördüğü söylenebilmektedir.

“Benim minik yansımalarım. (...) Kız evladı olmalı her kadının günden güne kendine daha çok benzeyen (...) Anne-kız kombinimiz Renkleriyle bizi tamamen beni anlatan hamis kemerim ve tacim(...) Askmisiin kizim sen? Büyün huzur mutluluğu barındıyorsun sanki kolda tabiki biz yine anne -kizliydik dün gzl eteklerimizle (...)Bafrayada Anne-kız modası getirdik” (I)

“Pişti olmak bizim işimiz (kızıyla aynı kıyafet) (...) Bence biz iyi bir takımız (aynı kıyafet) (...) Aaa ne tatlı

ana kız (...) İyiler beyaz giyer (tüm aile aynı giyinmiş) (...) Bazı kızlara yeşil çok yakışıyor diyorlar (ikisi de yeşil) (...)biz yine ana kız kombini (...) Bazı kızlar çok anasının kızı (...)" (K)

Narsisist bireyler açısından ürünün tekliği, biricikliği ürünün anlamını artırmakla birlikte (Cisek vd., 2014; Lee ve Park, 2011), anne-kız ortak kıyafet giyimi, annelerin kızlarını kendilerinin genişletilmiş benliklerinin bir parçası olarak görmeleri nedeniyle, biricikliği bozmamaktadır. Çocuk ile kendi benliğini yansıtmamanın, başka bir ifadeyle çocuğun genişletilmiş benliğinin bir parçası olarak ele alındığını ifade eden bir diğer örnek, çocuğun genellikle ailecek tutulan futbol takımının ürünleri ile fotoğrafının paylaşılmasıdır. Çünkü kişilerin tuttıkları takımlar, söz konusu takıma olan aidiyet ve bağlılık duyguları ile bunu ifade etmeye tüketilen takım ürünleri, genişletilmiş benlik kuramı çerçevesinde, benliğin bir unsuru olarak ele alınmaktadır (Madrigal, 2000). Buna göre, incelenen annelerin çoğunluğu (C, D, E, H, I, J, K), çocuklarının tuttıkları takımın ürünleri ile fotoğraflarını paylaşmıştır.

"d 1 yaşında 2.sampiyonlugunu gördü hemde 3.yildizi takmak nasip oldu. Teşekkürler Besiktasim. Dışı Kartal yetiştiriyor (forma ile)" (D)

"#kocaelisporlu babaya ve takipçilere özel yeşil&siyah kombin" (E)

"Babam galatasarayli olduğu için bende otomatik olarak galatasarayli oluyorum galba" (sarı kırmızı saç bandı) (H)

"Herkesin iyi ki dediği birseyler vardır..Beniimm ilk aklıma gelen iyi kim CANN #fenerbahçe #sarilacivert #aşk (hepsinde Fenerbahçe tişörtü)" (I)

Bunun yanında, incelenen bireylerin "ben" kelimesini, çocuklarından bahsederken ise "biz" kelimesini çok yaygın kullandıkları görülmektedir. Ayrıca çocuğunu tanımlarken "annesine benzerlik" vurgusu yapılmakta ve söz konusu benzerlik annelerin yaygın kullanımıyla "kokoş"luk, genelleştirmek gerekirse kıyafet tüketimi üzerinden kurulmaktadır. Kişilerin ilgiyi kendine çekme çabasını ifade eden söz konusu hareket, geçmiş narsisizm yazınıyla da uyumludur (Dewall, Buffardi, Bonser ve Campbell, 2011; Lee, Gregg ve Park, 2013).

Gösterişçi Tüketim

Çalışma kapsamında ortaya çıkan ikinci boyut "gösterişçi tüketim"dır. Küçük çocukların toplumda çok görünür ve ilgi çekici olması nedeniyle, genişletilmiş benliğin bir parçası olarak kabul edilmesi, onlar için yapılan tüketimin ise gösterişçi tüketim kapsamında değerlendirilmelerinin mümkün olduğu ifade edilmektedir (McNeill ve Graham, 2014). Çünkü lüks markalar ve pahalı ürünler giyen bir çocuk ebeveynleri açısından statü sembolüdür (Andersen vd., 2008; Prendergast ve Wong, 2003).

"Doğuştan kokoşlar var aramızda (...) Feysin blogger olur mu dersiniz ilerde a'dan. Uçuşan paçalarını yicem fıstık (İspanyol paça pantolon) (...)a'nın ateşi sanırım dış ateşi üst dişler biraz zorladı alt dişleri hissettirmemişti bu kadar. a'nın kokoş takımı (leopard desenli) (...) Püsküllü bot modasını es geçermiyiz hiç (...) Saç bandı kadar tiryakisi olabilirim bu kokoş berelerin (leopard payetli) (...) Güne kokoş başlayanlar günaydın. kokoşluktan yıkılan makosenlerimiz" (A)

"Havalı gözlüklerimiz ve plaj ayakkabılarımız (...) Şu kız deri taytları etekleri giymeye başladıktan sonra anladım ki büyüdü (...) x hadi sapkanı tak elbiseni giy seni tenis kortunda bekliyorum (tenis kıyafeti ile) (...) Heyy kızlar biz Uludağa çıkmaya hazırız. Kürkümüzü botlarımızı giydik. (...)4.5 aylık olabiliriz ama tarz olmayı sizden öğrenecek değiliz hihii" (D)

Lüks ürünlerin veya kürk/deri gibi lüks ve gösteriş sembolü olarak kabul edilen ürünlerin çocuklar tarafından sergilenmesi, anneleri açısından bir statü sembolü olarak değerlendirilmektedir (Andersen vd., 2008; Prendergast ve Wong, 2003). Böylece, çocukları ile benliklerini genişleten anneler, bu vesileyle narsisist eğilimlerini de güçlendirmektedir (McDonald, Wearing ve Ponting, 2008; Rose, 2007). Buna göre, incelenen annelerin neredeyse tamamı (F hariç) tükettikleri lüks markaları fotoğrafların altında belirtmektedir.

"Bir #ikoncane kolay yetiştiriyor cınuum. (...) Tam feysin blogger olcam gülesim geliveriyor (...) Ne kadar da güneş gözlüklü ponçık bir kız (...) Leopard giydim diye mutlu samyollaag (...) altın gününe gidecek gibi görünsemde annemle alışverişe gidiyorduk hepsi bu. Çünkü #ikoncane olmak bunu gerektirir (...) Çünküünüm bazen boyfriend stayla takılmayı seviyoreeğ (...)findık kurdumun bugün ki leopard kombini" (E)

“Serseri serbest stili (...) Leoparlı pijama takımı (...) Taçlarımız ve ispanyol pantolonumuz çok sevildi (...) Farkımız tarzımız (...) bu tarz bizim (...) leoparlı şapkalar (...) gebeyken yaptık o kadar şu tütüleri giymeden küçülselermiydi yanı (...) sabah sabah pek şıkız değil mi ?” (F)

F ise düşük fiyat öneren markaları tükettiğini belirtmekle birlikte, lüks sembolü olan markalar ile değilse bile (leopar/prenses tacı/İspanyol paça gibi) ürün grupları ile kızlarının fotoğraflarını paylaşmaktadır. Çünkü sadece lüks markalar değil bunun yanında lüks ve gösteriş sembolü kabul edilen kimi ürünlerin (kürkler, deri, leopar desenli veya payetli kıyafetler, güneş gözlükleri, çocuklar için otomobiller gibi) tüketimi de yine gösterişçi tüketim kapsamında ele alınabilmektedir.

“Yoksa sizin hala tütünüz Yok mu (...) Dün yine sırt dekoltemi merak edenler olmuş (...) Annecim bi dakika gözlüklerini verir misin takayım da öyle çek pozu (...) Kızlar gün geçmiyor ki tasarımı bir kıyafet giymeyeyim (...) Gözlüklerim şekil önümden çekil albümü (...)Guccigirl” (G)

“Kokoslukta sinir tanımıyo kendileri (...) Esofmanimiz bile leoparlı (...) Tütü giydim prenses oldum diye bu havalara kime acaba (...) Leoparlı kokoş bütün yaylada-yi kendine hayran bıraktı” (H)

“Bazı kızlar çok kokoş (16 Ekim)” (J)

“Bazı kızlar şıklığından asla ödün vermezler. (...) Flamingosuz k ve anası olamazdı (...) Kendini çekimler-de falan sandı bence (güneş gözlüğü, bikini, kafasında bant) (...) Yine bugün ballı lokma tatlısıyım.. (kürk mont) (...) Baleye gidiyorum. Nasıl olmuşum kızlar (tütü)” (K)

İncelenen annelerin neredeyse tamamı (B hariç), lüks ve pahalı ürünler ile gösteriş sembolü kabul edilen ürünleri Instagram fotoğraflarında yaygın olarak kullanmaktadır. Bunun yanında sahip olunan ürünlerin tek ve biricik olması hem gösterişçi tüketim hem de narsisizm açısından önemlidir. Çalışmada incelenen annelerin neredeyse tamamı (F ve J hariç), hem kızları hem de kızları ile birlikte giymek üzere kendileri için tasarım kıyafetleri tercih etmektedir.

Üstünlük

Çalışmanın sonuçlarında ortaya çıkan üçüncü eksen “üstünlük”tür. Narsisistik annelerin çocuklarını diğer bütün çocuklardan üstün gördükleri öne sürülmektedir (Lambert ve Desmond, 2013). İncelenen bireylerin tamamının çocuklarını diğer çocuklardan üstün olarak gördükleri izlenimi oluşturacak kavramları (prenses, sultan, matmazel, miss world gibi) sıklıkla kullandıkları görülmektedir. Söz konusu üstünlük açısından tüketim önem arz etmektedir.

“Ablan star bebeyimmm. (...) My little princess. Tütü tayt (...) Sultan oturuşuna bakar mısınız (...) Miss Turkey 2016 Bebek Güzeli. Kıyafetimiz (taç) (...) Vintage Princess. Muhteşem takım”(A)

“Bir mankenmis gibi çek anne (...) Minik prensesim ile güne başlayınca belki gün enerjik devam eder diye de hem kendim hem sizin için buraya bir adet ballı lokum bırakıyorum” (C)

“Moda ikonu kim kaldı ki şurda bi Şeyma bi ben o da evlendiğine göre sahalar bana kaldı cınımmm (...) Beyaz atlı prensini bekliyor. (...)Matmazel d huzurlarınızda. Mükemmel elbisemiz sayenizde kendimizi İngiltere kraliyetinin düşesi gibi hissettik (...) d bugün 3 aylık oldu. O tam bir prenses.” (D)

Narsisimin bir boyutu olan kendini üstün görme ile tüketim kavramının ilişkisi bu anlamda çalışmanın oldukça özgün bir sonucunu oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle, örneğin “prenses” derken çocuğun kafasında taç bulunmakta, “miss world” fotoğraflarında kızlar çok şık elbiselerle poz verdirilmektedir.

“Plajın en cool kızı olur kendisi (...) Miss World 2017 tacı mı taktıklarında ben (...). Piyemses tacı” (E)

“Ben şey değil mi ya. Asil Piremses pozu (...) Prenses tişörtü (...) Peki ya bu asi piremses?” (F)

“My african queen. (...) sadece prensesler giyebilir” (G)

“Prensesin diye mutlu sanıyorlar (ağlayan fotoğraf) (...) Bir prenses görüyorum sanki.” (H)

“Minik mankenlerim benim (trençkotlar, şapkalar)” (I)

“İşte şimdi gerçek bir pilemses (...)Buraların karpuz güzeli kim tartışmayalım istersen (karpuzlu elbise) (...) ohhh biraz da şöyle güneşleniyim pilemsesler gibi” (K)

Burada mevcut çalışmanın araştırma sorusu ile ilgili en çok dikkat çeken konu, söz konusu üstünlük vurgusunun yine tüketilenler aracılığıyla kurulmasıdır. Söz konusu vurgu B ve J dışında tüm annelerin Instagram paylaşımlarında görülebilmektedir. Böylece, diğer boyutlarda olduğu gibi üstünlük boyutunun ortaya çıkışında da tüketim ilgili bir faktör olarak görünmektedir.

Mükemmel Annelik, Mükemmel Aile

Mükemmel annelik konusunun en önemli karşılığının, “çocuğun her şeyden önce gelmesi” olduğu ifade edilmektedir (McNeill ve Graham, 2014). İncelenen Instagram profillerinde söz konusu mükemmellik algısının tüketim ile birlikte değerlendirilebileceği görülmektedir. Başka bir ifadeyle, anneler ne kadar mükemmel bir anne/eş olduklarını çocukları için tükettikleri vesilesiyle görünür kılmaktadır.

“Daddy’s sweetheart (tişört) Çünkü o babasının biricik kızı (...) Rabbim babanı başımızdan ayırmasın diye dua etmemin en büyük sebebi bu gülüşlerin (leopard desenli kıyafet ve bant)” (A)

“Kendine diye alışverişe çıkıp minigine alışveriş yapıp geri donmektmiş annelik” (C)

“Eğer bir Anne iseniz çantanızda parfüm ayna rimel deşilde bez ıslak mendil oyuncak ve termos taşırsınız. O yüzden çok fonksiyonlu bölmeli é tabi birde kokos ruhunuzu yansıtan bir sırt cantası istersiniz. (...) Mutlu aile = Mutlu bebek derler. çok şükür ki kizimizi böyle bir ailede büyütüyoruz. Guzel kombinimiz tam bahar havasına yakıştı.” (D)

Buna göre, çocuklarına güzel kıyafetler alarak annelerin çocuklarına iyi baktıklarını düşündükleri ve böylece kendilerini “iyi anne” olarak gördükleri ifade edilmektedir (Andersen vd., 2008).

“#babakiz aşkı baba&kız kombin (...) hep anne&kız olmaz diyollağğ. biraz da baba&kız olsun o zmn #batman aşkına” (E)

“Ask diye yazilir EVLAT diye okunur. Takimler ve ayakkabilar (...) Okadar #subliminalmesajicerir #supermom” (hepsinde aynı superman tişörtü) (F)

“İyi gecelerrr” (I love daddy şapkası ve daddy’s princess zıbını) (K)

Bunun yanında, çalışmada incelenen hesaplarda kadınların, aldıkları tüm ürünleri nereden aldıklarını da belirttikleri görülmektedir². Başka bir ifadeyle, “mükemmel” anneliğin getirdiği ideal annelik rolü kapsamında, başka annelere “tüketim” konusunda fikir verilmektedir. İncelenen profillerin tamamında söz konusu vurgu görülmekle birlikte, doğrudan ve açık olarak altı annenin (A, C, D, E, F, K) bu durumu ifade ettiği söylenebilir. Buna göre, örnek anne-eş olmanın tüketim konusunda da onları örnek kıldığı ifade edilebilir. Ayrıca, “mükemmel annelik” kavramına uygun olarak babaların çocukla ilgili paylaşımların genellikle dışında buldukları ya da anneler tarafından bizzat dışarıda tutuldukları öne sürülmektedir (Andersen, vd., 2008). Çalışma sonucunda da, baba figürü, incelenen tüm anneler için fotoğraflarda kimi zaman görünmekle birlikte, çocuk bakımı ile ilgili bir sorumluluklarının bahsi geçmemektedir. Babalar çoğunlukla sadece “annelerin ve kızların aşık oldukları adam” olarak resmedilmektedir.

Tüketim Aracı Olarak Çocuk

Araştırma kapsamında annelerin, çocukları olduktan sonra kendileri için tüketimi eskisi kadar sık yapmadıkları, artık tüketimin büyük oranda çocuk ekseninde gerçekleştiği ifade edilmektedir. Buna göre, çocuk sonrası kendileri için eskisi kadar alışveriş yapmadıklarını ifade eden anneler, çocuklarını kendi zevklerine uygun birer yetişkin gibi giydirerek söz konusu eksikliği gidermeye çalışmaktadır. Böyle olmadığı durumlarda bile, tüketimin genellikle çocukla bir ilgisi kurulmaktadır. Böylece çocuk, annenin tüketiminin bir aracı haline gelmektedir (Andersen vd., 2008). Örneğin, alınan çantalar çocuğun eşyalarını kolaylıkla taşıma özelliğine göre tercih edilmekte, kıyafetler ise çocukla birörnek olarak seçilmektedir.

“Elbiselerin hepsiyle çekim yaptığımızı göre artık dekor olarak odamızı süsleyebilirler. İlerde kombinlerini kendi seçmesi için boyuna göre yaptırdım. Kıyafet askı-

2 Çalışmada markalar metinden çıkarıldığı için bu duruma ilişkin kanıtlar metin içerisinde sunulamamıştır.

lığımız (...) Buarada elbiseyi satmayı düşünmüyorum arkadaşlar çok soran oluyor. Dolabın kapağını açınca bana mutluluk veren bişeyi nasıl satabilirim. (...) Neyse ki aldığım tüm yazlıklar elimde patlamadan geldi yaz. Felaket bi sıcak var bugün cıbil cıbil a.” (A)

“Serseri style kızımın kahvaltıda gittikten sonra baabaannemizin elini öptük birazdan da anneannemizi görüntülü arıycaz.” (B)

“Kızına alışveriş yapan anne mutluluğu.” (C)

“Tüm çocuklarımızın ulusal egemenlik ve çocuk bayramı kutlu olsun. Bugüne özel bu kontes kombinimiz. (...) İstanbul'a penguenler gelmiş öyleyse penguenli tulumumuzu giyip onları görmeye gidelim (...) Yeni yıl akşamı paylaşılamayan bir Noel anne fotoğrafı gelsin öyleyse. Noel Anne d.” (D)

Benzer şekilde, annelerin çocuklarının tüketiminde kendi tüketimlerdeki hassasiyetleri (marka, tasarım, fiyat seçimi gibi) bire bir gösterdikleri ifade edilmektedir (Gregg, Cisek ve Hart, 2007). Bu çerçevede, annelerin çocuklarını yetişkin gibi giydirerek ve kendi giyebilecekleri/giydikleri kıyafetleri çocukları için de tercih ederek çocuklarını kendi tüketimleri için bir aracı olarak değerlendirdikleri öne sürülmektedir (Andersen vd., 2008). Bu kapsamda, örnekleme yer alan annelerden neredeyse tamamında (J hariç), çocukların tüketim aracı olarak değerlendirildiği izlenimi edinilmektedir.

“Çünkü bugün 10 Kasım! yakasında siyah kurdelesini yok ama siyah saç bandımız Atamız için (...) şöyle bir 90'lar partisi daveti filan olursa hazırlandık akıp gitcezde davet yok”(E)

“kıyafetimi kuzenimin 6 ay kınası için yaptırdım kıslarr Mevlüt style (...) Siz sormadan söyleyeyim beni annem giydiriyor tüm parasını bana yatırıyor” (G)

“Kuzum hasta oldu teyzoşlari, dua edinde çabucak iyileşsin. kırmızı kokoş şapkamız hasta yüzümüze renk kati.” (H)

“Güçlü kızlarım benim (süperman tişörtü ile) (I)

“Hamama giren terler #hamamdaolsaşıklığımızdanödünermeyiz” (K)

Çocukların anneleri tarafından tüketimin bir aracı olarak görülmesinin bir diğer biçimi, çocukların “oyuncak bebek”lere benzetilmesidir. Buna göre, tıpkı oyuncak bebeğin giydirilmesi gibi, çocuklar da giydirilmektedir. Anne çocuğunu kendi benliğini genişletme “nesnesi” olarak değerlendirdiğinden (McNeill ve Graham, 2014) bir özne olarak benliğinin dışında konumlandırmamaktadır. Böylece bir “nesne” olarak çocuk, annenin kendi narsisistik eğiliminin sergilendiği bir alan olarak değerlendirilmektedir (McDonald, Wearing ve Ponting, 2008). İncelenen annelerin önemli bir kısmında (A, E, G, H, J, K) söz konusu benzetme görülebilmektedir.³

“a'ya en son nezaman etek giydirdim hiiii hatırlamıyorum. Ama özlemişim şu fıstığı barbie bebek gibi görmeyi (...) Fiyonk totolu bir adet oyuncak bebek. (...) Oyuncak bebekmiş bi zamanlar (eski bir fotoğraf ile) (...) Küçüklüğümde et bebeğim vardı yanımdan ayırmadığım a'yı ona çok benzetiyorum” (A)

“ya oyuncak mısın sen çocuk. severken nefesim kesiyor. çok beğenilen bandanamız” (E)

“Biri biblo mu dedi. Yoksa sizin halâ tütünüz yok mu” (G)

“Hangisi oyuncak bulun bakalimmm, oyuncak bebeğim benimmm” (H)

“Oyuncak bebek gibi” (J)

“Oyuncakların hepsini sepete doldurduk. (k de sepette)” (K)

Yukarıda ifade edilen biçimiyle, annelerin benliklerini genişletmenin bir aracı olarak değerlendirilen çocuk, aynı zamanda annelerin narsisistik eğilimlerini tüketim ile gerçekleştirebilecekleri bir araç olarak da ele alınmaktadır.

3 F'nin de kızları ile ilgili oyuncak bebeğe benzettiği ifadeler bulunmakla birlikte, çocukların prematüre doğmuş olmaları ve bu nedenle yaşlarına göre daha küçük görünmeleri sebebiyle de söz konusu ifadenin söylenmiş olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle, yukarıda yer alan benzetmede F'nin ifadelerine yer verilmemiştir.

Sonuç

Çalışma, narsisizm, tüketim ve genişletilmiş benlik yazını annelerin kızları için tüketimi kapsamında bir araya getirmesi ve bu alana ilişkin sınırlı yazın nedeniyle önemli sonuçlar sunmaktadır. Araştırma sonucunda beş ana eksen ortaya çıkmıştır. Bunlar, çocuk ile benliğin yansıtılması, gösterişçi tüketim, üstünlük, mükemmel annelik/mükemmel aile ve tüketimin aracı olarak çocuk boyutlarıdır. Çalışma narsisizm kavramının “kişilik özelliği” olarak yorumlanması ile sınırlıdır. Mevcut yazında ihtiyaç duyulduğu ifade edilen (Holtzman, Vazire ve Mehl, 2010) narsisist bireylerin günlük yaşantılarında gerçekleştirdikleri davranışların ve çevrelerindeki bireylerle ilişkilerinin yorumlanmasına dayanmaktadır. Bu çerçevede kişilik özelliği olarak narsisizm ve kimlik unsuru olarak kabul edilen annelik bir arada ele alınmıştır.

Çalışma iki temel teorik argümanı hem desteklemek hem de genişletmektedir: (1) Bireyler benliklerini kendileri için önemli olan şeyler ve kişilerle genişletmektedir (Belk, 1988). (2) Tüketim, hem narsisizm eğiliminin ortaya konulmasında (Cisek vd., 2014; McDonald, Wearing ve Ponting, 2008; Rose, 2007) hem de benliğin genişletilmesinde aktif rol oynamaktadır (Belk, 1988, 1989; Goulding ve diğerleri, 2002). Belk (1988)’in Genişletilmiş Benlik Kuramı kapsamında, annelerin hem kızlarını hem de kızlarının tüketimlerini benliklerinin genişletilmesinde kullandıkları önermesi desteklenmiştir. Bunun yanında kurama ek olarak narsisizm kavramının da söz konusu genişletmede bir aracı rolü üstlenebileceği önerilmektedir. Başka bir ifadeyle, narsisizm, “yansıtılmalı özdeşim” kavramının bağlamında, anneler için benliğin çocuk ve onun tüketimi ile genişletilmesine olanak sağlamaktadır.

İkinci olarak, tüketimin, özelinde de lüks (McDonald, Wearing ve Ponting, 2008; Rose, 2007) ve gösterişçi tüketimin (Cisek vd., 2014), narsisizm ile ilişkili olabileceği önermesi çalışma kapsamında desteklenmektedir. Bununla beraber, mevcut yazına ek olarak, söz konusu durumun sadece bireyin kendi tüketimi ile sınırlı olmadığı, kendisi için önemli olan “diğerleri”nin tüketimlerinin de bu kapsamda değerlendirilebileceği çalışma sonuçlarıncı önerilmektedir. Çalışmada Genişletilmiş Benlik Kuramından yararlanılması söz konusu önermeye olanak sağlamaktadır. Tüketim,

mevcut yazına uygun olarak aynı zamanda benliğin genişletilmesinin de bir aracı olarak değerlendirilmiştir (Goulding ve diğerleri, 2002). Böylece narsisizm, genişletilmiş benlik ve tüketim yazınının bir araya getirilmesi ile hem araştırma sorunsalına ilişkin daha kapsayıcı bir açıklama elde edilmiş hem de söz konusu üç yazının desteklenmesine ve kimi açılardan geliştirme önerileri sunulmasına olanak sağlamıştır.

Araştırmanın sorunsalına ilişkin yukarıda ifade edilen sonuçların yanı sıra, araştırmada dikkat çekici başka hususlara da ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında kişilerin çocukları hakkında konuşuyor görünmelerine rağmen aslında kendi benliklerini, mükemmelliklerini ve ne kadar iyi birer anne/eş olduklarını anlattıkları söylenebilir (McNeill ve Graham, 2014). Dahası, çocuklarının üstünlükleri vurgulanırken aslında “kendi çocukları” olmasından hareketle esasen kendi üstünlükleri ifade edilmektedir. Hatta birçok yerde bu durum açıkça da belirtilmiştir (“D gelinin kızı olmak kolay değil” gibi). Böylece kendi benliklerinin uzantısı olarak kabul edilen ve bu kapsamda Freud’un (1957) kuramına uygun olarak narsisizmin “yansıtılmalı özdeşim” çerçevesinde nesneleştirilen çocuk, söz konusu mükemmelliğin ve üstünlüğün bir gösterim alanını oluşturmaktadır. Burada, araştırma sorusu bakımından bir diğer önemli nokta, tüm bu süreç açısından tüketimin asli bir rolünün bulunmasıdır. Başka bir ifadeyle, çocuk tüketim için araçsallaştırılmakta, böylece narsisizm kavramına uygun olarak nesneleştirilmektedir ve bu durum tüketim vesilesiyle gerçekleştirilmektedir (McDonald, Wearing ve Ponting, 2008). Başka bir ifadeyle, tüketim sosyal medyada annelerin narsisist benliklerini çocukları yardımıyla genişletmelerine yardımcı olmaktadır. Burada ilginç olan nokta, söz konusu durumun henüz iki aylık bebek sahibi anne için bile geçerli olmasıdır. Böylece, Genişletilmiş Benlik Kuramının öngördüğü biçimiyle, annelerin kendi benliklerinin bir uzantısı olarak çocuğun ve tüketiminin kabul edilmesi desteklenmektedir (McNeill ve Graham, 2014).

Anneliğin idealliğine ilişkin “vefakar ve cefakar” bir annelik ifade edilmektedir. Söz konusu ifade ise, artık kendisi için tüketim faaliyetinde bulunmayıp, çocuk için tüketmesi ile açıklanmaktadır. Benzer bir durum başka annelere anneliğe ilişkin fikirlerin bir çeşit eğitim gibi verilmesinde gerçekleşmektedir. Bu konuda

da yine anneliğe dair öneriler ile tüketime dair öneriler keşişir gibi görünmektedir. Başka bir ifadeyle, “ideal anne” olarak çocuğun tüketimi kendi tüketiminin önüne geçmekte ve diğer annelere tavsiyeler verildiğinde de söz konusu tavsiyeler tüketime ilişkin olmaktadır. Böylece yine ideal annelik ve tüketim kavramları çakışmaktadır.

Çalışmadaki bir diğer ilginç nokta, çocuğun gelişim sürecine dair belki her aşamanın tüketimle ilişkili olarak değerlendirilmesi ve bir gösteriye dönüştürülmesidir. Söz konusu aşamalar tüm anneler tarafından benimsenmekte ve bu aşamaya ilişkin “ritüeller” yine tüketimle ilişkili olarak gerçekleştirilmektedir. Bunlardan birkaçı, doğum günü, diğ buğdayı, hastaneden çıkış, milli ve dini bayramlar, yılbaşı ve pasta patlatmacadır⁴. Söz konusu süreçlerin en azından bir kısmı profesyonel fotoğrafçılar tarafından fotoğraflanmaktadır. Bu anlamda bahsi geçen süreçlerin bir “gösteri” olarak kurgulandığını ifade etmek abartı olmayacaktır. İncelenen hesaplarda sadece olumlu şeyler değil kimi zaman çocuğun hastalığı gibi olumsuz durumlar da paylaşılmaktadır. Ancak söz konusu olumsuz durumlara ilişkin paylaşımlar da yine çocuğun şık bir biçimde giydirilmiş bir fotoğrafının altında yapılmaktadır.

Özetlemek gerekirse, çocuk her bir durumda özne olarak değil, annenin narsisizminin, gösterişçi tüketiminin, ideal annelik gösterisinin vb. nesnesi konumunda bulunmaktadır. Nesneleştirme, narsisizm açısından beklenen bir sonuçtur (Freud, 1957). Başka bir ifadeyle, her ne kadar paylaşımların tamamı çocuk üzerine olsa da, çocuk özne olarak görülmemektedir. Nesneleştirme sürecinin her biçiminde tüketim birincil rol oynamaktadır.

4 Pasta patlatmaca, bebeğin gösterişli bir şekilde giydirilerek önünde duran yaş pastayı parçalamasının profesyonel bir fotoğrafçı tarafından fotoğrafının çekilmesini ifade etmektedir.

Çalışma özgün yanlarının yanı sıra, birçok kısıtı da barındırmaktadır. Çalışmanın önemli kısıtlarından biri, narsisim kavramının ele alınış biçimiyle ilgilidir. Çalışma sadece “kişilik özelliği olarak narsisizm” kavramına dair sonuçlar önermektedir. Bunun yanında özellikle örneklem yapısına dair kimi teknik kısıtlar da bulunmaktadır. Çalışmada, maksimum çeşitlilik ilkesi gereğince örneklemde yer alan kişilerin belirlenmesinde meslek grupları, ekonomik durum, sahip olunan çocuk sayısı gibi faktörler açısından farklılaşma sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak eğitim düzeyi, yaş gibi farklılıkların ele alınması ile gerçekleştirilecek başka çalışmaların konunun zenginliğini artıracacağı düşünülmektedir. Dahası, mevcut çalışmada örneklemi anneler oluşturmaktadır. Oysa narsisizm kavramı ne kadınlığa ne de anneliğe özgüdür ve bu çerçevede babalar için tekrarlanacak çalışmalar özgün sonuçlar verecektir. Dahası, #instadad (Instagram babalarının kısaltılmış hali) gibi kavramların yaygınlaşması da, erkekler açısından söz konusu ilişkilerin ele alınmasının önemini vurgulamaktadır. Son olarak, mevcut çalışmada Türkiyeli hesaplar ele alınmaktadır. Her ne kadar narsisizm kültürel değil dönemsel bir olgu olarak değerlendirilse de (Campbell ve Foster, 2007), narsisizmin farklı kültürlerde farklı davranış biçimleri ile görünür kılınabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle başka kültürlerden sosyal medya hesaplarının incelenmesi farklı kimi zengin veriler sunabilecektir.

Ek 1 – Görüşülen Kişilere Dair Bilgiler

Görüşülen kişilerin anonimliğinin sağlanması için anneler büyük harflerle kız çocukları ise küçük harflerle gösterilmektedir. Harfler alfabetik sıraya göre verilmiş olup annelerin veya kızlarının isimleriyle harfler arasında bir benzerlik kurulmaya çalışılmıştır.

A: 62 bin 500 takipçi. Başörtülü. Tek çocuk.
B: 27 bin 800 takipçi. Öğretmen. İki çocuk.
C: 20 bin 100 takipçi. İki çocuk.
D: 81 bin takipçi. Tarih öğretmeni. Ekonomik durumu yüksek. Tek çocuk.
E: 58 bin 600 takipçi. Blog yazarı. Muhabir. Tek çocuk. Ekonomik durumu yüksek. Kocaeli.
F: 93 bin 700 takipçi. Prematüre doğmuş ikiz annesi. Ekonomik durumu düşük. Çalışmıyor.
G: 10 bin 400 takipçi. Balıkesirli. Müzik öğretmeni. Eşi siyahi, kızı melez. Tek çocuk.
H: 101 bin takipçi. Fizyoterapist. Ekonomik durumu yüksek. Başörtülü. Tek çocuk. Balıkesir.
I: 451 bin takipçi. Üç çocuk. Rize.
J: 235 bin takipçi. İki çocuk. Kızı 21 Eylül 2017 doğumlu.
K: 235 bin takipçi. Mimar. Yüksek Lisans eğitimi var. Tek çocuk.

Kaynakça

Ahuvia, A. C. (2005). Beyond the Extended self: Loved Objects and Consumers' Identity Narratives. *Journal of Consumer Research*, 32(1), 171-184.

Andersen, L. P., Sorensen, E. ve Kjaer, M. B. (2008). Not Too Conspicuous, Mother's Consumption of Baby Clothing. *European Advances in Consumer Research*, 8, 94-98.

Barnett, M. D., Powell, H. A. (2016). Self-esteem Mediates Narcissism and Aggression among Women, but not Men: A Comparison of Two Theoretical Models of Narcissism among College Students. *Personality and Individual Differences*, 89, 100-104.

Belk, R. W. (1988). Possessions and the Extended Self. *Journal of Consumer Research*, 15(2), 139-168.

Belk, R. W. (1989). Extended Self and Extending Paradigmatic Perspective. *Journal of Consumer Research*, 16(1), 129-132.

Belk, R. W. (1990). The Role of Possessions in Constructing and Maintaining a Sense of Past. M. E. Goldberg, G. Gorn, R. W. Pollay (Ed.), *Advances in Consumer Research* içinde (s. 669-676). Provo, UT: Association for Consumer Research.

Bergman, S. M., Fearington, M. E., Davenport, S. W., Bergman, J. Z. (2011). Millennials, Narcissism, and Social Networking: What Narcissists Do on Social Networking Sites and Why. *Personality and Individual Differences*, 50(5), 706-711.

Braun, V., Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.

Braun, V., Clarke, V. (2012). Thematic Analysis. Cooper, H., Camic, Paul M., Long, D., Panter, A., Rindskof, D., Sher, K. (Ed.). *The APA Handbook of Research Methods in Psychology (volumes 1-3)* içinde. Washington, DC: American Psychological Association.

Buss, D. M., Chiodo, L. M. (1991). Narcissistic Acts in Everyday Life. *Journal of Personality*, 59(2), 179-215.

Campbell, W. K., Foster, J. D. (2007). The Narcissistic Self: Background, an Extended Agency Model, and Ongoing Controversies. C. Sedikides, S. J. Spencer (Ed.), *The Self* içinde (s. 115-138). New York: Taylor & Francis Group Psychology Press.

- Cisek, S. Z., Sedikides, C., Hart, C. M., Godwin, H. J., Benson, V., Liversedge, S. P. (2014). Narcissism and Consumer Behavior: A Review and Preliminary Findings. *Frontiers in Psychology*, 5, 1-8.
- Clarke, V., Braun, V. (2014). Thematic Analysis. A. C. Micholas (Ed.), *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research* içinde (s. 6626-6628). Dordrecht: Springer.
- Gorn, R. W. Pollay (Ed.), *Advances in Consumer Research* içinde (s. 669-676). Provo, UT: Association for Consumer Research.
- Crockatt, P. (2006). Freud's 'On Narcissism: An Introduction.' *Journal of Child Psychotherapy*, 32(1), 4-20.
- Dewall, C. N., Buffardi, L. E., Bonser, I., Campbell, W. K. (2011). Narcissism and Implicit Attention Seeking: Evidence from Linguistic Analyses of Social Networking and Online Presentation. *Personality and Individual Differences*, 51(1), 57-62.
- Freud, S. (1957). *On Narcissism: An Introduction*, C. M. Baines (Çev.). Standard Ed. 14, 67-102.
- Fromm, E. (1997). *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Goulding, C., Shankar, A., Elliott, R. (2002). Working Weeks, Rave Weekends: Identity Fragmentation and the Emergence of New Communities. *Consumption Markets & Culture*, 5, 261-284.
- Göka, E., Yüksel, F. V. ve Göral, S. (2006). İnsan İlişkilerinde Yansımali Özdeşim. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 17(1), 46-54.
- Grijalva, E., Newman, D. A., Tay, L., Donnellan, M. B., Harms, P. D., Robins, R. W., Yan, T. (2015). Gender Differences in Narcissism: A Meta-Analytic Review. *Psychological bulletin*, 141(2), 261-296.
- Harnish, R. J., Bridges, K. R. (2015). Compulsive Buying: The Role of Irrational Beliefs, Materialism, and Narcissism. *Journal of Rational-Emotive, Cognitive-Behavior Therapy*, 33(1), 1-16.
- Holtzman, N. S., Strube, M. J. (2010). Narcissism and Attractiveness. *Journal of Research in Personality*, 44(1), 133-136.
- Holtzman, N. S., Vazire, S., Mehl, M. R. (2010). Sounds like a Narcissist: Behavioral Manifestations of Narcissism in Everyday Life. *Journal of Research in Personality*, 44(4), 478-484.
- Horvath, S., Morf, C. C. (2010). To be Grandiose or not to be Worthless: Different Routes to Self-Enhancement for Narcissism and Self-Esteem. *Journal of Research in Personality*, 44(5), 585-592.
- Jonason, P. K., Lyons, M., Bethell, E. (2014). The Making of Darth Vader: Parent-Child Care and the Dark Triad. *Personality and Individual Differences*, 67, 30-34.
- Kang, Y. J., Park, S. Y. (2016). The Perfection of the Narcissistic Self: A Qualitative Study on Luxury Consumption and Customer Equity. *Journal of Business Research*, 69(9), 3813-3819.
- Kimura, J., Sakashita, M. (2011). Who Determines the Ideal Self?: A Comparative Analysis of Non-Verbal Communication. *NA-Advances in Consumer Research*, 38, 893-894.
- Lambert, A., Desmond, J. (2013). Loyal Now, but not Forever! A Study of Narcissism and Male Consumer-Brand Relationships. *Psychology, Marketing*, 30(8), 690-706.
- Lee, S. Y., Gregg, A. P., Park, S. H. (2013). The Person in the Purchase: Narcissistic Consumers Prefer Products that Positively Distinguish Them. *Journal of Personality and Social Psychology*, 105(2), 335.
- Lee, S. Y., Park, S. H. (2011). Narcissists as Consumers: Using Scarce Products to Validate Excessively Positive Self-View. *NA-Advances in Consumer Research*, 38, 894-895.
- Lewis, J. (2009). Redefining Qualitative Methods: Believability in the Fifth Moment. *International Journal of Qualitative Methods*, 8(2), 1-14.

- Madrigal, R. (2000). The Influence of Social Alliances with Sports Teams on Intentions to Purchase Corporate Sponsors' Products. *Journal of Advertising*, 29(4), 13-24.
- McDonald, M., Wearing, S., Ponting, J. (2007). Narcissism and Neo-liberalism: Work, Leisure, and Alienation in an Era of Consumption. *Loisir et Société/Society and Leisure*, 30(2), 489-510.
- McNeill, L., Graham, T. (2014). Mother's Choice: An Exploration of Extended Self in Infant Clothing Consumption. *Journal of Consumer Behaviour*, 13(6), 403-410.
- Merriam, S. B. (1995). What Can You Tell from an N of 1?: Issues of Validity and Reliability in Qualitative Research. *PAACE Journal of Lifelong Learning*, 4, 51-60.
- Miles, M. B., Huberman, A. M. (1984). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*, London: Sage Publications.
- Mittal, B. (2006). I, Me, and Mine—How Products Become Consumers' Extended Selves. *Journal of Consumer Behaviour*, 5(6), 550-562.
- Ong, E. Y., Ang, R. P., Ho, J. C., Lim, J. C., Goh, D. H., Lee, C. S., Chua, A. Y. (2011). Narcissism, Extraversion and Adolescents' Self-Presentation on Facebook. *Personality and Individual Differences*, 50(2), 180-185.
- Phillips, B. J., Segó, T. (2011). The Role of Identity in Disposal: Lessons from Mothers' Disposal of Children's Possessions. *Marketing Theory*, 11(4), 435-454.
- Pincus, A. L., Lukowitsky, M. R. (2010). Pathological Narcissism and Narcissistic Personality Disorder. *Annual Review of Clinical Psychology*, 6, 421-446.
- Prendergast, G., Wong, C. (2003). Parental Influence on the Purchase of Luxury Brands of Infant Apparel: an Exploratory Study in Hong Kong. *Journal of Consumer Marketing*, 20(2), 157-169.
- Rose, P. (2007). Mediators of the Association between Narcissism and Compulsive Buying: The Roles of Materialism and Impulse Control. *Psychology of Addictive Behaviors*, 21(4), 576.
- Sedikides, C., Gregg, A. P., Cisek, S., Hart, C. M. (2007). The I That Buys: Narcissists as Consumers. *Journal of Consumer Psychology*, 17(4), 254-257.
- Shankar, A., Fitchett, J. A. (2002). Having, Being and Consumption. *Journal of Marketing Management*, 18, 501-516.
- Sheldon, P., Bryant, K. (2016). Instagram: Motives for Its Use and Relationship to Narcissism and Contextual Age. *Computers in Human Behavior*, 58, 89-97.
- Skues, J. L., Williams, B., Wise, L. (2012). The Effects of Personality Traits, Self-Esteem, Loneliness, and Narcissism on Facebook Use Among University Students. *Computers in Human Behavior*, 28(6), 2414-2419.
- Stephens D. L., Hill R. P. (1996). The Loss of Animal Companions: A Humanistic and Consumption Perspective. *Society and Animals*, 4(2), 189-210.
- Timimi, S. (2010). The McDonaldization of Childhood: Children's Mental Health in Neo-liberal Market Cultures. *Transcultural Psychiatry*, 47(5), 686-706.
- Vazire, S., Naumann, L. P., Rentfrow, P. J., Gosling, S. D. (2008). Portrait of a Narcissist: Manifestations of Narcissism in Physical Appearance. *Journal of Research in Personality*, 42(6), 1439-1447.
- Velov, B., Gojković, V., Đurić, V. (2014). Materialism, Narcissism and the Attitude Towards Conspicuous Consumption. *Psihologija*, 47(1), 113-129.
- Walsh, F. (2007). Traumatic Loss and Major Disasters: Strengthening Family and Community Resilience. *Family Process*, 46(2), 207-227.

İlaç Lojistiği Kapsamında Lojistik Kriterlerin Dematel Yöntemi ile Belirlenmesi: Erzurum İli Örneği

Determination of Logistic Criteria By The Dematel Method in The Scope of Drug Logistics: The Case of Erzurum

Dr. Hamit Erdal - Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Korucuk

Başvuru Tarihi: 14.11.2017

Kabul Tarihi: 15.01.2019

Öz

İlaç lojistiği, ilaç tedarik zincirinin aksamaması ve hizmetlerin doğru ve zamanında yerine getirilmesi için oldukça önemlidir. Özellikle insan hayatının söz konusu olduğu kritik süreçlerden birisi olan ilaç lojistiği kullanıcılarının ihtiyaçlarının devamlılığından dolayı kesintiye uğramadan sürekli olmak zorundadır. Talep edilen tıbbi ürünlerin bulunamaması durumunda önüne geçilemez sonuçlara sebep olabilir. Bu nedenle ilaçların sürekli ve sistematik bir biçimde kullanıcılara aktarılması gereklidir. Bu çalışmada ilaç sektöründe işteğ eden firmalar özelinde 11 lojistik kriterin önem derecelerinin ortaya konulması amacıyla bir analiz gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Erzurum ilinde ilaç satış, depolama ve taşınması faaliyetlerini yürüten 6 farklı firmanın yöneticileriyle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilerek DEMATEL yöntemiyle ilaç sektöründe lojistik faaliyetlerin rolü ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, İlaç lojistiği, Lojistik Kriterler, Dematel

Abstract

Drug logistics is crucial for the failure of the drug supply chain and the proper and timely delivery of services. Drug logistics, which is one of the critical processes in which human life is mentioned in particular, has to be

continuous without interruption due to the needs of its users. Failure to find the requested medicinal products can lead to irreversible results. For this reason, it is necessary to transfer the drugs continuously and systematically to the users. In this study, an analysis was carried out in order to determine the significance levels of the 11 logistic criteria for companies engaged in the pharmaceutical sector. Within this scope, face-to-face talks were held with the managers of 6 different firms carrying out drug sales, storage and transportation activities in Erzurum province and the role of logistics activities in the pharmaceutical sector with DEMATEL method was demonstrated.

Keywords: Logistic, Drug Logistic, Logistic Criteria, Dematel

Giriş

Küreselleşme ve kullanıcı taleplerin çeşitlenmesi lojistik olgusunun daha fazla güçlenmesine sebep olmuştur. Müşteri odaklı rekabet etme anlayışı işletmelerde en önemli unsur haline gelmiş ve rekabet gücünü artıran güçlü bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu faktörleri yerine getirirken ilaç sektörü gibi toplum sağlığı ile ilgili bir sektörde lojistik kriterlerin önem derecelerinin ortaya konulması işletmeler için oldukça önemli bir hale gelmiştir. Bu doğrultuda

lojistik, ürünlerin tedarikçilerden müşterilere akışına ilişkin tüm fiziksel akış faaliyetlerini içine alan, taşıma, depolama, stok yönetimi gibi dağıtım sürecinde gerçekleştirilen ve ürüne katma değer sağlayan birbirleri ile ilişkili, koordine edilmesi gerekli işlevlerdir (Küçük, 2012, s. 28). Başka bir tanımda ise bu kavram, müşterilerin ihtiyaçları doğrultusunda hizmetler de dâhil olmak üzere tüm ürünlerin ve ilgili bilgilerin çıkış noktasından varış noktasına kadar etkili ve verimli bir biçimde taşınması ve depolanması için gerekli prosedürleri planlama, uygulama ve denetleme sürecidir. Bu tanıma; içe doğru, dışa doğru, dâhili ve harici hareketler dâhildir (Council of Supply Chain Management Professionals, 2010, s.114).

İlaç lojistiği ise, kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılamak üzere her türlü ilacın, hizmetin ve bilgi akışının, ilaçların ilk üretim noktasından son nihai tüketim noktasına kadar izlediği yoldur. Bu arada önemli olan lojistik faaliyetlerin etkin bir şekilde yerine getirilmesidir.

İlaç endüstrisi ise, beşeri ve veteriner hekimlikte tedavi edici, koruyucu ve besleyici olarak kullanılan sentetik, bitkisel, hayvansal, biyolojik kaynakları, kimyasal maddeleri, farmasötik teknolojiye uygun olarak, bilimsel standartlara göre belirli dozlarda basit veya bileşik farmasötik şekiller haline getiren ve seri olarak üreterek tedaviye sunan sanayi dalıdır (TÜBİTAK, 2003, s.3).

İlaçların etkin bir şekilde kullanıcılara aktarılmasının yanında güvenlikleride büyük önem arz etmektedir. Kullanıcı taleplerinin tam olarak belirlenemediği durumlarda ilaç lojistik süreçlerinde aşırı depolama ve stoklara rastlanılmaktadır. Yüksek stoklama miktarına karşılık ilaç ve medikal ürünlerin her ürüne göre değişebilen belirli raf ömürleri vardır. Dolayısıyla her ürün veya her ürün grubu için spesifik taşıma ve depolama olanakları sağlanabilmelidir. Tıpkı gıda lojistiğinde olduğu gibi soğuk hava depoları ile özel taşıma çanta ve kaplarına ihtiyaç duyulmaktadır (Erdal vd. 2010, s.420).

İlaç dağıtım zincirinde üreticiler, toptancılar ve perakendeciler bulunmaktadır (Kanavos ve Wouters, 2014: 1). Üreticilerle diğer paydaşlar arasındaki ilişki uzun yıllar boyunca bir birlikten çok çelişmeli bir ilişki olarak tanımlanmıştır. Üreticilerin maliyetlerini tedarik zinciri içindeki partnerlerine aktarması suretiyle azaltmaya çalışması daha rekabetçi olmalarını sağlamaz (Grund ve Vartdal, 2000, s.109).

Ulaştırma ve dağıtım, ilaç endüstrisi içinde en önemli lojistik faaliyetlerinden biridir. Etkili bir taşıma faaliyeti; hızı, güvenilirliğe, esnekliğe, ve minimum maliyete dayanır. İlaç endüstrisinde bu dayanaklar hayati önem taşımaktadır. İlaç sağlıklı koşullarda, belirli standartlarda, zamanında tüketiciye ulaştırılması gereken bir üründür. Taşıma sırasındaki ortam koşulları ilaç kalitesini doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle depolama ve taşıma faaliyetlerinde belirli sıcaklık aralıklarında ortamlar sağlanmalıdır (Arslan, 2007, s.11).

Her aktif maddenin ya da ilaç ürününün kimliğini oluşturan, yeniden test periyodunu ve son kullanma süresini etkileyen kalite, saflık, dayanıklılık özellikleri tanımlanmıştır. Fiziksel, kimyasal ve mikrobiyolojik veriler zaman ve ortam koşullarının bir fonksiyonu olarak mevcuttur. Dayanıklılık testleri, ilaç aktif maddesinin ya da ürününün çeşitli çevresel faktörler karşısında (sıcaklık, bağıl nem, ışık vb.) zamanla kalitesinde oluşan değişimleri gösterir (Guidance for Industry, URL_1).

Lojistik kriterler ise, müşteri servisi, talep tahmini, ürün yönetimi, lojistik iletişimi, materyal yönetimi, sipariş, paketleme, parça ve servis desteği, depolama, taşıma olarak ifade edilmiştir (Orhan, 2003, s.15-18). Başka bir çalışmada ise lojistik kriterleri, depolama, sipariş işleme, evrak tanzimi, hasar tespiti, sigortalama, elleçleme, gümrükleme, malzeme yönetimi, ambalajlama, yükleme ve boşaltma olarak belirlenmiştir (Küçük, 2012, s.63-64).

Yapılan literatür taramasında ilaç sektörü özelinde ve lojistik faaliyetlerin önem derecelerinin ortaya konulması için kısıtlı çalışma yapılmasına rağmen ilaç sektöründe lojistik faaliyetlerin önem derecelerinin ortaya konulması için başkaca bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu noktadan hareketle bu çalışmanın amacı, DEMATEL yaklaşımı aracılığıyla Erzurum'da ilaç sektöründe işgal eden firmalar özelinde 11 lojistik kriterin önem derecelerinin ortaya konulmasıdır. Bu amaçla öncelikli olarak problemi etkileyen karar kriterlerinin önem dereceleri belirlenmiştir. Aynı zamanda karar kriterlerinin birbirleri üzerindeki etkilerini gözlemleyebilmek için bu çalışmada DEMATEL yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ilaç sektöründe lojistik faaliyetler konusunda yapılan çalışmalar incelen-

miş, üçüncü bölümde çalışmada karar kriteri olarak kullanılan ve ilaç sektöründe önem arz eden lojistik faaliyetler sıralanarak kısaca açıklanmış, dördüncü bölümde DEMATEL yöntemi tanıtılmış, beşinci bölümde yöntem probleme uygulanmış, ileride yapılacak çalışmalara önerilerin de bulunduğu sonuç bölümüyle çalışma tamamlanmıştır.

Literatür Taraması

Günümüzde ilaç lojistiğinin önemi gittikçe artmaktadır. Bu kapsamda ilaç lojistiği konusundaki çalışmalardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Shao ve Ji (2006) yaptıkları çalışma ile toptancıların lojistik açıdan rekabetçiliğini geliştirmeye çalışmak amacıyla lojistik iş süreçlerini yeniden ele aldıkları, yeni dağıtım merkezlerini tespit ettikleri, ağ yapılarını optimize ettikleri ve gelişmiş lojistik bilgi sistemlerini uygulamaya gittikleri ortaya çıkmıştır. Üretici firmalar ise ilaçlar üzerindeki sıkı fiyat kontrolü ve dünya ilaç pazarındaki rekabet sebebiyle kaynaklarını daha çok Ar-Ge'ye ayırmışlardır. Bu sebeple üreticiler lojistik açıdan yeniden yapılanma konusunda daha fazla dış kaynak kullanma eğilimindedirler.

Uslu ve Akçadağ (2012) çalışmalarında, Kayseri'de faaliyet gösteren ilaç işletmelerinin, lojistik faaliyetlerden tersine lojistik ve dağıtım etkinliklerinin tespitine odaklanmıştır. Araştırmanın sonucunda Kayseri'deki ilaç şirketlerinin dağıtım faaliyetlerine ve tersine lojistik faaliyetlerine gereken önemi verdikleri tespit edilmiştir.

Kanavos ve Wouters (2014) gelişmiş ülkelerin ilaç sektöründe toptancılık ve perakendeciliğin pazar yapısına değinirken özellikle Avrupa Birliği ülkelerinde son 5 yılda toptan ve perakende dağıtımında alternatif modellerin geliştiğine dikkat çekmiştir. Buna göre toptancıların ilaç tedarik zinciri yapısında zorunlu bir halka olmadığı, ilaçların üreticiden doğrudan doğruya perakendeciye ulaştığı Direct-to-Pharmacy veya daha az ürünün toptancılar aracılığıyla perakendeciye ulaştırıldığı Reduced Wholesalers Modeli gibi alternatif modellerin kullanılabilirliği ortaya konulmuştur.

Dünya Sağlık Organizasyonu (2003) raporunda ilaç lojistiği için depolama alanlarından çöplerin ve atıkların nasıl uzaklaştırılacağından bahsetmiştir. Ayrıca

temizlik ve çalışma sürecinin sistemli bir yapıya kavuşturulması gerektiği, güvenlik için pestisit ve diğer ajanların kontrol edilmesine ilişkin kurallar hazırlanması gerektiği vurgulanmıştır. İlave olarak diğer risklerin ortadan kaldırılması veya asgari düzeye indirilmesi gerektiği açıklanmıştır.

Boğ (2005) çalışmasında Türkiye'de dağıtım kanalları içinde önde gelen firmalar arasında yer alan ve Türkiye'deki mevcut eczacı kooperatiflerinin üst birliği olan Tüm Eczacı Kooperatifleri Birliği (TEKB) ile lojistik sektöründe lider kuruluşlardan biri olan bir firma ile ortaklaşa geliştirilen ve lojistikte proje yönetimi, dış kaynak kullanımında stratejik iş ortaklığı, lojistik projelerde sistem mühendisliği yaklaşımı, ilaç sektöründe lojistik uygulamalar gibi birçok bakımdan örnek teşkil edebilecek çalışmaları aktarmaya çalışmıştır. Projenin başlangıç hedefleri; TEKB lojistik ve tedarik zinciri yönetiminin mevcut durum analizinin yapılması, iyileştirme alanlarının tespiti ve önceliklendirilmesi ile dış kaynak kullanımı ile rekabet avantajı sağlanabilecek, yeni lojistik iş modellerinin ve yol haritalarının çıkartılması iken, projenin gelişimi sonrasındaki nihai hedef; sektör için çözüm üreterek, en iyi uygulamalara örnek teşkil edecek bir çalışma ortaya konulması amaçlanmıştır.

Sonuç olarak ilaç lojistiği ile ilgili literatür tarandığında ilaç lojistiğinde, lojistik karar kriterlerinin önem derecesinin ortaya konulması ile ilgili sınırlı sayıda çalışma tespit edilmiştir. Bu çalışma karar kriterlerinin önem derecelerinin belirlenmesi sürecinde DEMATEL yönteminin kullanılması bakımından diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir.

İlaç Sektöründe Lojistik Faaliyetlerin (Karar Kriterlerinin) Belirlenmesi

Lojistik faaliyetler ilaç tedarik zinciri yönetimi için son derece önemlidir. İlacın kendisine has nitelikleri nedeniyle uluslararası kabul görmüş sektör standartları bulunmaktadır. İlaç ve farmakolojik ürünler, özellikle aşılarda ve biyolojik ürünlerde soğuk zincir koşullarında depolanması ve nakledilmesi gereken ürünlerdir. Lojistik faaliyetler içerisinde yer alan ecza depoları, bayiler, hastaneler ve son kullanıcılar arasında ürünün taşınması ve depolanması esnasında özel önem gösterilmelidir. İlaç ve diğer farmakolojik ürünler üretildikten sonra tüketiciye ulaşana kadar

belirli bir süre depoda bekleyebildiği için depolar ilaç lojistiğinde kritik alanlar olarak ifade edilmektedir.

Bu çalışmada ilaç sektöründe lojistik faaliyetlerin rolünün (önem derecesinin) ortaya konulabilmesi için gerekli kriterler ve açıklamaları literatürde yapılan önceki çalışmalardan belirlenerek aşağıda sunulmuştur (Erdal vd., 2008; Akçadağ, 2010). Uzmanlarla yapılan görüşmeler neticesinde belirlenen kriterlerin problemimizi yansıttığı konusunda fikir birliği sağlanmıştır.

K1-Malzeme: İlaç sektöründe lojistik uygulamalara konu olan malzemeler ve bunların kendilerine has özellikleri; (i) İlacın Aktif Bileşenleri, (ii) Fiziksel, Kimyasal ve Biyolojik Bulaşma, (iii) Paketleme Malzemeleri ve (iv) Etiketleme başlıkları altında incelenebilir.

K11-İlacın Aktif Bileşenleri: Bir ilacın özellikleri içerisinde kullanılan aktif bileşen ve diğer maddelere bağlıdır. Farmasötik ürünlerin aktif bileşenlerinin ne olduğu lojistik süreç ve faaliyetlerde yapılacak planlama ve uygulamaları doğrudan etkilemektedir.

K12-Fiziksel, Kimyasal ve Biyolojik Bulaşma: Farmasötik ürünlerin içerisinde olmaması gereken yabancı maddeler bulunması ürünün sağlık açısından tehlikeli olması sonucunu doğurabilmektedir. Bu nedenle üretim ve üretim sonrası süreçlerde ürüne herhangi bir yabancı maddenin bulaşmamasının sağlanması gerekir.

K13-Paketleme Malzemeleri: Baskılı paketleme malzemeleri ile farmasötik ürünlerin paketlenmesinde kullanılan yardımcı malzemeleri içermektedir.

K14-Etiketleme: Farmasötik ürünlerin spesifik bilgilerini içeren doğru etiketin hazırlanması ve ürünün üzerine yapıştırılmasını kapsamaktadır. Etiket üzerinde yer alan bilgiler açık, anlaşılır ve belirgin olmalıdır.

K2-Depolama: Farmasötik ürünlerin üretim sonrası kısa bir süre depoda tutulması işlemidir. Depolama işlemi; (i) Depolama Sahası, (ii) Depo Koşullarının İzlenmesi, (iii) Raf Ömrü ve (iv) Tekrar Değerlendirme başlıkları altında değerlendirilebilir.

K21-Depolama Sahası: Depolama sahası farmasötik ürünler için en uygun depolama şartların sağla-

yacak şekilde dizayn edilmelidir. Saha; kuru, tozdan ve kirden arınmış, depolanacak ürünlerin korunma ısının sağlanabildiği özelliklere sahip, aynı zamanda farklı ürünlerin depolanabilmesi için bölümlendirilmiş bir yapıda olmalıdır. Ürünler ve diğer yardımcı maddelerin doğrudan hava ve güneş ile temas etmesi engellenmeli, koruyucu kutular veya koliler içerisinde istiflenmelidir. Depolamada, son kullanım tarihi ilk biten ilk çıkar prensibi "first expired/first out (FEFO)" uygulanmalıdır. Son kullanım tarihi gelmiş veya kullanılamaz hale gelmiş ürünler karantinaya alınmalı ve üzerlerine tanımlayıcı etiketler yapıştırılmalıdır. Uyuşturucu özellikler taşıyan ilaçlar uluslararası kurallara uygun olarak depolanmalı ve saklanmalıdır.

K22-Depo Koşullarının İzlenmesi: Depo içi koşulların sürekli izlenmesi ve iç ortam sıcaklığının kaydedilmesi gerekmektedir. Kaydedilen verilen sürekli olarak kontrolü sağlanmalı ve kaydedilmelidir.

K23-Raf Ömrü: Raf ömrü bir farmasötik ürünün son kullanım tarihini yani o ürünün içinde bulunan aktif bileşen miktarının % 10'unun etkisiz hale geldiği tarihtir. Üretim sürecinin sonunda her bir ürün için belirlenen uygun son kullanım tarihi uygun depolama ve taşıma şartları altında geçerli olmaktadır.

K24-Tekrar Değerlendirme: Farmasötik ürünlerin hasta tarafından kullanılmadan önce, depo ve dağıtım süreçleri sonucunda yeniden bir değerlendirilmeye ve kontrole tabi tutulmasıdır.

K3-Tedarikçiler: Farmasötik ürünlerin üretiminde kullanılacak malzemelerin tedarik edilmesinde görev alan dağıtımçılar, hammadde üreticileri, satıcılar, brokerler ile lojistik hizmet sağlayıcıları tedarikçileri oluşturmaktadır.

K4-İnsan Kaynakları: Üretim, dağıtım, hastane ve eczaneler gibi lojistik faaliyetlerin icra edildiği süreçlerde görev alan personelin farmasötik ürünlerin lojistiğinde uzmanlaşmış ve eğitilmiş olması gerekir.

K5-Dağıtım ve Taşıma: Farmasötik ürünler kendilerine has özelliklerine uygun biçimde, uygun vasıtalarla taşınmalıdır. Bu ürünlerin taşınmasında depolama şartlarına uygun şartlar oluşturulmalı ve "Soğuk Zincir"in kırılması engellenmelidir. Ürünlerin özelliklerine göre; kuru buz, karyojenik soğutma ve

soğuk havalandırma yönteminden birisi kullanılarak ısı gereksinimler muhafaza edilmelidir. Bunun yanında özellikle aşırı soğuk hava şartlarında ürünlerin donması ve kristalize olması da engellenmelidir. Donan veya kristalize olan ürünlerin çözüldükten sonra kullanılmaları mümkün olmamaktadır.

DEMATEL Yöntemi

DEMATEL yöntemi karmaşık karar problemlerinde, etkileyen ve etkilenen karar kriterlerinin saptanması ve kriterler ağırlıklarının belirlenmesi için kullanılan bir metottur (Demirdöğen, Erdal ve Akbaba, 2017, s.152).

Cenevre Battelle Memorial Enstitüsü tarafından geliştirilen DEMATEL yöntemi, özellikle kompleks ve karmaşık problemler için geliştirilmiştir. Yöntem sistem bileşenleri arasındaki yapı ve ilişkileri incelemede etkili sonuçlar vermektedir. Yöntemin en önemli faydası, kriterler arasındaki yapı ve ilişkileri inceleyen, uzlaşmacı neden-sonuç ilişkilerini görselleştirerek anlamlı sonuçlar elde edilmesini sağlayan etkili bir yöntem olmasıdır (Erdal, 2017, s.83).

Yöntem, klasik ÇKKV yaklaşımlarından AHP gibi unsurlarının sadece hiyerarşik bir yapıda ve birbirlerinden bağımsız olduğu varsayımını reddederek unsurların karşılıklı olarak birbirlerine olan ilişkilerini de araştırmaya yarar. Diğer karar kriterleri üzerinde daha fazla etkiye ve yüksek önceliğe sahip karar kriterleri, “sebep kriterleri”; daha fazla etkiye maruz ve daha düşük önceliğe sahip olan karar kriterleri de “sonuç kriterleri” olarak tanımlanır (Aksakal ve Dağdeviren, 2010, s.905-913; Erdal, 2018, s.93).

DEMATEL yönteminde k adet karar verici (veya uzman) tarafından grup karar verme yöntemine uygun bir şekilde değerlendirmeye alınan ve birbirleri ile etkileşim içerisinde olan n adet kriter bulunur. Karar vericiler ve karar kriterleri belirlendikten sonra yöntemin hesaplama adımları uygulanarak değerlendirmeler yapılır. DEMATEL yönteminin hesaplama adımları aşağıda sunulmuştur (Wu ve Lee, 2007, s.499-507; Lin ve Wu, 2008, s.205-213; Erdal, 2017, s.84-94; Erdal ve Korucuk, 2018, s.8-11; Korucuk vd., 2018, s.100-102).

Adım 1: Direkt İlişki Matrisinin Oluşturulması ve Ortalama Direkt İlişki Matrisinin Elde Edilmesi:

Direkt ilişki matrisi; kriterler arasındaki ikili karşılıştırmalar yapılarak karar verici/uzman grup tarafından belirlenir. Bu çalışmada literatürde yaygın olarak kullanılan Dey vd. (2012)'in karşılıştırma skalasından istifade edildiğinden Dey vd. (2012)'in skalası Tablo 1.'de sunulmuştur.

Tablo 1. DEMATEL Metodu İçin Karşılıştırma Skalası (Dey vd., 2012, s.3560-3562)

Sayısal Değer	Sözel İfade
0	Etkisiz
1	Düşük Etkili
2	Orta Etkili
3	Yüksek Etkili
4	Çok Yüksek Etkili

Bu adımda uzmanlardan Tablo 1.'deki skalaya göre; “Hangi kriter hangi kriteri ne düzeyde etkiliyor?” sorusuna cevap vermesi istenerek her bir uzmanın değerlendirmelerine göre k adet $n \times n$ boyutlu direkt ilişki matrisi oluşturulur. Direkt ilişki matrisi simetrik değildir ve köşegen elemanları 0'dır. Bu matrisin her (i,j) elemanı kriter i 'den kriter j 'ye olan direkt ilişkiyi gösterir.

Elde edilen k adet direkt ilişki matrisinin Denklem (1) kullanılarak ortalaması alınır ve ortalama direkt ilişki matrisi (X) oluşturulur. Bu aynı zamanda grup kararıdır.

$$a_{ij} = \frac{1}{k} \sum_{n=1}^k x_{ij}^n \quad (1)$$

$$X = \begin{bmatrix} 0 & x_{11} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & 0 & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & 0 \end{bmatrix}$$

Adım 2: Normalleştirilmiş Direkt İlişki Matrisinin Oluşturulması:

Denklem (2) ve (3) kullanılarak normalleştirilmiş direkt ilişki matrisi (C) oluşturulur. x_{ij} elemanları yerine a_{ij} elemanları yazılır. (X) matrisin satır ve sütun toplamları içinden en büyüğü belirlenerek ortalama direkt ilişki matrisi bu değere bölünür.

$$s = maks \left(maks \sum_{j=1}^n x_{ij}, maks \sum_{i=1}^n x_{ij} \right) \quad (2)$$

$$C = \frac{X}{s} \quad (3)$$

(X) matrisinin satır toplamları, satırdaki her bir kriterin değerleri üzerindeki toplam etkisini gösterdiğinden Denklem (2)'de yazılan ifadelerden ilki değerleri üzerinde en fazla etkisi olan kriterin toplam etkisini gösterecektir. Benzer şekilde her i sütununun toplamı i kriterinin üzerindeki toplam etkiyi göstermektedir. Bu değerlerden maksimuma sahip olan ise en fazla etkiyi gösterendir. İki değerden en büyük olanı seçip her elemanı bu değere böldüğümüzde de (C) matrisi elde edilir ve bu matrisin elemanları 0-1 arasında bir değer alır.

Adım 3: Toplam İlişki Matrisinin Oluşturulması:

Toplam ilişki matrisinin (F) oluşturulabilmesi için Denklem (4) ve (5) kullanılır. Bu denklemlerde I, $n \times n$ boyutundaki birim matrisi, (C)'ler ise giderek azalan dolaylı etkileri ifade eder.

$$\lim_{k \rightarrow \infty} c + c^2 + c^3 + \dots + c^k \quad (4)$$

$$F = C + C^2 + C^3 + \dots + C^k = C(I - C)^{-1} \quad (5)$$

Adım 4: Etkilen ve Etkileyen (Gönderici ve Alıcı) Kriter Gruplarının Belirlenmesi:

Bir önceki adımda elde edilen (F) matrisinden yola çıkarak; bu matrisin i 'inci satırının toplamı (D_i), i kriteri tarafından diğer kriterlere gönderilen etkilerin (doğrudan ve dolaylı) toplamını gösterir. Sütun toplamı (R_i) ise aynı kriter için diğer kriterlerden gelen etkilerin toplamını ifade eder.

Her kriter için satır ve sütun toplamlarıyla elde edilen (D_i+R_i) değeri gönderilen ve alınan toplam etki değerini; (D_i-R_i) değeri ise i faktörünün bütüne yaptığı net etkiyi göstermektedir. Bu değerlerin pozitif olması i kriterinin "net etkileyen", negatif olması ise "net etkilenen" olduğunu ifade eder. Daha açık bir ifadeyle; (D_i) gönderilen etkileri, (R_i) alınan etkileri; (D_i+R_i) merkezi rol derecesini ve son olarak da (D_i-R_i) etki derecesini ifade eder.

(D_i+R_i) değerleri kriterlerin ne kadar önem derecelerine sahip olduğunu gösterirken, (D_i-R_i) değerleri kriterleri gönderici ve alıcı gruplar olarak ikiye ayırır. Genel olarak (D_i-R_i) değerlerinden negatif olanlar alıcı (etkilenen) grubu, pozitif olanlar ise gönderici (etkileyen) grubu oluşturur.

Adım 5: Eşik Değerin Hesaplanması ve Etki Diyagramının Çizilmesi:

Eşik değer karar vericiler (veya uzmanlar) tarafından doğrudan belirlenmesi klasik ve yaygın bir yaklaşımdır. Ancak bazı karar problemleri için görüşlerine başvurulmuş karar verici sayısının çok olması nedeniyle eşik değer tespiti zorlaşabilmektedir. Eşik değer elde edilmesi için bir diğer yaygın kullanım bu çalışmada da kullanıldığı şekilde toplam ilişki matrisinin aritmetik ortalamasının alınmasıdır. Elde edilen $n \times n$ boyutlu toplam ilişki matrisinin herbir a_{ij} elemanının toplamının, matris eleman sayısına (m) bölünmesi suretiyle, $\frac{\sum a_{ij}}{m}$ eşitliği kullanılarak hesaplanır.

Belirlenen eşik değeri elde edilmiş olan diyagramın karmaşıklığını engellemek için gereklidir. Kullanılacak eşik değerinin büyük veya küçüklüğü kriterlerin birbirleri üzerindeki etkileşiminin boyutuna tesir edebilmekte ve çözümün karmaşıklığı ve basitliğini sağlayabilmektedir.

Etki diyagramı, (D_i+R_i) yatay eksen, (D_i-R_i) düşey eksen olan bir koordinat düzleminde [$(D_i+R_i), (D_i-R_i)$] noktalarının gösterilmesiyle elde edilir.

Adım 6: Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi:

Denklem (15) ve (16) kullanılarak inovasyon amaçlarının öncelikleri belirlenir.

$$w_i = \sqrt{[(D_i+R_i)]^2 + [(D_i-R_i)]^2} \quad (6)$$

$$W_i = \frac{w_i}{\sum_{i=1}^n w_i} \quad (7)$$

İlaç Sektöründe Lojistik Faaliyetlerin Rolünün Belirlenmesi

Bu bölümde DEMATEL yöntemi kullanılarak Erzurum ilinde farmasötik ürünlerin satış, depolama ve

taşınması süreçlerinde iştirak eden 6 firmanın yetkilileriyle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiş ve Tablo 2'de kısaltma kodlarıyla beraber sunulan karar kriterlerine göre ilaç sektörü için lojistik faaliyetlerin

önem derecelerinin belirlenmesi amacıyla görüşleri alınarak bir önceki bölümde sıralanan işlem adımları uygulanmıştır.

Tablo 2. Karar Kriterleri ve Kısaltma Kodları Tablosu

Kısaltma Kodu	Ana Kriter	Alt Kriter (Karar Kriterleri)
K11	Malzeme	İlacın Aktif Bileşenleri
K12		Fiziksel, Kimyasal ve Biyolojik Bulaşma
K13		Paketleme Malzemeleri
K14		Etiketleme
K21	Depolama	Depolama Sahası
K22		Depo Koşullarının İzlenmesi
K23		Raf Ömrü
K24		Tekrar Değerlendirme
K3	Tedarikçiler	
K4	İnsan Kaynakları	
K5	Dağıtım ve Taşıma	

Adım 1: Direkt İlişki Matrisinin Oluşturulması ve Ortalama Direkt İlişki Matrisinin Elde Edilmesi:

Bu aşamada her bir uzman tarafından lojistik faaliyetler arasında ikili karşılaştırma yapılmıştır. Tablo 3'de örnek olarak birinci uzman tarafından yapılan değerlendirmelerden oluşan direkt ilişki matrisi sunulmuştur.

Tablo 3'de sunulan birinci uzmanın değerlendirmesine göre Tablo 1'deki skala kullanılarak K11, K12'yi "Yüksek Etkili" şekilde etkilerken; K12, K11'i "Orta Etkili" şekilde etkilemektedir.

Tablo 3. Direkt İlişki Matrisi Tablosu

	K11	K12	K13	K14	K21	K22	K23	K24	K3	K4	K5
K11	0	3	3	1	3	3	3	2	3	2	3
K12	2	0	3	2	3	3	2	1	1	2	2
K13	3	3	0	3	2	1	2	2	2	1	3
K14	2	1	1	0	3	2	2	1	3	2	3
K21	2	3	3	1	0	3	4	2	2	3	2
K22	3	2	1	2	3	0	4	3	1	4	1
K23	3	2	4	2	4	3	0	2	3	2	1
K24	3	2	3	1	2	1	1	0	1	1	3
K3	3	2	2	2	1	1	3	1	0	4	3
K4	1	2	2	2	1	2	1	2	1	0	2
K5	4	4	4	3	1	1	1	2	4	3	0

Tablo 4. Ortalama Direkt İlişki Matrisi Tablosu (X)

	K11	K12	K13	K14	K21	K22	K23	K24	K3	K4	K5	Toplam
K11	0.00	2.50	2.50	0.50	2.50	2.50	2.50	1.50	2.50	1.50	2.50	21.00
K12	1.50	0.00	2.50	1.50	2.50	2.50	1.50	0.50	0.50	1.50	1.50	16.00
K13	2.50	2.50	0.00	2.50	1.50	0.50	1.50	1.50	1.50	0.50	2.50	17.00
K14	1.50	0.50	0.50	0.00	2.50	1.50	1.50	0.50	2.50	1.50	2.50	15.00
K21	1.67	2.67	2.67	0.67	0.00	2.67	3.67	1.67	1.67	2.67	1.67	21.70
K22	2.67	1.67	0.67	1.67	2.67	0.00	3.67	2.67	0.67	3.67	0.67	20.70
K23	2.50	1.50	3.50	1.50	3.50	2.50	0.00	1.50	2.50	1.50	0.50	21.00
K24	2.50	1.50	2.50	0.50	1.50	0.50	0.50	0.00	0.50	0.50	2.50	13.00
K3	2.67	1.67	1.67	1.67	0.67	0.67	2.67	0.67	0.00	3.67	2.67	18.70
K4	0.67	1.67	1.67	1.67	0.67	1.67	0.67	1.67	0.67	0.00	1.67	12.70
K5	3.67	3.67	3.67	2.67	0.67	0.67	0.67	1.67	3.67	2.67	0.00	23.70*
Toplam	21.85	19.85	21.85	14.85	18.68	15.68	18.85	13.85	16.68	19.68	18.68	

* En büyük satır-sütun değeri

Her bir karar vericiden elde edilen değerlendirmelerin Denklem (1) ile ortalamalarının alınması sonucunda grup kararı olan (X) matrisi oluşturulmuş ve Tablo 4'de sunulmuştur.

Adım 2: Normalleştirilmiş Direkt İlişki Matrisinin Oluşturulması:

Bir önceki adımda elde edilen ortalama direkt ilişki

matrisi Denklem (2) ve (3) kullanılarak normalizasyon işlemine tabi tutulmuş ve normalleştirilmiş direkt ilişki matrisi oluşturularak Tablo 5'de sunulmuştur.

Adım 3: Toplam İlişki Matrisinin Oluşturulması:

Denklem (4) ve (5) kullanılarak toplam ilişki matrisi (F) oluşturulmuş ve Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 5. Normalleştirilmiş Direkt İlişki Matrisi Tablosu

	K11	K12	K13	K14	K21	K22	K23	K24	K3	K4	K5
K11	0.000	0.105	0.105	0.021	0.105	0.105	0.105	0.063	0.105	0.063	0.105
K12	0.063	0.000	0.105	0.063	0.105	0.105	0.063	0.021	0.028	0.063	0.063
K13	0.105	0.105	0.000	0.105	0.063	0.021	0.063	0.063	0.063	0.021	0.105
K14	0.063	0.021	0.021	0.000	0.105	0.063	0.063	0.021	0.105	0.063	0.105
K21	0.070	0.112	0.112	0.028	0.000	0.112	0.154	0.070	0.070	0.112	0.070
K22	0.112	0.070	0.028	0.070	0.112	0.000	0.154	0.112	0.028	0.154	0.028
K23	0.105	0.063	0.147	0.063	0.147	0.105	0.000	0.063	0.105	0.063	0.021
K24	0.105	0.063	0.105	0.021	0.063	0.021	0.021	0.000	0.021	0.021	0.105
K3	0.112	0.070	0.070	0.070	0.028	0.028	0.112	0.028	0.000	0.154	0.112
K4	0.028	0.070	0.070	0.070	0.028	0.070	0.028	0.070	0.028	0.000	0.070
K5	0.154	0.154	0.154	0.112	0.028	0.028	0.028	0.070	0.154	0.112	0.000

Tablo 6. Toplam İlişki Matrisi Tablosu

	K11	K12	K13	K14	K21	K22	K23	K24	K3	K4	K5
K11	0.338	0.415	0.443	0.262	0.388	0.349	0.394	0.282	0.360	0.365	0.384
K12	0.317	0.245	0.359	0.244	0.325	0.295	0.292	0.196	0.226	0.294	0.280
K13	0.370	0.355	0.282	0.290	0.298	0.228	0.296	0.234	0.282	0.266	0.337
K14	0.309	0.259	0.278	0.177	0.309	0.247	0.282	0.186	0.299	0.293	0.311
K21	0.403	0.42	0.450	0.270	0.298	0.360	0.436	0.291	0.328	0.405	0.352
K22	0.412	0.36	0.356	0.284	0.384	0.247	0.417	0.315	0.275	0.420	0.299
K23	0.425	0.371	0.468	0.292	0.422	0.347	0.300	0.279	0.354	0.358	0.310
K24	0.315	0.270	0.323	0.176	0.244	0.182	0.208	0.141	0.197	0.211	0.288
K3	0.392	0.342	0.367	0.276	0.28	0.249	0.351	0.219	0.236	0.400	0.356
K4	0.228	0.252	0.267	0.209	0.201	0.212	0.199	0.197	0.184	0.177	0.239
K5	0.492	0.474	0.500	0.359	0.334	0.293	0.336	0.293	0.421	0.419	0.319

Tablo 7. Etkileyen ve Etkilenen Kriter Grupları Test Sonuçları

	D_i	R_i	$D_i + R_i$	$D_i - R_i$
K11	3,9658	3,9922	7,958	-0,026
K12	3,0635	3,7520	6,815	-0,688
K13	3,2259	4,0815	7,307	-0,855
K14	2,9395	2,8318	5,771	0,107
K21	4,0044	3,4727	7,477	0,531
K22	3,7620	3,0007	6,762	0,761
K23	3,9141	3,5043	7,418	0,409
K24	2,5476	2,6257	5,173	-0,078
K3	3,4612	3,1540	6,615	0,307
K4	2,3627	3,5977	5,960	-1,235
K5	4,2311	3,4653	7,696	0,765

Eşik Değer: 0.310

Adım 4: Etkilenen ve Etkileyen (Gönderici ve Alıcı) Kriter Gruplarının Belirlenmesi:

Bir önceki adımda oluşturulan F matrisinden; (D_i) , (R_i) , $(D_i + R_i)$ ve $(D_i - R_i)$ değerleri hesaplanarak Tablo 7'da sunulmuştur.

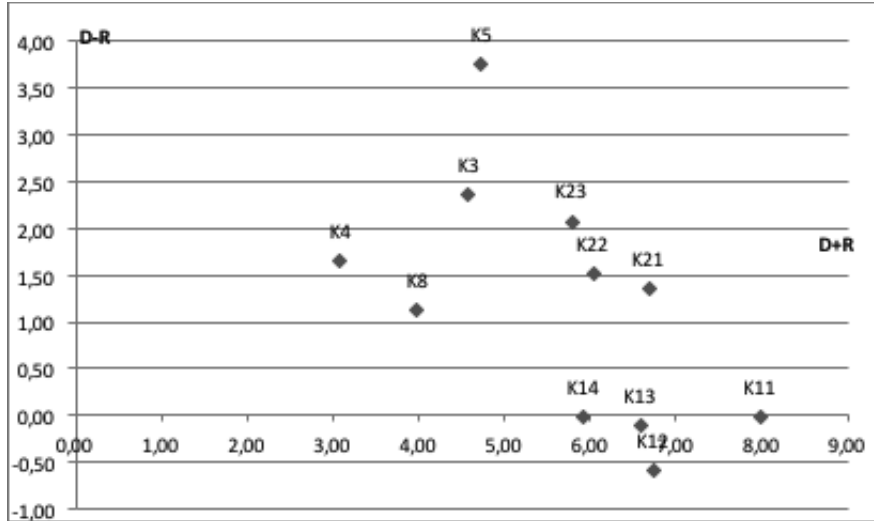
Adım 5: Eşik Değerin Hesaplanması ve Etki Diyagramının Çizilmesi:

Eşik değer $n \times n$ boyutlu toplam ilişki matrisin (Tablo 6.) her bir a_{ij} elemanının toplamının, matris eleman sayısına (m) bölünmesi suretiyle yani toplam ilişki

matrisinin aritmetik ortalamasının alınması ile aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır.

$$Eşik Değer = \frac{\sum a_{ij} - 37,577}{m} = \frac{37,577}{121} = 0,310$$

Şekil 1'de etki diyagramı sunulmuştur. Şekil 1. incelendiği zaman K21, K22, K23, K24, K3, K4 ve K5 kriterlerinin etkileyen faktörler; K11, K12, K13 ve K14 kriterlerinin ise etkilenen faktör olduğu görülmektedir. K21 kriteri Şekil 1'den de anlaşılacağı üzere en çok etkileyen faktördür.

Şekil 1. Etki (Neden-Sonuç İlişki) Diyagramı Test Sonuçları

Tablo 8. Kriter Önem Dereceleri ve Sıralama Test Sonuçları

	Önem Dereceleri	Sıralama
K11	0,105	1
K12	0,091	6
K13	0,097	5
K14	0,076	10
K21	0,099	3
K22	0,090	7
K23	0,098	4
K24	0,068	11
K3	0,088	8
K4	0,080	9
K5	0,102	2

Adım 6: Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi:

Denklem (17) ve (18)'in kullanılmasıyla elde edilen kriter dereceleri ve sıralaması Tablo 8'de sunulmuştur.

Buna göre ilaç sektöründe lojistik faaliyetlerin önem sıralamaları; İlacın Aktif Bileşenleri (K11)>> Dağıtım ve Taşıma (K5)>> Depolama Sahası (K21)>> Raf Ömrü (K23)>> Paketleme Malzemeleri (K13)>> Fiziksel, Kimyasal ve Biyolojik Bulaşma (K12)>> Depo Koşullarının İzlenmesi (K22)>> Tedarikçiler (K3)>> İnsan Kaynakları (K4)>> Etiketleme (K14)>> Tekrar Değerlendirme (K24) şeklinde elde edilmiştir.

Sonuç

Yapılan literatür taramasında ilaç sektörü özelinde ve lojistik faaliyetlerin önem derecelerinin ortaya konulması için kısıtlı çalışma yapılmasına rağmen ilaç sektöründe lojistik faaliyetlerin önem derecelerinin ortaya konulması için başkaca bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Problemi etkileyen karar kriterlerinin önem derecelerinin ortaya konulmak istenmesi ve karar kriterlerinin birbirleri üzerindeki etkilerini gözlemleyebilmek için bu çalışma da DEMATEL yöntemi kullanılmıştır.

Bu çalışmada ilaç sektöründe iştigal eden firmalar özelinde 11 lojistik kriter için Erzurum ilinde ilaç satış, depolama ve taşınması faaliyetlerini yürüten 6

farklı firmanın yöneticileriyle yüz yüze görüşmeler neticesinde elde edilen uzman değerlendirmelerinden istifade edilmiştir.

Elde edilen hesaplama sonuçlarına göre ilaç sektörü için lojistik faaliyetlerin önem sıralamaları; İlacın Aktif Bileşenleri (K11)>> Dağıtım ve Taşıma (K5)>> Depolama Sahası (K21)>> Raf Ömrü (K23)>> Paketleme Malzemeleri (K13)>> Fiziksel, Kimyasal ve Biyolojik Bulaşma (K12)>> Depo Koşullarının İzlenmesi (K22)>> Tedarikçiler (K3)>> İnsan Kaynakları (K4)>> Etiketleme (K14)>> Tekrar Değerlendirme (K24) olarak tespit edilmiştir.

Aynı zamanda ilaç sektörü için lojistik faaliyetleri arasındaki ilişki de ortaya koyularak K21, K22, K23, K24, K3, K4 ve K5 kriterlerinin etkileyen faktörler K11, K12, K13 ve K14 kriterlerinin ise etkilenen faktör olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca K21 kriterinin en çok etkileyen faktör olduğu tespit edilmiştir.

İleride yapılacak çalışmalarda, bu çalışmada kullanılan ve literatür taraması sonucu elde edilen karar kriterleri genişletilerek farklı lojistik faaliyetlerinde etkisi ortaya koyulabilir.

Yine bu çalışmada kullanılan DEMATEL yönteminde farklı çok kriterli karar verme teknikleri probleme uygulanarak elde edilen sonuçlarla karşılaştırmalı bir analiz ortaya koyulabilir.

Kaynakça

- Akçadağ, M. (2010). İlaç Sektöründe Tüketicinin Sağlık Güvenliğinin Korunması Açısından Lojistik Faaliyetler ve Bir Uygulama. *Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Aksakal, E. ve Dağdeviren, M. (2010). "ANP ve DEMATEL Yöntemleri ile Personel Seçimi Problemine Bütünleşik Bir Yaklaşım". *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 25(4), 905-913.
- Arslan, A. (2007), "İlaç ve Tıbbi Malzeme Lojistiği ve Bir Uygulama" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Boğ, M. (2005), İlaç Sektöründe Lojistik Uygulamalar, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Council of Supply Chain Management Professionals, (2010), Supply Chain Management Terms and Glossary, Updated: February 2010.
- Demirdöğen, O. Erdal, H. ve Akbaba, A.İ. (2017). *The Analysis of Factors That Affect Innovation Performance of Logistics Enterprises In Turkey*. (Eds. Barkıcı, F., Heupal, T., Kocagöz, O., Özen, Ü.). içinde German-Turkish Perspectives on IT and Innovation Management Challenges and Approachs. Germany: Springer Gabler.
- Dey, S., Kumar, A., Ray, A., and Pradhan, B. B. (2012). "Supplier Selection: Integrated Theory using DEMATEL and Quality Function Deployment Methodology". *Procedia Engineering*, 38, 3560-3565.
- Erdal, H. (2017). "Tedarik Zinciri Ağında Riskin Yönetimi: Tedarik Yönlü Bir Karar Destek Sistemi Tasarımı", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Erdal, H. (2018), Lojistik Strateji Oluşturulmasına Etki Eden Faktörlerin Nicel Analizi, İçinde: Lojistik Stratejiler (Yalın, Çevik ve İşbirlikli), Editör: Erdal, H. 1. Baskı, Ekin Yayıncılık, Bursa.
- Erdal, M., Görçün, Ö. F., Görçün, Ö., ve Saygılı, M. S. (2008), Entegre Lojistik Yönetimi. Beta Yayınları.
- Erdal, M., Görçün, Ö. F., Görçün, Ö., ve Saygılı, M.S. (2010), Entegre Lojistik Yönetimi, 2. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Erdal, H. ve Korucuk, S. (2018), "Lojistik Sektöründe İnovasyon Önceliklerinin Belirlenmesi: Karşılaştırmalı Bir Analiz". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 36, 1-24.
- Grund J, and Vartdal T,E, (2000), Distribution of Pharmaceuticals – A Norwegian Logistic Perspective, *Pharmacy World & Science*, 22(3).
- Guidance for Industry, Q1A(R2): Stability Testing of New Drug Substances and Products", International Conference on Harmonization of Technical Requirements for Registration of Pharmaceuticals for Human Use (February 2003), <http://www.ich.org/cache/compo/276-254-1.html> [25.07.2017].
- Lin, C.J, and Wu, W.W. (2008). "A Causal Analytical Method for Group Decision-Making under Fuzzy Environment". *Expert Systems with Applications*. 34(1), 205-213.
- Kanavos P, and Wouters O, J, (2014), Competition Issues in The Distribution of Pharmaceuticals, OECD Global Forum on Competition, Paris.
- Korucuk, S, Ergün, M, Memiş, S, ve Erdal, H, (2018), An Implementation for Determination of the Importance of Green Logistics Applications in Manufacturing Enterprises: Eskişehir Case, *International Conference on Agriculture, Technology, Engineering and Sciences ICATES 2018*, 19-21 September, Lviv, Ukraine.

Küçük, O, (2012). Lojistik İlkeleri ve Yönetimi, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Orhan, O, Z, (2003). “Dünyada ve Türkiye’ de Lojistik Sektörünün Gelişimi”, İstanbul Ticaret Odası Yayını, No:39.

Shao X, and Ji J, (2006). Reconfiguration of Pharmaceutical Logistics Operations in China: An Empirical Study. *Transportation Journal*. 45/4.52-62.

Tubitak (2003). Vizyon 2023 Teknoloji Öngörüsü Projesi: Sağlık ve İlaç Paneli Ön Rapor, Ankara.

Uslu S, ve Akçadağ, M, (2012). İlaç Sektöründe Tersine Lojistik ve Dağıtımın Rolü: Bir Uygulama, Ömer Halis DEMİR Üniversitesi, İİBF Dergisi, 5/1, 149-158.

World Health Organization, (2003). WHO Expert Committee on Specifications for Pharmaceutical Preparations, Thirty-Seventh Report, Geneva 908/9.

Wu, W.W. ve Lee, Y.T. (2007). “Developing Global Managers’ Competencies Using the Fuzzy DEMATEL Method”, *Expert Systems with Applications*, 32(2), 499-507.

Liberal Temelde Kurumsallaşan Türkiye-Latin Amerika İlişkileri Liberally Institutionalized Turkey-Latin America Relations

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Yetim

Başvuru Tarihi: 19.03.2018

Kabul Tarihi: 18.02.2019

Öz

Bu çalışma henüz son dönemde yoğunluk ve çeşitlilik kazanan Türkiye ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki ilişkilerde sürükleyici temel motivasyonları anlamayı amaçlamaktadır. Öncelikle, tarihsel ve teorik çerçevede Türkiye'nin Latin Amerika yaklaşımı tartışılmaktadır. Sonrasında, son dönem Türkiye ve Latin Amerika bölgesindeki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilere kurumsal nitelik kazandıran belirli aşamalar derinlemesine incelenmektedir. Bu aşamaları inceledikten sonra liberal tercihlerin bölge ve Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesi ve adım adım derinleşmesindeki temel faktörler olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle bölge ile Türkiye arasında kurumsallaşan ilişkilerin temelini liberal yönelimin oluşturduğu savunulmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin son dönem Ortadoğu yaklaşımında realist kaygıların belirleyici etkisini düşündüğümüzde Latin Amerika'daki liberal motivastona dayalı aktivizm bir devletin dış politikasında realist ve liberal politikaların aynı zamanda gelişebileceğini kanıtlamaktadır. Son bölümde liberal anlayışın Türkiye ve Latin Amerika arasındaki karşılıklı ilişkilerin kurumsallaşmasındaki hayati rolü yeniden vurgulandıktan sonra, bu yaklaşımın somut sonuçları Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) dönemindeki ekonomik veriler ışığında sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Latin Amerika, Kurumsallaşma, Liberal Unsurlar

Abstract

This study attempts to understand the basic motivations in the relations between Turkey and Latin American countries, which have currently intensified and diversified. Initially, historical and theoretical discussion on Turkey's Latin American approach is proceeded. Afterwards, certain processes that confer institutional-legal status to the current political, economic and cultural relations between Turkey and Latin American region are thoroughly examined. Having analyzed these stages it is seen that liberal preferences are the leading factors on improving and gradually deepening relations between Turkey and this region. Therefore, it is possible to contend that liberal orientation constitutes the basis of institutionalized relations between the region and Turkey. Liberally-motivated activism in Latin America also proves that realist and liberal policies can be concurrently advanced in any state's foreign when considering determinant impact of realist concerns on Turkey's recent Middle Eastern approach. In the final section, after reemphasizing the essential role of liberal understanding on the institutionalization of mutual relations between Turkey and Latin America this approach's concrete results will be displayed through economic data gathered during the period of Justice and Development Party (JDP).

Keywords: Turkey, Latin America, Institutionalization, Liberal Factors

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Yetim, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF, mustafayetimm@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6013-9299

* Bu makale belirli ölçüde yazarın geçmiş yıllarda SETAV tarafından her yıl yayımlanan Türk Dış Politikası Yıllığı için yazmış olduğu ve 2011-2018 yıllarını esas alan Türkiye'nin Latin Amerika Politikası çalışmaları üzerine inşa edilmiş ve bu alandaki literatürün gelişmesine katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Giriş

Son dönem Türkiye dış politikasında etkili olmaya başlayan çok-boyutlu yönelimin somut örneklerinden biri de Türkiye'nin Latin Amerika ile siyasi-ekonomik ilişkilerini geliştirme çabalarıdır. Bu çabaların hangi düzlemde ve motivasyonlara dayalı gerçekleştiğine yönelik literatürde bazı değerlendirmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Türkiye-Latin Amerika arasındaki ilişkilerin tarihsel sürecini göz önüne alarak ilişkilerde hangi teorik yaklaşımın unsurlarının etkili olduğunu irdeleyen bu çalışma, henüz gelişen bu alandaki literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede tarihsel-teorik kısma dayalı ilk bölümde bir devletin dış politika yaklaşımında farklı ve birbiri ile çelişir motivasyonların olabileceği Türkiye'nin son dönem Latin Amerika ve Ortadoğu yaklaşımları arasındaki farklılık üzerinden hatırlatılmaktadır. Aynı bölümde liberal yaklaşımın genel unsurlarına değinilerek bu unsurlardan hangilerinin Türkiye'nin bölgeye yöneliminde etkili olduğu tartışılmaktadır. Sonraki bölümde Türkiye'nin Latin Amerika yaklaşımının daha çok ekonomi merkezli olduğu savunularak kazan-kazan mantığı, karşılıklı bağımlılık oluşturma ve yumuşak güç gibi liberal unsurları barındırdığı belirtilmektedir. Ayrıca bu unsurların Türkiye-Latin Amerika arasında yoğunlaşan siyasi, ekonomik ve kültürel kurumsallaşmada sürükleyici faktörler olduğu varsayılmaktadır. Bu bağlamda çalışma, Türkiye'nin liberal temelli siyasi, kültürel ve özellikle ekonomik kurumsallaşma hedefini gerçekleştirmek için benimsediği stratejilerin ve değerlendirdiği kurumlar/araçların dikkat çekilen teorik unsurlarla uyumlu olduğu erken yorumunu yapmaktadır.

Türkiye-Latin Amerika İlişkilerinin Teorik ve Tarihsel Arka Planı

Uluslararası ilişkiler çalışmalarında bir devletin dış politikasını şekillendirirken hangi motivasyonları önceliğine yönelik önemli literatür bulunmaktadır. Sosyal bilimlerin alt dalı uluslararası ilişkiler teorilerinin önemli kısmı bizzat devletlerin dış dünya ile iletişimde hangi türden kaygıların baskın ve hissedilir olduğunu anlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda bazı devletlerin güvenlik-askeri konularını öncelleyen (neo) realist diğerlerinin ise daha ekonomi-özgürlük temelli (neo) liberal ya da kimlik temelli inşaacı dış politika eğilimi benimsediği belirtilmektedir. Bu genel çerçeveye rağmen hiçbir devletin eylemlerinde ve

dış politika yapım sürecinde tarih-dışı ve değişmeyen şekilde benzer unsurların baskın olduğu savunulmaz. Bir devlet bazı dönemler ekonomi-işbirliği gibi daha çok liberal ve 'alçak politika (*low politics*)' olarak tanımlanan eğilimleri önceleyebilirken diğer dönem 'yüksek politika (*high politics*)' olarak adlandırılan askeri-güvenlik yani realist kaygıları benimseyebilir. Dahası benzer dönem içerisinde bir devletin dış politika tercihlerinde farklı ve birbiri ile çelişir gözükten motivasyonlar söz konusu olabilmektedir. Buradaki kritik nokta dış politika tercihlerinin etkileşim kaynaklı olduğunun dikkate alınmasıdır. Dolayısı ile değişik bölgeler ile etkileşim içerisinde olan devletlerin dış politika eğilimleri, bu etkileşim neticesinde farklılık gösterebilmektedir.¹

Bu çerçevede, diğer devletler ve bölgeler ile değişen ve dönüşen ilişkiler geliştiren bir ülkenin bütün dış politika eylem ve söylemlerini sadece belirli teorik çerçeve ile açıklamaya çalışmak aşırı basitleştirme ve genelleştirme yanlısına yol açmaktadır. Türkiye'nin Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) dönemindeki zaman zaman çelişir gözükten dış politika söylemleri ve eylemleri, bu durumu daha net ortaya koymaktadır. Bu bağlamda bilindiği gibi Türkiye, 2002-2010 yılları arasında Ortadoğu'ya yönelik önemli oranda ticari ilişkileri hızlandırma, ülkeler arasındaki sınırları aşamalı şekilde kaldırma ve kazan-kazan gibi liberal unsurları önclemiştir.² Diğer taraftan, 2010 yılı sonlarına doğru başlayan Arap ayaklanmaları ve Suriye iç savaşı süreci ile Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik öncelikleri hızla askeri-güvenlik konularına

1 Bu yaklaşımlar ile ilgili geniş bir okuma için bakınız; Jack Donnelly, "Realism", *Theories of International Relations*, Scott Burchill...et.all. (Ed.), Palgrave Macmillan, New York, 2005, ss. 29-55; Joseph S. Nye ve Robert O. Keohane, "Transnational Relations and World Politics; An Introduction", *International Organization*, Vol. 25, No. 3, 1971, ss. 329-349; Robert O. Keohane, "International Institutions: Two Approaches", *International Studies Quarterly*, Vol. 32, No. 4, 1988, ss. 285-305; Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, Vol. 46, No. 2, 1992, ss. 391-425; Robert Jackson ve George Sorenson, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, New York, Oxford University Press, 2007, ss. 59-177.

2 Ortadoğu'ya yönelik yaklaşımda inşaacı ve özellikle liberal yönelimin hakim olduğu dönemi açıklayan detaylı bir çalışma için bakınız; Mustafa Yetim, «2002-2010 arası Türkiye'nin Ortadoğu politikası: Ortadoğu'da değişen Türkiye algısı», Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2011, ss. 44-73.

doğru yönelmiştir. Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dönüşen tutumu farklı zamanlara işaret ederken bir devletin benzer dönem içerisinde dahi farklı dış politika motivasyonları ile hareket edebildiği görülmektedir (Keyman, 2016). Bu çerçevede Türkiye'nin mevcut Latin Amerika politikası ile Ortadoğu'ya yönelik tutumu arasındaki önemli farklılıkları hatırlamak yeterli olacaktır. 1990'lı yılların ortalarından itibaren büyük oranda liberal unsurlara dayalı olarak inşa edilen Türkiye ve Latin Amerika bölgesi arasındaki ilişkiler özellikle AK Parti dönemi ile birlikte bu doğrultuda kayda değer ilerlemeler göstermiştir (Akıllı ve Donelli, 2016). Sonuç olarak liberal motivasyonların sürükleyici etkisi ile kurumsal niteliği daha fazla güçlenen Türkiye ve Latin Amerika arasındaki ilişkiler, Türkiye dış politikasının sadece tek eğilim üzerinden açıklanmasını sınırlamaktadır.

Türkiye'nin bölgeye yönelik liberal yaklaşımının temelini, kazan-kazan ilişkisine dayalı karşılıklı bağımlılığı oluşturma ve ekonomik liberalizasyonu hızlandırma oluşturmaktadır. Bu yönüyle Latin Amerika özelindeki ekonomi-ticaret merkezli liberal yaklaşım, bu teorinin uluslararası ortamda özgürlüklerin, insan haklarının ve demokratik yönetimlerin geliştirilmesi gibi diğer boyutlarından farklılık göstermektedir.³ Bu farklılığa rağmen sert güç (hard power) unsurlarına dayalı realist yaklaşımın aksine ekonomik-kültürel işbirliğe dayalı yumuşak güç (soft power) unsurlarını önceleyen Türkiye, ticaret devleti paradigması⁴ ile bu bölgedeki ekonomik fırsatları değerlendirmeyi ve kültürel ilişkileri hızlandırmayı planlamaktadır. Bu paradigma neticesinde Ankara, bölge ülkeleri ile Karma Ekonomik Komisyon (KEK) mekanizmaları kurarak ve Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) imzalararak ekonomik liberalizasyon sürecinin kurumsal-stratejik altyapısını oluşturmaya çalışmaktadır.

3 Liberal teorileri yorumlayan ayrıntılı çalışma için bakınız; Scott Burchill, "Liberalism", *Theories of International Relations*, Scott Burchill...et.all. (Ed.), Palgrave Macmillan, New York, 2005, ss. 55-84; Jennifer Sterlin-Folker, "Neo-Liberalism", *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, Tim, Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith (Ed.), Oxford University Press, UK, 2013, ss. 114-132.

4 Kavram ve Liberalizmde ticaretin önemi için bakınız; Tarık Oğuzlu, "Liberalizm", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Şaban Kardeş ve Ali Balcı (Ed.), İstanbul, Küre Yayınları, 2017, ss. 158-162; Kemal Kirişçi, "The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State," *New Perspectives on Turkey*, Vol. 40, No. 1 2009, ss. 29-56.

Üst düzey ziyaretler aracılığı ile bu kurumsal-stratejik altyapı sağlanırken Türkiye adına faaliyet yürüten aktörlere baktığımızda, bunların da liberal yaklaşıma uygun olduğu görülmektedir. Bu noktada, DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi), TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği), Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) ve son yıllarda Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) gibi liberal teorilerin aktör olarak kabul ettiği devlet dışı oluşumların (non-state actors) bölge ile oluşturulmaya çalışılan ekonomik liberalizasyon sürecine öncülük ettiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra yumuşak güç uygulamasının diğer önemli boyutu olan kültürel ve eğitim alanındaki işbirliklerinin geliştirilmesi doğrultusunda da, son yıllarda Yunus Emre Enstitüsü (YEE), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Türkiye Maarif Vakfı (TMF) ve Ankara Üniversitesi Latin Amerika Çalışmaları Merkezi gibi devlet dışı kurumlar bölgede önemli faaliyetler yürütmektedir.⁵ Dolayısı ile aşağıda detaylı şekilde hem kronolojik hem de kurumsal aşamalar dikkate alınarak inceleneceği üzere Türkiye'nin Latin Amerika politikasının temel amacı (liberal temelli kurumsallaşma) ve bu amacı gerçekleştirme yönünde benimsediği stratejileri ve değerlendirdiği araçları-kurumları liberal motivasyonlar ile önemli oranda uyumluluk göstermektedir.

Son dönemde belirginleşen liberal temelli Latin Amerika yönelimini etraflıca yorumlayabilmek için bu bölgenin stratejik, ekonomik ve kültürel önemi ve Türkiye'nin tarihsel süreç içerisinde değişen ve kurumsallaşan Latin Amerika politikası daha iyi anlaşılmalıdır. 33 ülkeden meydana gelen yaklaşık 570 milyon nüfusu, petrol başta olmak üzere zengin ticari potansiyeli bulunan ve Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR), Karayipler Topluluğu (CARICOM), Latin Amerika ve Karayip Devletleri Topluluğu (CE-LAC), Karayip Ülkeleri Topluluğu (ACS), ANDEAN (Comunidad Andina), Amerikalılar Serbest Ticaret

5 Ticaret devleti olgusunu da yansıtan Türkiye'nin Latin Amerika bölgesine yönelik liberal yaklaşımına ve bu yaklaşımın kurumsallaşması ve işlevsellemesi sürecinde etkili olan aktörlere ilişkin çalışmalar için bakınız; İbrahim Kalın, "Turkey and Latin America", *Daily Sabah*, 14 February 2015; Ariel Gonzales Levaggi, "Turkey and Latin America: A New Horizon for A strategic Relationship", *Perceptions*, Vol. 18, No. 4, 2013, ss. 99-116; Erman Akıllı ve Federico Donelli, "Reinvention of Turkish Foreign Policy in Latin America: The Cuba Case", *Insight Turkey*, Vol. 18, No. 2, 2016, ss. 161-181.

Alanı (FTTA) ve Latin Amerika Entegrasyon Topluluğu (ALADI) gibi önemli bölgesel örgütlerin bulunduğu (Turan, 2012) Latin Amerika'ya uluslararası alanda etkili olmak isteyen Çin, ABD, AB, Rusya gibi küresel güçler ile son yıllarda Türkiye, Hindistan ve Endonezya gibi önemli bölgesel güçler artan ilgi göstermektedir. Bu rekabete geç fakat nispeten hızlı katılan Türkiye'nin son dönemde bölge ülkeleri ile siyasi-ekonomik ilişkilerini kurumsallaştırmak amacı ile yoğun çaba sarfettiği anlaşılmaktadır.

Bu ekonomik-stratejik önemine rağmen bölge ülkeleri ve Türkiye arasındaki ilişkiler uzun dönem güçlü ve yoğun seyir izlememiştir. Bilindiği gibi Türkiye ve Latin Amerika arasındaki ilk etkileşim 1860 gibi erken bir dönemde meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti'nden Latin Amerika'ya doğru yönelen göç dalgası sonucu Latin Amerika bölgesine yerleşen insanlar "Los Turkos" olarak adlandırılmış ve Osmanlı İmparatorluğu ve Latin Amerika arasındaki ikili ilişkiler bu şekilde başlamıştır.⁶ Bu tarihsel geçmişe rağmen bölge ülkeleri ile Türkiye arasındaki ikili ilişkiler, Soğuk Savaş süresince önemli ölçüde durgun seyir izlemiştir. 1926'da bölge ülkelerinden Şili, Türkiye Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan Latin Amerika ülkesi olmasına rağmen Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 1995 yılında Arjantin, Brezilya ve Şili'yi kapsayan Latin Amerika ziyaretlerine kadar bölge ülkeleri ile Türkiye arasında üst düzey diplomatik temaslar sınırlı kalmıştır. Cumhurbaşkanı Demirel'in bölgeye gerçekleştirdiği söz konusu geniş kapsamlı ziyaret Türkiye'nin Cumhurbaşkanlığı seviyesindeki ilk kapsamlı ziyaretini de oluşturmaktaydı (Kalın, 2015). Bölge ülkeleri ile Türkiye'nin birbirini 'tanıması' anlamına gelen bu ilk ziyaretler, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dünyadaki dış politika açılımlarının da temellerini oluşturmaktaydı. Diğer taraftan bu girişim sonrasında Latin Amerika ve Türkiye arasındaki ilişkiler 2000'li yılların ortasına kadar tekrar kısmi bir durgunluk dönemine girmiştir. 03 Kasım 2002 tarihinde tek başına iktidara gelen AK Parti döneminde Türkiye, sırası ile Başbakan Danışmanlığı (2003-2009), Dışişleri Bakanlığı (2009-2014) ve Başbakanlık (2014-2016) görevlerini üstelenen Ahmet Davutoğlu'nun 'sıfır sorun' ve 'kazan-kazan' politika-

larının da etkisi ile kabaca 2002-2010 arası dönemde ağırlıklı olarak liberal unsurları önelemiştir (Aras, 2014; Cohen, 2016).

Bu genel vizyonun neticesinde Türkiye, önceleri 'mesafeli' ilişkiler yürütülen Afrika ve Latin Amerika bölgelerine yönelik yoğun diplomatik girişim süreci başlatmıştır. 2006 yılında dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün Latin Amerika ile ticari ve siyasi ilişkileri geliştirmek amacı ile bölgeye gezi düzenlenmesi Latin Amerika bölgesine yönelik girişimlerin önemli aşamaya geçmesini sağlamıştır. Sonrasında Türkiye'nin Latin Amerika bölgesi ile ilişkilerinin temelini oluşturan ve 1998 yılında imzalanan "Latin Amerika ve Karayipler Eylem Planı"nın 2006'da tekrar gözden geçirmesi ile ikili ilişkilerde liberal motivasyonlara dayalı kurumsallaşma dönemi etkinlik kazanmıştır. Dış politikanın çok boyutlu niteliğine gönderme yapan güncel 2006 eylem planı, Türkiye'nin Asya, Afrika ve Ortadoğu bölgelerinin yanı sıra Latin Amerika ülkeleri ile de siyasi, ekonomik ve dahi kültürel ilişkileri geliştirme ve kurumsallaştırma hedefini öncelikli dış politika hedefi olarak benimsemiştir (Levaggi, 2013). Bu şekilde günümüz Latin Amerika yöneliminin de temelini oluşturan bölge ve Türkiye arasındaki ekonomik potansiyeli ortaya çıkarma hedefine ve üç ayaklı kurumsallaşma mekanizmasına (siyasi, ekonomik ve insani-kültürel) sahip liberal strateji somutlaşmıştır.

Son Dönem Türkiye-Latin Amerika İlişkileri: Somutlaşan Liberal Yönelim

Yoğunlaşan Diplomatik Yönelimi Anlama

Ekonomik kaygıların temel gündem maddesi olduğu Türkiye ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki ikili ilişkilerin kurumsallaşma süreci 2009 yılından itibaren yoğunlaşan üst düzey ziyaretler ve 2014 yılında Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi ile önemli ivme kazanmıştır. Kurumsallaşma sürecindeki aşamaları şu şekilde özetleyebiliriz; karşılıklı yüksek düzeyli ziyaretler gerçekleştirme, siyasi ilişkileri kurumsallaştırma, ekonomik ilişkilerdeki sorunların tespiti ve kurumsallaşma ile bunların çözüme kavuşturulması ve son olarak insani-kültürel ilişkileri güçlendirme (Yetim, 2016; Yetim, 2015b). İlk aşama olan karşılıklı ziyaretler kapsamında 2009-2011 yılları arasında Arjantin, Brezilya, Kolombiya, Kosta Rika ve St. Vincent ve Grenadinler Cumhurbaşkanı; Arjantin,

6 Türkiye ve Latin Amerika arasında artan ilişkiler için detaylı bilgi için bakınız; T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye'nin Latin Amerika ve Karayiplere Yönelik Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkiler". (18.05.2016)

Brezilya, Kolombiya, Meksika, Paraguay ve Venezuela Dışişleri Bakanları Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Başbakan Erdoğan Meksika ve Brezilya'yı kapsayan önemli ziyaretler gerçekleştirmiştir (Yetim, 2012, s. 640-641). 2012 yılında ise Şili, Kostarika, Kolombiya, Brezilya ve Ekvator gibi bölge ülkeleri ile yoğunlaşan karşılıklı üst düzey ziyaretler söz konusu olmuştur. Dahası, Ekvator Cumhurbaşkanı Farael Correa Delgado'nun 15-16 Mart 2012 tarihindeki Türkiye ziyareti Cumhurbaşkanlığı seviyesinde Ekvator'un Türkiye'ye düzenlediği ilk ziyaret olmuştur. 2013 yılında ise Birleşik Meksika Devletleri Cumhurbaşkanı Enrique Pena Nieto eşi Angelica Rivera De Pena ile 16-17 Aralık tarihleri arasında devlet başkanlığı seviyesinde ilk defa Ankara'ya ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu yıl içerisinde Türkiye'ye bölgeden diğer ilk olma özelliğini taşıyan ziyaret Nikaragua Dışişleri Bakanı Samuel Santos Lopes tarafından 12-13 Eylül tarihlerinde düzenlenmiştir. Bu ziyaret Nikaragua'nın Türkiye'ye dışişleri seviyesinde gerçekleştirdiği ilk ziyaret olma özelliğini taşımaktadır (Yetim, 2013, s. 464-468; Yetim, 2015a, s. 417-420).

2014 yılında Dominik Cumhuriyeti'ne dışişleri seviyesinde ilk resmi ziyaretini düzenleyen Türkiye, bu yıl içerisinde Panama, Haiti, Kosta Rika ve Arjantin ile diplomatik ilişkilerini yoğunlaştırmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi ile birlikte Türkiye'nin Cumhurbaşkanlığı seviyesinde bölgeye yönelik düzenlediği ziyaretleri her sene tekrarlanan bir rutin haline dönüşmüştür. Bu çerçevede 10-13 Şubat 2015 tarihleri arasında sırası ile Kolombiya, Küba ve Meksika'ya Cumhurbaşkanlığı seviyesindeki ilk ziyaretler Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın liderlik ettiği kalabalık bir işadamları ve bakanlar heyeti ile gerçekleşmiştir. Ayrıca bu yıl içerisinde Arjantin ve Brezilya gibi bölgenin iki lider ülkesi ile diplomatik temaslar devam etmiştir (Yetim, 2015b, s. 500-503; Yetim, 2016, s. 453-456). 2016 yılında bölgeye yönelik üst düzey ziyaretlerin ağırlık noktasını ANDEAN ülkelerinin oluşturduğu görülmektedir. Bu çerçevede Cumhurbaşkanı Erdoğan önderliğindeki kalabalık bir heyet 31 Ocak-04 Şubat 2016 tarihleri arasında sırası ile Şili, Peru ve Ekvator'a resmi ziyaret düzenlemiştir. Geleneksel hale dönüşen ve yılın ilk aylarında gerçekleşen söz konusu diplomatik temaslardan Peru ve Ekvator'a düzenlenen ziyaretler Cumhurbaşkanlığı seviyesindeki ilk ziyaret olma özelliğini taşımaktadır. 2016 yılı içerisindeki diğer önemli gelişme ANDEAN

ülkelerinden Venezuela ile yoğunlaşan üst düzey ziyaretler olmuştur (Milliyet, 2016; Sabah, 2016).

2017 ve 2018 yıllarında Türkiye'nin Latin Amerika yaklaşımında Venezuela daha fazla ön plana çıkmıştır. Dünya petrol rezervinin %20'sine sahip olan ve altın gibi önemli doğal kaynakları bulunan fakat ciddi ekonomik-siyasi sorunlar ile mücadele eden Venezuela ile Türkiye arasındaki son dönemde yoğunlaşan diplomatik temasların arkasındaki temel faktörün de liberal-ekonomik kaygılar olduğu söylenebilir. Bu çerçevede yüksek enflasyon ve işsizlik gibi sorunlarını gidermek isteyen Venezuela ile enerji teminini çeşitlendirmek isteyen Türkiye'nin son dönemde siyasi ilişkilerini güçlendirmesi ve güçlenen siyasi ilişkilerin iki ülke arasındaki ticaret hacmini radikal şekilde artırması Türkiye'nin liberal temelli Latin Amerika yaklaşımını doğrulayan diğer somut örnektir. Bu çerçevede Venezuela Bolivar Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nicolas Maduro hem 2017 hem 2018'de Ankara'ya ziyaretler düzenlemiş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ise 2018'de Cumhurbaşkanlığı düzeyinde ilk ziyaret olma özelliğini taşıyan Karakas ziyaretini gerçekleştirmiştir (Hurriyet Daily News, 2018; Gürbüz, 2018; Bloomberg, 2017; Yetim, 2018).

Latin Amerika bölgesindeki hemen hemen her ülkeye ve bölgesel örgütlere yönelen ve üst düzey nitelik kazanan söz konusu diplomatik temaslar ilk aşamanın asıl hedefi siyasi ilişkilerin kurumsallaşmasını hızlandırmıştır. Siyasi ilişkilerin kurumsallaşması yönündeki ilk girişim bölge ülkeleri ile siyasi istişare mekanizmaları ve Brezilya gibi bölgenin önde gelen ülkeleri ile stratejik ortaklık eylem planları geliştirmektedir. Bu bağlamda Latin Amerika ve Karayipler bölgesinden yaklaşık 14 ülke ile (Arjantin, Bolivya, Brezilya, Ekvator, Guatemala, Kolombiya, Kosta Rika, Küba, Meksika, Peru, Şili, Paraguay, Uruguay, Venezuela) siyasi istişare mekanizmaları kurulmuş ve Brezilya ile "Stratejik Ortaklık Eylem Planı" imzalanmıştır. Siyasi İstişare Toplantıları, MIKTA (Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye, Avustralya) ve G-20 gibi oluşumları içerisinde Türkiye ve Latin Amerika'nın önemli aktörlerinden Brezilya, Arjantin ve Meksika'nın bulunması bölge ülkeleri ile Türkiye arasında bazı zamanlarda uluslararası alana ilişkin değerlendirmelerde belirli yakınlaşmalara katkı sağlamıştır. Bunun en net örneği Türkiye ve Brezilya'nın İran ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin

(BMGK) 5 Daimi Üyesi ve Almanya arasındaki nükleer görüşmeler esnasında gösterdikleri benzer tutum ve ortak çabalarıdır (Alpar, 2007; Levaggi, 2011).

Siyasi ilişkilerin kurumsallaşmasına yönelik diğer önemli adım ülkeler arasında parlamenter ilişkilerin geliştirilmesine yönelik Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) 14 ülke ile oluşturulan dostluk gruplarıdır. Diplomatik temasları belirli kurumsal zemine kazandırma noktasındaki diğer önemli aşama Ankara'nın bölgedeki örgütlerde "aktif", "pasif", "gözlemci", "misafir" ve "bölge dışı gözlemci" üyelikler şeklinde yer alma girişimleri ve Latin Amerika'daki bölgesel oluşumlar ile çeşitli toplantılar gerçekleştirmesidir. Bölgesel örgütler çerçevesinde gerçekleşen Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye arasındaki toplantılar ve yüksek düzeyli diplomatik temasların son dönemde yoğunluk kazandığı anlaşılmaktadır. 2014'te Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Özel Konuk sıfatı ile St. Vincent ve Grenadinler'de düzenlenen CARICOM Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'ne katılmıştır. Aynı yıl içerisinde bu defa Dışişleri Bakanı Yardımcısı Naci Kuru, Paraguay'ın Başkenti Asuncion'daki 1998'den beri Türkiye'nin Daimi Gözlemci olduğu 35 üyeli Amerikan Devletleri Örgütü'nün (OAS) 44. Genel Kurul Toplantıları'na Türkiye'yi temsilen katılmıştır. 2014'teki bölgesel örgütler ile diğer diplomatik temas, İstanbul'da düzenlenen Türkiye-CARICOM İstişare ve İşbirliği Mekanizması Dışişleri Bakanları Birinci Toplantısı'dır. Bu toplantı esnasında Dışişleri Bakanı Davutoğlu, CARICOM'un "Gönüllü Üye"si olarak nitelendirilmiştir (Yetim, 2015, s. 500-503).

Bu yoğun siyasi temas neticesinde Türkiye, 2013 yılı içerisinde Meksika, Kolombiya, Peru ve Şili arasında liberalleşme ve yatırım adımlarının hızlandırılması amacı ile oluşturulan Pasifik İttifakı'na (Alianza del Pacifico) "gözlemci üye", 2014'te Portekizce Konuşan Ülkeler Topluluğu'na (CPLP) "ortak gözlemci" ve 2015'te Orta Amerika Entegrasyon Sistemi'nde (SICA) "bölge dışı gözlemci üye" olarak kabul edilmiş ve 2016'da ise Latin Amerika ve Karayipler Ekonomik Komisyonu'na (ECLAC) üyelik başvurusu yapmıştır. Siyasi kurumsallaşmanın diğer ve belki de en önemli boyutu ise bölgedeki büyükelçilik, başkonsolosluk, konsolosluk, fahri konsolosluk, ticari ve askeri atışelik kurumlarını artırmak olmuştur. Türkiye'nin bölgedeki 14 ülkede (Arjantin, Brezilya, Şili, Küba,

Meksika, Kolombiya, Venezuela, Peru, Ekvator, Dominik Cumhuriyeti, Panama, Guatemala, Paraguay ve Kosta Rika) büyükelçilikleri, Brezilya'nın Sao Paulo şehrinde bir Başkonsoloslugu ve Latin Amerika ve Karayipler'de dokuz ticari ve üç askeri ataşeliği olduğu düşünüldüğünde Türkiye ve Latin Amerika ülkelerinin diplomatik ilişkilere kurumsallık kazandırma açısından belirli aşamaya ulaştığı anlaşılmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2016). Bunun yanı sıra Latin Amerika ve Karayipler ülkelerinin de Türkiye'de 11 temsilciliği bulunduğu ve 2014 yılında Türkiye'de büyükelçilik açan ilk Orta Amerika ülkesinin Kosta Rika olduğu unutulmamalıdır (World Bulletin, 2014). Özet olarak Türkiye 2009'da sekiz olan büyükelçilik sayısını 2018'de 14'e çıkararak çok-boyutlu diplomasi ve yumuşak güç gibi liberal temalar çerçevesinde kurguladığı Latin Amerika bölgesine siyasi yaklaşımında, yavaş olmasına rağmen önemli oranda sorunsuz ve kurumsal ilerleme sağlamıştır.⁷

Ekonomik-Kültürel Kurumsallaşmanın Boyutları

Siyasi ziyaretler ve sonrasındaki kurumsallaşmanın temel hedefi, Türkiye ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkileri kazan-kazan mantığı çerçevesinde sağlam kurumsal zemine kavuşturmak ve bu zemin üzerinden ortaya çıkabilecek ticari engelleri çözmektir. Liberal temelli ve üç boyutlu Latin Amerika yöneliminin ikinci sütununu oluşturan bu hedef, üst düzey ziyaretlere eşlik eden heyetlerin yapısını da şekillendirmektedir. Heyetlerin büyük kısmı ekonomi ile ilgili bakanlardan ve devlet dışı kuruluşların temsilcilerinden meydana gelmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2016). Bu bakanlar ve temsilciler, bölge ile Türkiye arasındaki ikili ticari ilişkilerin planlanan hedefler doğrultusunda gelişmesi amacı ile diplomasinin açtığı kanalları etkili şekilde kullanmaktadırlar. Bu kanalların etkin değerlendirildiği, 2002'de 960 milyon dolar olan Türkiye ve Latin Amerika arasındaki toplam dış ticaret hacminin 2018'de yaklaşık 12 kat artmasından anlaşılmaktadır. (TÜİK, 2018).

Liberal temelli Latin Amerika yaklaşımı sadece heyet yapısını değil Türkiye'nin benimsediği stratejileri ve değerlendirdiği kurumları/araçları da etkilemektedir. Vurgulandığı üzere bu stratejiler ve araçlar ekonomik

⁷ Yumuşak güç tartışması için bakınız; Joseph S. Nye, *Soft Power the Means to Success in World Politics*, PublicAffairs, United States, 2004.

kurumsallaşma amacına yönelik oluşturulmaktadır. Bu kurumsallaşma sürecinin strateji boyutundaki ilk adımı Türkiye'nin bölgede kendisine öncelikli ülkeler belirlemesi ve bu ülkeler ile ekonomik problemleri aşmak amacı ile yoğun girişimler gerçekleştirmesi ile ilgilidir. Bu noktada belirlenen ülkelerin Meksika ile Brezilya, Arjantin ve Venezuela gibi MERCOSUR ülkeleri olduğu vurgulanmalıdır. MERCOSUR ülkeleri ile Türkiye arasındaki dış ticaret hacminin Latin Amerika ülkeleri ile Türkiye arasındaki toplam dış ticaret hacminin yaklaşık %50'sini oluşturduğunu düşündüğümüzde (Yetim, 2016, s. 456-459), özellikle MERCOSUR'un ekonomik kurumsallaşma hedefi doğrultusunda taşıdığı stratejik önem anlaşılmaktadır.

Kurumsallaşma sürecinin strateji temelli ikinci adımı ise Türkiye'nin, öncelikli ülkeler başta olmak üzere bölge ülkeleri ile KEK mekanizmaları kurarak ve STA'lar imzalayarak ekonomik liberalizasyon sürecine yasal zemin sağlamasıdır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2016; 60-61). KEK ve STA temelli kurumsallaşma stratejisinin dayanağını Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın (DTM) 2006 yılında hazırladığı "Latin Amerika Ülkeleri ile Ticaret ve Yatırımı Geliştirme Stratejisi" oluşturmaktadır (Dünya, 2009). Bu strateji çerçevesinde Türkiye, özellikle 2010'lı yıllardan itibaren, Latin Amerika'daki 13 ülke ile (Arjantin, Brezilya, Guatemala, Guyana, Jamaika, Kolombiya, Küba, Meksika, Paraguay, Peru, Şili ve Urugay) Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalayarak KEK mekanizması için gerekli hukuki altyapıyı oluşturmuştur. Kurumsallaşma konusunda KEK oranında önemli olan STA konusunda ilk önemli adım Şili ile 2009 tarihinde atılmıştır. 2011'de yürürlüğe giren Şili-Türkiye arasındaki STA, Ankara ve bölge ülkeleri arasındaki ilk STA olma özelliğini taşımaktadır. Diğer taraftan Ankara, STA konusundaki çabalarını günümüze kadar sürdürerek, başta MERCOSUR, CARICOM (Antigua ve Barbuda, Bahamalar, Barbados, Belize, Dominika, Grenada, Guyana, Haiti, Jamaika, Montserrat, Saint Lucia, St. Kitts ve Nevis, St. Vincent ve Grenadinler, Surinam ve Trinidad ve Tobago) ve SICA (Belize, Kosta Rika, El Salvador, Guatemala, Honduras, Nikaragua, Panama ve Dominik Cumhuriyeti) olmak üzere diğer kalan bölge ülkeleri ile bu kapsamdaki müzakerelerini devam ettirmektedir. Bu nedenle Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki ikili ziyaretlerin çoğu ticari anlaşmaları da içeren zirvelere dönüşmektedir (Milliyet, 2014; 2015)

Ekonomik kurumsallaşma için stratejik önem taşıyan STA ve KEK gibi mekanizmaların temel hedefi, Latin Amerika ve Karayipler bölgesi ülkeleri ile Türkiye arasında karşılıklı vergi muafiyetleri gerçekleştirerek, vize engellerini aşarak ve hava ulaşımını karşılıklı başlatarak yatırımların önünü açmaktır. Bu hedeflere işlevsellik kazandıran ise kurumsallaşma sürecinin kurumlar/araçlar boyutudur. Bu sürecin sahadaki sürükleyicisi ve uygulayıcısı olan DEİK, TOBB ve TİKA gibi devlet dışı oluşumlar, siyasetin oluşturduğu zemin üzerinden kurumsallaşmanın ticari ilişkilerde somut şekilde yansımaları sağlama ve ekonomik potansiyelin önündeki engelleri ortadan kaldırma amacı ile yoğun çaba sarfetmektedir. Bu bağlamda bölge ülkelerdeki ilgili gruplar ve aktörler ile çeşitli çalışma yemekleri, iş konseyleri ve fuarlar gerçekleştiren bu kurumlar, kurumsallaşan ülkelerin ve düzenlemelerin teşvik edicisi ve uygulayıcısı olmaktadır.

DEİK'in bireysel olarak ve üst düzey ziyaretler sırasında bölgedeki ülkeler ile gerçekleştirdiği iş konseyleri toplantıları siyasi-ekonomik anlaşmaların ekonomik kurumsallaşmaya dönüşmesindeki etkisi diğerlerine oranla daha fazladır.⁸ İş konseyi toplantılarında ekonomik ilişkilerin gelişmesine engel faktörler ve bu engellerin kaldırılmasına yönelik temel stratejiler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda ticari ilişkilerin yoğunlaşmasını olumsuz etkileyen faktörler vergilendirme sistemleri arasındaki farklılıklar, pazarlarda iyi tanınmama, karşılıklı ziyaretlerin yetersizliği ve coğrafi uzaklık olduğu belirlenmiş ve bu yöndeki olumsuzlukları gidermek için siyasilere raporlar ve ülke bültenleri hazırlanmıştır (Yetim, 2013, s. 468-469; Yetim, 2015, s. 504-505).

2015 yılından itibaren DEİK'in iş konseyleri toplantılarının yanısıra TİKA'nın ve Türk Mühendislik Birliği (TMB) gibi kurumların da bölge genelindeki yatırım ve kalkınma çalışmalarını il stratejik hedefler doğrultusunda faaliyetleri yoğunlaşmıştır.⁹ Bu şekilde Türkiye, özellikle TİKA ve TMB aracılığıyla böl-

8 Söz konusu İş Konseyleri toplantıları ve DEİK'in bölge ülke ülkelerine yönelik oluşturduğu detaylı raporlar için bakınız: <https://www.deik.org.tr/turkiye-amerika-is-konseyleri>

9 Son dönemde Türkiye dış politikasında etkisi artan TİKA ile ilgili detaylı çalışma için bakınız; Tuncay Kardeş ve Erdağ, Ramazan, "Bir Dış Politika Aracı Olarak TİKA", Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, 2012, ss.167-193; Ramazan Erdağ, «Türkiye'nin Kalkınma Yardımları ve TİKA», (der.) Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik, Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2015, ss.241-262.

gedeki yatırım ve kalkınma projelerine sınırlı da olsa destek olmaya başlamıştır. Diğer bir ifade ile, STA ve KEK anlaşmaları ile ekonomik kurumsallaşmanın hukuki çerçevesini ve stratejik alt yapısını tamamlamayı amaçlayan Türkiye, bölgeye yönelik yatırım ve kalkınma projelerini DEİK ve TİKA gibi teşvik edici kurumlar aracılığıyla yürütmektedir (Yetim, 2016, s. 456-457). Böylece ilk ofisini Meksika'da ve ikinci ofisini Kolombiya'da açan TİKA aracılığıyla Ankara, ilk olarak sınırlı miktarda da olsa Karayipler Kalkınma Fonu'na yaklaşık 8 milyon dolar kaynak sağlamış ve bölge ülkelerindeki kalkınma projelerine destek vermeye devam edeceğini açıklamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014). Son dönemde bölge ülkeleri ile ticari ilişkilerde önem kazanan diğer bir kurum ise Türk Hava Yolları'dır (THY). Ekonomik kurumsallaşmaya işlevsellik ve ticari ilişkilere yoğunluk kazandırmak amacı ile Türkiye, THY'nin bölgedeki uçuş seferlerini ve sefer düzenlediği şehir sayısını artırmayı planlamaktadır. Bu çerçevede 2015 yılındaki diplomatik temaslarda Ankara, özellikle Kolombiya'ya uçuş seferlerini artırma ve Meksika ile Küba'ya da başlatma düşüncesini dile getirmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2015).

Türkiye'nin bölge politikasında ön plana çıkan üçüncü-son ve yumuşak güç politikası ile uyumlu olan diğer boyut ise insani ve kültürel boyuttur. Ekonomik kaygıların yanısıra Türkiye'nin bölge yöneminde, bölgedeki doğal ve insani felaketler de etkili olmuştur. Bu çerçevede teknik ve insani donanımı yüksek olan Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) kurumunun ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. 16 Nisan 2016'da Ekvator'da meydana gelen 7.8 büyüklüğündeki deprem sonrasında Türkiye, AFAD aracılığı ile bölgeye insani yardım ekibi ve ihtiyaç malzemeleri göndermiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2016). Böylece bölgede doğal felaketler sonucunda ortaya çıkan maddi ve insani kayıplara duyarsız kal-

mamaya çalışan Türkiye, ikili ilişkilerde insani boyutu da dikkate almaktadır.

Kültürel ilişkilerin kurumsallaşması çabaları ise özellikle 2014 yılından sonra ivme kazanmıştır. Ankara, Kültürel İşbirliğine İlişkin Hükümetler Arası Anlaşmalar aracılığı ile söz konusu yeni boyutu güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Kültürel ilişkiler temelinde ilk önemli girişim, 12-16 Kasım 2014'te İstanbul'da gerçekleştirilen Birinci Latin Amerika Müslüman Dini Liderler Zirvesi'dir (Star, 2014). 41 ülkeden 71 Müslüman dini liderin katıldığı ve Latin Amerika ve Türkiye'deki din alimlerinin ilk defa biraraya geldiği zirvede Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez, Türkiye ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki kültürel yakınlığın 150 yıl öncesine yani Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar dayandığını belirtmişlerdir (T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014; T.C. Cumhurbaşkanlığı). Kültürel boyut açısından ikinci önemli girişim Türkiye'nin Portekizce Konuşan Ülkeler Topluluğu'na (CPLP) "Ortak Gözlemci" olarak kabul edilmesidir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014). 2015-2016 yılları arasında bölge ile Ankara arasında kültürel ilişkilerin yoğunlaşması açısından kısmi hareketlilik söz konusudur. Kültürel ilişkiler bağlamında, Kolombiya ile bir anlaşma imzalanmış (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2015), Küba Havana Üniversitesi'nde kurulan Türk Tarih ve Kültürü Merkezi faaliyete geçmiş (Akşam, 2015) ve Küba'da cami inşaatı önerisi yapılmıştır (Kohen, 2015). Son olarak, Türkiye Anadolu Ateşi Dans ekibinin 2016'da Şili'de düzenlediği gösteri ve Şili ile Arjantin'de Türk dizilerinin popülerlik kazanması da kültürel boyuttaki diğer gelişmeler olarak belirtilebilir (Bizim Amerikamız, 2016a, s. 2; Bizim Amerikamız, 2016b, s. 15).

Liberal Yönelimin Somut Yansıması: Artan Ticari İlişkiler

Tablo 1. 2006-2018 Arası Türkiye'nin Latin Amerika Ülkelerine İhracatı (milyon dolar) ¹⁰

	2002	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Orta Amerika ve Karayipler	197	829	622	598	626	770	1.004	938	848.8	846.1	1.170	1.474
Güney Amerika	121	901	678	1.237	1.840	2.192	2.126	1.852	1.309	1.094	1.295	1.771

10 TÜİK verilerinden derlenmiştir. http://www.tuik.gov.tr/Pre-Tablo.do?alt_id=1046

Latin Amerika ve Türkiye arasındaki ticari ilişkiler incelendiğinde son dönemde yoğunlaşan liberal temelli kurumsallaşma çabalarının dış ticaret verilerine somut şekilde yansıdığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda tablolardan anlaşıldığı üzere 2002 yılında 960 milyon dolar olan Türkiye ile Latin Amerika ülkeleri arasındaki ticaret hacmi 2018'de yaklaşık 12 kat artarak 11 milyar 800 milyon dolara ulaşmıştır. Bu şekilde ilk defa Türkiye ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki ticaret hacmi 10 milyar doları geçerek yeni bir rekora ulaşmıştır. İstikrarlı şekilde bölge ülkeleri ile Türkiye arasında artan ticaret hacmi, Türkiye'nin bölgeye yönelik yaklaşımının olumlu sonuçlar sağladığını gös-

termektedir. Böylece 2017'de 9 milyar 355 milyon dolar olan Türkiye ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki dış ticaret hacmi %26 (2 milyar 457 milyon dolar) artarak bu seviyeyi yakalamıştır. 2018'deki ticaret hacminin yaklaşık %80'lik (9 milyar 551 milyon dolar) kısmı Güney Amerika ülkeleri ile Türkiye arasındaki ticaret hacminden meydana gelmektedir. Dolayısı ile aynı zamanda bu veriler, Türkiye'nin liberal temelli Latin Amerika yaklaşımında MERCOSUR'un ve Güney Amerika'nın önemli ülkeleri olan Venezuela, Arjantin ve Brezilya gibi devletlerin neden öncelikli ülkeler olarak tercih edildiğini de açıklamaktadır.

Tablo 2. 2006-2018 Arası Türkiye'nin Latin Amerika Ülkelerinden İthalatı (milyon dolar)¹¹

	2002	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Orta Amerika ve Karayipler	103	560	476	623	903	1.069	1.362	1.123	1.039	967.1	960	787
Güney Amerika	541	3.260	2.286	2.942	4.500	4.080	3.667	3.934	3.661	4.092	5.930	7.780

Latin Amerika bölgesi ile Türkiye arasındaki ticaret hacminin artışı liberal yönelim doğrultusunda olumlu gelişirken bu artışın ithalat merkezli olması dengeli ve istikrarlı ekonomik ilişki açısından bir problem teşkil etmektedir. Bu çerçevede Latin Amerika ülkeleri ile 2018'de 3 milyar 245 milyon dolarlık ihracat hacmi söz konusuysen ithalat hacmi bu rakamın yaklaşık 2.5 katı yani 8 milyar 567 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Türkiye'nin cari problem (dolar açığı) yaşayan ülke olduğunu düşünürsek Türkiye'den daha fazla dolar çıkışına yol açan herhangi bir ticari ilişkinin ülke ekonomisine kısmi olumsuz etkisi olabileceği söylenebilir. Ayrıca, 2018'de 9 milyar 324 milyon dolar olan tek başına İran ile dış ticaret hacmi seviyesini düşündüğümüzde Latin Amerika ve Türkiye arasındaki ticari potansiyelin ve beklenen ticaret hacminin henüz yakalanmadığını söyleyebiliriz. Bu tür olumsuz durumların önemli nedeni Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ekonomik ve siyasi kurumsallaşma sürecini geç dönemde başlatmasıdır. Geç başlamasına rağmen son dönemde güçlenen ve

kazan-kazan ilkesine dayalı söz konusu liberal yönelimin ihracatı önceleyecek şekilde sürdürülmesi durumunda bölge ülkeleri ile Türkiye arasındaki ekonomik potansiyelin ve planlanan somut yansımaların önümüzdeki yıllarda daha rahat ortaya çıkabileceği söylenebilir.

Sonuç

Türkiye'nin Latin Amerika yöneliminde ekonomik ilişkileri önceleyen liberal unsurların baskın olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle 2006 yılında güncellenen Latin Amerika ve Karayipler eylem planı bu yönelimi daha da somutlaştırmıştır. Bu nedenle Türkiye'nin liberal temelli Latin Amerika yaklaşımını göz önüne aldığımızda bir devletin dış politikasının sadece realist ya da liberal kaygılardan biri ile şekillenmediğini de rahatça ifade edebiliriz. Son yıllarda daha da belirginleşen Türkiye'nin Latin Amerika bölgesine yönelik liberal yöneliminin üç önemli boyutu olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki temel amaç olan

11 TÜİK verilerinden derlenmiştir. http://www.tuik.gov.tr/Pre-Tablo.do?alt_id=1046

Latin Amerika ülkeleri ile Türkiye arasındaki ekonomik potansiyeli ortaya çıkarmak için köprü vazifesi gören siyasi ilişkilerin geliştirilmesi ve nihayetinde kurumsallaştırılmasıdır. Bu çerçevede Türkiye, AK Parti döneminde ve özellikle Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi ile Latin Amerika ülkelerine ve bölgesel kuruluşlara üst düzey ziyaretlerini yoğunlaştırmış ve başta büyükelçilik olmak üzere siyasi ilişkileri kurumsallaştıracak çeşitli siyasi organları faaliyete geçirmiştir. Kurumsallaşan bu siyasi mekanizmalar ve üst düzey ziyaretler aracılığı ile bölgeye yönelik ikinci önemli ve temel aşama olan ekonomik kurumsallaşma hızlandırılmaya çalışılmıştır.

Bu süreçte Türkiye başta öncelikli ülkeler olmak üzere bölge ülkeleri ile KEK ve STA'lar oluşturarak ekonomik ilişkilerin belirli hukuksal-kurumsal zemin kazanmasını sağlamıştır. Ekonomik kurumsallaşmanın stratejik boyutunu oluşturan bu zemine işlevsellik kazandıran ise TİKA, TOBB ve özellikle DEİK gibi öncül devlet dışı kuruluşlar olmaktadır. Belirlenen ilkelerin ve düzenlemelerin uygulanması ve teşvik edilmesi konusunda araçsal önemi bulunan bu kurumlar, düzenledikleri iş yemekleri, çalışma fuarları ve konseyler aracılığı ile Türkiye ve Latin Amerika'daki girişimcilerin karşılıklı olarak ekonomik fırsatları ve engelleri değerlendirmesini sağlamaktadırlar. Bu şekilde Türkiye ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki ekonomik engellerin kaldırılması ve ticaret hacminin yükseltilmesi şeklindeki liberal hedef gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Son yıllarda bu iki temel ve liberal yönelime işaret eden boyutlara kültürel ve insani boyut da eklenmiştir. Bu durum kazan-kazan formülü üzerine inşa edilen ve karşılıklı bağımlılık-ticari serbestlik sağlamaya dayalı bölge ülkeleri ve Türkiye arasındaki ilişkilerde yumuşak gücün maddi olmayan unsurlarının da ön plana çıkmaya başladığını göstermektedir. Bu politikaların beklenen düzeye ulaşmasa da Türkiye ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki dış ticaret hacmini son dönemde önemli oranda artırdığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak henüz planlanan düzeyde dış ticaret hacmine ulaşılmamasına rağmen Türkiye'nin üç boyutlu liberal temelli Latin Amerika yaklaşımı, hedeflenen başarıları orta ve uzun vadede gerçekleştirme potansiyeline sahip gözükmektedir.

Kaynakça

- Akıllı, E., Donelli F. (2016). Reinvention of Turkish Foreign Policy in Latin America: The Cuba Case. *Insight Turkey*, 18 (2), 161-181.
- Alpar, S. (2007). Türkiye-Latin Amerika-Hızla Gelişen İlişkiler. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 24. <http://www.mfa.gov.tr/turkiye---latin-amerika--hizla-gelisen-iliskiler-.tr.mfa> (09.04.2017)
- Aras, B. (2014). Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy Revisited. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16 (4), 404-418.
- Bayar, O. E. (2016b). Bizim Amerikamız. *Ankara Üniversitesi Latin Amerika Çalışmaları ve Uygulama Merkezi*, Ocak, 1-22.
- Burchill, S. (2005). Liberalism. Scott Burchill...et.all. (Ed.), *Theories of International Relations* içinde (s. 55-84). New York:Palgrave Macmillan.
- Cohen, M. S. (2016). Ahmet Davutoğlu's academic and professional articles: understanding the world view of Turkey's former prime minister. *Turkish Studies*, 17 (4), 527-543.
- Donnelly, J. (2005). Realism. Scott Burchill...et.all. (Ed.), *Theories of International Relations* içinde (s. 29-55). New York:Palgrave Macmillan.
- Erdağ, R. (2015). Türkiye'nin Kalkınma Yardımları ve TİKA. Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik (Ed.), *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi* içinde (s.241-262), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Gürbüz, S. (2016a). Bizim Amerikamız. *Ankara Üniversitesi Latin Amerika Çalışmaları ve Uygulama Merkezi*, Nisan-Mayıs, 1-26.
- Gürbüz, Şeyma Nazlı (2018, 27 Kasım). Turkey seeks to further boost Latin America ties with Erdoğan's upcoming visit. Daily Sabah.

- Jackson, R., Sorenson G. (2007). *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*. New York: Oxford University Press.
- Kalın, İ. (2015, 14 Şubat). Turkey and Latin America. <https://www.dailysabah.com>.
- Keohane, R. O. (1988). International Institutions: Two Approaches. *International Studies Quarterly*, 32 (4), 379-396 .
- Keyman, F. E. (2016). Turkish foreign policy in the post-Arab Spring era: from proactive to buffer state. *Third World Quarterly*, 37 (12), 2274-2287.
- Kardaş, T. ve Erdağ, R. (2012). Bir Dış Politika Aracı Olarak TİKA. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7 (1), 167-193.
- Kirişçi, K (2009). The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State. *New Perspectives on Turkey*, 40 (1), 29-56
- Levaggi, A. G. (2013). Turkey and Latin America: A New Horizon for A strategic Relationship. *Perceptions*, 18 (4), 102-108.
- Levaggi A. S. Gonzalez (2011, Mayıs 2). The Global Rise of Turkey: A Latin American Perspective. <http://encompassingcrescent.com>.
- Oğuzlu T. (2017). Liberalizm. Şaban Kardaş ve Ali Balcı (Ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde, (s. 147-165), İstanbul: Küre Yayınları.
- Nye, J. S. ve Keohane R. O. (1971). Transnational Relations and World Politics; An Introduction. *International Organization*, 25 (3), 329-349.
- Nye, J. S. (2004). *Soft Power the Means to Success in World Politics*. United States: PublicAffairs.
- Sterlin-Folker, J. (2013). Neo-Liberalism. Tim, Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith (Ed.), *International Relations Theories: Discipline and Diversity* içinde (s.114-132), UK: Oxford University Press.
- Turan, A. P. (2010, 16 Nisan). Latin Amerika Devletlerinin Bütünleşme Çabaları ve AB Modeli. <http://www.bilgesam.org>.
- Wendt, A.(1992). Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 46 (2), 391-425
- Yetim, M. (2011). *2002-2010 arası Türkiye'nin Ortadoğu politikası: Ortadoğuda değişen Türkiye algısı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Yetim, M. (2012). Türkiye'nin Latin Amerika Politikası. Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Resul Usul (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011* içinde (s. 637-655), Ankara: Seta Yayınları.
- Yetim, M. (2013). Türkiye'nin Latin Amerika Politikası. Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ufuk Ulutaş (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012* içinde (s. 461-477), Ankara: Seta Yayınları.
- Yetim, M. (2015a). Türkiye'nin Latin Amerika Politikası. Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Balcı (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2013 içinde* (s. 415-429), Ankara: Seta Yayınları.
- Yetim, M. (2015b). Türkiye'nin Latin Amerika Politikası. Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Balcı (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014* içinde (s. 497-515), Ankara: Seta Yayınları 50.
- Yetim, M. (2016). Türkiye'nin Latin Amerika Politikası. Burhanettin Duran ve Kemal İnat (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2015* içinde (s. 449-467), Ankara: Seta Yayınları 50.

- Yetim M. (2018). Türkiye'nin Latin Amerika Politikası. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Canner (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2017* içinde, (ss. 457-475), İstanbul: Seta Yayınları.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2016). Türkiye'nin Latin Amerika ve Karayiplere Yönelik Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkiler. <http://www.mfa.gov.tr>.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2014, Temmuz 18). Türkiye-CARICOM İstişare ve İşbirliği Mekanizması Dışişleri Bakanları Toplantısının ilki İstanbul'da Düzenleniyor. <http://www.mfa.gov.tr>.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı. (2016). 2016 Yılı Faaliyet Raporu. *Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı*, 1-176.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. (2015, Kasım 10). Kolombiya. <http://www.tccb.gov.tr>.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. (2015, Şubat 12). Meksika Cumhurbaşkanı Enrique Peña Nieto ile Ortak Basın Toplantısında Yaptıkları Açıklama. <http://www.tccb.gov.tr>.
- TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>.
- DEİK, <https://www.deik.org.tr>.
- Erdoğan in South America to strengthen relations. (2016, Aralık 19). Milliyet. <http://www.milliyet.com.tr>.
- Dışişleri Bakanı Davutoğlu, CARICOM Genel Sekreteriyle Görüştü. (2014, Temmuz 17). Milliyet. <http://www.milliyet.com.tr>.
- Türkiye'den Sürpriz Anlaşma. (2015, Şubat 14). Milliyet. <http://www.milliyet.com.tr>.
- Turkey determined to enhance ties with Venezuela: Erdoğan. (4 Aralık 2018). Hurriyet Daily News.
- Maduro Ankara'da: Yeni Bir Gücün Doğduğunu Biliyoruz. (6 Ekim 2017).Bloomberg.
- Erdoğan'dan Latin Amerika ziyareti. (2016, Ocak 27). Sabah. <http://www.sabah.com.tr>.
- Costa Rica opens Embassy in Ankara (2014, Ekim 10). Worldbulletin. <http://www.worldbulletin.net>.
- Latin Amerika ile ticaret artırılabilecek (2009, Şubat 13). Dünya.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Latin Amerika turu (2016, Ocak 17). GazeteVatan. <http://www.gazetevatan.com>.
- Latin Amerika ülkeleri Türkiye'ye açılıyor (2011, Mayıs 30). <http://www.haber7.com>.